

AKADEMIA E SHKENCAVE E RPS TË SHQIPËRISË
INSTITUTI I HISTORISË

949.65.071.

N13

STAVRI N. NAÇI

**PASHALLËKU
I SHKODRËS**

(1796 - 1831)

94 P.65

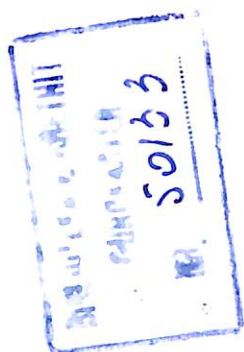
N13

AKADEMIA E SHKENCAVE TË RPS TË SHQIPËRISË

INSTITUTI I HISTORISË

Stavri N. Naçi

PASHALLËKU I SHKODRËS
NË VITET E PARA TË
SHEK. XIX (1796-1831)

TIRANË, 1986

tij, në vitin 1831, për të cilën është bërë fjalë më gjerë. Mirëpo kjo literaturë, pavarësisht nga vlera shkencore e saj, nuk zbulon veçse një pjesë të vogël, ose më saktë, vetëm pak vite të zhvillimit politik tri-dhjetë e pesë vjeçar të Pashallëkut të Shkodrës.

Vetëkuptohet se këto të dhëna bibliografike, që në përgjithësi jepen në formë të përmbledhur, si dhe të dhënat e pakta të nxjerra nga burime arkivore vendase dhe të huaja, që disponoheshin 20 vjet më parë, nuk ishin të mjaftueshme për të ndërmarre studimin e periudhës 1796-1831 të Pashallëkut të Shkodrës. Për një studim të tillë duheshin siguruar shumë të dhëna sepse, pjesa më e madhe e periudhës mbetej e zbrazët.

Nën kujdesin e Drejtorisë së Institutit të Historisë dhe pastaj të Kryesisë së Akademisë së Shkencave, ekepe studiuesish e specialistësh si dhe autori kryen për disa vjet me radhë kërkime nëpër arkiva të ndryshme. Kështu u bë i mundshëm grumbullimi i një materiali mjaft të pasur, ndonëse ende jo krejtësisht të plotë, që u bë baza mbi të cilën u mbështet studimi ynë.

Meqenëse ndihmesa e bibliografisë historike ka qenë e pakët, po paraqesim në mënyrë të përmbledhur çka përfaqëson kjo ndihmesë bibliografike për monografinë tonë. E ndiejmë për detyrë të pohojmë se grupi i autorëve turq Ahmet Xhevdet pasha, Shanizade Mehmet Ataullah dhe sidomos Ahmet Lytfi¹, të mbështetur në të dhënat dokumentare arkivore osmane, kanë qenë një burim mjaft i dobishëm. Megjithëse bëjnë fjalë për historinë e Perandorisë Osmane, shkarazi ata kanë trajtuar edhe ngjarjet në Shqipëri si pjesë përbërëse e asaj perandorie, duke vënë në dukje sidomos pjesëmarrjen e pashallarëve shqiptarë në ngjarjet me karakter politik të Rumelisë, e veçanërisht kundër kryengritjeve nacionalçlirimtare të popujve serb e grek.

Një burim të tillë përbëjnë edhe trajtesat e autorëve serbë N. Gavrilović dhe D.M. Pavlović² mbi pjesëmarrjen e Mustafa pashë Bushatllit në luftën ruso-turke të viteve 1828-1829 dhe mbi kryengritjen e vitit 1831 në Shqipërinë Veriore.

Një pjesë e të dhënave faktike të dy grupeve të autorëve të lartpërmendur kanë vlejtur në disa raste si mbështetje ku s'ka patur njoftime të tjera, por vetëm kur jemi bindur për vërtetësinë e këtyre lloj të dhënave, sepse edhe te këta autorë ka pasaktësira faktike, të cilat ose janë lënë në heshtje, ose është bërë vërejtja e duhur. Por, si historianë të huaj, të dy palët i kanë trajtuar ngjarjet dhe i kanë interpretuar ato nën prizmin e interesave politike të shteteve të tyre. Historianët turq, të nisur nga fakti se Shqipëria ishte pjesë përbërëse e Perandorisë Osmane dhe se qeveritarët e saj ishin funksionarë të lartë të kësaj perandorie, i kanë trajtuar ata si të tillë, si shtetas osmanë të detyruar të merrnin pjesë në ato ngjarje që i përkis-

---

1) Ahmet Cevdet pasa — *Tarihi*, (ikinci basem), Istanbul, 1309, H.; Ahmet Lutfi — *Tarihi*, Istanbul, 1290-1292). Shanizade Mehmet Ataullah efendi — *Tarihi*, Istanbul, 1868.

2) Gavrilović, M. Milosh Obrenović, Beograd 1912; Pavlović, D. M. Pokret u Bosni i u Albaniji, Beograd, 1913.

nin shtetit osman. Përveç kësaj, duke mos mundur të dallojnë ç'fshihet prapa disa deklaratave të qeveritarëve në fjalë, ata paraqiten fare qartë si historianë objektivistë, aq më shumbë se nuk janë përpjekur të gjejnë e të paraqesin as shkaqet e vërteta të pjesëmarrjes së vezirëve apo pashallarëve shqiptarë në ngjarjet. Edhe kryengritjes së vitit 1831, ata i japin karakterin e një grindjeje të brendshme në perandori apo të një rebelimi të zakonshëm ndaj qeverisë qendrore³, duke paraqitur si shkak për këto grindje arsye subjektivistë si ambicjen, karrierizmin, etj. dhe nuk bëjnë fjalë fare se Bushatlliu, pashallarët kosovarë e Iljaz Poda, që e pasuan atë ishin shqiptarë, vepronin në truallin amtar dhe u hodhën në kryengritje kundër pushtetit qendror e reformave centralizuese të tij të përkrahur nga shtresat e ndryshme të shoqërisë shqiptare, të cilat i quanin ato si një dhunë të papranueshme, si shkelje të të gjitha fitoreve të arritura me luftën shekullore antiturke, si një pushtim të dytë që i bëhej vendit dhe kombësisë së tyre.

Nga ana e tyre, historianët serbë, të cilët kanë qenë dy nga përfaqësuesit e shovinizmit serbomadh, i afrohen qëndrimit të historianeve turq duke i quajtur ngjarjet politike në Shqipëri në vitet 20 të shek. XIX si shfaqje të anarkisë feudale osmane në provincën fqinje të tyre. Sidomos D.M. Pavloviçi, kur trajton kryengritjen e vitit 1831 të Shqipërisë Veriore, nga njëra anë e quan atë si lëvizje antireformiste, kurse nga ana tjetër, duke bërë krahasim me atë të Bosnjës ia zvogëlon rëndësinë, gjë që e hédh poshtë dokumentacioni osman. Sipas vlerësimit të vetë sulltanit, dhe siç e treguan edhe faktet, lëvizja në Shqipëri për Portën e Lartë ishte shumë më e rëndësishme dhe rrezikonte copëtimin e Perandorisë. Sipas një vlerësimi të tillë forcat ushtarake osmane u përqendruan në Shqipëri dhe, pas likuidimit të qëndresës aty, Veziri i Madh u mor me Bosnjën. Për më tepër, Pavloviçi i fryn artificialisht synimet e kapidan Hysen Gradashçeviçit sikur ky donte të çlironte Bosnjën kurse në të vërtetë kishte për qëllim të bëhej Vali i Bosnjës dhe nënvleftëson synimet e Mustafa Pashës duke pohuar se ky nuk kishte për synim «ta bëjë atdheun e tij të lirë», dhe se mbronte interesat vetjake. Për rrjedhim kryengritjen e vitit 1831 e quan «Kryengritja e Mustafait»⁴ në kuptimin personal.

Ndryshe nga dy grupet e lartpërmendura, grupi i autorëve francezë si Siprien Rober e Hiasintë Hekar, të cilët me sa duket janë mbështetur kryesisht në të dhënat e shtypit të kohës dhe në gojëdhënat e mëvonshme, sepse nuk japin referime për burimet ku janë mbështetur, shumë pak, për të mos thënë aspak, e kanë ndihmuar punimin. Shkrimet e tyre karakterizohen nga pasaktësira, kurse sllavofili i zellshëm S. Rober i fryn gjërat kur thotë se në vitet 1828-1829, Mustafa Pasha pretendonte për të zënë fronin e sulltanit.

Historiografia shqiptare e paraçlirimit ka dhënë një ndihmesë për pasurimin e ngjarjeve politike në Shqipërinë e Veriut, veçanërisht lidhur me grindjet për pushtet pas vdekjes së Ibrahim Pashës dhe

3) Ahmet Lytfti, *Tarihi*, f. 180.

4) D. M. Pavloviç, vep, e përm, kreu X.

për ardhjen në fuqi të Mustafa Pashës. Këtë ndihmesë e konfirmojnë, por edhe e plotësojnë dhe e përsaktësojnë, burimet dokumentare. Kurse historiografia jonë e pasqirimit, me përjashtim të ndonjë të dhëne arkivore nuk është marrë me studimin e mirëfilltë të periudhës 1796-1831⁵.

Prandaj punimi është mbështetur kryesisht në të dhënat dokumentare të nxjerra prej një vargu arkivash të brendshme dhe të jashtme të pashfrytëzuara nga autorë të tjerë. Prej tyre, më të pasurat e më të rëndësishmet janë arkivat e Ministrisë së Jashtme të Francës dhe ato të Kryeministrisë së Turqisë.

Të dhënat arkivore franceze, që janë nxjerrë në mikrofilma nga fondet «Korrespondencë tregtare konsullore» dhe «Korrespondencë politike konsullore» e arkivave të Ministrisë së Jashtme të Francës në Paris⁶, fillojnë që nga vitet e fundit të shekullit XVIII dhe kanë për burim përfaqësinë franceze në Raguzë. Veçse këto janë shumë të pakta. Ato dendësohen sidomos nga viti 1806, kur si në Janinë, ashtu dhe në Shkodër çelen përfaqësitë konsullore të Perandorisë Franceze. Këtyre të dhënave u shtohen nga viti 1807 edhe ato të diplomatëve francezë drejtuar Ministrisë së Jashtme nga Korfuzi e Venediku deri më 1814, kur forcat ushtarake franceze u larguan nga zotërimet në Ishujt Jonianë dhe në Dalmaci. Por nga viti 1822 e deri në vitin 1831 të dhënat franceze mbi ngjarjet në Shqipëri, edhe pse të rralla, rifillojnë duke pasur për burime kryesisht përfaqësitë diplomatike mbretërore në Korfuz dhe në Selanik. Nuk duhet harruar se për periudhën në studim janë nxjerrë të dhëna edhe nga përfaqësia diplomatike e qeverisë franceze në Stamboll.

Vetëkuptohet se korrespondenca e konsullit francez nga Shkodra është më e rëndësishmja jo vetëm për nga sasia, por edhe për nga vërtetësia historike. E shkruar nga konsulli Mark Bryerë, i cili njihete gjuhët osmane, italiane e sllave, sepse ishte rritur në Raguzë dhe banoi në Shkodër rreth tetë vjet, ajo përbën një burim me vlerë. Për historinë e Pashallëkut të Shkodrës ky konsull meriton të zerë po atë vend të rëndësishëm që ka Fransua Pukëvilë për historinë e Pashallëkut të Janinës në vitet 1806-1814 me ndryshimin se Mark Bryeri, edhe pse ka lënë një trashëgim dëshmish më të kufizuara, ka meritën se ka pasqyruar shumë më me vërtetësi ngjarjet, personalitetet dhe opinionin e kohës mbasi, sipas mendimit tonë, ai nuk e ka pasur aq të zhvilluar prirjen për të intriguar dhe nuk ka pasur urrejtjen e shfrenuar të Fransua Pukëvilit ndaj shqiptarëve. Madje për shkak se i pasqyronte dhe i interpretonte drejt veprimet, duke mos i parë ato gjithmonë nga pozitativat e shtetit borgjez agresor francez, atij iu lërhoq vërejtja e rëndë nga vetë perandori diktator i francezëve, Napoleoni I. Kjo solli si pasojë që në shkrimet e tij të ketë edhe mjaft dobësi. Megjithatë, dë-

5) Historia e Shqipërisë. Tiranë, 1959, f. 453-454, 467-469, 474, 480-482, 484-486; Ligor K. Mila. Kryengritjet popullore në fillim të Rilindjes sonë. (1830-1878). Tiranë, 1962, f. 59-60, 69-76.

6) Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France. Correspondance Commerciale Consulaire et Correspondance Politique Consulaire (Më tej AMAE — CCC ose CPC).

shmitë e Mark Bryerit janë një nga burimet më të vlefshme për njohjen e historisë politike të Pashallëkut të Shkodrës në tri vitet e fundit të qeverisjes së Ibrahim pashë Bushatlliut, për të cilin kishim dijeni shumë të pakta, si dhe për pesë vitet e para të veprimtarisë së Mustafa Pashës, për ardhjen në fuqi të të cilit gjithashtu kishim të dhëna të varfra e mjaft të paqarta.

Përveç kësaj, ky konsull nuk ka lënë pa prekur edhe zhvillimin ekonomik e sidomos tregtar të Shkodrës, megjithëse për gjendjen e fshatit është tepër i kufizuar, gjë që përbën anën më të dobët të korrespondencës së tij. Kjo korrespondencë në pjesën dërrmuese të saj u është drejtuar ministrave të jashtëm të Francës: Talerjan, Dë Shampanjë dhe dukës së Kagorës, nga të cilët, sado rrallë, ka udhëzime të nisura nga kryeqyteti francez ose qytetet e ndryshëm ku shkonte një pjesë e qeverisë së Napolonit gjatë fushatave luftarake të tij nëpër Evropë. Ka edhe letra të shkëmbyera midis Mark Bryerit dhe Pukëvilit ose autoriteteve franceze në Ishujt Jonianë e Dalmaci, që flasin sidomos për marrëdhëniet midis vezirëve Bushatllinj dhe Ali pashë Tepelenës.

Pas vitit 1814, për arsyet që u thanë më lart, burimet dokumentare franceze ndërpriten. Vendin e tyre e zënë burimet austriake, angleze etj. dhe sidomos ato osmane.

Të dhënat arkivore osmane, e veçanërisht ato të mikrofilmuara nga fondi «Vendime perandorake» të arkivit të Kryeministrit⁷, janë në radhë të parë letra të funksionarëve të mëdhenj osmanë, duke përfshirë këtu edhe letrat e vezirëve shqiptarë drejtuar Portës së Lartë, si dhe letra të vezirit të madh e kryesisht të kajmekam pashës që ia përcillte ato sulltanit duke shprehur mendimin e Divanit si mendimin e vet për ngjarjet e ndryshme në Shqipëri, në Bosnjë, në Greqi, etj. Kjo korrespondencë ka, përveç këtyre mendimeve, edhe pikëpamjet apo vendimet përkatëse të vetë sulltan Mahmudit II. Vetëkuptohet se këto të dhëna janë të një rëndësie të veçantë dhe të pazëvendësueshme në krahasim me të dhënat e burimeve të tjera, mbasi aty pasqyrohen planet e vendimet më të larta dhe të prera, të hapura ose të fshehta, të udhëheqjes së shtetit osman. Pikërisht kjo bazë burimore ka shërbyer për të mbajtur qëndrim lidhur me shumë ngjarje politike e ushtarake, që autorë të tjerë i kanë paraqitur duke u mbështetur në burime më pak të sigurta.

Rëndësia e veçantë e të dhënave arkivore osmane qëndron edhe në faktin se ku më shumë e ku më pak ato janë shpërndarë gjatë gjithë periudhës në studim. Në vitet kur mbështetjen kryesore e përbëjnë burimet e tjera, dokumentacioni osman luan rol plotësues, kurse në vitet kur këto burime rrallohen ose heshtin ai luan rol më të rëndësishëm. Kjo vërehet për vitin 1814 dhe sidomos për vitet 20.

Por, megjithë anët e mira, materiali dokumentar osman ka një varg dobësish. Një pjesë e mirë e tij, pikërisht korrespondenca midis kajmekam pashës dhe sulltanit, të cilit shpesh i paraqiste përmbledhjet e letrave të ardhura në Portën e Lartë, nuk përmbajnë data. Përveç kësaj, ka dokumente që nuk mbajnë numrin që individualizon çdo dokument në fondin ku bën pjesë. Këtë mungesë e kemi pasqyruar në

7) Basbakanlik Arsivi, Istanbul — Hattihumayun defterleri (më tej BAIHD).

shënimet duke dhënë si referim shenjat kryesore të dokumentit sikurse janë autori dhe data, mbasi nuk kemi pasur mundësi tjetër për ta mënjeluar këtë të metë teknike që duket se e ka burimin qysh kur është bërë mikrofilmi. Por më me rëndësi është fakti se dokumentacioni osman që kemi nuk ka vazhdimësi jo vetëm në kohë, por edhe në ngjarje, prandaj është në përgjithësi material ngjarjesh të shkëputura. Gjithashtu, jo gjithmonë brendia e dokumenteve i paraqet ngjarjet me vërtetësinë e plotë të tyre, sidomos për arsye subjektive. Funkcionarët osmanë ose i fryjnë sukseset e tyre, ose nuk i përmendin disfatat. Një shembull i tillë është ai i thyerjes së Mehmet Reshid pashës më 21 prill 1831, në derbendin e Perlepit nga forcat e Mustafa Pashës së Shkodrës.

Sidoqoftë, duke e parë këtë dokumentacion me syrin kritik dhe duke e përdorur me kujdes, ai ka shërbyer si një bazë materiale e kënaqshme, pa të cilën një varg problemesh nuk do të kishin dalë në dritë ose do të mbeteshin të pasqaruara.

Tjetër burim të dhënash, sidomos për vitet 20 të shek. XIX, janë dokumentet e Arkivit shtetëror në Zara nga fondi «Akte të kryesisë»⁸, të shkruara nga zëvendëskonsulli austriak në Shkodër G.P. Balarin, si dhe nga komandanti i policisë së rrethit të Kotorrit. Të dhënat e këtyre akteve, të nisura nga kryeqyteti i Pashallëkut të Shkodrës ose nga krahina austriake në afërsi të kufirit të tij, edhe pse përbëjnë një sasi të vogël në krahasim me ato francezet e osmanet, janë në të njëjtën kohë dëshmi me interes dhe ngandonjëherë të vetme për ngjarjet e këtyre viteve sikurse ekspedita e ushtrisë së Vezirit të Shkodrës në Akarnani më 1823, marrëdhëniet me malazeztë e boshnjakët, marrëdhëniet me pashallarët kosovarë, pjesëmarrja në frontin e Vidinit më 1829.

Edhe këto të dhëna për punimin tonë luajtën rol të dorës së parë, sepse kryesisht ato e çanë errësirën që mbulonte zhvillimin politik në Shqipërinë Veriore për vitet 20 të shek. XIX.

Megjithëse të pakta, të rëndësishme janë edhe materialet e arkivave të tjera të huaja⁹, sepse në disa raste këto kanë plotësuar mungesat e të dhënave të arkivave të lartpërmendura.

Në saje të këtij materiali bashkëkohës të pasur ky studim, së bashku, me monografinë tonë për vitet 1757 — 1796 të Pashallëkut të Shqipërisë së Veriut, arrin në përfundimin se ky pashallëk ashtu si dhe ai i Shqipërisë të Jugut (për të cilin jemi duke përfunduar një studim monografik të veçantë) jo vetëm nuk ishin produkte apo fenomene «anarkie» dhe «shturjeje e degjenerimi», sikurse pohojnë disa autorë të huaj¹⁰, por përkundrazi ishin pasojë objektive e zhvillimit të brend-

8) Drzavni Arhiv, Zadar — Presidialni Spisi (më tej DAZ, PS.)

9) Haus Hof und Staats, Archiv, Wien — Politiches Archiv Turkei (më tej HHStA, PA, T); Foreign Office, London — Public Record Office (më tej FO-PR); Archv Vneshnjej politiki Rossii (më tej AVPR).

10) Stadmuller, G., *Geschichte Sudosteuropas*, Munchen, 1950, f. 345-347; Vu-kosavljević, S.D., *Istoria seljackog drustva*, Beograd, 1957, f. 12-13; Djordjević, D., *Les révolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914*, Beograd, 1965, f. 221-222; Sokollova, B., *Mjakoi bprosi na Albanaskata literatura prez XVIII v. in «Studia Balcanica»*, Sofia, 1977, nr. 13, f. 99.

shëm ekonomik e shoqëror të vendit, të cilët u bënë faktorë me rëndësi të dorës së parë, sepse, duke bashkuar e qeverisur në mënyrë efektive autonome shumicën dërrmuese të popullsisë shqiptare, krijuan kushte të përshtatshme për një zhvillim ekonomik e politik me ritme të shpejta të kësaj popullsie. Me dy tregjet ndërkrahinore, të formuara gjatë shekullit XVIII e të përforcuara gjatë gjysmës së dytë të tij kur u formuan edhe dy formacionet politike paralele të lartpërmendura, u bënë dy hapa shumë të rëndësishëm përpara: i pari, drejt formimit të një tregu të vetëm kombëtar, i dyti, drejt bashkimit politik të gjithë vendit. Pra, ka qenë «një proces me elemente ekonomike e politike që çonin përpara» proces që ishte «shprehje e një qëndrese të përgjithshme të një kombësie të nënshtruar, në të cilën, bënte pjesë edhe klasa feudale e fuqizuar shqiptare»¹¹, e cila, në rrethana të caktuara politike nuk nguroi të hynte në luftë kundër pushtetit qendror osman me synim shpëtim nga varësia politike e tij dhe për krijimin e shtetit shqiptar autonom ose të pavarur, siç detyrohet të pohojë në bazë të dokumenteve kokëfortë dhe ndonjë autor i huaj, i cili, për çështje të tjera të mëvonshme të historisë sonë politike, shkon në gjurmët e historianëve të huaj të përmendur më sipër¹².

*
*   *
*

Pas diskutimeve në Sektorin e Historisë së Mesjetës dhe në Këshillin Shkencor të Institutit të Historisë, kjo monografi u miratua për botim në muajin qershor 1981. Së fundi, ajo u diskutua dhe u mbrojt me sukses si disertacion i shkallës së dytë të kualifikimit pasuniversitar në Seksionin e Shkencave Shoqërore të Akademisë së Shkencave të RPSSH më 16 janar 1984. Vërejtjet dhe sugjerimet që u bënë shërbyen për përmirësimin e plotësimin e studimit. Me rastin e botimit të tij e ndiej për detyrë të falënderoj me mirënjohje të përzemërt kolegët e mij të sektorit e në mënyrë të veçantë recensentët e oponentët, shokët Aleks Buda, Ligor Mile, Petrika Thëngjilli, Selami Pulaha e Zija Shkodra.

---

1) Buda, A., *Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe rrënjët e saj historike*, në: «Studime historike», Tiranë, 1978, nr. 3, f. 50-51.

12) Stojancevic, V., *Jugoslovenski narodi u osmanskom carstvu od Jedrenskog mira 1829 do Pariskog kongresa 1856 godine*, Beograd, 1871, f. 49, 62.

K R E U I

VËSHTRIM MBI ZHVILLIMIN EKONOMIKO-SHOQËROR DHE POLITIK TË PASHALLËKUT TË SHKODRËS NË GJYSMËN E DYTË TË SHEK. XVIII

1. DUKURITË KRYESORE TË GJENDJES EKONOMIKO-SHOQËRORE TË SHQIPËRISË VERIORE

Në gjysmën e dytë të shekullit XVIII dhe në tridhjet vitet e para të shekullit XIX, shqiptarët si dhe të huajt me termin Shqipëri (Albania, Arnautluk) kishin parasysh territorin gjeografik-politik që përfshihej tërësisht në sanxhaqet e Shkodrës, Dukagjinit (Pejë), Prizrenit, Vuçiternit (Prishtinës), Ohrit, Elbasanit, Vlorës, Delvinës dhe Janinës, si dhe një pjesë të territorit të sanxhaqeve të Shkupit e të Manastirit. Kjo Shqipëri kufizohej nga veriu me Dalmacinë Venedike, pjesa jugore e së cilës quhej «Shqipëria Venedike», dhe me Bosnjën e Serbinë, nga lindja me Maqedoninë e Thesalinë, nga jugu me Greqinë (të gjitha këto provinca të Perandorisë Osmane), dhe nga perëndimi me detin Adriatik e atë Jon. Bregdeti shqiptar fillonte nga krahina e Tivarit dhe përfundonte në jug në Gjirin Ambraqik¹.

Duke u nisur nga fakti se në kufijtë e kësaj Shqipërie përfshihej jo vetëm pjesa kryesore e hapësirës shqiptare, por edhe disa krahina joshqiptare, koncepti «Shqipëri» kishte karakter etnik-politik. Ky koncept përfshinte pjesën më të madhe të trojeve ku ishte formuar populli shqiptar dhe ku ai dallohej për nga zotërimet tokësore, gjuha e

---

1) St. N. Naçi. *Rreth konceptit «Shqipëri» në gjysmën e dytë të shek. XVIII*, në «Studime historike», Tiranë, 1976, nr. 2, f. 60-65.

zakonet e veta si kombësi e veçantë, e ndryshme nga kombësitë sllave e greke me të cilat ishte fqinjë apo nga pakicat e këtyre kombësive me të cilat bashkëjetonte në kufijtë administrativë-politikë të lartpërmendur².

Në dëshmitë e literaturës dhe të dokumentacionit bashkëkohor, Shqipëria ndahet në dy pjesë: në Shqipërinë e Poshtme ose Jugore, të quajtur nga pikëpamja etnografike *Toskëri* dhe në Shqipërinë e Sipërme ose Veriore, të quajtur edhe *Gegëri*. Prandaj shpesh bashkëkohësit flisnin për dy Shqipëri, nga të cilat ajo Jugorja përfshinte territoret e sanxhaqeve të Vlorës, Delvinës e Janinës dhe krahinat e Kosturit, Bilishtit. Korçës e Kolonjës të sanxhakut të Manastirit; kurse Shqipëria Veriore përfshinte territoret e sanxhaqeve të Shkodrës, Dukagjinit, Prizrenit, Vuçiternit, Ohrit e Elbasanit, si dhe krahinat e Kumanovës dhe Kaçanikut të sanxhakut të Shkupit.³

*
*   *
*

Trualli i Shqipërisë Veriore të gjysmës së dytë të shekullit XVIII — 30 vitet e para të shekullit XIX ishte sikurse edhe sot, një vend kryesisht malor. Të tilla ishin edhe trojet e Dalmacisë dhe të Bosnjës, por, ndryshe nga këto vise fqinje, vargmalet shqiptare nuk ishin të thata, përkundrazi, ato ishin në përgjithësi të mbuluara me pyje e kullota, kurse fushat, luginat e rrafshinat ishin pjellore, përskoheshin nga lumenj dhe ishin të përshtatshme për rritjen e mjaft kulturave bujqësore. Veçse, sipas vërejtjeve të disa dëshmitarëve të huaj, që patën mundësi dhe detyrë të përshkonin pjesën më të madhe të vendit, jo e gjithë toka e punueshme mbillej e korrej. Toka të papunuara kishte veçanërisht nëpër zonat malore, por kishte edhe në zonat fushore. Sipas përshtypjeve të tyre del se vargmalet e Shqipërisë Veriore ishin më të pasura në pyje e kullota se ato të Shqipërisë Jugore, dhe se edhe fushat, luginat e rrafshinat e Gegërisë ishin të punuara më mirë nga ato të Toskërisë.⁴

Vargmalet që ngriheshin në të dy anët e lumit Drin, pohonte me 1807 koloneli i ushtrisë franceze Gjijomë dë Vondonkur, si dhe malet kundrejt detit Adriatik që mbërrinin deri në afërsitë e Durrësit, ishin të mbuluara me pyje të dendura dhe me drurë shumë të mirë për ndërtime. Kurse rrafshina e Prizrenit, fusha nga bregu i liqenit të Shkodrës deri në Podgoricë, fusha e Shkodrës, brigjet e lumit Drin nga Plava në Zadrimë, dhe sidomos fusha bregdetare nga Lezha në Shkumbin ishin të punuara shumë mirë. Ato, theksonte koloneli në fjalë, ishin «jashtëzakonisht pjellore veçanërisht për verë, grurë dhe kullota». Edhe

2) Po aty.

3) Po aty.

4) Odile Daniel — *Choix de documents historiques et géographiques conservant l'Albanie*, Paris Nanterre 1967-1968, f. 14-15, 93-94. Pouqueville. Fr. *Voyage en Grèce*. vol. III, f. 68.

për viset bregdetare të Tivarit dhe të Ulqinit, ai shkruante se ishin shumë të mira, por nuk prodhonin grurë me aq bollëk sa të tjerat. Prodhimi i gjithë këtyre krahinave pjellore, sipas kolonelit të Vodonkur, ishte i mjaftueshëm për të përballuar nevojat për ushqim të banorëve të Pashallëkut të Shkodrës, duke përfshirë edhe banorët e malësive të Kelmendit, Dibrës e Mirditës, tokat e të cilave prodhonin pak, për të mos thënë aspak, siç mund të kuptohet nga një vërejtje e kolonelit në fjalë, i cili pohonte se tokat nuk ishin të punuara.⁵

Këto dëshmi për Shqipërinë Veriore i vërtetojnë, duke bërë fjalë për krahina të veçanta, edhe bashkëkohës të tjerë. Në fushat e Shkodrës dhe të Zadrimes mbizotëronte kultura e misrit, që sipas tyre punohej «në mënyrë të përsosur». Në to nuk mungonin të rriteshin edhe kulturat e lirit, zarzavatet, frutat etj, kurse nëpër kodrat bregdetare hardhitë e ullinjë. Megjithatë, midis fushave gjendeshin edhe toka të papunuara e të mbuluara me koriye.⁶

Duke bërë fjalë për fushën e Tiranës, të cilën e cilësonin si pjellore, është thënë se aty kultivoheshin gruri, orizi, rrushi dhe ulliri.⁷ E tillë ishte edhe lugina e Dibrës, në tokat e punuara të së cilës kultivoheshin drithëra e fruta të çdo lloji, kurse në kullotat e saj «të shkëlqyeshme» rriteshin bagëti të trasha dhe kuaj⁸. Rritje kuajsh, që mbaheshin si më të mirët e Gadishullit Ballkanik, bëhej edhe në fushën midis Kavajës dhe Lushnjës⁹

Nga këto dëshmi kuptohet se Shqipëria Veriore, edhe pse vend maor e me një sipërfaqe të kufizuar toke të punueshme kishte një nivel bujqësor të lartë për atë kohë, nivel që i jepte mundësi të përballonte nevojat e veta me ushqime dhe, në vite të mbara, siç vërtetohet nga të dhënat e padiskutueshme të veprimtarisë tregtare me botën e jashtme, të eksportonte drithë, oriz, duhan, vaj ulliri, mish, lëkurë, lesh etj.¹⁰ Me fjalë të tjera Shqipëria Veriore në gjysmën e dytë të shekullit XVIII dhe në tri dhjetëvjeçarët e parë të shekullit pasardhës ishte në përgjithësi një vend bujqësor-blegtoral dhe jo e kundërta, siç mund të mendohet duke u mbështetur vetëm në karakterin kryesisht maor të vendit. Drithërat kultivoheshin edhe në malësitë, ku për shkak të tokave të pakta të bukës dhe të prodhimtarisë të ulët të tyre, mbizotëronte blegtoria mbi bujqësinë dhe lihej përshtypje se aty nuk punohej toka^{10/a}. Përkundrazi, malësorët jo vetëm që i punonin tokat e tyre, por trashëgonin edhe tradita të vjetra në punët e bujqësisë, si dhe në

5) Po aty.

6) » »

7) » »

8) Fr. Pouqueville, *Voyage en Grèce*, vol. III, f. 68.

9) O. Daniel, vep. përm. f. 63.

10) St. N.Naçi, *Rreth tregtisë së Sanxhakut të Shkodrës me Republikën e Venedikut gjatë shek. XVIII*, në «Buletini i Universitetit të Tiranës, Shkencat shoqërore.» viti 1963, nr. 1, f. 3 — 64; *Shqipëria e Veriut në shek. XVIII (letra të zv. konsujve venedikas të Shkodrës)* vëll. II (1757-1802). Tiranë 1957; Z. Shkodra, — *Problemi i tregut shqiptar në shek. XVIII*, «Studime Historike» nr.3. 1966, f. 61-91.

10/a) Kolë Luka, *Pamje mbi ekonominë dhe topografinë e viseve të Hotit, të Kuçit, të Piprit dhe të Kelmendit në fund të shek. XV*. «Studime Historike.» nr. 4, 1980, f. 220 — 247.

mënyrën e ujitjes. Veçse nga toka ata siguronin bukën vetëm për një pjesë të shkurtër të vitit. Pjesën e bukës që u nevojitej e blinin në zonat fushore duke shitur prodhimet blegtorale e pyjore ose me të hollat që nxirrnin duke ushtruar zejjet e muratorit, të druvarit, të ushtarit etj. Fakti që ata i plotësonin nevojat e tyre brenda kufijve të Pashallëkut të Shkodrës, tregon edhe një herë për epërsinë e bujqësisë mbi blegtorinë në këtë pashallëk,

Vetëkuptohet se niveli relativisht i lartë i bujkut shqiptar në agrikulturë dhe sigurimi i një vëllimi prodhimesh bujqësore e blegtorale sa të përballoheshin nevojat e vendit dhe të eksportohej edhe jashtë kufijve, ishte, para së gjithash, një meritë e padiskutueshme e masave prodhuese fshatare, të cilat zotëronin aftësi të veçanta edhe në punët e ujitjes së tokave, gjë që nuk kanë munguar ta venë në dukje udhëtarët e huaj si një traditë të vjetër të shqiptarëve. Por një rol të dorës së parë në arritjen e një niveli të tillë kishin luajtur dhe luajnë ndryshimet ekonomike e shoqërore që ishin kryer në fshatin e Shqipërisë Veriore dhe që e bënin atë të mos i përngjante fare gjendjes së tij të fundit të shekullit XV apo të fillimit të shekullit XVI, kur aty u vendos sistemi feudal-ushtarak i timareve.

*
* * *

Në gjysmën e dytë të shekullit XVIII, në Shqipërinë Veriore, ashtu si në të gjithë Shqipërinë dhe thujse në të gjithë pjesën evropiane të Perandorisë Osmane, pronës feudale shtetërore të tokës, veçanërisht në zonat fushore e kodrinore, nuk i kishte mbetur veçse hieja e vet. Vendin e saj e kishte zënë gradualisht, duke filluar nga fundi i shekullit XVI ose fillimi i shekullit XVII, *prona feudale faktikisht private e tokës*. Edhe sistemi i timareve, i ngritur kryesisht mbi pronën shtetërore të tokës, duke humbur bazën e vet, kishte pësuar të njëjtin fat dhe ishte zëvendësuar nga një sistem i ri shfrytëzimi feudal — nga sistemi i *çifligjeve*. Ky sistem i ri shfrytëzimi ishte përvetësuar edhe nga vetë shteti osman në tokat që administroheshin për llogari të tij. Edhe në pronat tokësore të institucioneve fetare zbatoheshin ky sistem. Megjithatë sistemi i *çifligjeve* mbeti i pasanksionuar zyrrarisht.¹¹

Ndërsa kryheshin këto ndryshime në zonat e nënshtruara sistemit të timareve, edhe në zonat malore të vetëqeverisura, sikurse ishin ato të Malësisë së Madhe, të Mirditës, të malësive të Gjakovës e të Pejës, Dibrës etj. ishin kryer fenomene të ngjashme në pronësinë e tokës thelbi i të cilave ishte *përhapja e mëtejshme dhe me ritëm më të shpejtë e pronës private në dëm të pronës së përbashkët të tokës*.

Megjithëse edhe në gjysmën e dytë të shekullit XVIII ekzistonin disa pengesa lidhur me shitblerjen e tokës, sikurse marrja e pëlqimit të spahiut për tokat mirie dhe vendimi i kadiut për tokat mylk, ose

11) St. N. Naçi, *Çështje të çifligut feudal në Shqipëri në shekujt XVII-XVIII*, «Buletini i Universitetit të Tiranës, Shkencat Shoqërore», 1960 nr. 3, f. 61-120.

parablerja në zonat e vetëqeverisura, këto rregulla dikur të fuqishme që mbronin karakterin e pronës feudale ose patriarkale, që toka të trajtohej e të qarkullonte efektivisht si mall.¹²

Përmbysja që kishte ndodhur në strukturën e pronësisë së tokës kishte sjellë për pasojë ndryshime të thella në strukturën shoqërore të fshatit shqiptar. Nga radhët e klasës së spahinjve, që thuhet ishte shpërbërë duke mbetur një shtresë e vogël, kishte dalë shtresa e fuqishme e feudalëve çifligarë ose më saktë, klasa efektivisht pronare private e tokës, e cila dallonte nga ajo e spahinjve, së pari, sepse siguronte për vete të ardhurat kryesore dhe, së dyti, sepse ndryshe nga spahinj-të nuk kishte detyrime ushtarake ndaj shtetit.¹³

Gjithashtu kishte dalë edhe një shtresë tjetër feudalësh, ajo e bylykbashëve ose e komandantëve ushtarakë, që rekrutinin luftëtarë me pagesë dhe me afate të caktuara shërbimi në formacionet e ushtrisë perandorake ose të pashallarëve të ndryshëm. Kjo shtresë feudalësh ishte rritur me shpejtësi duke filluar sidomos nga mesi i shekullit XVII, kur ushtria e spahinjve filloi të pakësohej në mënyrë të theksuar si rezultat i shndërrimit të pronësisë së tokës, si dhe i nevojës së rritjes numerike të forcave të armatosura osmane për të kompensuar prapambetjen teknike të tyre në krahasim me ushtritë kundërshtarë, ato evropiane në radhë të parë.

Edhe nga radhët e fshatarësisë raja ishte shkëputur një shtresë e re, ajo e bujqve çifçinj, e përbërë prej fshatarëve që mbetën pa tokë ose me pak tokë dhe që u detyruan të punonin, kryesisht me mjetet e veta të punës, tokat e çifligarëve duke pranuar të paguanin një rentë në natyrë tri herë më të madhe. Së dhjetës, që ia paguanin spahiut, tashmë iu shtua e treta e prodhimit, madje edhe gjysma e prodhimit, kur çifçitë pa mjete pune përdornin mjetet e punës së çifligarit ose kur punonin toka pjellore e në afërsi të qyteteve¹⁴.

Nuk kishte mbetur pa pësuar ndryshime të dukshme edhe struktura shoqërore e malësive të vetëqeverisura. Nga gjiri i krerëve dhe malësorëve të pasur kishte dalë shtresa e bajraktarëve ose kapedanëve, të cilët, ashtu si bylykbashët, rekrutinin luftëtarë me pagesë nga shtresat e varfra të malësorëve në radhët e të cilëve ishte kryer një diferencim shoqëror mjaft i thellë si pasojë e ekzistencës së pronës private në themel të ekonomisë së tyre. Prej këtyre rekrutimeve bajraktarët siguronin të ardhura të majme dhe shtonin pasurinë vetjake. Kjo shtresë ishte bërë tashmë e pandarë e klasës feudale sunduese vendase, megjithëse pozitën e vet shoqërore e mbështeste kryesisht në një burim shfrytëzimi të ndryshëm nga ai i pronarëve të tokës.

Zhvëshja nga toka e një përqindjeje të lartë të fshatarësisë raja dhe shndërrimi i saj në bujq çifçinj, si dhe shpërbërja e klasës feudale-ushtarake të spahinjve në pronarë çifligarë, në zejtarë e tregtarë dhe në bylykbashë, si dhe reduktimi i saj në një shtresë të pakët, pa ndo-

12) Po aty.

13) Po aty.

14) po aty.

një rol me rëndësi në administratë ose në ushtri, megjithëse u kryen nëpërmjet konfliktesh të forta shoqërore që krijuan një gjendje të rëndë anarkie për një kohë, prapëseprapë, duke qenë shprehje të zhvillimit të brendshëm ekonomik e shoqëror, nuk vonuan të jepnin frytet e tyre. Në lëmin ekonomik *edhe pse nëpërmjet një shfrytëzimi më të madh prodhimi bujqësor e blegtoral filloi të rritej dhe një pjesë e rëndësishme e tij të drejtohej për në treg* si nga ana e pronarëve të çifligjeve, që prej tyre siguronin të ardhurat kryesore, ashtu edhe nga ana e bujqve çifçinj, të cilët me sakrificat e shumta siguronin teprica.

*
*   *
*

Ndërsa në fshat ishin kryer këto ndryshime ekonomike e shoqërore, në qytet, ku furnizimi me prodhime bujqësore e blegtorale për treg kishte ardhur gjithnjë duke u rritur, ishte arritur gjatë gjysmës së dytë të shekullit XVIII një zhvillim më i madh ekonomik në krahasim me shekujt pararendës. Në të njëjtën kohë, organizimi esnafor i zejtarëve dhe tregtarëve ishte ngritur.

Qytetet e Shqipërisë Veriore të fillimit të shekullit XVI, që kishin katandisur përgjithësisht në madhësi fshatrash, pasi ishin rimëkëmbur, nuk njiheshin më jo vetëm për nga rritja e numrit të banorëve, shumica e të cilëve ishin islamizuar, por edhe nga pikëpamja e urbanistikës, e organizimit administrativ dhe e gjallërisë së veprimtarisë ekonomike në fushat e prodhimit zejtar dhe të tregtisë. Si ato, ashtu edhe qytetet e reja, që kishin lindur, tashmë ishin shndërruar në qendra prodhimi e tregtie dhe luanin rolin e tregut të krahinës ku gjendeshin. Por, midis tyre, qytetet që ishin vendosur në kryqëzim rrugësh tregtare dhe në bregdet, sikurse Elbasani, Prizreni, Ulqini e Shkodra dallonin për një zhvillim ekonomik më të vrullshëm. Ndërsa Prizreni ishte shndërruar në një qytet zejtar e tregtar i dorës së parë në brendi të Shqipërisë Veriore, që dallohej sidomos për prodhimin e armëve dhe për tregtimin e mallrave bujqësore e blegtorale, Shkodra ishte bërë jo vetëm qendra më e madhe e gjithë Shqipërisë Veriore për prodhimin zejtar, por edhe kryeqendra e tregtisë transite e një pjese të rëndësishme të Rumelisë veriperëndimore me botën e jashtme. Në këtë periudhë Shkodra lidhej me portet e Adriatikut Verior e Qendror, sikurse Kotorri, Ragusa, Triestja, Venediku, Ankona etj. dhe me skelat kryesore të Mesdheut osman, sikurse Aleksandria, Stambolli, Selaniku, Patراسi etj. Përveç pozitës gjeografike dhe ekonomike, Shkodra kishte pasur e vazhdonte të kishte në shërbim të veprimtarisë tregtare flotën detare ulqinake. Si i tillë *qyteti i Shkodrës ishte bërë edhe nyja e lidhjeve ekonomike të qyteteve të Gegërisë, pra bosh-ti i tregut ndërkrainor të Shqipërisë Veriore*. Njëkohësisht, duke qenë qendra më e rëndësishme administrative e sajishte edhe qyteti më i madh dhe më i begatë shqiptar me rreth 40 000 frymë, si dhe një ndër qy-

tetet më në zë nga pikëpamja ekonomike e politike i pjesës evropiane të Perandorisë Osmane.¹⁵

Për zhvillimin ekonomik dhe rritjen e qyteteve, një rol të dorës së parë kishin luajtur organizatat e zejtarëve dhe tregtarëve, esnafet, bërthamat e të cilave ishin dukur qysh me rimëkëmbjen e qyteteve në shekullin XVI. Gjatë shekullit XVII, këto organizata filluan jetë të rregullt duke u pajisur me rregullore e statute, kurse gjatë shekullit XVIII ato arritën kulmin e zhvillimit të tyre, kur u krijuan tarafet e Tabakëve dhe të Terzinjve, që ishin lidhje organizatash zejtare e tregtare me interesa të përafërta. Secili taraf, në përputhje me këto interesa ndiqte një vijë politike të veçantë dhe mbështeste atë parti politike të krerëve feudalë e fetarë që ishte në pushtet ose në opozitë, por që mbronte interesat e tij. Në krye të tyre ato kishin një nga përfaqësuesit e partisë që përkrahnin. Kështu, këto tarafe luanin rol të rëndësishëm edhe në jetën politike të qytetit dhe të të gjithë sanxhakut ku bënë pjesë.

Duke vendosur rregulla në prodhimin e mallrave dhe në qarkullimin e tyre, duke përcaktuar çmimet dhe duke u mbrojtur nga konkurrenca e huaj si dhe nga arbitrariteti feudal me anë të reparteve të armatosura të tyre, esnafet kontribuan shumë në fuqizimin ekonomik të qyteteve dhe në lulëzimin e tyre¹⁶.

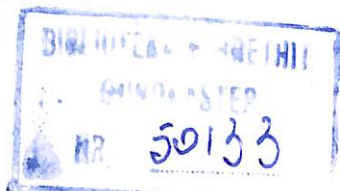
Përveç organizatave zejtare e tregtare, për zhvillimin e ekonomisë qytetare një rol të rëndësishëm kishin luajtur në shekullin XVII dhe vazhdonin të luanin edhe në shekullin XVIII feudalët e mëdhenj çifligarë si zotërues të një pjese mjaft të rëndësishme të lëndëve të para bujqësore e blegtorale, të dyqaneve e punishteve, të haneve e anijeve, të kapitalit fajde etj., dhe si pjesëmarrës të drejtpërdrejtë ose me ortakëri në tregti e në lundrim. Por roli i këtyre feudalëve, të prirë në radhë të parë për të zgjeruar pronat tokësore në formën e çifligjeve dhe të tërhequr kryesisht nga problemet e pushtetit politik, erdhi duke rënë dhe u dha dorë shtresave të pasura qytetare që të luanin rol gjithmonë e më të madh në fushat e prodhimit, tregtisë, lundrimit dhe të bëheshin, siç shkruanin konsujt venedikas, shpirti i veprimtarisë ekonomike qytetare. Kështu gradualisht u shkëput nga gjiri i zejtarëve borgjezia tregtare, e cila, në gjysmën e dytë të shekullit XVIII, dallohej si shtresë shoqërore e veçantë¹⁷, që iu shtua strukturës shoqërore të qytetit shqiptar.

I mbështetur në pronën private dhe në shfrytëzimin e punës së banorëve që nuk kishin mjete të mjaftueshme prodhimi e qarkullimi ose që nuk zotëronin mjeshtri, sistemi i esnafeve kishte sjellë me vete krijimin e një strukture shoqërore, e cila, aty nga mbarimi i shekullit XVIII, i ndante banorët prodhues të qyteteve në shtresa të

15) St. N. Naçi, *Rreth tregtisë së Sanxhakut të Shkodrës me Republikën e Venedikut gjatë shek. XVIII*, në *Bul. Univ. Shk. shoq.*, 1963, nr. 1, Zija Shkodra, *Esnafët shqiptare*, Tiranë, 1973, f. 277-291; *Problemi i tregut shqiptar në shek. XVIII*, «Studime historike», 1966, nr. 3, fq. 68-69; *Çështje të tregut shqiptar gjatë Rilindjes Kombëtare*, «Studime historike», 1978, nr. 2, fq. 66

16) Z. Shkodra, *Esnafet*, f. 85-86, 221-276, 277.

17) Shih shënimin nr. 15.

shfrytëzuarish dhe shfrytëzuesish. Banorët e shfrytëzuar përbënin klasën më të shumtë në numër, atë të vegjëlisë. Por kjo klasë ndahej në dy shtresa: në atë të çirakëve, kallfëve, mjeshtëreve mëditës pa dyqan, hamejve, shegertëve, agjentëve tregtarë, detarëve etj, që punonin për llogari të të tjerëve, dhe në shtresën e mjeshtëreve, tregtarëve të vegjël, peshkatarëve, që zotëronin mjete të pakta prodhimi e qarkullimi dhe që merrnin pjesë në prodhimin e vogël dhe në qarkullimin e mallrave me pakicë. Kjo shtresë, e cila shfrytëzonte punën e të tjerëve, shfrytëzohej edhe vetë nga shteti feudal dhe nga hierarkia esnafore, prandaj ajo përbënte atë kategori shoqërore që ka qenë karakteristike për qytetet mesjetare, e cila qëndronte midis të shfrytëzuarve dhe shfrytëzuesve.

Klasa e shfrytëzuesve përbëhej prej pronarëve feudalë, që merrnin pjesë në prodhim e qarkullim me pronat e tyre në qytet, me kapitalin tregëtar e fajde dhe me rolin e tyre drejtues në krye të organizimit esnafor. Ajo përbëhej veçanërisht nga zejtarët dhe nga tregtarët e pasur. Të gjithë këta ndanin midis tyre funksionet e pushtetit ekonomik, politik, juridik e shpirtëror.

Për t'u theksuar është fakti se borgjezia tregtare në gjysmën e dytë të shekullit XVIII kishte në duart e veta një pjesë të rëndësishme, në mos pjesën kryesore të kapitalit tregtar e fajde. Për këtë arsye ajo jo vetëm qëndronte në krye të veprimtarisë prodhuese e qarkulluese, por mbante edhe postet drejtuese në kryesitë apo në llonxhat e esnafeve dhe në kryesitë e taraveve të Tabakëve dhe të Terzinjve. Pavarësisht se në këto forume kishte edhe ndonjë përfaqësues të klasës feudale, krerët borgjezë thonin fjalën e tyre si në vendimet me karakter ekonomik, ashtu dhe në ato me karakter ushtarak e politik. Edhe në zgjedhjen e qeveritarit të vendit, këta krerë përbënin një nga faktorët vendimtarë, gjë që e detyronte pashën apo vezirin qeveritar të kishte parasysh veprimtarinë ekonomike qytetare.

Por qyteti kishte në strukturën e vet edhe shtresa e nënshtresa të tjera që nuk hynin në sistemin e esnafeve. Të tillë ishin bujq-blegtorët pronarë të vegjël tokash e bagëtish që punonin për llogarinë e tyre, ishin shërbëtorët, lypësit etj.¹⁸

Duke u nisur nga fakti se në gjysmën e dytë të shekullit XVIII shoqëria shqiptare mbështetej kryesisht në pronën private të tokës, se toka tashmë ishte kthyer në mall, se çifligarët i shisnin prodhimet bujqësore e blegtorale e sidomos drithërat në treg, se edhe fshatari raja ose çifçi me punën e tij siguronte një farë teprice për shitje dhe se shpirti i veprimtarisë ekonomike ishte bërë borgjezia tregtare në gjirin e së cilës dalloheshin tregtarët e mëdhenj, reshperët, e dalë si nga shtresat feudale ashtu dhe nga ato zejtare-tregtare, që drejtonin pjesën më të madhe të tregtisë së jashtme, Shqipëria Veriore gjendej në një fazë zhvillimi kur procesi i grumbullimit të kapitalit po bëhej me ritme të shpejta dhe kur, bashkë me shturrjen e mënyrës së prodhimit të lidhur me feudalizmin ushtarak, po shturrej nën prodhimin çifligar të lidhur ngushtë me tregun, edhe struktura shoqërore. Pra, Shqipëria Ve-

18) Z. Shkodra, Esnafët..., f. 52-58, 237-304.

riore, ashtu si edhe trevat e tjera shqiptare që gjindeshin në kushte të ngjashme, gjendej në një nivel zhvillimi kur po krijoheshin disa premisa të rëndësishme për kalimin gradual e të vështirë në një shoqëri të re¹⁹). Në përshtatje me këtë nivel ekonomik-shoqëror ndodhën në këtë gjysmëshekull edhe ndryshime të rëndësishme në strukturën administrative të vendit me prirje që synonin bashkimin e Shqipërisë Veriore nën një sundim të vetëm dhe autonom, i cili u shpreh në formimin e Pashallëkut të Shkodrës dhe në veprimtarinë e shtëpisë qeverisëse të tij — Bushatllinjve. Ata luftuan për shtrirjen e kufijve të pashallëkut në të gjithë truallin e Gegërisë dhe për t'u shkëputur nga vartësia politike e Stambollit në rrethanat politike që rrezikonin shembjen e godinës së kalbur të Perandorisë Osmane. Në këto rrethana dhe në kushte të ngjajshme ekonomiko-shoqërore, një proces i tillë ndodhi edhe në trevat shqiptare.

2. VËSHTRIM MBI ZHVILLIMIN POLITIK TË PASHALLËKUT TË SHKODRËS (1769-1785)²⁰

Gjatë proceseve dhe ndryshimeve ekonomike e shoqërore që ishin kryer, anarkia feudale ishte, siç u tha më sipër, dukuria kryesore e konfliktit shoqëror. Forma e luftës midis së vjetrës dhe së resë në fshat ishte lëvizja e armatosur e fshatarësisë raja e gërshtuar me atë të feudalëve ushtarakë të deklasuar kundër pushtetit qendror osman. Ajo u shpreh nën formën e qëndresës së fshatarëve kundër pagimit të detyrimeve ndaj shtetit që sa vinin e rëndqeshin e sidomos kundër taksave të jashtëzakonshme, që bëheshin akoma më shkatërrimtare nga arbitraritetet e sipërmarrësve të fuqishëm dhe që detyronin ekonomi të shumta fshatarësh si dhe fshatra të tëra të hiqnin dorë nga e drejta e tyre mbi tokën, ose më saktë që zhvisheshin nga toka. Ajo u shpreh gjithashtu në formën e sulmeve të reparteve të feudalëve të deklasuar ndaj pronave feudale shtetërore e private, ndaj karvaneve tregtare dhe ndaj qyteteve. Por kjo lëvizje thua se kishte marrë fund aty nga mesi i shekullit XVIII jo vetëm për shkak të goditjeve të fuqishme nga forcat e shumta ushtarake të qeveritarëve të sanxhaqeve që i vinin në ndihmë njëri-tjetrit, por sidomos për shkak të përçarjes së dy forcave përbërëse të lëvizjes. Feudalët ushtarakë të deklasuar e sidomos krerët e tyre, gjetën më në fund rrugët e pajtimit me qeveritarët dhe çifligarët kryesorë dhe e braktisën fshatarësinë. Ndërsa një pjesë e tyre gjetën rrugëzgjidhje duke u pajtuar me pagesë në shërbim të tyre si bylykbashë ose si ushtarë, pjesa tjetër u përpi nga veprimtaria ekonomike-zejtare e tregtia. E braktisur në mëshirën e fatit, edhe një pjesë e fshatarësisë raja e zonave malore të nënshtruara sistemit të timarit gjeti zgjidhje duke u pajtuar ushtarë me rrogë, gjë që e afroi me shtresën e bylykbashëve dhe e

19) Z. Shkodra, *Esnafët...*, f. 52-58, 297-304.

20) Më gjerë shih «Pashallëku i Shkodrës në gjysmën e dytë të shek. XVIII (1757-1796), Tiranë, 1964, (Më tej: Pashallëku i Shkodrës...)

mbrojti në njëfarë mënyre nga rreziku i shndërrimit në bujq-çifçinj. Kështu iu pre vrulli procesit të çiflligut në ato zona dhe me këtë shpjegohet ruajtja e një përqindje relativisht të madhe të fshatarësisë raja në zona të tilla.

Por ndërsa binin valët më të furishme të anarkisë feudale në fshat, u rrit, duke pasur për qendra qytetet, e sidomos qytetet e mëdha, lufta midis shtëpive feudale më të fuqishme për të marrë në dorë pushtetin në provinca e bashkë me të, edhe sipërmarrjet fitimprurëse të të ardhurave shtetërore që lakmoheshin aq shumë nga feudalët e ndryshëm. Kjo luftë, që tërhoqi me vete edhe tarafet ithtare të palëve kundërshtare, krijoi si në qytet, ashtu edhe në fshat një gjendje pa-sigurie që çrregulloi aparatit shtetëror dhe dëmtoi rëndë ekonominë në përgjithësi.

Lufta për pushtet vazhdoi thujse gjatë gjithë shekullit XVIII midis oxhaqeve feudale më të fuqishme si në veri, ashtu dhe në jug. Në të morën pjesë si shtëpi të vjetra feudale, të cilat kishin patur gjatë shekujve të fundit ofiqe të rëndësishme shtetërore e ushtarake brenda e jashtë Shqipërisë si p.sh. Bushatllinjët e Çauhsollajt e Shkodrës, Begollajt e Pejës, Toptanët e Krujës etj. ashtu dhe familje të reja feudale-çifligare, sikurse Kryezinjët e Gjakovës, Biçakçinjët e Elbasanit etj. të cilët kishin mundur të shtinin në dorë ofiqe e grada dhe kërkonin t'i ruanin e t'i përforconin duke synuar pushtetin në sanxhaqet ku kishin pronat e tarafet e veta.

Për ta mbajtur ose për ta marrë pushtetin në sanxhaqet e Shkodrës dhe të Dukagjinit u zhvilluan në vitet 40-50 të shek. XVIII një varg luftimesh të ashpra e të përgjakshme midis Bushatllinjve, Çauhsollajve, Begollajve, Kryezinjve dhe ithtarëve të tyre. Këto luftime, që dëmtuan rëndë interesat e zejtarëve dhe tregtarëve shkodranë e jo më pak edhe ato të fshatarësisë përqark, përfunduan në vitet 1755-56 me fitoren e Bushatllinjve, me dëbimin nga Shkodra të Çauhsollajve dhe me tërheqjen e Begollajve dhe të Kryezinjve në sanxhakun e Dukagjinit. Por kjo fitore, që u kurorëzua me marrjen e pushtetit në sanxhakun e Shkodrës nga Bushatllinjët u arrit vetëm pasi tarafet esnafore të Tabakëve e Terzinjve, që grumbullonin zejtarët, tregtarët e lundërtarët nëpër qytetet e Shkodrës, Podgoricës, Ulqinit e Tivarit, si dhe shumicën e parisë feudale laike e klerikale dhe sidomos bylykbashët e bajraktarët, kaluan në anën e tyre.

Me të ardhur në fuqi, Mehmet pashë Bushatlliu ia përshtati pushtetin e vet nevojave konkrete të zhvillimit ekonomik të vendit, duke vendosur qetësinë e rregullin dhe duke treguar kujdes të veçantë për interesa të shtresave shoqërore që e mbështetnin.

Përveç shfarosjes ose dëbimit të familjeve feudale rivale e të ithtarëve të tyre, të cilëve u konfiskoi edhe pasuritë, ai zbatoi politikën e tolerancës fetare për katolikët duke marrë në mbrojtje klerin dhe duke lejuar zhvillimin e veprimtarisë së tij. Në këtë mënyrë ai siguroi një përkrahje tepër të dobishme në sanxhak ku katolikët përbënin shumicën e banorëve, e sidomos të tregtarëve dhe të popullsisë së armatosur të malësive.

I lidhur me tregun si pronar i madh çifligar dhe si sipërmarrësi kryesor i të ardhurave shtetërore, Mehmet pashë Bushatlliu përkrahu

zhvillimin e prodhimit zejtar, si dhe qarkullimin e mallrave në tokë e në det. Njëkohësisht ai mbrojti me të gjitha mundësitë tregtarët e lundërtarët vendas kundër konkurrencës së huaj, e sidomos asaj venedikase në Shqipërinë Veriore. Kështu siguroi të ardhura më të mëdha dhe përforcoi lidhjet me shtresat e pronarëve, tregtarëve, detarëve e zejtarëve, interesat e të cilëve lidheshin drejtpërdrejt me tregun. Kështu pushteti politik iu përshtat zhvillimit ekonomik dhe u bë faktor i dorës së parë për ecjen përpara të ekonomisë së vendit.

Kujdes të madh Bushatlliu tregoi ndaj bylykhashëve dhe bajraktarëve e sidomos ndaj këtyre të fundit të cilët i bëri për vete duke u njohur malësive privilegjet e vetëqeverisjes dhe duke marrë në shërbim ushtarak sa më shumë malësorë që u bënë forca ushtarake më e rëndësishme e sanxhakut të Shkodrës.

Një pushtet i tillë, që u bë gjithmonë e më i përqendruar duke emëruar nëpër krahina njerëz të afërm ose besnikë të tij, duke tërhequr në oborrin e vet parinë e shtëpive feudale të qytetit apo të krahinave dhe duke vënë në krye të aparatit administrativ qendror njerëz të ditur e me përvojë, krijoi kushte tepër të favorshme që Mehmet pashë Bushatlliu të guxonte t'i shtrinte kufijtë e pushtetit të vet edhe mbi zonat kufitare ku vepronte tregu ndërkrahinor me kapitalin tregtar shkodran në krye.

Meqenëse grindjet e familjeve feudale vazhdonin në sanxhaqet fqinje dhe meqenëse zejtarët dhe tregtarët që lidheshin me kapitalin tregtar shkodran kishin nevojë për qetësi dhe rregull, Mehmet pasha ndërhyri duke rënë në marrëveshje ose me anë të forcës në punët e brendshme të krahinave fqinje. Veçanërisht duke shfrytëzuar veshirësitë e pushtetit qendror gjatë luftës ruso-turke të viteve 1768-1774, ai pushtoi dhe ia aneksoi sanxhakut të Shkodrës krahinat e Lezhës dhe Zadrimës që ia shkëputi sanxhakut të Dukagjinit më 1769. Po kështu bëri edhe me krahinën e Mirditës duke i bërë për vete krerët e saj. Njëkohësisht Mehmet pasha zgjeroi ndikimin e vet në zonat e Durrësit dhe të Tiranës duke u lidhur me krushqi me oxhakun e Alltunëve të Kavajës dhe të Bargjinëve të Tiranës, por sidomos duke shtënë në dorë sipërmarrjen për jetë të familjes së sulltanit, maliqenenë e Durrësit. Suksesi më të madh ai e arriti në vitin 1771 kur Porta e Lartë, duke pasur nevojë për forca ushtarake e detare, i dha gradën e vezirit dhe sundimin legal politik ushtarak mbi sanxhaqet e Shkodrës, Dukagjinit, Ohrit dhe Elbasanit. Në këtë mënyrë nga viti 1769 deri në vitin 1771, ai themeloi atë grupim territorial politik që njihet për treçerek shekulli me emrin Pashallëku i Shkodrës dhe, siç shkroi konsulli venedikas në Durrës «u bë i fuqishëm sa prej kufijve venedike gjer ndënë Manastir komandon absolutisht dhe të gjithë e druajnë». Vendosija e një pushteti të vetëm politik mbi katër sanxhaqet të Shqipërisë Veriore edhe pse u arrit me pëlqimin e Portës së Lartë, ishte një hap me rëndësi drejt bashkimit politik, megjithëse në gjirin e klasës feudale vendase prirja divergjente, e ushqyer nga partikularizmi feudal, ishte ende e fortë gjë që do të shkaktonte paqëndrueshmërinë e Pashallëkut të Shkodrës gjatë gjithë jetës së tij 60-vjeçare.

Pas luftës ruso-turke më 1774, kur një pjesë e mirë e Shqipërisë Veriore kishte rënë nën sundimin politik të Bushatllinjve dhe kur ndi-

kimi i tyre ishte shtrirë e forcuar edhe në pjesën tjetër të saj, Porta e Lartë filloi ta shihte pushtetin e Bushatllinjve si rrezik për pushtetin qendror të sulltanit, dhe mori masa jo vetëm për të ndaluar forcimin e shtrirjen e mëtejshme të autoritetit të tyre, por edhe për ta kufizuar. Prandaj Porta e Lartë jo vetëm nuk i dha vezirit të Shkodrës sipërmarrjen e pronave të sulltanit në Myzeqe, megjithëse ai dha ofertë më të madhe nga veziri i Beratit, por i hoqi edhe sipërmarrjen e Maliqenesë së Durrësit të cilën ia dha këtij të fundit. Me këtë veprim qeveria e Stambollit ndezi konfliktin midis dy vezirëve më të fuqishëm të Shqipërisë dhe tërthorazi konfliktin e vet me oxhakun e Bushatllinjve. Për të përjetësuar sundimin e vet në Shqipëri, Porta e Lartë ndoqi edhe më vonë politikën e ruajtjes së ekuilibrit të forcave.

Në muajin maj dhe në muajin shtator 1775, pasi kishte vdekur Mehmet pasha, konflikti Shkodër-Berat çoi në ndeshjen e mbi 25 000 luftëtarëve nga Shqipëria e Veriut dhe nga Shqipëria e Jugut në fushën e Peqinit. Rreth 4 000 gegë midis të cilëve edhe Gjon Marku, kapedani i Mirditës, mbetën të vrarë në betejën e dytë, të cilën e humbi Mustafa pashë Bushatlliu, djali i madh i Mehmet Pashës dhe trashëgimtari i pushtetit të tij. Si përfundim, Pashallëku i Shkodrës u gjymtua rëndë, sepse pushteti i Bushatllinjve u ndrydh vetëm në sanxhakun e Shkodrës me kufi ato të vitit 1769. Por këtu u emërua djali i dytë i Mehmet pashë Bushatlliut, Mahmud Pasha, pasi mori miratimin e parisë feudale të Shkodrës siç ishte zakoni, dhe pasi pagoi një shumë të madhe të hollash në Stamboll. Por me këtë gjymtim pësoi goditje edhe zhvillimi ekonomik i Shqipërisë Veriore, sepse veziri i Beratit dhe aleatët e tij u mbyllën tregtarëve shkodranë dhe lundërtarëve ulqinakë portet dhe rrugët nga Lezha deri në Vlorë dhe filluan një fushatë veprimesh arbitrare me qëllim pasurimi sa më shpejt e sa më shumë.

Tregu ndërkrahinor me lidhjet e tij nuk mbeti pa thënë fjalën e vet. Përveç pakënaqësisë së shtresave të lidhura me këtë treg, që u shpreh me ankesa të vazhdueshme në Stamboll, ranë shumë të ardhurat shtetërore. Motra e sulltanit, pronarja e maliqanesë së Durrësit, e ndjeu thellë dhënien e sipërmarrjes dhe të komandës së kësaj maliqaneje vezirit të Beratit. Këto arsye, si dhe politika e kufizimit të pushtetit të tij, sepse edhe ky ishte bërë rrezik për pushtetin qendror duke shtrirë ndikimin e tij thuajse në gjithë Shqipërinë Jugore, bënë që në Stamboll të përkraheshin përsëri Bushatllinjtë duke i dhënë Mahmud Pashës sipërmarrjen e maliqanesë së Durrësit, si dhe qeverisjen e sanxhakut të Dukagjinit në mënyrë që të mënjanoheshin pengesat për tregtinë midis bregdetit shqiptar e brendisë së Rumelisë. Në vitet 1780-1785 ai arriti të përtërinte Pashallëkun e Shkodrës duke u treguar sa për sy e faqe i bindur ndaj Stambollit.

3 — KRYENGRITJET PËR SHKËPUTJE NGA STAMBOLLI NË SHQIPËRINË VERIORE (1786-1796)

Gjatë viteve 1784-1785, kur barometri i politikës ndërkombëtare paralajmëronte shkallmimin e Perandorisë Osmane që do të vinte si pasojë e marrëveshjes midis oborreve të Vjenës dhe të Petersburgut dhe

kur në Shqipërinë e Jugut shpërtheu konflikti midis sundimtarëve të sanxhaqeve të Vlorës dhe të Delvinës për marrjen e pushtetit në sanxhakun e Janinës, Mahmud pashë Bushatliu filloi të bëhej sa më pak i bindur ndaj Portës së Lartë dhe të kujdesej për interesat jetike të pushtetit të klasës feudale sunduese që ai përfaqësonte. Për rrjedhim, ai shkëputi me forcë nga ejaleti i Bosnjës kështjellat e Podgoricës dhe të Shpuzës dhe nënshtroi Malin e Zi, me qëllim që të siguronte kufijtë veriorë të Pashallëkut të vet nga çdo agresion i mundshëm. Pastaj, në marrëveshje me mytesarifin e sanxhakut të Delvinës, Ali pashë Tepelenën, ai ndërmoi sulmin kundër sanxhaqeve të Elbasanit dhe të Vlorës për të ndëshkuar sundimtarët e tyre dhe sidomos për ta bindur klasën feudale të Shqipërisë së Jugut që të ngrihej bashkë me atë të Shqipërisë Veriore kundër Stambollit me qëllim që Shqipëria e sunduar prej tyre të mos pësonte fatin që e priste Perandorinë Osmane. Mirëpo vetëm një grup feudalësh, që ishin të bindur për rrezikun që i priste nga lufta e ardhshme midis perandorive të Rusisë e të Austrisë nga njëra anë dhe Perandorisë Osmane nga ana tjetër, pranuan të lidheshin me Bushatliun dhe të ngrinin flamurin e kryengritjes në vitin 1786. Më kryesori ndër ata që pranuan ishte veziri i Beratit, Ahmet Kurt Pasha. Por disa feudalë të tjerë si Ali pashë Tepelena, Ibrahim bej Vlora, Mustafa bej Toptani dhe Mehmet pashë Çausholli, të cilët, edhe pse e kuptonin rrezikun që kërcënonte Perandorinë Osmane dhe bashkë me të edhe vendin e tyre, nuk shihnin veçse interesat imediate dhe nuk kërkonin veçse të ngriheshin në ofiqe më të larta e të merrnin pushtetin në sanxhaqet që synonin. Ata u lidhën më ngushtë me Portën e Lartë dhe u vunë në shërbim të saj. Òxhaqe të tjera mbajtën qëndrim pritës për të kaluar nga ajo anë së cilës do t'i buzëqeshte fitorja.

Në këtë kohë mjaft kritike për Portën e Lartë, kur e gjithë klasa feudale shqiptare, e shtyrë prej kërcënimit të një pushtimi të ri, ishte rrezik të bashkohej nën një drejtim të vetëm, sulltani menjëherë vendosi të thellonte përçarjen për t'i hedhur dy fraksionet kundërshtarë të klasës feudale njëri kundër tjetrit. Ali pashë Tepelenës i dha qeverisjen e sanxhakut të Tërhallës, Ibrahim bej Vlorës i dha gradën pasha dhe qeverisjen e sanxhakut të Janinës, Mustafa bej Toptanit i dha komandën e maliqanesë së Durrësit dhe Mehmet pashë Çausholli, që qeveriste sanxhakun e Shkupit, i dha edhe atë të Shkodrës, por të gjithëve u kërkoi si kusht pjesëmarrjen në ekspeditën që do të kryesonte valiu i Rumelisë kundër sundimtarëve të Shkodrës e të Beratit që kishin shpalosur flamurin e kryengritjes.

Ndërsa bëheshin përgatitjet për nisjen e ekspeditës ndëshkimore, Ahmet Kurt Pasha u helmua prej mjekut të vet. Vdekja e tij ndezi sherrin për pushtet midis djalit të tij, Mehmet Pashës, dhe dhëndrit të tij, Ibrahim pashë Vlorës. Kjo grindje i shkëputi feudalët toskë nga Mahmud pashë Bushatliu, prandaj këtij iu desh të përballonte i vetëm forcat e ekspeditës. Mahmud Pasha, edhe pse iu premtua grada e vezirit dhe falja me qëllim që ai e forcat e tij të përdorëshin në luftën kundër austriakëve e rusëve, nuk hoqi dorë nga rruga që kishte nisur, i bindur se ishte në rrugë të drejtë. Për t'i dhënë forcë

kryengritjes dhe për ta shndërruar atë në kryengritje për çlirimin e gjithë popullsisë së Shqipërisë Veriore, ai u mundua të shfrytëzonte ndjenjat e luftës për liri të popullit duke u shpallur pasardhës i Skënderbeut dhe duke premtuar faljen e taksave për 20 vjet. Pas një qëndrese të madhe kundër forcave të vezirëve të Rumelisë dhe të Bosnjës, të flotës osmane dhe të pashallarëve shqiptarë pasues të Stambollit, i tradhuar nga feudalët aleatë që shihnin nga frynte era, u detyrua të mbyllej në kështjellën e Rozafës derisa forcat popullore të organizoheshin dhe bashkarisht të sulmonin rrethuesit. Më 25 nëntor 1787, të zemëruar kundër sundimit të huaj dhe arbitrariteteve të forcave osmane, fshatarë e qytetarë u ngritën me armë në dorë dhe i shpartalluan keq sidomos forcat e Valiut të Rumelisë dhe të Mehmet pashë Çauhsollit, që kishte marrë në dorë pushtetin e sanxhakut dhe e përdori atë për të shtypur e grabitur masat popullore qytetare e fshatare. Kështu Mahmud' pashë Bushatlliu, që filloi të thirret edhe Kara Mahmud, korri një fitore të shkëlqyer.

Pavarësisht se shumica e feudalëve gegë përbënte një mbështetje të lëkundshme, pra dhe të pasigurt dhe se banorët e Shkodrës, zejtarë e tregtarë kërkonin prej tij të pajtohej me sultanin për të vendosur paqen në vend, Kara Mahmudi, i përkrahur kryesisht nga elementi malësor katolik dhe i bindur për shkatërrimin e shpejtë të Perandorisë Osmane, vazhdoi të ndiqte politikën e shkëputjes nga Stambolli. Në këtë politikë e inkurajuan edhe diplomatët rusë e austriakë të cilët i premtuan përkrahje financiare dhe ushtarake. Praktikisht këto premtime mbetën vetëm fjalë, sepse Oborri i Petersburgut, nuk dha përgjigje, kurse Oborri i Vjenës ndryshoi mendim, pasi delegacioni i tij i dërguar për marrëveshje me Bushatlliuin u vra me të pabesë nga kundërshtarët e tij në breg të liqenit të Shkodrës.

Duke mos pasur tjetër rrugëdalje, Mahmud Pasha pranoi faljen dhe gradën e vezirit që i ofroi Porta dhe hyri në luftë kundër forcave austriake.

Shpërthimi i revolucionit borgjez frëng i vitit 1789, sukseset e tij në Francë dhe fryma revolucionare borgjeze që u përhap kudo në Evropë, i detyroi Oborret e Vjenës dhe të Petersburgut që të ulnin zjarrin e luftës kundër Perandorisë Osmane dhe më së fundi të lidhnin paqe me të. Kolosi i kalbur osman shpëtoi nga shkatërrimi. Megjithatë vezir Mahmud Pasha, pasi u kthye nga fronti filloi përsëri të mos i nënshtrohej Stambollit dhe të qeveriste si sundimtar autonom në pritje të gjente rastin të shkëputej prej sultanit. Një reaksion i fortë shpërtheu kundër kësaj politike. Në krye të tij u vunë i vëllai, Ibrahim pasha, dhe i nipi Mehmet Pasha, që qeverisnin sanxhaket e Ohrit dhe të Elbasanit. Këta e braktisën dhe kaluan në anën e Portës.

Një ekspeditë e fuqishme ndëshkimore u nis në vitin 1793 kundër Shkodrës. Në komandën e kësaj ekspedite ishin edhe i vëllai me të nipin. Kara Mahmudi edhe këtë herë rezistoi gjatë, por edhe këtë herë, i tradhëtuar nga vartësit dhe aleatët e lëkundshëm, u detyrua të mbyllej në kështjellën e Rozafës. Populli përsëri u ngrit me armë në dorë kundër forcave të Stambollit që e kishin trajtuar në mënyrë çnjerëzore, dhe së bashku me forcat e vezirit kryengritës e dërmoi

për herë të dytë ushtrinë armike. Veçse përsëri popullsia zejtarë-tregtare qytetare, e mbrytur me frymën e shtresës së vet, i druhej një ekspedite të re. Prandaj i kërkoi vezirit të lypte falje dhe të pajtohej me Portën e Lartë. Sulltani e fali me kusht që ai të zbatonte reformat ushtarake e financiare të quajtura «Nizam i Cedid». Por, si të gjithë feudalët e mëdhenj edhe Kara Mahmudi nuk ishte për to. Ndryshe nga sa u porosit prej Portës, ndërmori nënshkrimin e qeveritarëve kosovarë që kishin mbajtur anën e Portës së Lartë gjatë ekspeditës. Kështu thuajse e gjithë Shqipëria Veriore iu nënshtrua përsëri sundimit të tij.

Me daljen e ushtrive franceze në Itali, Kara Mahmudi u lidh me gjeneral Bonapartin, riorganizoi ushtrinë dhe filloi fushatën e nënshtrimit të krahinave shqiptare të Kuçit e Piprit, që ishin bashkuar me krahina malazeze në sundimin e Vladikës Pjetër Njegoshit I. Në të njëjtën kohë synoi të nënshtronte edhe Malin e Zi që përbënte një rrezik për të dhe për synimet franceze, sepse vepronte në dobi të politikës austro-ruse. Por në shtator të vitit 1796, i rënë në kurthin e malazezve, ai mbeti i vrarë bashkë me shtabin e luftës ku gjende-shin edhe disa oficerë francezë.

Me vdekjen e Kara Mahmudit, forcat divergjente të feudalëve partikularistë me oxhaqet e mëdha në krye u shpëputën nga Pashallëku i Shkodrës. Kështu mori fund lufta e rrymës politike që kishte mbështetur orvatjen për bashkimin e Shqipërisë Veriore nën një sundim të vetëm që kryesonte ai, si edhe shpresa e shpëputjes nga vartësia politike e Stambollit që, në kushte të përshtatshme të zhvillimit të gjendjes politike ndërkombëtare, do të rridhte prej atij bashkimi. Prandaj, me ndrydhjen e Pashallëkut të Shkodrës në kufijtë e vitit 1769 dhe me ardhjen në krye të pushtetit të vëllait të Kara Mahmudit, Ibrahim Pashës, për Pashallëkun e Shkodrës dhe për Shqipërinë Veriore u hap një rrugë tjetër e zhvillimit politik.

4. MBI VEPRIMTARINË KULTURORE NË PRAGUN E RILINDJES KOMBËTARE

Gjatë jetës 75-vjeçare të Pashallëkut të Shkodrës, u hodhën hapa përpara edhe në lëmin kulturor veçanërisht në arkitekturë, në arsim dhe në letërsi.

Ndërtimi i një vargu veprash publike me karakter ekonomik e fetar si Ura e Mesit, Bezisteni i Shkodrës, Hani i madh dhe xhamija e Plumbit në Shkodër, apo xhamija e Ethem beut në Tiranë etj., si dhe ndërtimi i një numri të madh banesash të tipit gjysmë kati me gur e me qerpiç për masat popullore dhe dykatëshe për shtresat e pasura nëpër qytetet e Shqipërisë Veriore e Qendrore (Shkodër, Tiranë, Kavajë, Krujë, Elbasan etj.) pasqyroi jo vetëm hovin e zhvillimit ekonomik, por në mënyrë të veçantë vuri në dukje ngritjen në një shkallë më të lartë të traditave të arkitekturës vendase dhe sidomos

një realizim arkitektoniko-teknik më të lartë e origjinal në përputhje me kërkesat e shijen e shtresave të ndryshme qytetare.

Edhe letërsia shqipe në periudhën në studim bëri, me aq sa dihet sot, hapa të rëndësishme përpara dhe me interes të veçantë në përmbajtje dhe në format që mori.

Rolin kryesor e luajti letërsia gojore, kurse si gjini më e rëndësishme e saj u shqua kënga historike. Veçse, ndryshe nga poezia gojore e shekujve pararendës, që pati kryesisht karakter legjendar, letërsia gojore në periudhën e Pashallëkut të Shkodrës pasqyroj ngjarjet e kohës, mori karakter realist. Në këngët historike të kësaj periudhe masat popullore u bënë një vlerësim mjaft të mirë ngjarjeve dhe shprehën interesat e tyre. Kështu kjo letërsi shërbeu si mjet njohës e në të njëjtën kohë si mjet edukimi. Këngët historike paraqesin interes të veçantë sepse në radhë të parë patën për motiv kryesor luftën për t'u shkëputur nga vartësia politike e Stambollit. Ky motiv del veçanërisht në këngët mbi kryengritjet e viteve 1787 e 1831 në Shqipërinë Veriore e pikërisht mbi betejat që udhëhoqi Kara Mahmud Bushatlliu në fushën e Kosovës dhe në Shkodër kundër ushtrisë së madhe osmane. Në këto këngë poeti popullor i cilëson si armike të urryera forcat ushtarake osmane, ngre lart trimërinë shqiptare si dhe rolin e madh të bashkimit të masave popullore në luftë si faktorë vendimtarë për fitoren mbi shkelësin e huaj²¹. Gjithashtu populli shpreh në këto këngë simpatinë për luftën e Ali pashë Tepelenës me sulltanin²² dhe kënaqësinë e vet për besëlidhjen midis Mustafa pashë Bushatlliu e Zylyftar Podës²³ kundër zbatimit në Shqipëri të reformave centralizuese të Portës së Lartë për zhdukjen e vetëqeverisjes nën Bushatllinjtë.

Poeti popullor në këto lloj këngësh shfryn edhe dënimin kundër disa krerëve feudalë gegë si pashallarët Çaushollaj e ata të Dukagjinit²⁴ që morën pjesë në ushtrinë osmane kundër Kara Mahmud Bushatlliu, ose shpreh zemërimin e masave popullore kundër kapitullimit të Mustafa pashë Bushatlliu më 1831 kundër kalimit të tij në shërbim të administratës osmane duke i vënë edhe vulën e turpit me vargjet:

«Veshe gunat si nizam,
Djalë mbas djali e le nam.»²⁵

Nga këto ndjenja të shprehura qartë edhe pse nuk vihet shenja e plotë e barazimit midis shqiptarëve gegë e toskë, del se dëshirohet bashkimi i tyre në luftë kundër shkelësit osmanli. Kështu pasqyrohet fare mirë shkalla e lartë e vetëdijes së kombësisë shqiptare të masave

21) Këngë popullore historike, Tiranë, 1956, këngët nr. 27 e 28. f. 108-111.

22) Po aty, këngët nr. 49-50, f. 129-130.

23) Po aty, kënga nr. 36, f. 121.

24) Po aty, kënga nr. 27, f. 108-109.

25) Po aty, kënga nr. 37, f. 122.

popullore. Kështu pasqyrohet një nga premiset më të rëndësishme, një nga bazat kryesore për fillimet e Rilindjes Kombëtare me kryengritjet kundër pushtimit të dytë të vendit.

*
* *

Nga gjysma e dytë e shekullit XVIII — 30 vitet e para të shek. XIX edhe letërsia e shkruar shqipe njohu një farë përhapje dhe bëri hapë përpara duke ndeshur jo vetëm në pengesa të forta nga administrata perandorake osmane, por edhe nga ndikimet e kulturave universale të Lindjes e Perëndimit që kishin depërtuar në Shqipërinë Veriore e Qendrore nëpërmjet gjuhëve turke, latine, greke e italiane të cilat mësoheshin nëpër shkolla fetare të vendit. Por në shekullin XVIII e sidomos në periudhën në studim, zhvillimi i marrëdhënieve ekonomike e bëri gjuhën amtare të shkruar një nevojë gjithnjë e më të ndjerë sidomos nëpër qytetet për ta përdorur në jetën e përditshme. Një nevojë e tillë u ndje kryesisht në rrethet e ngushta të të mësuarve klerikë e laikë e pastaj edhe në radhët e borgjezisë tregtaro-zejtare.

Si mjet komunikimi me masat popullore dhe si armë për të kufizuar vrullin e përhapjes së fesë e të kulturës islame, shqipja me alfabet latin vijoi të përdorej nga kleri katolik më 1703 në Kuvendin e Arbnit dhe vazhdoi të përdorej në punët praktike të kishës e të ndiqte gjurmët e vjetra të letërsisë fetare. U krijuan gramatika të shqipes, fjalorë, u regjistruan në shqip pagëzimet në Shalë (1739), u shkrua një katekizëm nga kleriku kosovar Gjon Kazazi (1743) dhe u formuluan në shqip edhe mallkimet e ipeshkvit të Shkodrës (1744)²⁶. Kështu autorët e Shqipërisë Veriore i shërbyen me veprat e tyre, ndonëse të pakta ruajtjes së gjuhës amtare.

Edhe në Shqipërinë Qendrore, me qëllim që të përhapnin në masat e besimtarëve ideologjinë e kishës ortodokse dhe për të frenuar vrullin e përhapjes së islamizmit, aty nga dhjetëvjetori i fundit i shekullit XVIII, ndonjë klerik apo dhaskal shqiptar bënë përpjekje që në kundërshtim me Patrikanën e Stambollit, e cila gjendej në duart e fanariotëve grekë, të futnin gjuhën amtare në letërsinë e në shërbesat kishëtare. Anonimi i Elbasanit përktheu disa fragmente të «Dhiatës së re» me një alfabet origjinal për të mos ndjekur traditën e shkriimit të shqipes me alfabetin grek. Po kështu me një alfabet të krijuar nga ai vetë dhe me një veprimtari shumë të gjerë veptoi edhe dhaskal Todhër Haxhifilipi nga i cili kanë mbetur vetëm disa pjesë të liturgjisë. Është si në Shqipërinë Jugore edhe në të Mesmen ishte formuar një rrymë e re që kërkonte të shkëputej nga traditat e Patrikanës së Stambollit²⁷. Krijimi i alfabeveve të veçanta len të kuptohet se s'ishite fjala vetëm për një fenomen të ngushtë klerik e kishtar, po për një nevojë shoqërore. Fakti që alfabeti i dhaskal Todhërit, siç do të bëhet

26) Dh. S. Shuteriqi, Autorë dhe Tekste, 1977, f. 108-109.

27) Po aty, f. 110

fjalë më poshtë, u përhap edhe në rrethe tregtaro — zejtare, dëshmon për një nevojë të tillë.

Gjuha shqipe dhe shkrimi i saj, ndonëse me gërma arabe nuk mungoi të imponohej si nevojë komunikimi edhe në rrethe njerëzish të mësuar myslimanë të mbrujtur me kulturën orientale. Prej tyre ashtu si në Shqipërinë Jugore ku në fillimet e shek. XVIII lindi gjinia e re letrare, ajo e bejtexhinjve — kjo gjini u përhap edhe në Shkodër aty nga gjysma e dytë e shekullit në fjalë. Por në Shkodër, ndryshe nga ç'kishte ndodhur më parë në Berat e në Janinë, bejtexhinjtë gegë jo vetëm pasqyruan realitetin dhe trajtuan, me aq sa dihet deri më sot, tematikën laike, por përdorën gjuhën e folur në popull në kohën e tyre. Dy bejtexhinjtë më të njohur Hysen Dobraçi e Sali Pata thurran bejte me karakter laik. I pari bejte kushtuese që pasqyruan luftrat e Bushatllinjve për bashkimin e vendit nën një pushtet të vetëm politik dhe për mbrojtjen e vetëqeverisjes kundër sundimit absolut të sulltanëve, i dyti krijoi bejte fshikulluese kundër veseve e padrejtësiye shoqërore²⁸.

Megjithatë edhe këta, të mbetur nën ndikimin e kulturës orientale dhe fetare por edhe në shërbim apo nën përkrahjen e fudalëve të mëdhenj çifligarë, nuk kanë gjetur zgjidhje tjetër për kapërcimin e të këqijave shoqërore veçse përruljen e durimin ndaj shtypjes e shfrytëzimit dhe ngushëllimin se fajtorët do të ndëshkoheshin nga zoti. Sidoqoftë trajtimi i temës laike realiste në letërsinë e bejtexhinjve në Shqipërinë Veriore shënon fillimin e një farë emancipimi nga botëkuptimi i vjetër i kulturës orientale dhe, përveç vlerave njohëse për nivelin kulturor gjuhësor e shoqëror, përmban ashtu si letërsia gojore edhe vlera edukuese.

Së fundi përdorimi i gjuhës shqipe të shkruar filloi të përhapet si një nevojë shoqërore edhe në rrethet tregtaro-zejtare. Zhvillimi ekonomik i detyronte këto rrethe të ndjenin më shumë nevojën e saj për të mbajtur llogaritë e për të komunikuar me të tjerët për punë ekonomike, familjare e miqësore që i kërkon vetë jeta.

Me alfabetin shqip të Todhër Haxhifilipit që nga viti 1795 shqipja fillon të përdoret në radhë të llogarisë të tregtarëve e zejtarëve elbasanas, në shënimet e kronologjive familjare. Me interes të veçantë është fakti se këta tregtarë dinë të shkruajnë edhe greqisht por heqin dorë nga kjo gjuhë dhe shkruajnë shqip, megjithëse alfabeti i dhaskal Todhërit është më i vështirë në përdorim se alfabeti grek. Kjo pasqyron sikurse te vetë Todhri, ndjenjën e shqiptarësisë në një shkallë më të lartë. Ka asish që shkruajnë me alfabetin grek për ta përdorur gjuhën amtare në veprimtarinë e tyre, por kjo nuk e pengon përhapjen e shqipes së shkruar në zonën Elbasan-Berat²⁹.

Në periudhën në fjalë përdorimi i gjuhës së shkruar amtare për nevojat e përditshme del mjaft i zhvilluar në Shkodër në qytetin ku borgjezia tregtaro-zejtare ishte më e shtrirë dhe kishte traditë më të vjetër

28) Po aty, f. 91-98.

29) Po aty, f. 110-112.

e më të fortë të shqipes së shkruar. Në dokumentet e shkruara në turqisht nga administrata zyrtare disa tregtarë vendas që nga viti 1808 venë anëshkrime në shqip për të ditur përmbajtjen e tyre. Ka asish që anëshkrimet i bëjnë edhe në italisht, gjuhë që e dinë sepse marrëdhëniet kryesore i kishin me Italinë përsa i përket import-eksportit. Anëshkrimet në shqip janë më të dendura në çerekun e parë të shek XIX. Ka nja 12 rregjistra ku përdoret shqipja dhe 11 letra që mbajnë data deri në vitin 1825. Ndër to është letërkëmbimi në gjuhën shqip midis tregtarit shkodran Kol Rashi dhe tregtarit tiranas Molla Mahmudi. Kur Mustafa pashë Bushatlliu merrte pjesë në luftën ruso-turke, Nikollë Suma, mjeku i vezirit shkodran, i shkruan nipit të vet Anton Sumës një letër që mban datën 11 shtator 1829. Shqipen e shkruar e përdorin në vitet 1814-1832 për punët e marrëdhëniet e tyre edhe vëllazëria Çoba. Kanë qenë të gjitha mundësitë që shqipja e shkruar të jetë përdorur edhe nga shumë pjesëtarë të borgjezisë tregtare shkodrane, por dokumentet që janë gjetur deri më sot janë në numër të kufizuar³⁰.

Edhe pse u bë vetëm pjesërisht gjuhë e kishës dhe e një numri të kufizuar të mësuarish apo e një pjese të borgjezisë tregtaro-zejtare të Shqipërisë Veriore, gjuha e shkruar shqipe luajti rol jo të vogël në periudhën e Pashallëkut të Shkodrës për ngritjen në një shkallë më të lartë të ndjenjës së shqiptarësisë që tregoi se qysh këtë kohë u hodhën rrënjët e luftës për arsimin e kulturën shqipe, e cila, pak më vonë, do të vihej në qendër të Lëvizjes sonë Kombëtare. Pra, në periudhën e pashallëkeve përveç ndryshimeve ekonomike-shoqërore e politike u kryen edhe ndryshime kulturore me rëndësi për zhvillimin e mëtejshëm të luftës së popullit shqiptar drejt emancipimit të plotë të tij nga zgjedha e huaj osmane.

*
* * *

Nuk ka të dhëna të mjaftueshme për rolin e qeveritarëve Bushatllinj në veprimtarinë kulturore në pragun e Rilindjes. Por, me sa del nga ato pak të dhëna që njohim, Kara Mahmudi dhe pasardhësit e tij kanë qenë feudalë me kulturë të gjerë orientale për kohën e tyre. Nga një numër librash e dorëshkrimesh në gjuhët turke, persiane e arabe, që mbajnë vulat e Kara Mahmudit dhe Mustafa pashë Bushatlliut, në familjen e tyre ka pasur një bibliotekë me vepra të krijuara nga shek. XV deri në të XIX-in. Nga një vështrim që është bërë mbi librat e kësaj biblioteke (të grumbulluara tashmë në fondet e Bibliotekës Kombëtare në Tiranë) del se rreth gjysma e tyre kanë karakter gjuhësor dhe letrar. Midis veprave letrare është edhe «Gjylistani» i poetit të madh persian Saadiut. Gjysma tjetër janë libra me përmbajtje juridike, fetare e filozofike³¹. Që Ibrahim pashë Bushatlliu ishte një qeveritar me

30) Po aty, f. 112-115.

31) Biblioteka Kombëtare, Tiranë, Antikuari.

kulturë të gjerë, siç kemi vënë në dukje në faqet e shkruara në këtë monografi, këtë e ka theksuar koloneli francez G. de Vodonkur. Fakti që këtyre tre Bushatllinjve Porta e Lartë u ngarkoi detyra administrativo-ushtarake shumë të rëndësishme flet në të mirë të mendimit se ata ishin feudalë shqiptarë me kulturë të gjerë.

Duke u nisur nga mendimi se horizonti i gjerë kulturor u jejon një numri intelektualësh të ngrihen mbi dogmat dhe të shohin më qartë, më thellë e më realisht fenomenet e jetës si dhe të parashikojnë me më pak gabime kursin e zhvillimit të shoqërisë ku jetojnë; gjithashtu duke ditur se Bushatllinjtë jetonin në afërsi të botës përendimore e se ishin shqiptarë të lindur e rritur të rrethuar nga mjedisi kulturor shqiptar i Veriut, shprehim mendimin se këto duhet të kenë qenë shkaqet kryesore që ata ditën të vlerësonin drejt gjendjen e kohëve të tyre dhe të përcaktonin sipas situatave të brendshme e të jashtme qëndrimin e tyre politik për të mbrojtur interesat e veta, të shtresave të pasura dhe të vendit që qeverisnin. Siç u pa në dy monografitë tona, ata patën synime në përgjithësi të drejta në fushën politike dhe përkrahën zhvillimin ekonomik. Nuk mund të përjashtohet që edhe në fushën e kulturës ata të kenë mbajtur në mos drejtpërsëdrejti të paktën tërthorazi qëndrim në përshtatje me fushat e tjera aq më shumë kur niseshin nga synime politike autonomiste apo shkëputje nga vartësia e Stambollit. Vetëkuptohet se në këto kushte zhvillimi kulturor në gjuhën shqipe duhet të jetë përkrahur prej tyre. Fakti që Bushatllinjtë zbatuan politikën e tolerancës fetare për të bërë për vete popullsinë katolike e për të mbushur hendekun që besimet fetare kishin hapur midis tyre e myslimanëve; fakti tjetër që Kara Mahmudi e shpalli veten pasardhës të Skënderbeut dhe që pikërisht një prift katolik e krahasoi atë me Gjergj Kastriot Skënderbeun për veprimtarinë e tij, si dhe fakti tjetër që pikërisht në kohën e tij u zhvillua letërsia e re e bejtexhinjve e se kjo letërsi rroku e trajtoi temën laike me motiv kryesor luftën kundër sundesve osmanllinj dhe ngriti lart bashkimin e shqiptarëve si dhe trimërinë tradicionale, s'ka se si intelektualët qeveritarë Bushatllinj të mos kenë inkurajuar drejtpërdrejt letërsinë shqipe me gërma arabe dhe tërthorazi letërsinë kishtarë e laike në gjuhën amtare.

Si përfundim, vërtet veprimtaria kulturore ishte frut i zhvillimit objektiv por edhe qeveritarët e Shqipërisë Veriore, të cilët nuk i shkuan kundër një zhvillimi të tillë, dhanë ndihmesën e tyre duke krijuar kushte të përshtatshme që kjo veprimtari të bënte hapa përpara e të krijoheshin ato premisa të domosdoshme që të mund të fillonte Lëvizja Kombëtare Shqiptare.

K R E U I I

PASHALLËKU I SHKODRËS NËN PUSHTETIN E TRASHË- GUAR TË IBRAHIM PASHË BUSHATLLIUT (1796-1806)

1— IBRAHIM PASHË BUSHATLLIU TRASHËGIMTAR I PUSHTËTIT TË FAMILJES DHE RRUGËT E PËRFORCIMIT TË TIJ.

Pasojë negative e vdekjes së papritur të Kara Mahmutit ishte rru-
dhja e Pashallëkut të Shkodrës, i cili, nën sundimin e tij, e sidomos në
vitet e fundit të jetës së tij, njohu shtrirjen e vet më të madhe, duke
përfshirë brenda kufijve thuajse të gjithë territorin e Gegërisë. Gji-
thashtu ai njohu edhe hovin më të madh të veprimtarisë ekonomike.
Me fjalë të tjera u desh të tkurrej ai hap përpara që u bë drejt bashki-
mit politik dhe ekonomik të Shqipërisë Veriore në çerekun e fundit
të shekullit XVIII. Lufta midis forcave për bashkim dhe atyre kundër
tregoi se ecja përpara ndeshte në vështirësi të mëdha. Por tkurrja
do të ishte e përkohshme, sepse interesat objektive ekonomike që li-
dheshin me tregun ndërkrahinor nuk ndryshuan. Ato vazhduan të pri-
reshin drejt mënjanimit të pengesave politike që solli rrudhja e pasha-
llëkut.

Komandantët e reparteve të ndryshme të ushtrisë së grumbulluar
nga Kara Mahmudi në Mal të Zi, me të mësuar vdekjen e tij, nuk vo-
nuan të tërhiqeshin dhe të shkonin në krahinat e sanxhaqet e tyre ku
filluan të qeverisnin të pavarur nga Oborri i Shkodrës. Në këtë mëny-
rë Pashallëku i Shkodrës u katandis praktikisht në kufijtë e San-
xhakut të Shkodrës të vitit 1769 ku përfshiheshin këto krahina: Shkod-
ra, Ulqini, Tivari, Podgorica, Plava, Lezha, Zadrime e Mirdita, Krahina

e Malit të Zi, që formalisht bënte pjesë në këtë sanxhak, u shkëput përfundimisht.

Vëllai i Kara Mahmudit, Ibrahim Pasha, dhe nipi i tij, Mehmet Pasha, gjithashtu u larguan nga fusha e betejës në krye të reparteve të tyre dhe u kthyen në Shkodër ku u morën me problemin e ngutshëm dhe shumë të rëndësishëm të pushtetit të sanxhakut. Ibrahim Pasha kishte humbur postin e tij si mytesarif i sanxhakut të Ohrit, të cilin Porta e Lartë ia kishte dhënë Myftar pashë Tepelenës, kurse Mehmet Pasha atë të qeveritarit të sanxhakut të Prizrenit, të cilin e shtiu në dorë Tahir pashë Rrotullari.

Pasi Ibrahim Pasha u njoh si trashëgimtar i të vëllait nga krerët e shtëpive të mëdha feudale, nga krerët e tarafeve esnafore dhe nga kleri i lartë mysliman, që përbënin parinë e Shkodrës sepse Kara Mahmudi nuk pati fëmijë, ai u shpall dhe pasardhës i pushtetit në Sanxhakun e Shkodrës që vendasi tashmë e konsideronin të trashëgueshëm. Edhe jashtë kufijve ekzistonte një konsideratë e tillë. Me këtë rast, konsulli francez në Raguzë shkroi se «Shqipëria mund të shihet si një trashëgim i kësaj familjeje që në këto anë quhet e Bushatllinjve»¹. Mirëpo ushtrimin e pushtetit duhej ta miratonte edhe sulltani, që ishte khalif dhe sovran i Perandorisë Osmane. Prandaj Ibrahim Pasha dërgoi në Stamboll pranë Portës së Lartë myftiun e Shkodrës dhe kryeçohadarin (përfaqësuesin) e vet për të kërkuar njohjen zyrtare të tij si mytesarif i sanxhakut të Shkodrës.

Porta e Lartë, që e kishte pritur me gëzim të madh lajmin e vdekjes së papritur në Mal të Zi të vezirit të pabindur të Shkodrës, të cilin nuk kishte mundur ta nënshtronte me forca ushtarake të mëdha, nuk e pranoi aty për aty kërkesën e Ibrahim Pashës, si dhe vendimin e parisë së Shkodrës që ai të trashëgonte pushtetin e sanxhakut. Në Divanin perandorak mbizotëronte mendimi se, për ta nënshtruar popullin e asaj njësie administrative dhe të vartësive të saj, që përreth një gjysmëshekulli ishte mësuar të jetonte në mënyrë efektivisht autonome, do të ishte më mirë sikur ajo të ndahej në tri njësi më të vogla, në krye të të cilave të emëroheshin pashallarë të tjerë shqiptarë, derisa edhe këta të zëvendësoheshin me turq. Ishte fjala për të krijuar, krahas atij të Shkodrës, sanxhakun e Durrësit dhe sanxhakun e Ulqinit, me qëllim që të kufizohej pushteti i Bushatllinjve ose të zhdukej fare.² Por ky mendim që ishte një shfaqje e politikës për forcimin e pushtetit qëndror të Selimit III, nuk ishte gjë e lehtë për t'u vënë në jetë, sepse nuk merrte parasysh zhvillimin historik, faktin që në themel të sanxhakut të Shkodrës, ose më sakt të mbeturinës së Pashallëkut të Shkodrës, qëndronin interesa të forta ekonomike e shoqërore në të cilat kishin rrënjët e veta pushteti ekonomik e politik i Bushatllinjve. Konsulli rus në Raguzë, himarioti A. Gjika, shkroi pikërisht në këtë kohë se Bushatllinjët ishin shumë të pasur, se gëzonin përkrahjen e shqiptarëve

1) AMAE, CCC — Raguse, vol, 6, fl, 196, letra 1 Brumère, An VII (22.10.1796).

2) AVPR, — Marrëdhëniet e Ruisë me Turqinë, dok. 833, fletët 15, 42, 58, letrat 26 tetor dhe 12 nëntor 1796; Marrëdhëniet e Ruisë me Raguzën, dok. 19, letra 16.1.1797.

të Veriut, që ishin mësuar me qeverisjen e derës së tyre, dhe se ishin në krye të partisë më të madhe në Shkodër, Prandaj, shtonte diplomati rus me prejardhje shqiptare, Porta e Lartë ose duhet të pranojë kërkesën e Ibrahim Pashës, ose duhet të përdorë kundër tij gjithë ushtrinë e saj.⁸ Me fjalë të tjera, copëtimi nuk mund të bëhej pa ndeshur në një qëndresë të fortë të armatosur.

Mungojnë dokumentet lidhur me zhvillimin e çështjes së copëtimt ose jo të Pashallëkut të Shkodrës në Portën e Lartë që nga territori 1796 deri në prill 1797 dhe nuk mund të bëhet fjalë për të, por nga ana shqiptare duket se pati rezistencë. Bushatllinjët dhe partia e tyre e fuqishme, siç del nga një lajm i gazetës franceze «Monitër» të datës 6 maj 1797 që thoshte se ishte nisur një ushtri e madhe kundër vëllait të pashës së famshëm të Shkodrës, i cili ka trashëguar pushtetin dhe kryengritjet kundër sulltanit»⁴, duket se kundërshtuan projektin e copëtimit dhe u përgatitën që t'i bënin ballë zbatimit të tij edhe me armë. Sidoqoftë, edhe pse kërkesa e Ibrahim Pashës u zvarrit për 9 muaj, edhe pse midis Stambollit e Shkodrës marrëdhëniet shkuan drejt acarimit, problemi u zgjidh pa konflikt. Rrethanat politike të brendshme e të jashtme imponuan një zgjidhje të tillë.

Aty nga maj-qershori 1797, Porta e Lartë e pranoi më së fundi kërkesën e Ibrahim Pashës duke e njohur atë si qeveritar të pashallëkut me gradën bejlerbej, kurse nipit të tij i dha qeverisjen e sanxhakut të Elbasanit. Njëkohësisht ajo i njohu Ibrahim Pashës dhe sipërmarrjet e të ardhurave kryesore shtetërore, ndër të cilat edhe atë të maliqanesë së Durrësit, siç e kishte pasur paraardhësi i tij, por me kusht që të paguante 2000 qese që i përkisnin arkës qëndrore të shtetit nga detyrimet e papaguara të Kara Mahmudit dhe nga pasuria e tij. Bushatllinjët prantuan kushtin dhe paguan aty për aty 500 qese, kurse kusurin do ta shlyenin me këste.⁵

Pra çështja nuk shkoi deri në rebelim, por u zgjidh me marrëveshje. Porta e Lartë nuk guxoi ta copëtonte Pashallëkun e Shkodrës dhe aq më pak t'i rrëzonte Bushatllinjët nga pushteti, sepse hëpërhë nuk ishte në gjendje të vepronte kështu. Fakti, që tashmë familje të fuqishme si ajo e tyrja, në saje të pasurive të mëdha private dhe të përkrahjes që gëzonin nga tarafe apo parti të fuqishme, përfaqësonin në viset e tyre forcat më të rëndësishme politike e ushtarake pa të cilat nuk mund të sundohej, u pat parasysh në Stamboll. Prandaj Porta e Lartë, megjithëse e dinte që këto familje kishin filluar të tregonin prirje mosnënshtrimi të plotë, nuk mund të vepronte hëpërhë ndryshe dhe detyrohej të mbështetej te këta përfaqësues dhe t'u besonte pushtetin. Në pamundësi që të emëronte funksionarë besnikë të vet, meqenëse këta funksionarë nuk gjenin veçse mbështetje të dobëta dhe nuk kishin mundësi as të qëndronin e jo më të qeverisnin në sanxhakun e Shkodrës. Aty,

3) Po aty.

4) A. Llainoviç, *Francuska shtampa o Mahmud Bushatlija i Crnoj Gori u kraja XVIII veka*, «Istorijski Zapisi», 1-2 Cetinje, 1955.

5) AQSH. Fondi i Shkodrës, dok. III/4006; Tarihi Xhevdet, vol. VI, botimi i dytë, Stamboll, 1309 H (1891-1892), f. 243.

qysh më 1775 pas vdekjes së Mehmet pashë Bushatlliut, paria e vendit nuk pranoi t'i nënshtrohej mëkëmbësit të sulltanit, vezir Mehmet Kystendilit, dhe zgjodhi për komandant trashëgimtarin e Shtëpisë së Bushatllinjve, djalin e parë të saj, Mustafa Pashën) ishte bërë e qartë se kësaj shtëpie nuk mund t'i hiqej pushteti, veçse me forca shumë të mëdha ushtarake. Por edhe kur këto ishin dërguar kundër Kara Mahmudit masat qytetare e fshatare të kryesuara nga krerët e tyre, ishin ngritur me armë në dorë në ndihmë të Bushatlliut dhe ekspeditat kishin dështuar me turp. Pra, do të ishte një orvatje tepër e pasigurt sikur të dërgohej në Shkodër një ekspeditë ndëshkimore kundër Ibrahim Pashës, i cili përfaqësonte një pushtet krahinor real dhe të rëndësishëm. Përveç kësaj, as rrethanat politike ndërkombëtare nuk lejonin një orvatje të tillë.

Vërtet Bushatllinjve iu njoh nga Porta e Lartë pushteti në Sanxhakun e Shkodrës dhe me këtë u ligjërua në sy të shqiptarëve trashëgimia e tij si një e drejtë e pamohueshme, por vendimin e vet Porta e Lartë e mori edhe për faktin se, siç u tha pak më sipër, atë ia imponoi edhe zhvillimi politik i ngjarjeve në Evropë. Borgjezia e madhe franceze, duke filluar nga viti 1796 ia nisi zbatimit të politikës së pushtimeve. Forcat ushtarake të saj, që kishin ndërmarrë fushatën për pushtimin e Italisë nën komandën e gjeneral Napoleon Bonapartit, kishin korrur fitore pas fitoresh dhe në mesin e vitit 1797 Republika aristokratike e Venedikut ishte në pragun e shembjes përfundimtare. Po afrohej kështu zjarri i luftës në kufijtë veriperëndimorë të Perandorisë Osmane në Evropë. Në këto rrethana copëtimi i Pashallëkut të Shkodrës do ta dobësonte së tepërmi mbrojtjen e kufijve, kurse nevojitej e kundërta. Por përforcimi i kufijve mund të arrihej vetëm nëpërmjet të asaj force drejtuese vendase e cila ishte në gjëndje që me autoritetin e vet të ngrinte në armë e të udhëhiqte në luftë banorët e Shqipërisë Veriore. Këtë autoritet e gëzonte vetëm oxhaku i fuqishëm i Bushatllinjve. Ky oxhak dhe forcat shoqërore që e përkrahnin ishin të interesuar edhe vetë të mbronin vendin e tyre nga kërcënimi i jashtëm që po afrohej. Pra nuk ishte e rastit njohja e pushtetit të Bushatllinjve në qershor të vitit 1797. E detyruar nga rrethanat dhe me qëllim që Bushatllinjët të organizonin një fuqi mbrojtëse më të madhe, Porta e Lartë nuk ngurroi t'i jepte Ibrahim Pashës Sanxhakun e Elbasanit si shtojcë dhe Mehmet pashë Bushatlliut qeverisjen e Sanxhakut të Ohrit. Në këtë mënyrë ajo pranoi largimin e Myftar pashë Tepelenës nga ai sanxhak ku e kishte emëruar për të penguar shtrirjen e pushtetit të Bushatllinjve në vitet e fundit të jetës së Kara Mahmudit⁶. Kjo ishte një provë tjetër që tregoi qartë se sa nevojë pati qeveria osmane për autoritetin e familjes dinastike shkodrane. Në këtë mënyrë u bë një hap i madh drejt riformimit të plotë të Pashallëkut të Shkodrës.

Por edhe Ibrahim Pasha dhe Mehmet Pasha, pushtetin e të cilëve e kërcënonte rreziku i jashtëm, nuk ndjenë më pak nevojën e mbështetjes në pushtetin qëndror. Pa përkrahjen politike, ushtarake e fi-

---

6) Po aty.

nanciare të tij, ata nuk mund t'i bënin ballë me forcat e tyre agresionit francez. Për rrjedhim, mbi interesa të përbashkëta dhe mbi nevojën reciproke për njëri-tjetrin u hodhën bazat e përmirësimit të marrëdhënieve midis Shkodrës e Stambollit dhe gjeti justifikimin e vet «bindja» e Ibrahim Pashës dhe e nipit të tij ndaj sulltan Selimit III, si dhe «besimi» i këtij ndaj tyre. Vetvetiu me këtë zgjidhje mbeti në plan të dytë përkohësisht problemi i konfliktit midis dy pushteteve.

Në bazë të traktatit të Kampo Formios që Direktorati francez përfundoi me Austrinë, Franca vendosi, në çerekun e fundit të vitit 1797, pushtetin e vet mbi ish-zotërimet venedike në bregdetin jugor shqiptar dhe në ishujt jonianë. Kështu ajo u bë kufitare me Perandorinë Osmane, gjë që e rriti ndjenjën e kërcënimit të pushtimit aq më tepër kur propagandohej me qëllim një kërcënim i tillë për të lehtësuar zbarkimin e Napoleon Bonapartit në Egjipt. Gjatë kësaj kohe, dhe sidomos me fillimin e luftës midis koalicionit të Anglisë, Rusisë e Perandorisë Osmane kundër Francës, Ibrahim Pasha mori të gjitha masat e nevojshme për mbrojtje. Aty nga vjeshta e vitit 1799, pasi francezët ishin dëbuar nga ishujt jonianë dhe nga bregdeti shqiptar, atij, Ali pashë Tepelenës, si dhe Ibrahim pashës së Vlorës sulltani u dha gradën e vezirit⁷. Ky nderim iu bë atyre jo vetëm sepse sulltani kërkonte t'i kishte në krye të detyrës së mbrojtjes, mbasi sa kohë që vazhonte gjendja e luftës një kërcënim i ri francez kundër Shqipërisë po bëhej më i mundshëm. Forca të shumta ushtarake franceze të grumbulluara në Pulje, paralajmëronin një gjë të tillë.

Ndërsa Porta e Lartë dërgoi në këtë kohë 11 anije lufte në ujërat e Adriatikut, Ibrahim pashë Bushatlliu fuqizoi bregdetin e fortesat dhe ngriti më këmbë një ushtri prej 16 000 vetash. Ky qëndrim ia rriti besimin në Stamboll, por i tërhoqi vëmendjen edhe palës franceze. Qeveria franceze, që kërkonte informata sa më të shumta nga konsujt e vet për një pushtim të mundshëm të Perandorisë Osmane, e sidomos të pjesës evropiane të saj, u njoftua për masat mbrojtëse të vezirëve shqiptarë në Veri e në Jug të vendit nga konsujt e saj në Raguzë e në Selanik. Në raportet e tyre ajo vuri re se, ata nuk u vinin ndonjë rëndësi të veçantë masave mbrojtëse që kishin të bënin me fortesat e kalatë, dhe theksonin që në rast sulmi ushtritë franceze kishin për të ndeshur qëndresë të fortë nga masat popullore të Shqipërisë. Konsullin e Raguzës e shqetësonte fakti se shqiptarët shprehnin vendosmëri të patundur dhe gatishmëri për të mbrojtur vendin e tyre me çdo sakrificë që të mos merreshin nëpër këmbë nderi e zakonet e tyre, kurse konsulli i Selanikut vinte në dukje shpirtin luftarak të ushtarëve shqiptarë, përvojën e fizikun e tyre që i bënin ata të ishin ushtarët më të mirë të Perandorisë Osmane⁸.

Parashikimi që pati Porta e Lartë si dhe vezirët e Shkodrës, Vlorës dhe Janinës për një sulm francez nuk u realizua.

7) Kronikë mbi Mahmud Pashën, Ibrahim Pashën e Mustafa Pashën, «Hylli i Dritës», Shkodër 1931, f. 26.

8) AMAE. Raguse, vol. 7. fl. 132, letra 26 termidor, an VII (13. 8. 1799) Archives Nationales (Më tej AN.) — AF 75, dok. 309, letër e Feliks Bozhur 8 ventose, an VII (26. 2. 1799).

Me rrethanat e brendshme dhe të jashtme që u krijuan jo vetëm erdhën në fuqi Ibrahim Pasha dhe nipi i tij Mehmet Pasha, por kreu i shtëpisë së Bushatllinjve fitoi edhe gradën e vezirit.

Në këtë mënyrë u hap rruga e përtëritjes së Pashallëkut të Shkodrës si në kohën e themelimit të tij, prandaj familja e Bushatllinjve mbeti përsëri oxhaku më i fuqishëm në Shqipërinë Veriore.

*
*   *

Trashëgimtar i pushtetit të Sanxhakut të Shkodrës, i përvojës qeverisëse të oxhakat të vet dhe mbajtës i gradës së vezirit, që i lejonte ta shtrinte veçanërisht pushtetin ushtarak edhe mbi pjesët e tjera të Gegërisë, Ibrahim pashë Bushatliu përqendroi vëmendjen kryesore të tij për ta përforcuar këtë pushtet, rrënjët e të cilit në fund të fundit ishin ngulur thellë në vend. Prandaj ai ndoqi politikën e brendshme tradicionale të familjes në qendër të së cilës qëndronte mbrojtja e interesave të forcave shoqërore që e përkrahnin, e në radhë të parë interesat e pronarëve çifligarë, e bylykbashëve dhe bajraktarëve, si dhe të zejtarëve e tregtarëve të pasur. Në përputhje me këto interesa ai përcaktoi si politikën e brendshme, ashtu edhe politikën e jashtme të pashallëkut në kushtet e reja që ishin krijuar nga konflikti i madh evropian që sapo kishte filluar.

Meqenëse të krishterët përbënin shumicën e banorëve të Sanxhakut të Shkodrës dhe nga pikëpamja ekonomike ose ushtarake luanin rol të rëndësishëm dhe përbënin një nga shtyllat kryesore të qëndrueshmërisë së autoritetit të shtëpisë së tij, Ibrahim Pasha nuk hoqi dorë nga toleranca fetare, prandaj e lejoi klerin katolik të ushtronte veprimtarinë e vet, natyrisht pa i dhënë të drejtën e ndërtimit të kishave të reja që nuk guxoi ta bënte as Kara Mahmudi. Ai konfirmoi privilegjet e malësive të vetëqeverisura dhe përkrahu autoritetin e krerëve sidomos të bajraktarëve të tyre, me qëllim që ata t'i vinin në ushtri me forcat e tyre sa herë t'i thërriste. Njëkohësisht ai vazhdoi të bashkëpunonte në fushën e tregtisë dhe të lundrimit me tregtarët e krishterë, ashtu sikurse kishin vepruar i ati dhe i vëllai.

Një politikë e tillë e brendshme ndaj elementit të krishterë i dha mundësi atij të ruante marrëdhëniet e vjetra miqësore me Papatin, e, për rrjedhim, edhe me Oborrin e Spanjës. Ambasadori spanjoll në Paris, i mbështetur në këto marrëdhënie miqësore, i propozoi qeverisë franceze në pranverën e vitit 1799 që korespondenca e saj me Stambollin të kalonte nga qyteti i Shkodrës për t'u shpëtuar rreziqeve të kapjes nga ana e anglezëve në rrugët detare.⁹

Një problem kyç në politikën e brendshme të Ibrahim pashës u bë ai i vënies së pushtetit të tij në shërbim të zhvillimit ekonomik të vendit dhe veçanërisht të qytetit të Shkodrës. Me një zhvillim të tillë lidhej jo vetëm çështja e përkrahjes së pozitës politike të tij nga

---

9) Po aty, fl. 29, letra 18 ventose, an VII (8.3.1799).

ana e shtresave shoqërore sikurse çifligarët, zejtarët, tregtarët e lundërtarët, por edhe rritja e të ardhurave të tij si çifligar i madh dhe si sipërmarrës kryesor i doganave e taksave. Nga kujdesi i veçantë i paraardhësve të tij, e veçanërisht i Kara Mahmudit, qyteti i Shkodrës, siç shkroi konsulli francez Mark Bryerë për të kaluarën dhe gjendjen e tij në fillim të shekullit XIX, «ishte ngritur gradualisht në shkallën e begatisë dhe të fuqisë... në një qytet të madh, që përmbante rreth dyzet mijë banorë, shumica e të cilëve jetonin nga fruti i veprimtarisë së tyre në tregti».¹⁰

Rrugët e pashallëkut kishin mbetur të këqija, ato ishin kryesisht rrugë karvanesh, me anë të të cilave Shkodra lidhej me tokë me pjesën më të madhe të Rumelisë dhe me një pjesë të Bosnjës. Kështu ajo ishte bërë depoja e prodhimeve të tyre, si dhe skela më e rëndësishme me anën e së cilës ato shkëmbeheshin me mallra të Egjiptit, Moresë dhe Arkipelagut, si dhe me produktet e manufakturave të Italisë dhe të Austrisë. Çdo ditë të vitit hynin e dilnin nga Buna disa anije të ngarkuara me mallra. Përfitimet e një veprimtarie të tillë transite, Ibrahim Pasha i ruajti me politikën e tij të zgjuar, informoi konsulli Bryerë.¹¹

Dhe për politikë të zgjuar të Ibrahim Pashës, konsulli në fjalë kishte parasysh faktin se veziri i ri Bushatlli me të marrë pushtetin e derisa vdiq u mundua të ruante marrëdhëniet të mira në radhë të parë me Austrinë. Ai kërkoi që ish-zëvendëskonsulli venedikas, Jak Mark Suma, të vazhdonte detyrën e zëvendëskonsullit austriak në Shkodër dhe e rekomandoi atë pranë qeverisë austriake për Dalmacinë kur kjo u formua pas nënshkrimit të traktatit të Kampo Formios, traktat që e bëri Austrinë trashëgimtare jo vetëm të ish-zotërimeve venedike në bregdetin verior të Adriatikut, por edhe të vetë qytetit të Venedikut, pjacës më të rëndësishme perëndimore me të cilën ishte lidhur tregtia shkodrane. Kështu marrëdhëniet e vjetra të Shkodrës si me qytetin e Venedikut, ashtu dhe me ish-zotërimet venedike në Dalmaci nuk u ndërprejnë.¹²

Edhe me Republikën e Raguzës Ibrahim pasha e nipi i tij mbajtën marrëdhëniet të mira. Konsulli i kësaj republike, Pashko Kabashi, e ushtroi rregullisht veprimtarinë e vet në Durrës dhe tregtia me Raguzën vazhdoi të zhvillohej si më parë pavarësisht se, edhe ajo, si të gjitha marrëdhëniet ekonomike me viset fqinje, filloi të ndeshte në një varg pengesash që u shfaqën si pasojë e konfliktit midis Fuqive të Mëdha evropiane në kohën kur Ibrahim pasha mori drejtimin e pashallëkut.¹³

Banorët e Shkodrës, të Ulqinit e Tivarit, të Durrësit e Kavajës dhe të qyteteve të brendshme me të cilat lidheshin këto skela nuk mund të mos kërkonin një politikë të tillë nga veziri Bushatlli. Dhe ky, me të gjitha mundësitë e veta, punoi për mbrojtjen e interesave të tyre. Sipas disa diplomatëve e oficerëve francezë që e njohën nga afër Ibra-

10) AMAE, CCC — Scutari, vol. 2, fl. 166-173, letra 14.4.1810

11) Po aty.

12) DAZ, dok. 637/2, S. 76, letra 19.9.1801 e J. M. Sumës.

13) Po aty, dok. 637/1, S. 76, letra 29.8.1801 e Pashko Kabashit.

him Pashën, ai mundi të fitojë simpatinë e shkodranëve dhe vetvetiu edhe përkrahjen e tyre aq të domosdoshme për konsolidimin e pushtetit të vet. Nëse paraardhësit e tij u kujdesën që në Shkodër të ndërtoheshin Ura e mesit, Hani i madh etj., ai filloi ndërtimin e bezistenit të Shkodrës. Konsulli francez F. Mase njoftoi në korespondencën e tij se shkodranët e mbanin vezirin e tyre për njeri të zotin, me karakter dhe të drejtë¹⁴. Pasardhësi i F. Mase, Mark Bryerë, që e njohu për një kohë të gjatë, e paraqiti Ibrahim Pashën si sundimtar të zgjuar e të pasur, por edhe kursimtar dhe njeri që bënte një jetesë pa luks¹⁵.

Si burrë i zgjuar dhe i pajisur me talente të jashtëzakonshme për një qeveritar mysliman, Ibrahim Pasha iu duk edhe koloneli Gijomë de Vodonkur¹⁶. Është fjala se ky vezir kishte një kulturë të gjerë për kohën e tij dhe si i tillë ai vazhdimisht tregonte interesim për të mësuar. Interesim të veçantë tregonte sidomos për ngjarjet diplomatike, ushtarake dhe ekonomike.

Por dhe ky vezir i zgjuar dhe i kulturuar qeverisi, ashtu sikurse i ati dhe i vëllai, duke përqendruar në duart e veta pushtetin administrativ dhe ushtarak. Natyrisht në ushtrimin e kësaj mënyre të qeverisuri, ai ndihmohej së pari nga përfaqësuesit e shtëpive feudale më në zë në Shkodër dhe në krahinat që bënë pjesë në partinë që e përkrahte. Të tillë, përveç nipit të tij, Mehmet Pashës, i cili qeverisi sanxhaqet e Ohrit dhe të Elbasanit, dhe kushëririn të parë të tij, Xhelaledin beut, të cilit shpesh Ibrahim Pasha i besoi postin e kajmekamit në Shkodër, ishin: Sali bej Kopliku, i cili sikurse në kohën e Kara Mahmudit ishte qehaja i vezirit; Sulejman bej Kopliku, komandant ushtarak e përfaqësues i tij në misione të ndryshme me rëndësi të dorës së parë; Abdyl aga Dervishi, komandant i gardës së vezirit, kurse vëllai i tij arkëtar i oborrit (hazinedar); Memisha efendi i Mehmet aga Tabaku, intelektualë të aftë e me përvojë që drejtonin marrëdhëniet e Oborrit me Portën e Lartë dhe me përfaqësuesit e shteteve të huaja; Hasan aga Hoti, përfaqësuesi i bajraktarëve të malësive të Shkodrës dhe kryekomandant i forcave të tyre, e të tjerë. Veçanërisht të rëndësishëm për qeverisjen e vezirit ishin Mahmud aga Tabaku dhe Xhelaledin beu që drejtonin e varafet esnafore, i pari në krye të tarafit të Tabakëve dhe i dyti në krye të tarafit të Terzinjve, me të cilët lidheshin lagjet e qytetit të Shkodrës. Në krahinat veziri Bushatlli mbështetej te Ismail beu i Tivarit, te Kapllan pasha i Krujës, te Ahmet pashë Bargjini i Tiranës, te Sulejman pasha i Peqinit, te Shahsivar pasha i Kavajës, te Jusuf beu në Dibër etj, por me kusht që atyre t'u njihte privilegjet që gëzonin si qeveritarë krahinorë dhe si sipërmarrës të dytë të doganave e taksave. Me fjalë të tjera këta feudalë ishin më shumë aleatë të Bushatlliut se sa vartës të tij, sepse lidhjet e tyre ishin të qëndrueshme për aq kohë sa pajtoheshin interesat e ndërsjella të tyre brenda suazës së pashallëkut. Veçse, kur këto interesa cenoheshin, lidhjet jo vetëm

14) AMAE, CCC — Scutari, vol. I, fl. 16, letra 18.9.1806.

15) Po aty CCC — Janinë, vol. I, fl. 270 letra 1.4.1807 e M. Bryerë.

16) Otile Daniel, vep. e për. f. 99 — 101.

dobësoheshin, por edhe shndërroheshin në marrëdhënie armiqësore. Vezirët Bushatllinj, ashtu sikurse ndodhi disa herë në kohën e Kara-Mahmudit, përdorën dhunën në raste të tilla, kurse vartësit e tyre u lidhën ose me Portën e Lartë, ose me vezirët rivalë të tyre. Kjo çështje edhe për Ibrahim Pashën përbente dobësinë kryesore të pushtetit të tij megjithëse, ndryshe nga Kara Mahmudi, ai ndoqi politikën e bindjes ndaj Stambollit.

Në politikën e brendshme të vezirit Bushatlli një nga problemet më të rëndësishëm, por dhe më të vështirë ishte ai i shtrirjes së pushtetit të tij në sanxhaqet që kishin përbërë dikur Pashallëkum e Shkodrës. Me fjalë të tjera ishte problemi i përtëritjes së këtij pashallëku sikurse kishte qenë para vdekjes së Kara Mahmudit. Sa kohë që kapitali tregtar shkodran vepronte në një trevë më të gjerë se kufijtë e sanxhakut të Shkodrës, ky problem mbetej gjithmonë në rend të ditës, sepse, jo vetëm shfaqej si një nevojë për zhvillimin ekonomik të vendit, por kishte të bënte me interesat e forcave shoqërore që përkrahnin pushtetin e Bushatllinjve, pra kishte të bënte drejtpërsëdrejti me këtë pushtet. Prirja për vendosjen e një pushteti të përqendruar në duart e vezirit të Shkodrës rridhte para së gjithash nga pasiguria e qarkullimit të mallrave dhe pengesat e tjera që sillte copëtimi administrativ tradicional sa herë që shpërbëhej pjesërisht ose tërësisht Pashallëku i Shkodrës. Por zgjidhja e problemit të ripërtëritjes së tij ndeshte në dy pengesa të mëdha e të vazhdueshme, njëra më e vështirë se tjetra dhe të lidhura midis tyre. Pengesa e parë ishte partikularizmi feudal i oxhaqeve të mëdha qeverisëse të sanxhaqeve fqinjë, pjesë përbërëse të pashallëkut që kërkonin të qeverisnin të pavarur nga vezirët Bushatllinj. Pengesa e dytë ishte politika e ekuilibrit të forcave në Shqipëri, ose politika klasike «përça e sundo» që zbatonte Porta e Lartë për të sunduar duke mos lejuar që midis tri vezirateve shqiptare të Shkodrës, Beratit e Janinës të vendosej epërsia e njërit ndaj të tjerëve.

Historia e formimit, shtrirjes dhe tkurrjes së Pashallëkut të Shkodrës kishte qenë pasojë e kapërcimit ose jo të këtyre pengesave. Nëse Porta e Lartë në rast luftërash të jashtme ose trazirash të brendshme kishte lejuar përqëndrimin e pushtetit të disa sanxhaqeve në duart e vezirëve Bushatllinj, këtë ajo e kishte lejuar përkohësisht sepse, me të plotësuar nevojat e veta, ajo menjëherë kishte marrë masa kufizimi, siç kemi bërë fjalë në kapitullin e parë. Dhe kur Bushatllinjët kishin kundërshtuar zbatimin e masave kufizuese, ajo nuk kishte ngurruar të përkrahte jo vetëm forcat centrifugale në pashallëk, por edhe vezirët rivalë të Beratit e të Janinës siç ndodhi më 1775 dhe më 1793, ose të përdorte forcën duke i grumbulluar të gjitha këto forca kundërshtare si më 1787 e më 1793.

Por politikën e ekuilibrit të forcave në Shqipëri Porta nuk e kishte zbatuar gjithmonë kundër Bushatllinjve. Këtë ajo e kishte vënë në jetë edhe në favor të tyre, kur Pashallëku i Shkodrës ishte rudhur e dobësuar dhe ai i Beratit apo i Janinës ishin shtrirë e përforcuar. Kështu ndodhi pasi erdhi në fuqi Kara Mahmudi kur pushteti i Ahmet Kurt Pashës së Beratit i kaloi caqet e ekuilibrit ose kur erdhi në

fuqi Ibrahim pashë Bushatlliu dhe ishte përforcuar së tepërmi Ali pashë Tepelena të cilit iu hoq sanxhaku i Ohrit.

Duke pasur parasysh vështirësitë e lartpërmendura dhe duke qenë i kënaqur që brenda një kohe të shkurtër sundimi i tij u shtri mbi tri sanxhaqe të rëndësishme, Ibrahim pashë Bushatlliu vazhdoi të mbante marrëdhënie të mira me Portën e Lartë duke u treguar i bindur ndaj saj. Për rrjedhim, në sajë të politikës së brendshme e të jashtme që zbatoi veziri i ri Bushatlli, Pashallëku i Shkodrës kaloi një periudhë të qetë që favorizoi zhvillimin ekonomik të tij dhe ndikoi në përforcimin e autoritetit politik dhe ekonomik të familjes sunduese.

2 — PËRTËRITJA E PLOTË E PASHALLËKUT TË SHKODRËS

Që me ardhjen në fuqi të Ibrahim pashës, Pashallëku i Shkodrës u qeveris prej tij në mënyrë autoritare dhe me prirje automone, ashtu siç ishte traditë në shtëpinë e Bushatllinjve. Sado që veziri i ri tregojë i bindur ndaj sulltanit, ai ishte e vepronte si «një sundimtar i pavarur e zot absolut»,¹⁷ Kjo mënyrë qeverisjeje, siç shihet, ishte e njëllojtë me qeverisjen e atit dhe vëllait të tij, dhe rridhte nga fakti se Ibrahim Pasha e mbante veten për «princ sovran» dhe vetëm vasal të sulltanit, kurse vendin që qeveriste si feud të trashëguar nga i ati e i vëllai.¹⁸ Me të tilla pikëpamje vetëkuptohet se bindja e tij ndaj sulltanit ishte koniukturale, ishte një qëndrim politik taktik baza e të cilit ishte afrimi i interesave të vasalit me suzerenin në një periudhë të caktuar. Pra bindja e tij nuk mund të ishte e përherëshme aq më shumë kur politika e përforcimit të pushtetit qëndror në dëm të «princave» të krahinave të perandorisë, ishte vija themelore e sundimit të sulltan Selimit III. Edhe Porta e Lartë, që nisej nga kjo vijë themelore pavarësisht se veziri Bushatlli mbante qëndrim të bindur, nuk e shihte me sy më të mirë se dy paraardhësit e tij e se vezirët e Janinës dhe të Beratit. Edhe ata nuk ishin tjetër veçse «princa» krahinorë, sa kohë që nuk i kishte zëvendësuar me funksionarë besnikë të sulltanit. Por, meqenëse ende nuk ekzistonin kushtet për t'i asgjësuar njërin pas tjetrit, ajo mbështetej fort në politikën e vet të ekuilibrit të forcave për t'i mbajtur në rivalitet e armiqësi deri sa të vinte koha e duhur.

Ibrahim pashë Bushatlliu kishte përfituar nga zbatimi i kësaj politike duke i marrë sanxhakun e Ohrit Ali pashë Tepelenës. Por nuk shkoi gjatë dhe edhe ai ndjeu fshikullimën e kësaj politike.

Më 1802 ndodhën ngjarje me rëndësi që e ndryshuan qeverisjen relativisht të qetë të tij në pashallëk dhe që ishin në dëm të tij. Rivali kryesor, veziri i Janinës, u ngarkua me detyrën e valiut të Rumelisë për të vendosur rregullin në pjesën evropiane të Perandorisë, e sidomos në Rmelinë lindore ku kishin plasur trazira të mëdha feuda-

17) AMAE, CCC — Scutari, vol, I, fl. 42, letra 16, 12. 1806.

le. Këtë detyrë ai e kishte marrë përsipër me kusht që kufijtë e pashallëkut të tij të mos prekeshin nga vezirët e Beratit dhe të Shkodrës.¹⁹ Kjo ngjarje s'kishte sesi të mos e shqetësonte vezirin shkodran. Nga ana tjetër nipji i vet, Mehmet pasha, vdiq duke lënë një djalë dhjetëvjeçar. Mustafa beun.²⁰

Përveç humbjes së bashkëpunëtorit më të afërt dhe ndihmësit kryesor, Ibrahim Pasha humbi bashkë me të edhe sanxhakun e Elbasanit ku ai kishte qenë titullar. Kështu Pashallëku i Shkodrës pësoi rruadhjen e parë nën sundimin e tij, gjë që i dha të kuptonte se Porta e Lartë, pavarësisht se ai mbante qëndrim të bindur, vepronte sipas interesave dhe qëllimeve të saj.

Sanxhaku i Elbasanit iu dha vezirit të Beratit, Ibrahim pashë Vlorës. Me këtë, veziri Bushatlli kishte marrëdhënie të mira dhe e kishte përkrahur në grindjet e tij me Ali pashë Tepelenën qysh më 1797, duke i dërguar kontigjente ushtarësh për të ndalur hovin e pushtimeve të tij në sanxhaqet e Delvinës dhe të Vlorës. Synimi i Portës në këtë rast ishte i qartë. Ajo kërkonte që dy vezirët miq të hynin në grindje dhe të mos bashkërenditnin veprimet për të shqetësuar valiun e ri të Rumelisë, derisa ky të kryente misionin e tij në dobi të pushtetit qendror. Veziri Bushatlli nuk guxoi të kundërshtonte. Atij nuk i interesonte të prishte marrëdhëniet e mira as me vezirin e Beratit, i cili ishte në armiqësi të vazhdueshme me Ali pashën, bile i dha zemër të vepronte kundër tarafit të tij në Elbasan, as me Portën e Lartë tek e cila mendonte të mbështetej në rast konflikti me valiun Tepelenas.

Me ta marrë në dorëzim qeverisjen e sanxhakut të Elbasanit veprimi i parë që bëri ishte dëbimi i ithtarit të Ali pashë Tepelenës, Abdulla pashë Taushanit. Ky shkoi në Janinë dhe hyri në shërbim të mbrojtësit të vet. Mirëpo nuk shkoi as një vit dhe në verën e vitit 1803 ai u kthye në Elbasan. Ali Pasha ndërhyri për këtë kthim dhe veziri i Beratit nuk kundërshtoi²¹. Ishte pikërisht koha kur Selimi III, i detyruar nga presioni i ajaneve të Rumelisë, që iu trembën pushtetit të përforcuar të vezirit të Janinës, e shkarkoi këtë nga funksioni i valiut të Rumelisë dhe në vend të tij emëroi vezirin e Shkodrës, Ibrahim pashë Bushatllin.²²

Nga frika se mos valiun shkodran do t'i merrte sanxhakun e Elbasanit, veziri i Beratit pranoi të pajtohej me armikun e tij të vjetër dhe jo vetëm pranoi kthimin e Abdulla pashë Taushanit në Elbasan, por me rastin më të parë filloi të pastronte tarafet e vezirit të Shkodrës në atë qytet. Nuk shkuan as dy javë nga kthimi i Abdulla pashës kur në Elbasan plasi sherri midis shtëpive feudale të Bicakajve dhe Vërlacëve, të cilët kishin lidhje krushqie me Bushatllinjtë. Në mes të pazarit, në një për-

18) Odiçe Daniel, vep. e përm, f. 99-101.

19) BBA-HD, letra 20 Rebiul evel 1217 H. dhe 15 Rexhep 1217 H.dok.nr. 2232.

20) «Hylli i Dritës», 1931, f. 26. AMAE, CCC — Scutari, vol. I, fl. 280, letra 13. 8, 1809.

21) BAI-Hattihumayun defterleri nr. 1-2, letra e Ibrahim pashë Vlorës 5 Shaban 1218 H. (20. 11. 1803)

22) «Hylli i Dritës», Shkodër 1932, f. 26.

leshje ndërmjet njerëzve të dy shtëpive të lartpërmendura u vranë 5-6 veta nga të Biçakajve. Mahmud pashë Vërlaci, që t'u shpëtonte ndjekjeve të vezirit të Beratit, u detyrua të largohej nga qyteti.²³

Që largimi i Mahmud Pashës të mos shkaktonte zemërimin e valiut shkodran, Ibrahim pashë Vlora u mundua të justifikonte vetveten duke i shkruar Portës së Lartë se ai kishte bërë ç'ishte e mundur që Mahmud Pasha të mos largohej nga Elbasani dhe se do të përpiqej që ai të kthehej përsëri në qytet.²⁴ Letra justifikimi ai i shkroi edhe vezirit të Shkodrës por ky, që nuk priste veçse rastin për ta shtënë përsëri në dorë sanxhakun e Elbasanit, nuk ia zgjati dhe, meqenëse ishte i zënë me përgatitjet për të filluar detyrën e Valiut të Rumelisë, e la zgjidhjen e këtij problemi për më vonë.

Meqenëse qëndrimi mospërfillës i Bushatlliut nënkuptonte konfliktin e afërt midis tyre, veziri i Beratit, duke u mbështetur gjithnjë e më fort te Ali pasha, mori masa për të forcuar pozitën e vet në Elbasan. Ai dëboi vëllezërit Biçakaj, Mahmud Pashën e Nuri Beun, të cilëve u dogji shtëpitë e u konfiskoi çifligjet. Këta ishin kunetërit e valiut shkodran. Njëkohësisht ai dëboi edhe dy vëllezërit e Mahmud pashë Vërlacit, Selim Beun e Jahja Beun, që ishin kunetër të Ahmet pashë Tiranës dhe Sulejman pashë Peqinit, dhëndurë të Bushatlliut dhe të ndihmësit kryesorë të tij²⁵.

Partizan i përtëritjes së Pashallëkut të Shkodrës dhe i sundimit absolut e autonom në të, por gjithmonë brenda kuadrit të Perandorisë Osmane, gjë që e kishte shpënë deri në konflikt me Kara Mahmudin më 1793, kur ai e tradhtoi dhe mori anën e Portës së Lartë,²⁶ Ibrahim Pasha, edhe pse kishte pësuar fshikullimin e vitit 1802 duke humbur sanxhakun e Elbasanit, mbajti qëndrim të bindur ndaj Stambollit si e vetmja rrugë për të ruajtur e përforcuar pushtetin e vet. Ai nuk harronte as faktin se shumica e përkrahësve të tij nuk kishin qenë e nuk ishin për shkëputjen nga Perandoria Osmane, as prirjen e forcave centрифugale nga pushteti i përqendruar i shtëpisë së Bushatllinjve. Këta faktorë, si dhe dëshira për të përtërirë pashallëkun e detyronin deri në një farë mase të ndiqte rrugën e pajtimit me Portën e Lartë. Këtë kurs politik, që ai e kishte ndjekur gjatë 5-6 viteve që ishte në fuqi, vazhdoi ta thellonte duke menduar interesat e afërme të tij dhe duke nënvleftësuar politikën e reformave centralizuese të Selimit III, që përbënte detyrën themelore strategjike të këtij sulltani.

Me të marrë në dorë fermanet e detyrës së re, Ibrahim pashë Bushatlliu dërgoi si zëvendës të vet në Edrene Sulejman pashë Peqinin, kurse në Manastir Sulejman beun e vogël nga dera e Koplikajve. Ndërkohë filloi të grumbullonte ushtarë të tjerë si në sanxhakun e vet, ashtu edhe në ata fqinjë dhe të përgatitej për t'u nisur edhe vetë në Sofje, se-

23) AMAE, CCC — Scutari, vol. I, fl. 42, letra 16, 12.1806.

24) Shih shën. nr. 22.

25) BAI — Hattihumayun defterleri nr. 1-2, letra e valiut të Rumelisë
13 Rabiul Evel 1219 H. (20.8.18.).

26) St. N. Naçi — Pashallëku... fq. 228.

li e re e valinjve të Rumelisë, për të drejtuar veprimet e vendosjes së rregullit që i kishte ngarkuar Stambolli.²⁷

Emërimi i vezirit të Shkodrës në postin e valiut të Rumelisë tërhoqi vëmendjen e përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha, e sidomos të francezëve, të cilët e morën si përgatitje për luftë. Veziri i madh kërkoi udhëzime nga sulltani se ç'qëndrim duhej të mbante për këtë çështje. Sulltan Selimi III, i cili kishte rifilluar marrëdhëniet paqësore me Francën dhe tashmë thuajse anonte më shumë nga francezët, i tha vezirit të madh që reiz efendiu t'i deklaronte përfaqësuesit të ambasadës franceze se Ibrahim Pasha i Shkodrës u emërua vali i Rumelisë me kompetenca të pakufizuara dhe me një forcë ushtarake të madhe në vartësinë e tij për të vendosur rendin e qetësinë në Rumeli, gjë që nuk mundi ta bënte Ali pashë Tepelena. Gjithashtu t'i deklaronte diplomatit francez se në ujërat shqiptare, në Vlorë e në Shkodër do të dërgoheshin anije lufte me qëllim që të mënjanoheshin ndonjë trazirë që mund të ndodhte në Shqipëri si pasojë e kalimit të funksionit të Valiut të Rumelisë nga duart e Ali Pashës në ato të Ibrahim Pashës. Këto masa të Portës së Lartë nuk duhej ta shqetësonin qeverinë franceze, ashtu siç nuk e shqetësonin Portën e Lartë masat që qeveria franceze kishte marrë duke përqendruar forca të shumta ushtarake në Brindizi e Otranto.²⁸

Megjithëse kjo deklaratë nuk tregonte shkakun e vërtetë të shkakimit të vezirit të Janinës nga funksioni i valiut të Rumelisë, ajo konfirmonte keqësimin e marrëdhënieve të tij me Bushatllin si dhe ngjarjet e Elbasanit që u trajtuan më sipër.

Në muajin qershor 1804, Ibrahim pashë Bushatlliu u nis nga Shkodra për në Edrene. Duke kaluar nga Prizreni, ai mori me vete Tahir pashë Rrotullarin qeveritarin e sanxhakut të Prizrenit, të cilin e dërgoi kundër qeveritarit të pabindur të Tokatit. Këtë ai e kapi dhe e dënoi me vdekje bashkë me dy djemtë e tij. Edhe qeveritarin e Filipopolit dhe atë të Melnikut i ekzekutoi. Gjatë kësaj kohe për arsye që nuk dihen por që nuk sollën ndonjë ndërlikim, malësorët plagosën Tahir Pashën i cili vdiq pas tri ditësh. Me kaq vali u Rumelisë u kthye në Shkodër.²⁹

Pasi u kthye në Shkodër vali Bushatlli i vazhdoi përpjekjet e veta për përtëritjen e Pashallëkut të Shkodrës dhe forcimin e autoritetit të tij si vezir mbi pashallarët e Gegërisë. Qysh në muajin gusht ai i parashtrroi Portës së Lartë një ankesë të fortë kundër Ibrahim pashës së Beratit dhe kërkoi që këtij t'i hiqej sanxhaku i Elbasanit. Në këtë ankesë ai vinte në dukje veprimet e vezirit të Beratit kundër Biçakajve e Vërlacëve dhe shtonte se po që që Ibrahim pashës së Beratit nuk do t'i hiqej sanxhaku i Elbasanit, ai do të detyrohej të vepronte vetë kundër tij për të vënë në vend sedrën e vet dhe të dhëndurëve.³⁰ Në dhjetor

27) «Hylli i Dritës», Shkodër, 1932, f. 26.

28) BAI. Hattihumayun defteri nr. 1-2. letra e Vezirit të Madh — sulltanit, pa datë.

29) Kronikë «Hylli i Dritës». 1932, f. 26.

30) BAI. Hattihumayun defteri nr. 1-2 letra e valiut të Rumelisë 13 Reb. Ev. 1219 H (20. 8. 1804).

Bushatlliu bëri një ankesë tjetër kundër Ibrahim pashës së Beratit, se pse ky kishte ndaluar që sanxhaqet e Vlorës dhe Elbasanit të shlyenin detyrimet e tyre ndaj tij si vali. Në këtë ankesë, ai shkruante se shumtë që i përkisnin mund t'ia merrte dhjetëfish Pashës së Beratit duke dërguar në çifligjet e tij në Myzeqe nja 1000-1500 ushtarë, por si vali i Rumelisë që ishte nuk deshte ta prishte rregullin, të acaronte gjendjen.³¹

Në të njëjtën kohë Bushatlliu kërkoi nga Porta që të shkarkohej nga ofiqi i qeveritarit të Dukagjinit dhe t'i hiqej edhe gradat e pashës Abdurrahman pashë Pejës, i cili nuk i ishte bindur dhe nuk kishte marrë pjesë në ushtrinë e valiut që vepronte në Rumeli.³²

I kënaqur nga valiut shkodran, sulltani ia dha përsëri të gjitha detyrat e sipërmarrjet që kishte pasur dhe aprovoi masat që Bushatlliu kishte kërkuar të merreshin kundër Ibrahim pashës së Beratit dhe Abdurrahman pashës së Pejës, duke i lënë të drejtën që ai vetë të emëronte qeveritarët e rinj. Si rrjedhim, sanxhakun e Elbasanit Bushatlliu ia dha dhëndrit të vet, Ahmet pashë Tiranës, kurse atë të Dukagjinit ihtarit të vet Mustafa pashë Gjakovës.³³

Në këtë mënyrë Pashallëku i Shkodrës arriti madhësinë që kishte patur në kulmin e sukseseve të vezirëve të mëparshëm Bushatllinj. Ibrahim pashë Bushatlliu u bë në këtë kohë feudali më i fuqishëm shqiptar, por kjo nuk zgjati shumë.

Sukseset e vezirit Bushatlli kundër qeveritarëve të sanxhaqeve të Elbasanit dhe të Dukagjinit, si dhe përmirësimi i marrëdhënieve të tij me ajanin e Dibrës, Jusuf beun, e shqetësuan me të vërtetë Ali pashë Tepelenën. I trembur se mos valiut shkodran do të vinte dorë mbi 14 kazatë që i kishte shpëputur sanxhakut të Manastirit, i cili i përkiste tashmë valiut shkodran, veziri i Janinës u afrua më shumë me Ibrahim pashën e Beratit, të cilit i kërkoi lejë që të rekrutonte ushtarë dhe bashkarisht të përballonin rivalin e tyre të fuqishëm gegë. Kështu marrëdhëniet e tyre me Bushatlliu u acaruan. Përveç kësaj Ali Pasha u orvat të ngrinte popullsinë e Manastirit kundër valiut shkodran duke përhapur fjalë se ai do të emëronte në Manastir si kajmekam të vet Jusuf bej Dibrën, të cilin duhet të mos e qashnin në qytet, mbasi ai do të sillte me vete forca të shumta që do të ishin barrë për banorët. Gjithashtu njerëzit e Aliut frikësuan kadiun dhe parinë e Manastirit e i nxitën ata të dërgonin lutje në Stamboll e në Shkodër që të mos dërgohej Jusuf bej Dibra në Manastir. Këto veprime Bushatlliu ia parashtrij Portës së Lartë për të mbajtur qëndrim kundër vezirëve të Janinës dhe të Beratit.³⁴

Porta e Lartë, që nuk mund të mbante qëndrim kundër vezirit të Ja-

31) Po aty, letra e Valiut të Rumelisë 14 Zilhixhe 1219 H (16.3.1805)

32) Po aty, letra e valiut të Rumelisë 4 Ramazan 1219 H (7.12.1804). Ky feudali ishte bërë pashë me propozimin e Ali pashë Tepelenës dhe ishte ihtar i tij.

33) Po aty, letra e valiut të Rumelisë 20.8.1804 dhe përmbledhje letrash të tij 17 Reb. Ev 1220 H. (15.6.1805).

34-35) Po aty, përmbledhja e letrave të valiut të Rumelisë datë 17 Reb. Ev, 1220H.

ninës për shkak të nxitjes e të ndihmës që rusët u kishin dhënë feudallëve çamë kundër Ali Pashës, pra për shkak të ndërhyrjes së rusëve në punët e Shqipërisë Jugore, i dha urdhër Ibrahim pashë Bushatlliut që të nisej sa më parë për në Rumeli ku duhej të vendoste rendin duke nënshtruar rebelin Ali Jazinxhiun e kazasë së Rabnicës. Përsa i përket çështjes së Manastirit ajo i shkroi se mund të vepronte si ta gjente të përshtatshme³⁵. Kjo përgjigje nënkuptonte që hëpërhë ai ta linte mënjane këtë çështje. Dhe Bushatlli u vërtet e la mënjane këtë çështje, sepse për shtetin osman lindi një problem tjetër i madh, shpërtheu lëvizja kryengritëse e popullit serb, problem që dëmtonte edhe interesat e vezirëve të Janinës e të Shkodrës.

Ibrahim Pasha nuk shkoi në Rumeli, sepse në kufijtë veriorë të Pashallëkut të Shkodrës filluan trazira nga ana e malazezëve që kishin ngritur më këmbë krahinat e Kuçit, Piprit e Palabardhit. Largimi i tij nga Shkodra për në Rumeli do të sillte pasoja të rënda në kufi dhe nuk do të rivendosej rendi e qetësia edhe në këto anë të Rumelisë. As zëvendësi i tij nuk mund të garantonte sigurimin e kufijve dhe të rendit, prandaj Bushatlli i shkroi Portës se ishte e udhës që ai të qëndronte në Shkodër.³⁶ Si përfundim çështja e Manastirit mbeti pezull. Si Ali Pasha, ashtu dhe Ibrahim Pasha u morën me problemet e brendshme të nxitura nga fqinjët e tyre të fuqishëm, rusët.

Qysh në pranverën e vitit 1805, të nxitura nga shtresat e pasura dhe kleri ortodoks, popullsitë e krishtera serbe, malazeze e deri-diku boshnjake filluan të lëviznin kundër sundimit feudal osman. Këtë gjendje e shfrytëzuan rusët, të cilët dërguan oficerë të tyre në ushtrinë kryengritëse serbe të organizuar nga Karagjorgji, si dhe municione e artileri nëpërmjet Malit të Zi³⁷. Në muajin maj kjo ushtri hyri në Bosnjë, kurse forcat malazeze filluan lëvizje diversioni për ta detyruar vezirin shkodran të qëndronte në Pashallëkun e vet e të mos bashkohej me vezirin e Belgradit, Afiz Pashën. Dhe, siç i shkroi Portës, Bushatlli ndërmoi një ekspeditë kundër Malit të Zi. Ai i theu malazestë dhe shkëputi prej tyre krahinat e Kuçit, Piprit e Kelmendit të cilat ia nënshtrori sundimit të vet³⁸. Mirëpo ndërkohë vezirët e Shqipërisë Jugore, që përfituan nga rasti, ndërmorën veprime luftarake kundër forcave të tij në anët e Ohrit dhe të Elbasanit. Forcat e Ali pashës i thyen forcat e Bushatlliut në afërsi të Ohrit. Kështu veziri i Janinës mundi të ruante sundimin e vet në 14 kazatë e Manastirit. Edhe veziri i Beratit korri fitore duke sulmuar deri në qytetin e Elbasanit³⁹, por ai nuk ia shkëputi dot sanxhakun dhe nuk pati ndonjë përfitim me rëndësi. Ndërhyrja e Portës së Lartë në dobi të vezirit Bushatlli, i cili nuk mund t'i përballonte vetë dy rivalët e tij, bëri që grindjet të fashiteshin. Në dhjetor 1805, sulltan Selimi III, i kënaqur nga valiu i bindur shkodran, e

36) AQSH, fondi Korrespondenca e pashallarëve, kutia 3, dok. 410708, f. 137-145, viti Hexhires 1220.

37) AMAE, CCC — Raguse, vol. 7, let. 2. 3. 1805 e 2. 5. 1805.

38) Po aty, letrat 5. 6. 1805 dhe 24. 9. 1805.

39) Britanski dokumenti, f. 191. dok. nr. 23. letra e X. M. Leake. datë 7. XI. 1805.

konfirmoi përsëri në funksionet e tij për vitin 1806. Tani e tutje i duhej të merrej me çështjen e vështirë të lëvizjes serbe.

Përfundimisht Ibrahim pashë Bushatlliu, me përkrahjen e Portës së Lartë, mundi të përtërinte Pashallëkun e Shkodrës dhe të ushtronte mbi të pushtetin e tij si zot absolut. Pavarësisht se përkrahja e Portës së Lartë kishte karakter koniunktural, pra ishte e pasigurtë, veziri i Shkodrës arriti të bëhej, siç shkroi oficeri francez Tromelin, një nga feudalët më të mëdhenj të pjesës evropiane të Perandorisë Osmane, si dhe rivali kryesor i Ali pashës së Janinës. Sipas këtij oficeri, pushteti i Ibrahim pashës shtrihej në Veri deri në kufijtë e Kotorrit, dhe duke kaluar nga Veriu në lindje përfshinte Prizrenin, Prishtinën, Tetovën kthehej nga Jugu në Perëndim nëpërmjet Elbasanit e Tiranës dhe përfundonte në Kavajë deri në brigjet e detit. Nëntë pashallarë me dy tuja vareshin prej tij. Popullsia e Pashallëkut të Shkodrës arrinte në 550-600 mijë frymë, kurse ushtria që ai mund të grumbullonte e kalonte numrin e 20 000 burrave në rast sulmi nga të tjerët. Tri të katërtat e kësaj ushtrie ishin ushtarë të krishterë dhe vetëm një e katërta myslimanë. Mirditorët dalloheshin nga të tjerët dhe mbaheshin si ushtarët më të mirë të Shqipërisë⁴⁰.

Por, meqenëse përkrahja e Portës së Lartë ishte lidhur me koniukturën politike e ushtarake të shtetit osman, vartësia e të nëntë pashallarëve ishte e qëndrueshme sa kohë që interesat e tyre pajtoheshin me ato të vezirit Bushatlli. Pashallëku i Shkodrës kohë mbas kohe do të vazhdonte të pësonte rrudhje e shtrirje sikurse edhe më parë.

---

40) Tromélin, J.J., *Itinéraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe, 1807*. In «Revue des études napoléoniennes», T. I, Paris 1818, vol. 13, pp. 120-121.

K R E U   I I I

PASHËLLEKU I SHKODRËS NË KONFLIKTIN EVROPIAN TË VITEVE 1806-1807 DHE FILLIMI I TKURRJES SË TIJ

1 — PIKËPAMJET POLITIKE TË VEZIRIT TË SHKODRËS NDAJ RUSISË E FRANCËS DHE NDRËHYRJA E TIJ KUNDËR KRYENGRITJES SERBE MË 1806

Në valën e re të konfliktit midis Fuqive të Mëdha evropiane (sidomos midis Francës nga njëra anë dhe Rosisë e Anglisë nga ana tjetër), që filloi në pranverën e vitit 1806 e mbaroi në verën e vitit 1807, klasës feudale shqiptare iu desh të përcaktonte qëndrimin e vet. Edhe gjatë luftimeve të mëparshme e sidomos atyre të vitit 1805, u prekën interesat e Shqipërisë veçanërisht në fushën e tregtisë së jashtme dhe të lundrimit. Mirëpo tani, meqenëse forcat ruse niseshin kryesisht nga ishujt Jonianë dhe ato francezet nga Dalmacia, ishte rrezik që këto fuqi të shkelnin trojet shqiptare. Përfaqësuesit kryesorë të klasës feudale vendase, të nisur nga interesa të veçanta dhe aspak nga interesi i përgjithshëm, patën pikëpamje të ndryshme lidhur me qëndrimin që duhej mbajtur.

Ibrahim Bushatlliu e shihte praninë e ushtrive franceze në Dalmaci si rrezikun më të madh për pushtimin e Shqipërisë Veriore dhe të të gjithë Shqipërisë. I nisur nga ky mendim dhe nga perspektiva e fitores së francezëve, ai i shkroi Ali pashë Tepelenës se për të përballuar këtë rrezik ata duhet të hiqnin dorë nga meritë personale dhe të bashkoheshin kundër francezëve që i quante armiq të përbashkët¹.

Ky mendim iu përforcua vezirit shkodran edhe nga një lajm që

---

1) AMAE, CCC — Janina, vol. I, fl. 33 — 45/prill 1806.

mori nga Ankona. Ndryshe nga ç'thuhej se do të pëlciste së afërmi lufta midis Perandorisë Osmane dhe Rusisë, konsulli spanjoll në Ankonë, shkodrani Andre Radovani, i njoftoi tregtarët shkodranë se kishte me shumë mundësi të pëlciste lufta midis Perandorisë Osmane dhe Perandorisë Franceze për shkak se francezët, të cilët kishin marrë vesh se rusët do të pushtonin Raguzën, po përgatiteshin t'i delnin përpara vepërimit rus. Me këtë rast Andre Radovani, që ishte mik i vjetër i Bushatllinjve, i këshilloi tregtarët shkodranë të ndodhur në Ankonë që të merrnin masa për të siguruar mallrat e tyre.²

Ali pashë Tepelena, i cili kishte kohë që ishte në mosmarrëveshje me rusët dhe mendonte se prania e tyre në ishujt jonianë dhe propaganda e tyre për të ngritur popullsitë e krishtera kundër Perandorisë dhe kundër sundimit të tij ishte rreziku më i madh, iu përgjigj Bushatlliut se armiq të përbashkët duheshin konsideruar rusët e jo francezët, prandaj ai kërkonte që duhej bashkëpunuar me francezët si i vetmi mjet për dëbimin e rusëve nga fqinjësia e kufijve shqiptarë³.

Ndërsa shkëmbëheshin këto mendime rreth rrezikut që mund të vinte nga ndërluftuesit evropianë, rusët ia filluan luftës kundër francezëve në bregdetin dalmatin kufitar me Pashallëkun e Shkodrës. Me ndihmën e bashkëpunimit e banorëve të ish-zotërimeve venedike, flamuri rus u ngrit në fortesat e Kotorrit, Kastelnuovos, Perastos etj. Garnizonet austriake që gjendeshin në to u detyruan të largoheshin. Por forcat ruse që arritën këtë sukses ishin pak dhe kërkuan përf forcime nga Korfuzi ku gjendeshin forcat kryesore të tyre.⁴

Kjo ngjarje në Grykat e Kotorrit pati rrjedhimet e veta të menjëhershme. Francezët reagueshan me shpejtësi. Më 27 maj, sipas urdhrit të Napoleonit, ushtria franceze e Dalmacisë ndërmoi pushtimin e Republikës së Raguzës. Gjenerali Loriston, që hyri në qytetin tregtar, i shpalli senatit se kishte urdhër të merrte në dorëzim shtetin raguzian për ta siguruar nga pushtimi i pritshëm rus⁵. Natyrisht ky veprim solli kundërveprimin e rusëve dhe të aleatëve të tyre, malazezëve, që e rrethuan Raguzën nga deti e nga toka, por që nuk arritën të dëbonin francezët, sepse forca të tjera të ushtrisë së Dalmacisë, të kryesuara nga gjenerali Molitor, i erdhën në ndihmë qytetit të rrethuar⁶.

Në këto kushte edhe ushtria kryengritëse serbe e Karagjorgjit filloi të gjallërohej e të vepronte. Në bashkëpunim me rusët, ajo mori drejtimin për në Bosnjë, por nuk pati sukses dhe u tërhoq pas lumit Morava pranë Semendrës. Me këtë rast Porta e Lartë i dha urdhër të prerë Bushatlliut të merrte komandën e qarkut të Belgradit dhe të nisej sa më parë kundër ushtrisë kryengritëse serbe, me të gjitha forcat e tij.⁷

2) AMAE — CCC — Raguse vol. 8, fl. 51, letra 10.5, 1806.

3) AMAE — CCC — Janina, vol. I, fl. 33-45 [prill 1806].

4) AMAE — CC — Raguse, vol. 8, fl. 21, letra 7. 3. 1806.

5) Po aty, fl. 68, letra 28. 5. 1806.

6) Po aty, fl. 77, letra 28. 6. 1806.

7) Po aty, fl. 4, letra 7. 4. 1806; CCC — Janina vol. I, fl. 33-45, raport i Zh. Besierit [prill 1806].

Kjo ngjarje, ndryshe nga ç'parashikonte Andrea Radovani, i afroi qeveritë osmane dhe franceze, prandaj kjo e fundit, e interesuar që të shtypej kryengritja serbe, e cila nxitej e përkrahej nga Rusia, ndikoi me anë të ambasadorit të vet në Stamboll që Porta e Lartë ta detyronte Ibrahim pashë Bushatliun të nisej sa më parë kundër serbëve kryengritës. Por diplomacia franceze, që i njihnte pikëpamjet e tij dhe ishte e interesuar t'ia ndryshonte ato, meqenëse ushtria e Dalmacisë do të kishite të bënte me të, filloi të vepronte për ta afruar. Zëvendësbreti i Italisë, princi Eugjen, i shkroi qysh në muajin prill 1806 se, në shenjë miqësie, tregtarëve shkodranë do t'u kthehej shuma e vlerës së mallrave që u ishin konfiskuar në vitin e kaluar.⁸

Në luftën franko-austriake të vitit 1805, një korsar francez kishite kapur një anije austriake të ngarkuar me mallra që u përkisnin tregtarëve shkodranë. Për këtë çështje Ibrahim Pasha kishte protestuar pranë konsullit francez në Raguzë duke kërkuar që të kihej parasysh fakti se mallrat e anijes ishin të shtetasve të tij dhe duhej t'u ktheheshin pronarëve të tyre. Por, sipas ligjeve franceze si anija austriake, ashtu edhe mallrat e ngarkuara në të, pavarësisht se të kujt ishin, ishin quajtur kapje e ligjshme, ishin konfiskuar dhe ishin shitur.⁹ Një pjesë e mallrave në fjalë i përkisnin vetë Ibrahim Pashës. Lidhur me këtë ngjarje bënte fjalë letra e princit Eugjen.

Diplomacia franceze nuk mbeti me kaq. Ndërkohë ajo bëri përçapjet e veta pranë Portës së Lartë që, ashtu si në Janinë, të dërgonte përfaqësuesin e vet diplomatik edhe në Shkodër, gjë që do të realizohej disa muaj më vonë.

I shkujdesur se hëpërhë nuk ekzistonte rreziku i ndonjë agresioni francez sa kohë që marrëdhëniet e Portës së Lartë me Francën po përmirësoheshin dhe po acaroheshin me Rusinë, Ibrahim Pasha as si vali i Rumelisë, as si përfaqësues i klasës feudale geqe nuk mund ta shihte me sy të mirë lëvizjen serbe sidomos kur atë e nxiste dhe e përkrahte Rusia, prandaj ai pranoi ta shtypte lëvizjen çlirimtare të popullit serb. Ai bëri përgatitjet e duhura për të filluar fushatën ndëshkimore në Serbi, duke u nisur nga Shkodra me forcat e veta, mbërriti në muajin korrik në Nish. Prej aty, krahas vezirëve të Bosnjës e të Vidinit, që hynë në Serbi nga drejtime të tjera, filloi veprimet luftarake.¹⁰

Megjithëse kryengritësit serbë organizuan një qëndresë të fortë kundër ushtrive të tre vezirëve, ata filluan të ndienin efektin e epërsisë numerike të tyre. Për t'i dalë përpara shkatërrimit të plotë të vendit, nisën një dërgatë në Stamboll për të ndalur luftimet. Porta, e cila ishte në bisedime me ambasadorët e Ruisë dhe Anglisë dhe kërkonte që të mënjanonte luftën me ato shtete, pavarësisht se këtë e kërkonte me këmbëngulje Franca, shpejtoi t'i jepte fund marrëveshjes me dërgatën serbe duke pranuar kundrejt pushimit të kryengritjes dhe pagimit të një tributi vjetor, largimin e ushtrive të saj dhe mbajtjen e

8) AMAE, CCC — Janina, vol. I. fl. 99, letra e princit Eugjen dt. 23. 4. 1806 nga Milano.

9) Po aty, fl. 33-45, raporti i Zh Besierit (prill 1806) dhe fl. 72, raporti i Talejrandit, qershor 1806.

10) AMAE, CCC — Raguse, vol. 8, fl. 88, letra 17. 7. 1806.

një garnizoni të vogël prej 150 vetash në Belgrad. Kështu ajo kujtoi se mënjanoi futjen e saj në luftë kundër Rusisë e Anglisë. Por asaj që deshi t'i llogaronte nuk i shpëtoi, sepse në mbarim të vitit filloi luftën me Rusinë. I nisur prej pushimit të luftimeve në Serbi dhe sidomos prej ngatërresave që lindën në radhët e ushtrisë së tij, Ibrahim Pasha vendosi të kthehej në Shkodër para kohe. Shkaku kryesor nuk ishte vetëm afrimi i dimrit dhe pamundësia që t'i mbante më gjatë trupat e tij, siç i shkroi Portës së Lartë, por prishja e marrëdhënieve me luftëtarët mirditorë që kërkonin të ktheheshin në shtëpitë e tyre pas mbarimit të afatit të shërbimit, dhe sidomos pas dënimit me vdekje të Kolë Gjon Markut prijësit të tyre¹¹. Kjo mosmarrëveshje me mirditorët do t'i kushtonte shtrenjt.

2. LIDHJA E MARRËDHËNIEVE DIPLOMATIKE ME PERANDORINË FRANCEZE DHE QËNDRIMI POLITIK I VEZIRIT TË SHKODRËS NDAJ SAJ.

Ndërsa Bushatlliu gjendej në Serbi, ministri i jashtëm i qeverisë franceze në Shkodër, i shkroi Mark Bryerit, djalit të komisarit francez në Raguzë, se emërohej konsull në qytetin e Shkodrës ku ai duhej të shkonte sa më parë pa pritur t'i mbërrinte berati që i ngarkuari me punë pranë Portës së Lartë do t'ia dërgonte nga Stambolli. Napoleon-i kishte preferuar të emëronte Mark Bryerin si konsull në Shkodër, jo vetëm se ai ishte biri i komisarit të tij në Raguzë, i cili kishte shërbyer për një kohë të gjatë dhe me dobi, por edhe se kishte mësuar gjuhët e vendit dhe i njihnte mirë zakonet e shqiptarëve, nga që ishte rritur në një territor në afërsi me ta¹².

Mirëpo, i ngarkuari me punë i Napoleonit në Stamboll, Rufini, pa patur dijeni për një emërim të tillë, caktoi si konsull të përgjithshëm në Shkodër, Fransua Masenë, që gjendej në Selanik, kurse si përkthyes e kancelar i dërgoi Jozef Stefanelin, të cilin e nisi nga Stambolli bashkë me beratin përkatës¹³.

Më 12 gusht mbërritën në Shkodër ku i priti djaloshi 18 vjeçar Xhelaledin beu, i cili kryente detyrën e kajmekamit në mungesë të vezir Ibrahim Pashës. Duke raportuar për këtë ngjarje, konsulli Mase, i cili duhet të kishte të dhëna të gabuara rreth kombësisë së krahinës dhe të qytetit të Shkodrës, raportoi gjendjen e vërtetë që gjeti në vend dhe e vuri në dijeni Ministrinë e Jashtme se e gjithë popullsia e Shkodrës nuk fliste veçse gjuhën shqipe, se vetëm feudalët kryesorë flisnin edhe turqishten dhe se një numër katolikësh flisnin edhe italishten. As sllavishtja e as greqishtja nuk njiheshin në Shkodër¹⁴.

Ibrahim Pasha ndodhej në Serbi kur mori njoftim për mbërritjen

11) Dom N. Nikaj. *Historia e Shqipërisë*. Shkodër 1917, fq. 126.

12) AMAE, CCC – Scutari, vëll. I, fl. 3, let. nga Parisi me datë 8. 4. 1806 dhe vëll. I. fl. 198-199, raporti datë 31. 5. 1808,

13) Po aty, fl. 4, letra 14. 8. 1806.

14) Po aty.

e personelit të konsullatës franceze. Megjithëse duhej të jepte pëlqimin që konsullata në fjalë të mund të vendosej në Shkodër, nuk dha përgjigje aty për aty. Por, meqenëse konsulli Mase kërkoi përgjigje me këmbëngulje, ai e dha pëlqimin vetëm pak kohë më parë se të kthehej në Shkodër, ku opinioni publik nuk ishte i njëllojtë lidhur me sukseset e tij kundër kryengritësve serbë. Në kronikën e asaj kohe rreth kësaj çështjeje thuhet se veziri «kthej pa farë dobijet në Shkodër»¹⁵.

Me të mbërritur në selinë e vet, Ibrahim Pasha e priti mirë përfaqësuesin e Francës. Pasi i dha të kuptonte se njihte mirë fuqinë ushtarake të Perandorisë franceze, gjeninë e Napoleonit dhe se dinte gjithçka mbi betejën e famshme të Austerlicit, ai hyri në çështjet që i interesonin më shumë. Ai i tha konsullit Mase se dy anije ulqinake ishin grabitur nga korsarët francezë dhe se këto veprime nuk përputheshin me marrëdhëniet e fqinjësisë së mirë për të cilat qeveria franceze e kishte dërguar në Shkodër¹⁶. Pra i dha të kuptojë konsullit Mase se këto çështje duheshin ndrequr ndryshe ai do të dyshonte në sinqeritetin e marrëdhënieve miqësore të Francës.

Ndër kohë Mark Bryerë, pasi kishte kërkuar t'i dërgoheshin peshqeshe sipas zakonit për Ibrahim Pashën, dhe pasi kishte theksuar se ato duhet të ishin të paktën si ato që i kishin dërguar Ali pashë Tepelenës, u nis për në Shkodër me rrugën tokësore Travnik-Novipazar, Shkodër, meqenëse rruga detare ishte bllokuar nga forcat detare franceze e ruse që ishin në luftë midis tyre¹⁷.

Më 15 nëntor Mark Bryeri mbërriti në Shkodër. Megjithëse nuk ishte pajisur me berat, Ibrahim Pasha e priti mirë dhe me nderimet që i takonin përfaqësuesit diplomatik të një perandorie të fuqishme, duke i dërguar kuaj e shoqërues. Kjo pritje i pëlqeu Mark Bryerit dhe e njoftoi qeverinë e vet se veziri i Shkodrës nuk ishte kundër marrëdhënieve miqësore me francezët. Si argument përforcues ai përdori edhe faktin se para pak kohësh Ibrahim Pasha nuk kishte dhënë pëlqimin që një konsull rus. i dërguar në Shkodër dhe i pajisur me berat, të vendosej aty.¹⁸ Mirëpo gjatë takimit me Bryerin, Ibrahim Pasha, edhe pse ishte sjellë shumë mirë, theksoi se zhvillimi i marrëdhënieve miqësore me autoritetet franceze varej nga qëndrimi që do të mbanin ato sepse deri atëherë nuk i kishin dhënë asnië provë miqësie dhe nuk i kishin dhënë përgjigje kërkesave të tij për lirimimin e dy anijeve ulqinake që u përkisnin reizave ulqinakë Zenel agait e Sulejman agës¹⁹.

Me fjalë të tjera Bushatlliu mbaiti qëndrim korrekt, serioz dhe të rezervuar në takimin e parë me përfaqësuesin diplomatik definitiv të qeverisë franceze duke kërkuar reciprocitet me vepra dhe jo me fjalë.

Diplomacia franceze, që kërkonte ta shtynte Portën e Lartë në luftë kundër Rusisë dhe që kishte gjetur një përkrahës të kësaj vije politike

---

15) Po aty, fl. 13-14, letra 7. 9. 1806; fl. 16, letra 18. 9. 1806; Kronikë... «Hylli i Dritës», 1931, f. 28.

16) Po aty, fl. 16, letra 18.9. 1806.

17) AMAE, Raguse, vëll. 8, fl. 117: letra 21. 9. 1806.

18) AMAE, CCC — Scutari, vol. I, fl. 33, letra 19. 11. 1806.

19) Po aty, fl. 13-14, letra 7. 9. 1806, fl. 20, letra 10. 10. 1806

tëk Ali Pashë Tepelena, i cili, siç u tha më sipër, mendonte se vetëm duke bashkëpunuar me francezët mund të dëboheshin rusët nga ishujt jonianë e nga Grykat e Kotorrit, e shtyri vezirin e Janinës t'i mbushte mendjen Bushatlliut që të bashkëpunonte ushtarakisht me forcat franceze për të dërmuar malazestë, aleatët e rusëve, duke shtuar se kë-shtu ai do të merrte hakun për vrasjen e Kara Mahmudit²⁰. Mirëpo Ibrahim Pasha, që me të drejtë dyshonte në sinqeritetin e francezëve dhe që nuk kishte asnjë interes të hynte në luftë kundër rusëve e aq më pak kundër malazezëve, të cilët po mbanin qëndrim të urtë (ata kishin larguar edhe bagëtitë e tyre nga kufiri me pashallëkun për të mënjeluar ndonjë incident dhe i kishin shpënë në kufirin e tyre me Grykat e Kotorrit ku gjendeshin rusët),²¹ nuk pranoi propozimin frëng që ia parashtrroi Aliu dhe ia përsëriti Mark Bryerë. Ai i tha konsullit se kërkonte të autorizohet nga Porta e Lartë, e cila nuk i kishte dërguar ndonjë urdhër dhe as fondet e nevojshme për një veprim të tillë.

Pak më vonë, gjeneralët francezë të armatës së Dalmacisë. Marmon dhe Loriston kërkuan prej tij lejen që të rekrutonin ushtarë me rrogë për «Regjimentin e gjuetarëve të Lindjes». Edhe këtë kërkesë Ibrahim Pasha ua refuzoi. Natyrisht si këtyre, ashtu dhe kryekonsullit Pukëvilë, që përfaqësonte qeverinë franceze në Janinë, nuk u pëlqeu ky refuzim. I mësuar me qëndrimin e vezirit të Janinës që ia kishte plotësuar gjithë kërkesat, Pukëvili e cilësoi Bushatlliun armik të Francës²². Mirëpo Ibrahim Pasha, që nuk pyeste për atë ç'ka mendonin ai dhe gjeneralët e armatës së Dalmacisë dhe që ndiqte me kujdes politikën e vet, i peshonte mirë veprimet e tij. Rekrutimi francez në pashallëk kishte, sipas tij, pasoja të këqija, së pari se krijonte ndërlikime në sistemin e rekrutimit tradicional; së dyti, se forcat luftarake vendase duhet të mos shpërndaheshin duke dalë jashtë kufijve të pashallëkut. Duke menduar se shpejt a vonë ato do t'i duheshin për nevojat e tij dhe se do të ishte në dëm të tij të lejonte sidomos rekrutimin e mirditorëve. të cilët, të armiqsëuar me të, sikurse suliotët me Ali Pashën, do ta luftonin pasi të siguronin përkahjen e francezëve. Të tilla mbetën marrëdhëniet e Bushatlliut me francezët derisa në fund të vitit 1806 kur filloi lufta ruso-turke.

Me shpalljen e kësaj lufte, gjeneralët francezë nuk vonuan të shfrytëzonin rastin dhe ta urdhëronin konsullin Bryerë që t'i bënte propozime të reja Ibrahim Pashës për të koordinuar veprimet luftarake kundër armikut të përbashkët, Ruisë e aleatëve të saj, malazezëve. Këtë herë ata e motivuan propozimin si një veprim që do të forconte besimin reciprok. Nga ana e tyre ata i ofruan ndihmë inxhinierësh e specialistësh artilerie që t'i përdorte për të forcuar mbrojtjen e pashallëkut. Ibrahim Pasha nuk u nxitua të jepte përgjigje aty për aty dhe i tha konsullit se kishte nevojë të mendohej disa ditë. Puna ishte se rusët i kishin bërë propozime me leverdi. Ata kërkonin, megjithëse kishte shpërthyer lufta, të merrreshin vesh me të, për të liruar anijet

20) AMAE, CCC — Janina, vol. I, fl. 160, letra 11. 12. 1803.

21) AMAE, CCC — Raguse, vol. 8, fl. 119, letra 24. 9. 1806.

22) AMAE, CCC — Janina, vol. I, fl. 160, letra 11. 12. 1806.

shqiptare të kapura prej tyre dhe prej anglezëve²³, në një kohë kur francezët, ndonëse miq të Perandorisë Osmane, vazhdonin të dëmtonin tregtinë shqiptare duke kapur jo vetëm tregtarët që përdornin anije me flamurin e Republikës Shtatë ishullore që gjendej nën protektoratin rus, por edhe anijet me flamurin osman dhe konfiskonin mallrat e tyre. Një qëndrim të tillë ata po mbanin edhe me tregtarët e Pashallëkut të Beratit. Pikërisht në këtë kohë Ibrahim Pasha i Beratit i dërgoi konsullit Bryerë një letër në të cilën ankohej se një korsar frëng kishte kapur një anije të Ishujve jonianë ku gjendeshin katër tregtarë beratas. Ai kërkonte lirinë e tyre si dhe të mallrave të tyre.

Edhe diçka tjetër e shqetësonte Bushatlliun lidhur me marrëdhëniet e tij me francezët. Oborrtarët e tij, opinioni shkodran dhe ai vetë dyshonin në qëndrimin miqësor të Francës ndaj tyre dhe ndaj Portës së Lartë. Këtë dyshim, ndonëse tërthorazi, Ibrahim Pasha ia tha përfaqësuesit francez në bisedë e sipër. Ai shprehu çudinë e vet sesi rusët ia filluan luftës me Portën duke sulmuar Vllahinë e Moldavinë në një kohë kur duhej të përqendronin forcat e tyre kundër ushtrisë së fuqishme të Napoleonit. Pastaj ai e përfundoi bisedën duke thënë: «Ose francezët nuk janë aq të rrezikshëm sa na pëlqen të besojmë, ose ata janë në një mendje me rusët, të cilët nuk do të tërhiqnin mbi vete armiq të tjerë (d.m.th. osmanllitë — S. N.) po të kishin të bënin me një kundërshtar të fortë»²⁴.

Ndërsa po mendohej se ç'përgjigje duhej t'u jepte gjeneralëve franceze, Ibrahim Pasha, mësoi se nuk u konfirmua më si Vali i Rumeslisë nga sulltan Selimi III për vitin 1807, dhe se malazëztë, të cilët kishin mbetur në gjendje shumë të vështirë për bukë, sepse rrugët detare ishin ndërprerë, i kishin dërguar dy priftërinj për t'u pajtuar dhe për të rifilluar marrëdhëniet tregtare me Shkodrën²⁵.

Pavarësisht nga dyshimet e tij të drejta lidhur me miqësinë franceze dhe nga interesi i madh që paraqiste për të oferta e malazezve, Bushatlliu mbajti qëndrim korrekt. Ai nuk mund ta pranonte pajtimin me Malin e Zi sa kohë që Rusia ishte në luftë me shtetin osman dhe refuzoi si pajtimin, ashtu dhe furnizimin me drithë, për të mos u dhënë shkak francezëve të ankoheshin në Stamboll. Por, fshehurazi, në formën e kontrabandës lejoi që Mali i Zi të mos mbetej pa sende ushqimore.²⁶

Nga të gjitha këto fakte del qartë se në konfliktin franko-rus në vazhdim, Bushatlliu, besnik i parimit të përparësisë së interesave të veta në krahësim me ato të shtetit osman, mbajti qëndrim të zgjuar, elastik. Ai preferoi qëndrimin asnjans dhe u mundua të nxirrte përfitim nga të dy palët. Edhe kur filloi lufta ruso-osmane faktikisht mbajti të njëjtin qëndrim. Por dyshimin ndaj francezëve nuk e largoi. Faktet e detyruan për këtë. Dhe, siç do të shihet më poshtë, ai pati të drejtë.

23) AMAE, CCC — Scutari, vol. I, fl. 59, letra 6. 2. 1807.

24) Po aty, fl. 66, letra 7 dhe 12. 2. 1807. —

25) Po aty, fl. 42, letra 16. 12. 1806; CCC — Janina, fl 270, letra 1. 4. 1807.

26) Po aty.

Prandaj kur konsulli Bryerë shkoi e i kërkoi përgjigjen rreth ofertës që i kishte bërë me porosi të gjeneralëve për të përmirësuar marrëdhëniet fqinjësore dhe me këtë rast të kërkonte ç'i nevojitej, Ibrahim Pasha i parashtroi një kërkesë modeste për të mos u bërë borxhli ndaj tyre. Kërkoi një dylbi, një llambë moderne dhe një mjeshtër shkrirës të aftë për të ndërtuar e drejtuar një fonderi topash e mortjerësh për të cilën kishte dëshirë të madhe²⁷. Gjithashtu ai lejoi që një barkë, e ngarkuar me municione për Ali pashë Tepelenën, të shkarkohej në Ulqin, meqë rruga detare ishte e bllokuar prej rusëve dhe barka nuk mund të vazhdonte udhëtimin e saj.²⁸

Ndërkohë erdhi lajmi për shpartallimin e ushtrisë prusiane dhe për zhdukjen nga harta politike e shtetit të Prusisë²⁹. Ky lajm, sado i rëndësishëm që ishte, nuk ndikoi aspak te Ibrahim Pasha që ti kthente marrëdhëniet e fqinjësisë së mirë në marrëdhënie bashkëpunimi ushtarak me francezët. Këta kërkuan përsëri që ai të sulmonte malazetë, me qëllim që forcat franceze të lehtësoheshin për të pushtuar Grykat e Kotorrit dhe për të mbrojtur Raguzën nga kërcënimi ruso-malazez. Konsullit Bryerë, që i parashtroi këtë kërkesë, ai i tha përsëri se nuk kishte urdhër nga Porta e Lartë. Mirëpo këtë herë konsulli, i cili deri atëhere kishte informuar qeverinë e vet se kishte shpresë ta shtynte vezirin Bushatlli të kryente një diversion ushtarak për të marrë gjakun e Kara Mahmudit, e akuzoi Ibrahim Pashën tek eprorët e vet se ushqente qëllime të dyshimta,³⁰ meqenëse po përfundonte me rusët marrëveshjen lidhur me lëshimin e anijeve të kapura në det dhe po lejonte fshehtëzi furnizimin me drithëra të Malit të Zi. Njëkohësisht ai parashtroi edhe dy arsye për të cilat Ibrahim Pasha nuk deshi të hynte në luftë kundër rusëve e malazezëve. Së pari, shkroi Bryerë, ai e dinte mirë që sipas traktatit të Presburgut nuk do të përfitonte gjë, meqenëse Grykat e Kotorrit do të kalonin tërësisht në duart e francezëve dhe, së dyti, nuk ishte i interesuar për zhdukjen e Malit të Zi, mbasi kërcënimin e tyre e përdorte si pretekst sa herë që Porta e Lartë e ngarkonte me detyra larg pashallëkut të vet nga i cili ai nuk deshte të largohej për të mos rrezikuar veten e pushtetin e familjes së tij³¹.

Duke ditur se interesat e tij ishin gërshetuar e vareshin nga ato të vendit, Ibrahim Pasha vazhdoi të ndiqte pa lëkundje politikën e mbrojtjes së interesave të pashallëkut veçanërisht në rrethana ndërkombëtare të turbullta, sikurse ndodhi kur anglezët sulmuan Dardanelet³², kur po përgatitej ushtria perandorake të nisej nga Stambolli për në frontin rus³³, dhe kur kryengritja serbe filloi përsëri e Karagjorgji mori Belgradin³⁴. Në të tilla rrethana ai luajti letrën e rrezikut malazez duke shpallur në Shkodër dhe në gjithë krahinat e pashallëkut gjendjen e

27) Shih shën. nr. 24

28) Po aty, fl. 71, letra 18.2.1807.

29) Po aty, fl. 73, letra 21.2.1807.

30) AMAE, CCC — Janina, vëll. I, fl. 270, letra 1.4.1807.

31) Po aty.

32) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 75, letra 1.4.1807.

33) Po aty, fl. 77, letra 7.4.1807.

34) AMAE, CCC — Raguse, vëll. 8, fl. 160, letra 10.4.1807.

jashtëzakonshme me qëllim që feudalët vasalë dhe shtetasit myslimanë e të krishterë të bëheshin gati për luftë dhe, me shenjën e parë që do të jepej me top nga kalaja, të grumbulloheshin në Shkodër³⁵.

Më 23 prill, pasi veziri kishte dërguar në Shpuzë e Podgoricë ushqime e punëtorë për të ndërtuar furrën e për të ndrequr mullinjtë, një ekspeditë luftarake e përbërë nga dy njësi ushtarake me djem të pashëm e të armatosur mirë u nis përmes liqenit të Shkodrës për në Shpuzë. Ata parakaluan para vezirit plot zell e këngë luftarake në mes të breshërive të topave dhe të banorëve që i përshëndesnin. Krahas tyre, veziri Bushatlli nisi për në kufi edhe Hasan Hotin në krye të një numri malësorësh, të cilët vlerësoheshin si më të përshtatshëm për luftimet me malazetë, mbasi ishin njohës shumë të mirë të terrenit malor.³⁶

Por ekspedita nuk u vu në veprim, sepse malazetë e braktisur prej rusëve që gjendeshin në radhët e tyre, nuk lëvizën fare.

Komanda e ushtrisë franceze të Dalmacisë, që nuk ia kish arritur qëllimit për ta tërhequr në luftë Ibrahim Pashën, u orvat edhe një herë tjetër në muajin maj 1807 duke ngarkuar kolonelin Gijomë të Vodonkur të shkonte tek veziri i Shkodrës.

Koloneli u prit prej vezirit më 5 maj dhe bisedoi me të tri orë rresht. Edhe këtij i tha se nuk kishte urdhër nga Porta e Lartë që të bashkëpunonte ushtarakisht me gjeneralët francezë për të nënshtruar Malin e Zi. Përveç kësaj ai parashtroi mendimin e vet kritik se sulmi kundër Malit të Zi ishte një veprim po aq i kotë, sa dhe i rrezikshëm, mbasi nënshtrimi i këtij vendi varej nga pushtimi i Grykave të Kotorrit dhe se përqendrimi i forcave duhej bërë kundër Grykave. Ai ishte gati të merrte pjesë në luftën për dëbimin e rusëve nga Grykat e Kotorrit, po që se i vinte urdhër nga Porta e Lartë, mirëpo legata frënge në Stamboll s'kishte bërë asnjë përcapje në këtë drejtim.³⁷ Me fjalë të tjera, ai i tha kolonelit se gjeneralët kërkonin nga ai diçka që nuk e kërkonte as qeveria franceze. Kështu gjeneralëve francezë u shkoi kot edhe kjo orvatje që ata kërkuan ta vishnin me petkun e «një misioni të jashtëzakonshëm», meqenëse koloneli Gijomë vinte drejtpërsëdrejti nga zëvendësbreti i Italisë Princi Eugjen.³⁸

Në raportin e tij koloneli Gijomë njoftoi se Ibrahim Pasha nuk dëshironte të shkatërrohej Mali i Zi duke bashkëpunuar me trupat franceze sepse kjo do t'i afronte trupat e vezirit të Bosnjës në kufijtë e Pashallëkut të Shkodrës dhe kështu ai mund të humbiste krahinën e Podgoricës që paraardhësi i tij ia kishte shkëputur Hercegovinës. Koloneli njoftoi se Bushatlliu ishte i interesuar të merrte pjesë në luftë për dëbimin e rusëve, mbasi i druhej një sulmi të tyre të mbështetur prej malazezëve, që do të kishte pasoja të rënda për sundimin e tij, por këtë nuk mund ta bënte më kokë të vet. Më së fundi koloneli njoftoi se Ibrahim Pasha dëshironte sinqerisht të lidhte marrëdhënie tregtare të drejtpërdrejta me Mbretërinë e Italisë, gjë që e kërkoi vetë

35) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I. fl. 80, letra 20.4.1807.

36) Po aty, fl. 84, letra 23.4.1807.

37) Po aty, fl. 88, letra 6.5.1807.

duke ofruar, përveç mallrave të tjera edhe lëndë druri.³⁸⁾ Me këtë raport Vodonkuri vuri në dukje mirë se Bushatlliu mbronte me këmbëngulje interesat e veta dhe kujdesej sidomos për tregtinë.

Talejrandi, ministri i jashtëm i Perandorisë franceze, pasi ishte vënë në dijeni për qëndrimin e vezirit Bushatlli dhe për shkaqet kryesore të një qëndrimi të tillë, e udhëzoi konsullin Bryerë, si dhe komisarin perandorak Zh. Besierin «ta bënin për vete duke i plotësuar kërkesat e tij lidhur me anijet e kapura dhe duke i dërguar edhe dhurata». Ai u kujtoi vartësve të vet se perandori kishte urdhëruar zhdëmtimin e anijes së kapur në korrik të vitit 1805 nga një korsar italian, dhe kërkonte sa më shpejt t'i dërgoheshin praktikat për çështjet e tjera të kësaj natyre pa përjashtuar as kërkesën e Ibrahim pashës së Beratit. Më së fundi aprovoi dërgimin e një mjeshtri shkrirës dhe urdhëroi t'i jepeshin dhurata siç e kërkonte zakoni⁴⁰⁾. Me fjalë të tjera duheshin lidhur marrëdhënie fqinjësie të mira me vezirin e Shkodrës për të cilin shteti dhe shtetasit kishin nevojë.

Mirëpo porosia e Talejrandit lidhur me anijet e kapura nuk u zbatua si duhej nga nëpunësit e Mbretërisë së Italisë, prandaj konsulli Bryerë u ankua për këtë duke shtuar se kompromentohej politika e Perandorisë Franceze dhe dëmtoheshin interesat e qytetarëve francezë në Pashallëkun e Shkodrës⁴¹⁾. Ai e kishte fjalën për një tregtar venedikas që kishte për të marrë një shumë të rëndësishme të hollash prej tregtarëve shkodranë të cilët po e zvarrisnin këtë punë. Gjithashtu ai e kishte fjalën edhe për sjelljen jomiqësore në Vlorë ndaj anijeve franceze, sepse po shtohej vargu i veprimeve të dhunshme nga ana e korsarëve francezë kundër shtetasve të pashallëkëve të Shqipërisë⁴²⁾.

Vetë Ibrahim pashë Bushatlliu iu ankua mbretit të dy Siçelive, Jozef Bonopartit, duke i shkruar se nuk po veprime drejt me tregtarët dhe mallrat shqiptare në portet e mbretërisë së tij. Ai i parashtrroi mbretit se një veprim të tillë nuk do ta lejonte në portet e veta. Konsulli Bryerë nuk ngurroi t'i theksonte Talejrandit se po të mos merreshin masat e duhura, anijet franceze e italiane nuk do të mbeteshin pa u ndëshkuar në portet shqiptare ku vendasit ishin zemëruar së tepërmi⁴³⁾.

Ndërsa bëheshin përpjekje për të mënjeluar shkaqet e mosbesimit të vezirëve shqiptarë ndaj francezëve për një politikë fqinjësie të mirë, në Shkodër erdhën lajmet e rënies së sulltan Selimit III, si dhe فرمانet e sulltanit të ri, Mustafait IV, për vazhdimin e luftës me Rusinë, për mbrojtjen e kufijve nga sulmet malazeze dhe për gatishmërinë me qëllim që forcat ushtarake të Shkodrës të niseshin për në frontin rus me të ardhur urdhri i parë⁴⁴⁾. Këto lajme u pritën nga shkodranët pa

38) Po aty. Koloneli Gijomë de Vodonkur udhëtonte për të mbërritur në Janinë ku do të ndihmonte Ali Pashën në çështjet ushtarake, sidomos kundër rusëve.

39) O. Daniel, vep. e cit., f. 101-102.

40) AMAE, CCC — Scutari, I, fl. 109, letra e Talejrandit nga Dancigu, 10.6.1807.

41) Po aty, fl. 94, letra 17.6.1807. —

42) Po aty, fl. 95, letra 15.6.1807. —

43) Po aty, fl. 102, letra 30.6.1807. —

44) Po aty, fl. 105, letra 30.6.1807, dhe fl. 106, letra 3.7.1807.

ndonjë shqetësim. Por Ibrahim Pasha u shqetësua duke menduar se në Portën e Lartë mund të shihej me sy të keq qëndrimi i tij ndaj malazezëve. Këtë shqetësim u përpoq ta shfrytëzonte Bryeri, i cili i tha se, po ta shihte të nevojshme mund ta ndryshonte qëndrimin e vet⁴⁵.

Në të vërtetë, qysh se kishte filluar lufta ruso-turke, marrëdhëniet me Malin e Zi ishin acaruar. Përleshjet midis tyre e shqiptarëve në kufirin verior nuk kishin pushuar. Në fillim të muajit qershor nja 3000 malazezë kishin hyrë në krahinën e Ljeshko Poljes, banorët e së cilës ishin detyruar të mbroheshin derisa u mbërritën ndihma. Nga të dy palët pati të vrarë, por sulmuesit rrëmbyen bagëti dhe dogjiën shtëpi. Ibrahim Pasha, i cili kishte forca për t'i dërmuar malazezët, nuk kishte marrë ndonjë masë të rëndësishme në këtë drejtim, megjithëse nga ky qëndrim ishin të pakënaqur shtetasit e tij kufitarë⁴⁶. Por lajmi i përfundimit të traktatit të Tilsitit i dha fund shqetësimit të Bushatlliut, sepse lëndën probleme të tjera më shqetësuese.

3. — PËRBALLIMI I KËRCËNIMIT TË SHKELJES SË SHQIPËRISË NGA FRANCEZËT PAS TRAKTATIT TË TILSITIT.

Përfundimi i paqes midis Francës dhe Ruisë, që solli me vete vendosjen e francezëve në Ishujt Jonianë dhe në Grykat e Kotorrit, e detyroi vezirin Bushatlli të ndiqte një taktikë të re me francezët, të cilët tashmë u bënë fqinjë të tij. Ai filloi ta trajtonte më mirë përfaqësuesin francez në Shkodër dhe u përpoq që të përmirësoheshin marrëdhëniet e fqinjësisë e sidomos marrëdhëniet tregtare⁴⁷. Duke patur parasysh se pushimi i luftimeve do të pakësonte pasojat e dëmshme ekonomike që kishte sjellë lufta, Ibrahim Pasha vendosi ta zbuste qëndrimin e vet ndaj fqinjëve të rinj dhe u tregua sikur kishte konsiderata të mira për ta, megjithëse vazhdonte t'i druhej shumë pranisë së tyre. Konsullit Bryerë i shprehu dëshirën të zgjeroheshin marrëdhëniet tregtare duke filluar shkëmbimet ekonomike edhe me bregdetin e Puljes. Por edhe tani sikurse më parë nuk hoqi dorë nga kërkesa për prova konkrete miqësie nga ana e autoriteteve franceze dhe pikërisht zgjidhjen definitive të dy anijeve ulqinake të reizave Sulejman Zakulit dhe Zenel agës⁴⁸.

Gjatë kësaj kohe veziri i Shkodrës i gjeti një shtëpi më të mirë konsullit francez i cili solli aty familjen e vet. Duke i bërë atij edhe lehtësira të tjera, midis tyre u krijuan marrëdhënie miqësore⁴⁹.

Ibrahim pasha ende nuk dinte se Napoleoni kishte shkelur premtimet që i kishte dhënë Ali pashë Tepelenës, dhe se kjo shkelje kishte

45) Po aty, fl. 106, letra 3.7.1807.

46) AMAE. CCC — Raguse, vëll. 8, letra 8.7.1807.

47) AMAE. CCC — Scutari, vol. I, fl. III, letra 25.7.1807. —

48) Po aty, fl. 114, letra 18.8.1807.

49) Po aty, fl. 111, letra 25.7.1807.

shkaktuar ftohjen e marrëdhënieve të vezirit të Janinës me francezët. Duke u nisur nga fjalët që ishin përhapur sikur Ali Pasha do të njihej «mbret i Epirit» prej perandorit të Francës, kërkoi të mësonte të vërtetën rreth kësaj çështjeje e veçanërisht se mos pushteti i këtij «mbreti» do të shtrihej edhe në Pashallëkun e Shkodrës. Për këtë arsye ai ftoi më 18 shtator konsullin Bryerë në një bisedë kokë më kokë. Së pari e pyeti nëse e dinte shkakun e marrëdhënieve aq të ngushta të Ali Pashës me perandorin Napoleon tek i cili në Tilsit veziri i Janinës kishte dërguar përfaqësuesin e vet. Pastaj e pyeti nëse dinte të vërtetën mbi lajmin që mori prej komandantit rus të Korfuzit se dy perandorët paskeshin vendosur në Tilsit që Ali Pasha të kishte pushtet sovran nën emrin «Mbret i Epirit» dhe ç'kuptohej me termin «Epir».⁵⁰

Konsulli M. Bryerë iu përgjigj se me termin «Epir» kuptohej vendi i banuar prej arnautëve apo shqiptarëve me përjashtim të Maqedonisë ku bënte pjesë Pashallëku i Shkodrës. Pastaj i tha se nuk dinte gjë mbi lajmin e lartpërmendur, sepse sekretet e politikës së lartë nuk i njoftoheshin atij dhe shtoi se nuk besonte që ai lajm të ishte i vërtetë. Por Bryerë parashtroi hipotezën se vendimi për ta njohur Ali Pashën si sovran të pavarur nuk ishte i pamundur në rast se Porta e Lartë kishte dhënë pëlqimin e saj duke preferuar më mirë ta kishte aleat besnik të saj, sesa vartës të pabindur i cili kishte kohë që në të vërtetë ishte i pavarur.⁵¹

Konsulli Bryerë, pasi i shkëputi Ibrahim Pashës pohimin se edhe ai nuk i bindej sulltanit, veçse kur kishte interes dhe se trashëgimia e qeverisjes nga familja e tij ishte arritur pa hirin e Portës së Lartë, i tha se sulltanit mund t'i leverdiste ta njihte edhe atë si sundimtar sovran dhe ta kishte aleat të tij, sesa ta kishte vartës që vazhdimisht qëndronte në gatishmëri për t'u ngritur kundër tij.⁵²

Kjo bisedë i pëlqeu Ibrahim Pashës dhe i largoi dyshimin për themelimin e Mbretërisë së Epirit ku mund të përfshihej edhe pashallëku i tij. Pastaj konsulli u orvat t'i mbushte mendjen se qëndrimi i Ali Pashës kishte qenë më i mirë sesa qëndrimi i tij, prandaj ai kishte fituar miqësinë e kujdesin e një perandori të fuqishëm si Napoleoni. Me këtë konsull deshi t'i hiqte vërejtjen se, gjatë luftës së fundit franko-ruse, ai kishte ndjekur një vijë politike të gabuar dhe se tani e tutje duhej ta ndreqte këtë gabim duke ndjekur një vijë politike tjetër.

Siç del fare qartë nga kjo bisedë, megjithëse nuk i mungonte ndër-gjegjja politike kombëtare si shqiptar që ishte, prapëseprapë Ibrahim Pasha, si përfaqësues i një dere të vjetër e të fuqishme feudale, nuk ishte për një shtet të bashkuar shqiptar nën udhëheqjen e Ali Pashës Tepelenës, ashtu siç nuk kishte qenë më parë edhe për shtetin që synonte të krijonte Kara Mahmudi, por ishte për ndarjen e Shqipërisë në principata autonome në kuadrin e Perandorisë Osmane. Nga ana tjetër, kuptohet fare qartë se ai i trembej fuqisë së Napoleonit kur ai ishte në kulmin e shkëlqimit të tij. Kjo e detyronte të lidhte miqësi me

50) Po aty, fl. 122, letra 20.9.1807. —

51) Po aty.

52) Po aty.

francezët dhe të mbështetej sa më shumë te Stambolli. Por miqësia e francezëve mund të fitohej vetëm duke plotësuar kërkesat e tyre pa kundërshtim, duke shpresuar në zemërgjerësinë e perandorit. Kjo nuk i pëlqente Ibrahim pashës i cili u mundua t'u shmangej këtyre kërkesave brenda mundësive por jo pa bërë edhe lëshime.

Pasi i dha shpresë Ibrahim Pashës se mund të ëndërronte një ditë të bëhej princ i pavarur, Bryerë i kërkoi vezirit që, për zotërimet kufitare franceze, të lejonte furnizimin me sende ushqimore dhe, megjithëse e dinte që prerja e qerestesë kishte qenë kurdoherë e ndaluar me fermane të posaçme, ai nuk ngurroi të kërkonte edhe furnizimin me qereste për arsenalin e Raguzës, duke qenë i sigurt se Bushatllinjët kohë mbas kohe kishin lejuar prerjen duke vendosur çmime të larta. Ibrahim Pasha, që ishte i interesuar për zhvillimin e tregtisë shkodrane dhe që mori udhëzime nga Stambolli për furnizime të tilla në dobi të francezëve, pranoi⁵³. Ky qëndrim e kënaqi Napoleonin. Pas përfundimit të paqes së Tilsitit, i lehtësuar nga barra e luftës me Rusinë dhe tashmë zot i Ishujve jonianë dhe i Grykave të Kotorrit, që ua mori rusëve, perandori francez ia filloi një politike mashtruese ndaj Perandorisë Osmane duke marrë përsipër rolin e ndërmjetësit për arritjen e paqes ruso-turke me kusht që t'i ktheheshin Vllahia dhe Moldavia që ishin pushtuar prej rusëve. Por, pas armëpushimit midis rusëve dhe osmanëve, ai nuk bëri përpjekjet e duhura pranë Oborrit të Petersburgut jo vetëm se me car Aleksandrin kishte nënshkruar një marrëveshje të fshehtë në dëm të Perandorisë Osmane, por edhe se duke e zgjatur pa fund kohën e tratativave, ai deshte të bënte presion mbi Portën e Lartë dhe pashallarët e saj për t'u imponuar plotësimin e nevojave imediate të ushtrive të tij në kufijtë e shtetit osman, si dhe synimet politike të tij lidhur me bllokadën kontinentale kundër Anglisë. Me qëllim që pashallarët shqiptarë t'i lidhte pas qerres së vet kërkoi të dinte ankesat që francezët kishin kundër tyre.

I mbështetur në letrat e konsujve vartës në Shqipëri, Talejrandi i raportoi Napoleonit çështjet që mund të përbënin ankesa të Francës kundër tri vezirëve shqiptarë. Ai i vuri në dukje perandorit qëndrimin e ashpër të autoriteteve vlonjate ndaj tri anijeve italiane që shpunë municione në Vlorë për Ali Pashën, por theksoi se ky qëndrim ishte pasojë e pakënaqësisë së lindur për shkak të grabitjes nga korsarët francezë të ngarkesës së anijes shtatëishullore që u përkiste tregtarëve shqiptarë, si dhe të sjelljes arrogante të dy kapitenëve italianë në portin e Vlorës. Ai i raportoi perandorit si ankesë sekuestrin e vënë mbi kredinë e një tregtari venedikas në Shkodër derisa të zbatohej dëmshpërblimi i urdhëruar nga vetë perandori për mallrat e tregtarëve shkodranë të shitura më 1805 dhe se vezirët e Shkodrës dhe Beratit ishin të pakënaqur për veprimtarinë korsare franceze në dëm të interesave të tyre. Veprimet kundër francezëve në Shqipëri Talejrandi i paraqiti sikur ishin në kundërshtim me traktatet e lidhura me Portën e Lartë, megjithatë e këshilloi perandorin që të mendonte se duheshin krijuar marrëdhënie të mira fqinjësie me ta⁵⁴. Por përfaqësia franceze në Stam-

53) Po aty.

54) Po aty. fl. 118-120, letra e Talejranit, dt. 20.8.1807.

boll u ankua kundër veprimeve të vezirëve të Beratit e të Shkodrës duke i paraqitur ata si të padenjë për miqësinë e Francës. Porta e Larë nuk u vuri rëndësi ankesave franceze sidomos kur mësoi për nenet sekrete të traktatit të Tilsitit dhe kur filloi të bindej se ndërmjetësia e Napoleonit për përfundimin e paqes me Rusinë nuk ishte veçse një premtim mashtrues. Edhe pse vezirit të Shkodrës iu njoftuan këto ngjarje, ai për një kohë u tregua i gatshëm të plotësonte kërkesat e fqinjëve francezë, pavarësisht se edhe në popull qarkullonin fjalë sikur në Tilsit dy perandorët kishin nënshkruar disa nene sekrete që ishin kundër Perandorisë Osmane. Marrëdhënie të mira me francezët mbajti edhe veziri i Beratit, kurse ai i Janinës, siç thuhej, dhe siç ishte në të vërtetë, filloi të mbante qëndrim jo të mirë ndaj tyre⁵⁵. Nuk shkoj gjatë dhe Ali Pasha arriti deri aty sa të mbante qëndrim armiqësor ndaj francezëve.

Duke ditur se midis tij dhe vezirit të Shkodrës ekzistonte një armiqësi e vjetër dhe një rivalitet i madh, konsulli Bryerë, si diplomat që ishte, u mundua ta shfrytëzonte këtë gjendje me qëllim që Ibrahim Pasha të përqafonte një qëndrim krejt të kundërt nga ai i vezirit të Janinës. Prandaj ai kërkoi prej Bushatlliut një takim kokë më kokë⁵⁶.

Ibrahim Pasha, edhe pse ishte i sëmurë, pranoi një takim të tillë më 8 tetor 1807. Nga njëra anë konsulli i vuri në dukje «cmëndurinë e qëndrimit të Ali Pashës», nga ana tjetër i tregoi se i kishte shkruar ministrisë për urtësinë dhe qëllimet e mira të tij ndaj Francës. Qëllimi ishte që lidhur me furnizimin me qereste të përcaktohej çmimi dhe ky të ishte sa më i ulët në krahasim me atë që u merrej sipërmarrësve privatë. Ibrahim Pasha i pohoi se për sipërmarrësit privatë do të mbante çmimet e larta që ishin vendosur në ankand, sepse ata e përdornin qerestënë për qëllime fitimi, kurse për shtetin francez, që nuk kishte synime fitimi, ai do ta ulte çmimin në nivelin që u kërkohesh shtetasve të sulltanit. Duke dashur të tregohesh mik i singertë i Francës, por edhe për ta thumbuar, i tregoi konsullit se Ali Pasha i kishte shkruar që të ruhej prej francezëve, të cilët ai i quante të pabesë. Veziri i Janinës, ndryshe nga çka shkruante një vit më parë, theksonte në letër se «francezët nuk janë si rusët, ata përbëjnë një armik shumë të fortë e shumë dinak që u vendos në fqinjësinë tonë». Më së fundi Bushatlliu tha se nuk e gjente me vend qëndrimin e ri të Ali Pashës⁵⁷. Ali Pasha, që kishte nxjerrë mësimet e duhura nga «miqësia» franceze, i shkroi të vërtetën Bushatlliut, dhe ky i jepte të drejtë, por i duhej të bënte politikë, të mashtronte siç e mashtronin.

Megjithëse ky vezir ishte treguar dashamirës ndaj shtetasve francezë, konsulli Bryerë prapëseprapë shkroi se nuk mund të bëhej garant për singëritetin dhe qëndrueshmërinë e ndjenjave të tij. Sidoqoftë ai do të vazhdonte të përfitonte nga mosmarrëveshjet e dy vezirëve shqiptarë dhe do të pengonte bashkimin e tyre në dëm të interesave të

55) Po aty, fl. 126, letra 4.10.1807.

56) Po aty, fl. 128, letra 9.10.1807.

57) Po aty, fl. 128, letra 9.10.1807.

Francës. Së fundi, ai sugjeroi se ishte koha që qeveria franceze të tregonte kujdesin e saj për vezirin e Shkodrës i cili ishte treguar i gatshëm të furnizonte me ushqim edhe Ishujt Jonianë⁵⁸, të cilëve Ali Pasha ua kishte kufizuar në minimum sasi të mishit, drithërave etj.

Konsulli Bryerë kishte shumë të drejtë të mos garantonte për qëndrimin e vezirit Bushatlli, sepse në të vërtetë Ibrahim Pasha i besoi plotësisht përmbajtjes së letrës të Ali Pashës mbi rrezikun që përfaqësonte fqinjësia e Perandorisë së fuqishme e agresive franceze për Shqipërinë në përgjithësi e për Pashallëkun e Shkodrës në veçanti. Dhe kur diplomati francez kërkoi që ai të prishte marrëdhëniet me vezirin e Janinës. Bushatlliu nxorri përfundimin se kjo kërkesë përbente një rrezik të madh, se rruga e shpëtimit prej tij ishte bashkëpunimi midis vezirëve shqiptarë dhe mbështetja të Porta e Lartë dhe se kishte ardhur koha kur grindjet e vjetra duheshin hedhur prapa krahëve. Por derisa të arrihej bashkëpunimi midis vezirëve, ai duhej të shtirej si i interesuar për miqësinë me fqinjët e huaj, sepse nuk kishte tjetër rrugëdalje.

* * *

Duke u nisur nga fakti se Pashallëku i Shkodrës mund të furnizonte me ushqime zotërimet franceze në Dalmaci, bile edhe Ishujt Jonianë (sidomos pas acarimit të marrëdhënieve të tyre me Ali pashë Tepelenën, i cili e kufizoi tregtinë me ata ishuj), diplomatët francezë nuk e rreshtën veprimtarinë e tyre për të bindur Ibrahim pashë Bushatllin sikur me të vërtetë ata kërkonin të vendosnin marrëdhënie miqësore me të. Megjithëse kishte kaluar një kohë e gjatë, më së fundi konsullit Bryerë i mbërritën dhuratat për vezirin e Shkodrës: llamba me vaj e dylbia, si dhe 10 000 livra për zhdëmtimin e anijes së reiz Zenel agës. Ibrahim Pasha shfaqti kënaqësinë e vet për dhuratat dhe ra dakort me konsullin Bryerë që shuma e zhdëmtimit të dorëzohej kur tregtarët shkodranë të shlyenin borxhin që i kishin tregtarit venedikas Kambrozio⁵⁹.

Ndërsa diplomacia franceze bënte këto hapa, administrata franceze vepronte në kundërshtim me këtë vijë dhe i prishte shumë punë. Përkërisht në këtë kohë disa barka të Grykave të Kotorrit, që ishin ngarkuar me mallra në Trieste për llogari të tregtarëve shkodranë, duke dashur t'u shpëtonin ndjekjeve të anijeve angleze, hynë në portin e Kotorrit për t'u mbrojtur. Doganierët francezë kërkuan për këtë një taksë prej 4 për qind mbi vlerën e mallit. Tregtarët shkodranë protestuan pranë konsullit francez në Shkodër duke thënë se një taksë të tillë atyre nuk ua kishin kërkuar as venedikasit, as austriakët e as rusët. Konsulli Bryerë kërkoi nga qeveria e vet që tregtarëve shkodranë t'u ktheheshin të hollat, bile të dënoheshin shkaktarët, po që se vjelja e kësaj takse ishte arbitrare dhe sugjeroi që ajo të hiqej ose

58) Po aty, fl. 132, letra 20.10.1807.

59) AMAE, CCC — Venise, vol. 7, letra e Zh. Besierit, 15.I.1808 dhe CCC — Scutari, vol. I, fl. 149, letra 22.2.1808,

të reduktohej në minimum, po qe se ishte taksë e re, sepse e kërkonte e mira e furnizimit të zotërimeve franceze dhe sepse pashallarët shqiptarë do të kërkonin të njëjtën taksë për anijet e mallrat franceze. Edhe komisari perandorak Zhylien Besieri këshilloi që për punë taksash të mos prishej miqësia me pashallarët fqinjë⁶⁰. Mirëpo edhe sikur të merreshin parasysh sugjerimet e tyre, jo vetëm që do të kalonte kohë e gjatë derisa administrata burokratike franceze ta vinte në jetë urdhrin për kthimin e të hollave, por kishte mundësi që një urdhrë të tillë të mos e zbatonte fare. E vërteta është se nëpunësit francezë, që nuk mendonin veçse të pasuroheshin, shkaktonin ngatërresa burokratike pa fund.

Ibrahim Pasha, megjithëse bënte ç'ishte e mundur që të kishte marrëdhënie të mira fqinjësore me francezët, u bind se këto marrëdhënie do të keqësoheshin dhe se mund të prisheshin fare, pavarësisht se Bryerë vepronte drejt. Shkaku kryesor ishte politika e qeverisë franceze pas Traktatit të Tilsitit, kundër së cilës tani filloi të reagoonte edhe Porta e Lartë.

Qysh para mbërritjes së dhuratave të Napoleonit për Ibrahim Pashën, si edhe më pas në Shkodër, në Berat e në Janinë erdhën funksionarë të sultanit, të cilët, nxitën vezirët shqiptarë të forconin lidhjet me njëri-tjetrin dhe të merrnin masa ushtarake shumë të shpejta për t'u mbrojtur nga ndonjë sulm eventual francez. Përmbajtja e porosive sekrete të tyre u kuptua prej popullsisë së Shkodrës dhe prej konsullit Bryerë nga masat konkrete që veziri filloi të merrte. Më 19 janar, Ibrahim Pasha ftoi krerët kryesorë, si dhe ata të esnafëve në një mbledhje ku foli mbi rrezikun francez që e kërcënohte vendin. Aty u vendos të rekuizoheshin kafshë për transportimin e 500 barrëve me fishekë, të prodhoheshin çdo ditë 250 kuintalë bukë peksimadhe për furnizimin e fortesës së Shkodrës dhe të kaparosej i gjithë gruri për llogari të vezirit⁶¹.

Duke dyshuar nga këto masa, nga shpallja e një fermani që bënte fjalë për pajtimin e pashallarëve, veçanërisht midis vezirit të Shkodrës me pashën e Pejës. të cilit në dhjetor ai i kishte shkëputur një krahinë me forcë dhe nga kërkesa për pajtim midis vezirëve të Beratit e të Janinës. konsulli francez u mundua të mësonte të vërtetën. Dikush thoshte se veziri nuk i kishte punët mirë me Stambollin, të tjerë i thanë se nuk i kishte punët mirë me Ali pashë Tepelenën, i cili, jo vetëm e kish nderur luftën me vezirin e Beratit, por po i vinte në ndihmë edhe Pashës së Pejës, e të tjera si këto. Më së fundi, konsulli futi një njeri të vetin të mësonte të vërtetën nga gruaja e re e vezirit që ishte motër e komandantit të Tivarit. Ajo tha se të gjitha këto masa ishin një lojë e të shocit për të nxjerrë përfitime për llogari të vet⁶². As ky pohim nuk e bindi Bryerin. E vërteta ishte dicka tjetër.

60) Po aty, fl. 100, letra 11.I.1808: CCC — I. Ioniennes, vol. 7, fl. 195, letra 3.4.1808. AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 141 bis, letra 20.I.1808; fl. 149, letra 22.2.1808; CCC — I. Ioniennes, vëll. 8, fl. 120, letra 6.6.1808.

61) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 141 bis, letra 20.I.1808; fl. 149, letra 22.2.1808; CCC — I. Ioniennes, vëll. 8, fl. 120, letra 6.6.1808.

62) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 141 bis, letra 20.I.1808 dhe fl. 144, letra 23.I.1808.

Ndërkaq fjalët që qarkullonin për prapamendimet e këqija të Francës ndaj Perandorisë Osmane e për prishjen e marrëdhënieve midis tyre, ishin pjesë e propagandës që shoqëronte përgatitjet e lartpërmendura për mbrojtje. Autoritetet franceze të Dalmacisë e sidomos konsulli Bryerë u shqetësuan, aq sa kërkuan shpjegime për veprimet e fjalët kundër miqësisë me Francën. Ibrahim Pasha u detyrua të përgënjeshtronte zyrtarisht lajmin mbi prishjen e marrëdhënieve të Portës me qeverinë e Parisit. Por ky përgënjeshttrim nuk e ndryshoi gjendjen dhe as e zbuti mërinë e përgjithshme ndaj fqinjëve francezë.

Konfirmimi i Ibrahim pashë Bushatlliut në postin e tij, si dhe vazhdimi i masave mbrojtëse edhe në fortesat e tjera të pashallëkut, bënë që banorët e pashallëkut të përforconin dyshimet e tyre lidhur me keqësimin e marrëdhënieve me fqinjët francezë⁶³.

Kur midis vezirit të Shkodrës dhe konsullit francez Bryerë u bisedua çështja e përgatitjeve ushtarake për mbrojtje, Ibrahim Pasha u mundua t'i mbushte mendjen atij sikur këto masa lidheshin me gjendjen politike të krijuar në Perandorinë Osmane prej Ruisë e Anglisë me të cilat ajo ishte në luftë. Ai e argumentoi pohimin e vet duke i thënë konsullit se orvatjet që kishte bërë Anglia për të vendosur paqen me Stambollin nuk patën sukses, prandaj kishin frikë se mos Anglia hakmerrej kundër qyteteve bregdetare. Në të vërtetë anglezët kishin bërë një orvatje të tillë. Njëkohësisht ai nuk mbeti pa i thënë Bryerit se, ndërsa po afrohej afati i armëpushimit me Rusinë, bisedimet lidhur me paqen nuk po bënin ndonjë hap përpara në Paris dhe, për pasojë, duhej të merreshin masa përgatitore sepse lufta do të rifillonte. Me këtë, ai deshi të thoshte para së gjithash se për këto rezultate negative mbante përgjegjësi Franca si shteti ndërmjetës që kishte premtuar aq shumë⁶⁴. Kështu i ishte thënë edhe ambasadorit francez në Stamboll.

Megenëse do të rifillonte lufta dhe dyshohej që Rusia e Franca po kurdisnin plane për copëtimin e Perandorisë Osmane, meqenëse Pashallëku i Shkodrës sikurse e gjithë Shqipëria ishin të parët që kërcoheshin nga pushtimi, shqiptarët e veriut dhe ata të jugut të cilëve po u shpjegohej kjo gjendje, tregonin kudo gatishmëri për të luftuar kundër francezëve dhe pranonin të pasonin vezirët e tyre në përgatitjet e mbrojtjes⁶⁵.

Gjendja u acarua më shumë kur u mor vesh që francezët synonin të pushtonin territorin e Butrintit dhe e kishin kërcënuar vezirin e Janinës se po të mos ua dorëzonte me të mirë ata do t'ia merrnin me luftë. Gjendjen e acaroi edhe kërkesa e francezëve për të kaluar nëpër Shqipëri një divizion ushtarësh nga Dalmacia në Korfuz. Porta e Lartë, që tmerrohej se mos hynte në luftë edhe me Francën, kishte pratur gojarisht se do t'i shqyrtonte kërkesat franceze. Mirëpo qeveria franceze, pasi mori njoftim prej ambasadorit të vet se Porta e Lartë ishte dakord që t'i dorëzohej asaj Butrinti nga Ali pasha i Ja-

63) Po aty, fl. 145. letra 30.I.1808.

64) Po aty dhe CCC — I.Ioniennes, fl. 120, letra 6.6.1808.

65) AMAE, CCC — I. Ioniennes, vëll. 8, fl. 120, letra 6.6.1808.

ninës dhe që një divizion ushtarësh të kalonte nëpërmjet Shqipërisë nga Dalmacia në Korfuz, urdhëroi gjeneralët e vet në Ishujt Jonianë e në Dalmaci të zbatonin këto masa që ishin të domosdoshme për mbrojtjen nga anglezët. Guvernatori i Korfuzit, gjenerali Bertje, i mbështetur në këtë urdhër, i dërgoi njoftim Ali pashë Tepelenës t'i dorëzonte Butrintin dhe ta furnizonte me një sasi të caktuar bereqeti e mishi. Ali pasha iu përgjegj se nuk kishte ndonjë urdhër të tillë nga Stambolli. Gjenerali nuk deshi t'i besonte, e kështu punët shkuan deri në dërgimin e një ultimatumit në të cilin gjenerali Bertje kërcënoi se do të përdorte forcën ushtarake e do ta pushtonte Butrintin. Këtë rast veziri i Janinës e shfrytëzoi në maksimum. Ultimatumin dhe letra të tjera të francezëve Ali Pasha ia dërgoi Portës së Lartë, si dhe gjithë pashallarëve shqiptarë e në radhë të parë vezirëve të Beratit e të Shkodrës me të cilët ai kërkoi bashkëpunim. Kështu filluan të qarkullonin lajme se Shqipëria i ishte ceduar Francës nga Stambolli. Nuk duhej më shumë që i gjithë populli shqiptar të ngrihej në këmbë për t'i dalë zot vendit të vet dhe që të tre vezirët shqiptarë të linin mënjanë grindjet e tyre e të arrinin në një aleancë ndihme ndër-sjellëse për t'i bërë ballë armikut të përbashkët.

Konsulli Bryerë, në raportin që i shkroi Zh. Besierit, ndonëse nuk bën fjalë për çështjen e ultimatumëve, pohon se në këtë kohë kokat e njerëzve ishin nxehur më shumë sesa parashihte vetë veziri i Shkodrës⁶⁶.

Ndërsa ishte krijuar kjo gjendje e rëndë, gjeneralët francezë të Dalmacisë nuk vonuan të kërkonin nga Ibrahim Pasha të lejonte kalimin nëpër territorin e pashallëkut të vet të një sasie baruti që do t'i dërgohej garnizonit të Korfuzit, si dhe të një numri ushtarësh. Kjo ishte kërkesa e parë e tyre në përputhje me udhëzimet qeveritare të lartpërmendura. Për këtë çështje u dërgua me mision pranë vezirit të Shkodrës ndihmësi i gjeneralit Klozel, zoti Lurdë. Veziri, për të mos u prishur qefin gjeneralëve fqinjë, pranoi kalimin e dërgesës së barutit në tokat e tij dhe mori përsipër sigurimin e saj dhe të një numri të kufizuar shoqëruesish sepse, për më shumë, duhej të kishte autorizim nga Stambolli⁶⁷.

Përveç kësaj për të zbutur marrëdhëniet me fqinjët, ai i kërkoi konsullit Bryerë një njeri që të shoqëronte një oficer shqiptar për të shpënë në Zara dhuratat e tij për zëvendësbretin e Italisë, për ministrin e jashtëm Dë Shampanji që zëvendësoi Talejrandin, për kryekomandantin e Ushtrisë së Dalmacisë, gjeneralin Marmon dhe për komandantin e Grykave të Kotorrit, gjeneralin Klozel, në shenjë falënderimi për dhuratat e perandorit Napoleon dhe në shenjë miqësie reciproke. Ishin katër pushkë të zbukuruara me filigran, të praruara që veziri i kishte porositur në punishten e vet të armëve në Prizren. Në prani të konsullit, ai diktoi adresat mbi letrat e secilit dhe iu lut atij që t'i shkruante ministrin të Jashtëm t'i përcillte Madhërisë së Tij perandorit, që ai e cilësoi «burri më i madh i shekullit» mirënjohjen e

66) Po aty.

67) Po aty.

tij të thellë për mirëdashjen e treguar me anë të dhuratave.⁶⁸

Ibrahim Pasha, duke qenë i ndërgjegjshëm se ç'pasoja të rënda do të sillte konflikti me Francën, nuk deshte t'i acaronte marrëdhëniet me francezët me gjithë masat mbrojtëse që kishte marrë e vazhdonte të merrte. Këto mendime ai i shfaqti në takimin sekret që pati me konsullin Bryerë, i cili kishte porosi nga gjenerali Klozel ta bindte që të mos mashtrohej prej Ali Pashës dhe të mos bashkohej me të kundër francezëve. Veziri i tha konsullit se vetëm shpallja e luftës mund ta bënte të ndryshonte qëndrim ndaj Francës. Në këtë rast ai do të bënte detyrën e vet, ashtu sikurse gjenerali Klozel dhe konsulli Bryerë do të bënin detyrën e tyre. Lidhur me çështjen e përforsimit të kufijve, që natyrisht ngjallte dyshime, ai i tha përsëri konsullit se paqja me Rusinë nuk po arrihej, se armëpushimi po merrte fund dhe se miqësia e Francës me Rusinë, armikun e Perandorisë Osmane, ngjallte dyshime veçanërisht pasi u pa që u bënë erë të gjitha premtimet e bukura të francezëve. Prandaj ata nuk duhet të çuditeshin që qeveria osmane po përgatitej për çdo të papritur. Gjithashtu veziri i tha konsullit se, ai e vendi i tij ishin të parët që do të humbisnin në rast se prisheshin marrëdhëniet paqësore. Prandaj ai ishte i interesuar ta shmangte këtë prishje dhe të mënjanonte çdo gjë që mund të provokonte luftën. Për rrjedhim s'kishte rrezik që të mashtrohej nga veziri i Janinës e as të bashkohej me të. Përveç urdhrat nga Porta e Lartë, deklaroi Bushatlliu, asgjë tjetër nuk mund ta shtynte të vepronte kundër interesave të vërteta të tij.⁶⁹ Kështu mendonte Bushatlliu i cili vetëm nga nevoja ishte afruar me vezirët e tjerë për t'i bërë ballë rrezikut që po trokiste në kufi.

Mirëpo të gjitha përpjekjet e Ibrahim Pashës për të mos provokuar konfliktin dhe për të ruajtur gjendjen paqësore qenë të kota. Një incident që ndodhi në Tivar si pasojë e qëndrimit arrogant të disa ushtarakeve francezë, që shiheshin si armiq e si pushtues të ardhshëm, pati rrjedhime të rënda për marrëdhëniet e fqinjësisë.

Karvani me vozat me barut dhe me shoqëruesit kapërceu më 13 mars 1808 kufirin dhe hyri në qytetin e Tivarit. Sipas urdhrave të vezirit, bruti dhe shoqëruesit u strehuan në vend të sigurt. Mirëpo mbërritjen e tyre e morën vesh qytetarët dhe fshatarët, sepse ishte ditë pazari. Ata bisedonin pa qejf për këtë ngjarje kur midis tyre hynë mushkarët e karvanit të cilët ishin nga Grykat e Kotorrit. Këta e acaruan shumë gjendjen. Meqenëse në kufi nuk u lejuan të kalonin 20 granadierët që kishin shoqëruar karvanin deri aty, sepse veziri nuk u kishte dhënë leje, mushkarët filluan të talleshin me tivarasit duke u thënë se trembeshin prej 20 ushtarëve, po ç'do të bënin ata kur 10000 ushtarë francezë që vinin pas tyre do të kapërcenin kufirin?

Ndërsa këto tallje qarkullonin nëpër pazar dhe kishin zemëruar masat popullore, mbërritën para fortesës së Tivarit katër oficerë francezë që nxitonin të takonin komandantin e qytetit dhe që kërkuan të hynin në kështjellë pa pyetur për rojën. Ky i ndali dhe, kur ata e

68) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 149, letra 22.2.1808; fl. 151, letra 2.3.1808; fl. 153, letra e shifruar, 2.3.1808.

69) Po aty, fl. 156, letra 5.4.1808.

shtynë me forcë, ai vuri dorën në brez të nxirrte koburen. Njëri prej oficerëve, duke parë këtë gjest të rojes e qëlloi atë me shpatë dhe i preu gishtat e dorës. Turma e njerëzve që ishte e nxehur qysh më parë, duke parë ngjarjen u vërsul drejt oficerëve arrogantë dhe i vrau. Ajo u nxit edhe prej disa armiqve të komandantit të Tivarit, të cilët me këtë rast, deshën ta komprometonin.

Të nesërmen, pasi mori një njoftim zyrtar mbi këtë ngjarje veziri thirri konsullin bashkë me adjutantin Lurdë të gjeneralit Klozel, për t'u njoftuar ngjarjen dhe për t'u ankuar se, me gjithë paralajmërimet e tij, në Tivar ishin dërguar njerëz të pakujdesshëm që provokuan këtë ngjarje fatkeqe e cila komprometonte qëllimet miqësore të tij në sytë e autoriteteve franceze. Pastaj veziri i dorëzoi konsullit letrën e komandantit të karvanit, togerit Brabant, i cili i shkruante se kur karvani mbërriti në Tivar, katër veta me uniforma franceze përdorën forcën dhe ranë viktimat të çmendurisë së tyre, se dërgesa shpëtoi në saje të kujdesit të qeveritarit të Tivarit, i cili i mori në mbrojtje, meqenëse turma kujtonte se mos edhe ata të katër ishin pjesëtarë të karvanit, kurse ata që kryen fyerjen, theksonte togeri, nuk ishin as francezë e as pjesëtarë të dërgesës. Letra i çuditi. Ndihmësi Lurdë, duke u nisur edhe nga ngjarje të tjera që ai i dinte si oficer shtatmadhorie, konkludoi se ata katër vetë duhej të ishin agjentë anglezë, të cilët, pasi ishin njoftuar për dërgimin e barutit, ishin veshur me uniforma franceze dhe kishin provokuar revoltimin e njerëzve të pranishëm me qëllim që grabitja e barutit dhe vrasja e shoqëruesve të shkaktonte prishjen e marrëdhënieve të fqinjësisë midis francezëve dhe shqiptarëve.

Të pasnesërmen, dërgesa e barutit mbërriti në Shkodër. Oficerët shoqërues e lavdëruan shumë mikpritësin e tyre, komandantin e ri të Tivarit dhe njerëzit e vezirit. Ata i treguan konsullit dhe adjutantit hollësitë e ngjarjes dhe sjelljen e pahijshme të viktimave, të cilët nuk duhej të ishin oficerë eprorë francezë, por agjentë anglezë. Mirëpo në të vërtetë ata kishin qenë oficerë francezë që ishin nisur me mision pranë vezirëve shqiptarë për të kërkuar lejen e kalimit të trupave franceze të Dalmacisë që do t'i dërgoheshin si përforcime garnizonit të Korfuzit.

Sido që ndodhi, karvani u vu në rrugë dhe, nën kujdesin e veçantë të vezirit Bushatlli, mbërriti shëndoshë e mirë deri në Vlorë prej nga ngarkesa e barutit u tërhoq me anije për në Korfuz. Megjithatë konsulli Bryerë dhe adjutanti Lurdë i kërkuan atij ndëshkimin e fajtorëve, dokumentet, plaçkat dhe të hollat e viktimave. Veziri premtoi dhe, pas një farë kohe, dorëzoi dokumentet, të hollat dhe pak plaçka, por lidhur me ndëshkimin e fajtorëve, meqenëse oficerët u vranë nga një turmë njerëzish, e pati të vështirë dhe e zgjati zbatimin e dënimit. Dy vetëve që u arrestuan ai u dogji shtëpitë dhe kjo çështje hëpërhë mbeti me kaq.⁷⁰

Kryekomandanti i Ushtrisë së Dalmacisë, gjenerali Marmon, pa u

70) AMAE, CCC — Scutari, I. fl. 159, letra 16.4.1808; CCC-I. Ioniennes, vëll. 8. fl. 120, letra e M. Bryerë, dt. 6.6.1808,

informuar mirë rreth ngjarjes, i shkroi perandorit Napoleon se veziri i Shkodrës deshi ta merrte për vete dërgesën e barutit dhe, për të shmanhur çdo ndërhyrje nga ana e francezëve, kishte marrë masa mbrojtëse që përgatitën qysh më parë situatën për vrasjen e katër oficerëve francezë⁷¹. Me këtë mungesë përgjegjësie, që ishte karakteristikë për ushtarake të francezë të kësaj kohe, u shkrua edhe një letër tjetër ku Ibrahim Pasha akuzohej si shkaktar i vrasjes së oficerëve, si tradhtar e armik, forcat ushtarake të të cilit ishin kundër francezëve dhe aspak kundër rusëve siç kishte deklaruar⁷². Më së fundi, kryekomandanti Marmon i shkroi edhe konsullit Bryerë dhe e urdhëroi atë të kërkonte kokën e beut të Tivarit dhe kokat e atyre që morën pjesë në vrasjen e oficerëve francezë. Po në këtë letër ai e njoftoi konsullin se oficerin e vezirit, që i shpuri dhuratat, ai e burgosi dhe do ta lironte vetëm kur veziri i Shkodrës të jepte satisfaksion të plotë, dhe shtoi, se, pavarësisht nga miqësia me turqit, këta duhet të mos mbeten pa u ndëshkuar për sjelljet e tyre të këqija ndaj francezëve⁷³.

Ky qëndrim arrogant, përbuzës e provokues fshihte qëllime agresive. Nuk ishte e rastit që gjenerali Marmon i shkruante Napoleonit se po i niste edhe një skicë të bërë me shumë kujdes e cila tregonte me saktësi rrugën nga kufiri deri në Korfuz e Janinë, si edhe rrugën për kalimin e Pindëve për të hyrë në Thesali⁷⁴. Nga ana tjetër qëndrimi i këtij oficeri të lartë francez shprehte edhe zemërimin e ushtarakëve francezë për qëndrimin burrëror e patriotik që populli shqiptar po mbannte në Veri e në Jug ndaj synimeve të tyre pushtuese. Ky popull sado i vogël e i varfër, por krenar e sypatrembur dhe zot i vendit të vet nuk lejonte në asnjë mënyrë jo vetëm që të merrej ndonjë pëllëmbë tokë shqiptare prej francezëve, por as të shkelej kjo tokë nga këmba e tyre. Shfaqje e qëndrimit patriotik të popullit shqiptar nuk ishte vetëm shpërthimi i 13 marsit në Tivar, por edhe në një varg rastesh të tjera. Agjenti francez Burbaki, që mbërriti në Berat më 17 mars 1808, vuri re rrugës se populli e ushtria ishin zemëruar shumë për ultimatumin e gjeneralit Bertje dërguar Ali pashë Tepelenës në të cilin kërkohej dorëzimi i Butrintit francezëve, ndryshe do të pushtohet me forcën e armëve. Ata, theksonte agjenti, bisedonin haptazi për luftë me francezët, dhe ishte zëri e zemërimi i tyre që e detyroi vezirin e Beratit të refuzonte dhënien e lejes për kalimin e trupave ushtarake franceze në tokat e Pashallëkut të Beratit, të cilën ai kishte premtuar. Kjo iu kërkuar zyrtarisht nga gjenerali Bertje me letrën që i solli Burbaki. Gjithashtu ky agjent e njoftoi ministrin të Shampanjës se e gjithë Shqipëria ishte në lëvizje të madhe, se shqiptarët po i shikonin francezët si armiq dhe se po i trajtonin si të tillë jo vetëm në Veri, por edhe në Jug. Më 23 mars, raportoi Burbaki, kur ai po shkonte te beu i Vlorës, vlonjatët e fyen gjatë gjithë rrugës deri në pallatin e beut të cilit iu ankua, por ky i dërgoi përgjigje me anë të sekretarit të vet që të shkonte e të qëndronte në shtëpi se kështu ishte zakoni i shqiptarit për

71) AMAE, CCC — Scutari, 2, fl. 28, letra 24.3.1808.

72) AMAE, CCC — Raguze, 8, letra 2.4.1808.

73) AMAE, CCC — Scutari, I, fl. 179, letra 2.4.1808.

74) Shih shën. nr. 71.

ata që nuk i konsideronte miq. Edhe të nesërmen, tre shqiptarë të armatosur e fyen rrugës me të shara, kurse më 27 mars, kur mbërriti karvani me barutin nga Dalmacia, shoqëruesit i thanë se nëpër fshatrat dhe qytetet e Pashallëkut të Shkodrës, banorët i kishin përcjellë me gurë e me pështyma fytyrës duke u bërtitur «qena francezë». Nga që u trajtua kështu edhe ai vetë u nis e iku në Korfuz bashkë me fuçitë e barutit. Edhe qëndrimi i konsullit francez Vernaca në Berat u bë aq i vështirë, sa edhe ky kërkoi leje nga kryekomandanti i Ushtrisë së Dalmacisë të largohej sa më parë prej qytetit të Beratit. Pra, siç shkroi nga Korfuzi edhe mjeku i vezirit, korfioti Liperaki, që ishte një agjent tjetër i informacionit francez, asnjë ushtar apo shtetas francez nuk duhej të kalonte nëpër Shqipëri, sepse jeta e tij ishte në rrezik⁷⁵.

Pavarësisht nga fakti se dështuan përpjekjet e vezirit të Shkodrës për të mos shpërthyer konflikti i armatosur me fqinjët francezë, ai nuk e ndryshoi vijën politike duke mos dashur të bëhej shkaktar që ky konflikt të fillonte. Njëkohësisht ai nuk ndryshoi bindjen e vet se, për t'u mbrojtur nga rreziku francez, duhej arritur bashkëpunimi i tre vezirëve shqiptarë dhe mobilizimi i gjithë popullit shqiptar për t'i dalë zot vendit. Për rrjedhim, ai u pajtua me dy rivalët e vet, ra në marrëveshje me ta për ndihmë reciproke dhe përhapi në të gjithë pashallëkun kopjet e ultimatumëve franceze që Ali Pasha ia dërgoi për të vënë në dijeni popullin dhe për të mobilizuar ushtarët e shtetasit e vet kundër rrezikut të fqinjëve. Ai kërkoi e pranoi ndihmat ushtarake të vezirëve të Beratit e të Janinës që i mbërritën menjëherë pas incidentit të Tivarit⁷⁶. Kjo tregon se ndryshe nga ç'i deklaroi M. Bryerit për marrëdhëniet me Francën, pa marrë urdhër nga Porta, ai u bashkua me vezirët e tjerë dhe u përgatit të mbrohej.

Ibrahim pasha, duke u mbështetur në marrëveshjen e ndihmës ndërsjellëse me vezirët e Janinës dhe Beratit e sidomos në frymën patriotike të popullit e në gatishmërinë e tij për t'i bërë ballë rrezikut, dha në mënyrë dinjitoze përgjigjen e duhur kërkesës arrogante për satisfaksion të gjeneralit Marmon. Në bisedën e tij me konsullin Bryerë për këtë kërkesë, veziri nuk pranoi ta quante fajtor komandantin e Tivarit, prandaj nuk kishte përse t'i priste kokën. Po kështu, tha ai, nuk mund të priste kokat e turmës së revoltuar. Pranoi se do të ndëshkonte, sipas premtimit që kishte bërë fajtorët e vërtetë të cilëve u kishte djegur shtëpitë. Kurse lidhur me burgosjen e oficerit të tij në Zara, ai i tha konsullit se kryegjenerali mund ta mbante në burg e mund ta shndërronte në viktimë të pestë, por duhet të kishte parasysh se, sikur edhe ai të ndiqte shembullin e tij, kishte mundësi të hakmerrej mbi dhjetra francezë që gjendeshin në Pashallëkun e Shkodrës, veçse veprime të tilla nuk ishin të drejta. Dhe konkludoi se kryegjenerali ishte nxituar. Më parë duhej të ishte informuar mirë e pastaj të vepronte⁷⁷.

Qëndrim të drejtë e dinjitoz ai mbajti edhe kur konsulli Bryerë, i ngarkuar prej gjeneralëve i kërkoi, duke e kërcënuar, lejen e kalimit për

75) Po aty, fl. 165, 169, 170, 172, letrat 19, 22, 23 e 24 mars 1808.

76) Po aty, Archives Nationales 33 AP 12 bis, letra 18.4. 1808 e mjekut Liperaki, dërguar gjeneralit Bertje.

77) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 177, letra 23.4.1808.

një divizion ushtarësh që duhej të shkonte në Korfuz si përforcim i garnizonit të atjeshëm. Veziri Bushatlli i tha se një lejë e tillë ishte vetëm në kompetencën e Portës së Lartë dhe se kalimi i divizionit ishte i pamundur të realizohej sa kohë që populli nuk e lejonte një gjë të tillë. Në këtë rast nuk mund të shmangeshin incidentet e rënda, prandaj jo vetëm do të acaroheshin marrëdhëniet, por as divizioni nuk do të mbërrinte në destinacion⁷⁸. Me fjalë të tjera, ai dha të kuptohej se edhe sikur Porta të kishte dhënë një leje të tillë, populli nuk do ta lejonte kalimin e divizionit.

Konsulli Bryerë, që e shihte edhe vetë se veprimet e nxituara të gjeneralëve nuk pajtoheshin me misionin e tij, për forcimin e marrëdhënieve miqësore, e pyeti ministrin epror nëse ky mision qëndronte apo kishte ndryshuar. Duke folur për qëndrimin e vezirit të Shkodrës, ai i pohoi ministrit të jashtëm se ky vezir hyri në aleancë me pashallarët e Shqipërisë nga frika e veprimeve kërcënuese të gjeneralëve dhe nga frika e një agresioni të mundshëm francez. Ai nënvizoi në letrën e vet se kundër një agresioni të tillë ishte gati të ngrihej i gjithë populli shqiptar, i cili ishte krenar për të kaluarën e vet, për qëndresën që u kishte bërë autoriteteve osmane për ta nënshtruar, si dhe për qëndresën heroike që bijt e tij u kishin bërë sulmeve franceze më 1799 në qytetin Akra.⁷⁹ Ky popull sypatrembur nuk pyeste fare për propagandën franceze që trumbetonte fitoret e trimëritë e ushtrisë së Napoleonit⁸⁰.

Mirëpo konti de Shampanji, që ia kishte dhënë perandorit letrat e konsullit francez në Shkodër, iu përgjigj duke shprehur indinjatën e Napoleonit për tonin e këtyre letrave. Duke u nisur nga pozitat e më të fuqishmit, perandori e shtronte problemin vetëm kështu: A ishte derdhur gjak francez? Po. Përderisa ishte derdhur gjak, kështu duhej ta shtronte problemin edhe konsulli dhe të kërkonte gjakmarrje në vend që të shfajësonte Ibrahim Pashën, ndryshe nuk do të meritonte besimin që i ishte dhënë. Ç'siguri do të gjejnë shtetasit francezë në atë pashallëk po të mos shlyhet me ndëshkim vrasja në Tivar e po të mos ndiqet ky problem nga agjenti i perandorit? — pyeste Napoleoni. Prandaj e ngarkonte atë të kërkonte zyrtarisht satisfaksion të plotë dhe, po të mos i jepej, e urdhëronte të largohej me gjithë francezët e tjerë nga Pashallëku i Shkodrës⁸¹.

Siç shihet qëndrimi i perandorit francez nuk mund të ndryshonte nga ai i gjeneralit Marmon. Çështja e incidentit të Tivarit duhej të zgjidhej sipas tij në mënyrë që shqiptarët të kishin frikë e të përuleshin dhe marrëdhëniet e fqinjësisë me ta të mos zhvilloheshin mbi baza reciprociteti e drejtësie, por mbi të drejtën e më të fortit.

Konsulli Bryerë u detyrua të vepronte sipas urdhrimit të perandorit, prandaj menjëherë ai përgatiti notën zyrtare për të kërkuar satisfaksion.

78) Po aty, fl. 173, letra 25.4.1808.

79) Në qytetin Akra gjeneral Bonaparti dështoi sepse garnizoni përbëhej prej ushtarësh shqiptarë. Me këtë garnizon heroik ai u muar vesh që të largohej i lirë duke mbajtur edhe armët. Por kur sipas marrëveshjes garnizoni doli nga qyteti Bonaparti e asgjësoi tradhtisht duke kryer një krim të urryer masiv.

80) Po aty.

81) Po aty, fl. 194, letra 30.5.1808.

Ndërkohë, më 4 maj mbërritën në Shkodër trupat e dërguara prej vezirëve të Beratit e Janinës, rreth 800 veta nga Ibrahim pasha i Beratit dhe 1200 veta nga Ali pashë Tepelena, gjithsej rreth 2000 ushtarë. Bushatlliu i dërgoi për të përforcuar garnizonin e Ulqinit, kurse trupa të tjera, të dërguara me urdhër të valiut të Rumelisë, ai i dërgoi për përforcimin e garnizonit të Tivarit⁸². Njëkohësisht Bushatlliu urdhëroi kapitenët e anijeve të mëdha e të vogla, të ngarkuara ose jo që gjendeshin në grykën e lumit Buna, të hynin në këtë grykë e të vendoseshin sa më pranë qytetit të Shkodrës. Me fjalë të tjera, i mbështetur nga vezirët e pashallarët shqiptarë, por në marrëveshje edhe me Portën e Lartë, ai vazhdoi përgatitjet e mbrojtjes për të përballuar një sulm francez të mundshëm që e detyronte të merrte masa të tilla. Në të njëjtën kohë marrëdhëniet ekonomike me fqinjët nuk i ndërpreu, por i kufizoi duke lejuar vetëm tregtarët e krishterë të zhvillonin tregtinë me zotërimet franceze. Ky kufizim lidhej me faktin se tregtarët e krishterë nuk rrezikonin të humbisnin kapitalet e tyre, mbasi ata lidheshin me shtëpi tregtare të shteteve të tjera evropiane⁸³.

Pas këtyre ngjarjeve dhe pasi u bë e qartë se acarimi i marrëdhënieve franko-turke, sidomos për çështjen e ultimatumit të Butrintit dhe të kalimit të trupave franceze nëpër Shqipëri, e kishte burimin te ngatërresat e ambasadorit të Francës, gjeneral Sebastianit dhe të nxitimi i gjeneralit Bertje, qeveria franceze urdhëroi pezullimin e këtyre dy gjeneralëve nga detyra dhe kthimin e tyre në Francë. Porta e Lartë, e cila kishte premtuar se do të lejonte kalimin e tyre nëpër Shqipëri si dhe vendosjen e një baterie topash në bregdetin e Butrintit, por që nuk kishte lëshuar dokumentet përkatëse, vendosi ta refuzonte kërkesën franceze pas ultimatumit të gjeneralit Bertje. Kur qeveria franceze ndëshkoi dy gjeneralët fajtorë, ajo njoftoi se marrëdhëniet diplomatike midis dy shteteve u normalizuan dhe se tashmë ato ishin shumë miqësore⁸⁴.

Megjithatë veziri i madh nuk i pezulloi masat mbrojtëse, gjë që do të thoshte se Bushatlliu vepronte sipas gjendjes konkrete që krijohesh.

Mirëpo marrëdhëniet me gjeneralët francezë nuk u përmirësuan kryesisht për shkak të incidentit të Tivarit. Ata jo vetëm kërkuan me këmbëngulje zbatimin e premtimeve të vezirit Bushatlli, por arritën deri aty sa ta fyenin rëndë me paturpësi. Gjenerali Marmon e lroi oficerin shqiptar që i kishte shpënë dhuratat 11 ditë para se të ndodhte incidenti i Tivarit, dhe së bashku me dhuratat dërgoi një letër jo për vezirin, por për konsullin Bryerë për të treguar se e përbuzte atë. Në këtë letër ai shkruante se ishte lodhur së prituri që veziri të jepte satisfaksionin e kërkuar dhe po ia kthente dhuratat duke mos dashur të mbante dëshmi të miqësisë e fqinjësisë së mirë nga ana e tij pa patur shpërblimin e plotë të oficerëve viktimë⁸⁵.

Dhe konsulli Bryerë, i urdhëruar nga kryekomandanti Marmon, ia ktheu dhuratat Ibrahim Pashës. Natyrisht ky u prek shumë nga kjo fyerje e padenjë për njerëz të qytetëruar dhe tha fjalë që, siç shkroi

82) Po aty.

83) Po aty, fl. 187, letra 15.5.1808.

84-85) Po aty, fl. 189, letra 25.5.1808 dhe fl. 195, letra 30.5.1808.

Bryerë, do të dëshironte shumë të mos i kishte dëgjuar, sepse e ndjeu veten ngushtë dhe i erdhi turp për eprorin e vet.

Ndër të tjera veziri i vuri në dukje se midis kombësive të qytetëruara, qeveritë e shteteve kufitare dhe gjeneralët e ushtrive kishin kënaqësi të shkëmbenin letra miqësie personale dhe të zbusnin me kësi shenjash qytetërimi fatkeqësitë dhe ashpërsinë e luftimeve të pashmangshme. Prandaj ai nuk mund të kuptonte sesi një gjeneral francez, në vend që të përfitonte nga dëshmitë e miqësisë, veptoi në mënyrë barbare duke gjetur si të përshtatshëm përdorimin e dhunës ndaj oficerit të tij të pafajshëm, shkeli ligjet e mirësjelljes duke mos iu përgjigjur letrave miqësore që mori para incidentit, për të cilin ishte jo vetëm i pafajshëm, por edhe i dëshpëruar. Më së fundi, veziri e kritikoi gjeneralin Marmon se prishte, pa qenë nevoja, marrëdhëniet e fqinjësisë së mirë me atë fyerje aq të rëndë e ap poshtëruese që i bëhej atij. Pastaj i tha Bryerit të njoftonte qeverinë franceze për qëndrimet e padenja dhe jomiqësore të gjeneralëve ndaj tij, për të marrë masat e duhura, përndryshe misioni i konsullit të saj në Shkodër bëhej krejt i padobishëm dhe ai nuk do të kujdesej më për ta nderuar atë.

Konsulli Bryerë njoftoi mbi sa u tha më lart dhe vuri në dukje pasojat e këqija që do të sillte zemërimi i vezirit, duke theksuar në radhë të parë ndërprerjen e marrëdhënieve tregtare aq me leverdi e të domosdoshme për zotërimet franceze. Por, duke ditur pozitën e vet të ulët, ai u detyrua të theksonte se nuk diskutonte për çështje që u përkisnin perandorit dhe gjeneralëve, veçse me këtë rast ndiente nevojën të mësonte ç'qëndrim duhej të mbante⁸⁶.

Siç u tha pak më lart, ministri i jashtëm me letrën e vet të 30 majit ia kishte bërë të qartë qëndrimin që duhej të mbante. Si ai, ashtu dhe komisari perandorak e përfaqësuesi qeveritar pranë Portës së Lartë duhej të kërkonin satisfaksion dhe të ngulmonin sa më shumë në kohën kur një skuadër anijesh franceze kishte mundur të furnizonte Korfuzin dhe, për pasojë, ndiehej më pak nevoja e përdorimit të rrugeve tokësore për furnizimin që i ishte kërkuar Portës së Lartë⁸⁷.

Mbasi në një farë mase u zbutën marrëdhëniet midis Parisit e Stambollit, kjo u ndie edhe në Shqipërinë Veriore ku rifilloi më me forcë tregtia me zotërimet franceze në të dy anët e Adriatikut. Mirëpo Ibrahim pashë Bushatlliu, i fyer rëndë personalisht, thaujse i pezulloi marrëdhëniet e veta me konsullin Bryerë⁸⁸.

Më 18 korrik, konsulli Bryerë të cilit një ditë më parë i kishte mbërritur letra e ministrit të jashtëm që mbante datën e 30 majit formuloi notën zyrtare dhe, më 19 pasdite, ia dorëzoi atë vezirit të Shkodrës. Meqenëse satisfaksioni i dukej i padrejtë ai kërkoi tri ditë afat që të mendohej për të dhënë përgjigje të prerë. Konsulli e pranoi afatin, por kërkoi që kjo përgjigje t'i jepej me shkrim⁸⁹.

Ibrahim Pasha nuk i dha përgjigje as në afatin e duhur dhe as kur

86) Po aty, fl. 195, letra 30.5.1808.

87) AMAE, CCC i Ioniennes, vëll. 8, fl. 4, letra 1.6.1808.

88) AMAE, CCC — Janina, vëll. 2, fl. 69, letra 9.7.1808.

89) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 207, letra 20.7.1808.

konsulli, për të qenë në rregull formalisht me eprorët e vet, kërkoi t'i jepeshin pashaportat e largimit të tij nga Shkodra së bashku me gjithë shtetasit francezë⁹⁰. Me anën e mjekut të vet ai dërgoi fjalë se të pasnesërmen do t'i përgjigjej në pallat ku e ftonte të paraqitej për çështjen e dy notave të tij.⁹¹

Takimi u bë më 29 korrik 1808. Ibrahim Pasha pranoi të jepte një farë satisfaksioni, por ai ishte shumë larg atij që kishin kërkuar gjeneralët. E gjoboi qytetin e Tivarit dhe e hoqi nga posti komandantin e Tivarit për arsye se nuk kishte zbatuar urdhrin e tij për të arres-tuar fajtorët, megjithëse i dinte që ndodheshin në qytet⁹². Kjo çështje mbeti me kaq.

Francezët, megjithëse ishin mësuar t'u shkonte e tyrja, nuk e zgjatën më duke e parë se me popullin shqiptar nuk u shkonin as mburrjet e as kërcënimet. Vetëm lufta mund t'i lante hesapet, sidomos kur ishte fjala për cënimin e nderit, të zakoneve dhe të lirisë së tyre.

Me uljen e tensionit edhe përforcimet ushtarake në garnizonet ku-fitare të Pashallëkut të Shkodrës u tërhoqën. Kështu u vendosën ato marrëdhënie fqinjësie që ekzistonin para ngjarjeve të marsit⁹³ 1808.

4 — FILLIMI I TKURRJES SË PASHALLËKUT TË SHKODRËS. VDEKJA E IBRAHIM PASHË BUSHATLLIUT.

Shkodra, ashtu si dhe viset e tjera të Shqipërisë, e mësoi pa ndonjë keqardhje vrasjen e Selimit III, shfronëzimin e sulltan Mustafait IV dhe hipjen në fron të sulltan Mahmudit II që ndodhën në muajin korrik 1808⁹⁴. Mund të thuhet se shkodranët ndienë një farë kënaqësie për këto ngjarje sepse, si pasojë e uljes së tensionit franko-osman, u gjallëruan marrëdhëniet tregtare me viset fqinje. Mirëpo në këtë periudhë filloi të nxjerrë kokë një konflikt brenda pashallëkut, i cili erdhi duke u rritur dhe solli më vete rrjedhime të rrezikshme me karakter politik e ekonomik për Shqipërinë Veriore.

Pikënisja e një konflikti të tillë u bë vdekja e komandantit të Tiranës dhe dhëndrit të vezirit të Shkodrës, Ahmet pashës. Ky la pas katër vajza të mitura, të shoqen Humajun hanëmin, bijë e Ibrahim pashës, dhe një pasuri të konsiderueshme. Me qëllim që në postin e komandantit të Tiranës të vinte një besnikun e tij, veziri Bushatlli emëroi në atë post Sulejman pashë Peqinin. Por ky emërim nuk u miratua nga paria e Tiranës, e cila nuk deshë të qeverisej nga Sulejman pasha i Peqinit⁹⁵.

90) Po aty, fl. 212, letra 22.7.1808 dhe 23.7.1808.

91) Po aty, fl. 216, letra 26.7.1808.

92) AMAE, CCC-I. Ioniennes, vëll. 8, letra 31.7.1808; AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 231, letra 6.8.1808, fl. 238, letra 17.8.1808, fl. 240, letra 24.8.1808.

93) Po aty, fl. 244, letra 7.9.1808.

94) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl. 236, letra 13.8.1808, fl. 250, letra 20.8.1808

95) Po aty, vëll. I, fl. 240, letra 24.8.1808; CCC — I. Ioniennes, vëll. 8, fl. 304, letra 5.9.1808 — AQH, fondi i Elbasanit, dosje 7, dok. 709243.

Për të vendosur komandantin që dëshironte ai vetë dhe për të thyer qëndresën e parisë së Tiranës, Ibrahim Pasha, i shoqëruar nga një shpurë prej 1000 vetash, ndërmoi një udhëtim për në Tiranë ku ndenji nja tri javë⁹⁶.

Aty nga dhjetëditëshi i fundit i muajit shtator, veziri i Shkodrës u kthye në selinë e vet, pasi u imponoi tiranasve vullnetin e vet.

Ky veprim ishte i gabuar dhe kundër zakoneve, sepse paria vendase kishte të drejtë të thoshte fjalën e vet. Përveç kësaj Ibrahim Pasha u kthye mjaft i sëmurë dhe, meqenëse gjatë rrugës ishte mbytur në lumin Drin mjeku që e kuronte, në Oborrin e Shkodrës u shqetësuan për jetën e tij. Në Shkodër filluan të qarkullonin mendime se po të vdiste do të shpërthenin trazira të rrezikshme për trashëgiminë e pushtetit dhe të pasurisë së tij.⁹⁷ Por nuk ndodhi asgjë, sepse pas një muaji ai u shërua dhe filloi të drejtonte pashallëkun sikurse më parë.

Ndër problemet që e shqetësonin Ibrahim Pashën ishte edhe ai i pasurisë që kishte lënë pas Ahmet Pasha. Veziri i Shkodrës donte të sigurohej që kjo pasuri e të ardhurat e saj të mbeteshin në duart e së bijës. Në muajin tetor në gjykatën e kazasë Krujë-Tiranë, kadiu Abdurrahman hartoi aktin e kujdestarisë lidhur me katër vajzat e mitura të Ahmet Pashës: Zyhrasë, Hamidesë, Mahmudes dhe Aishes. Kjo kujdestari iu njoh nënës së tyre, Humajun hanëmit, e cila ngarkohej të administronte pasurinë që u takonte vajzave si trashëgim nga i ati⁹⁸. Kështu veziri kujtoi se e përfundoi edhe këtë çështje. Por ky veprim nuk u quajt i drejtë dhe nuk shkoi as një muaj kur mbërriti lajmi se Sulejman pashë Peqini ishte dëbuar nga qyteti dhe se pallati i tij ishte plaçkitur⁹⁹.

Për këtë ngjarje ka tri variante të përafërta: ai i Pukëvil¹⁰⁰, ai i kronikës së Shkodrës¹⁰¹ dhe ai i Mark Bryerit, i cili është më i besueshmi: ishin tiranasit që ngritën krye kundër Sulejman Pashës të cilin e sulmuan në pallat dhe e detyruan të largohej thujse i zhveshur në këmishë. Pas kësaj ngjarjeje Kapllan pasha i Krujës, i cili deri atëhere kishte patur marrëdhënie të mira me vezirin e Shkodrës, dërgoi trupat e veta nën komandën e të birit në qytetin e Tiranës. Pasi vuri në dorë qytetin dhe u vendos në pallatin e Bargjinëve, Humajun hanëmin e nisi për në Shkodër, me qëllim që ai vetë të administronte pasurinë e Ahmet Pashës dhe më vonë ta përvetësonte¹⁰².

96) AMAE, I.Ioniennes, vëll. 8, fl. 304, letra 5.9.1808.

97) Kronika «Hylli i Dritës», 1931, fq. 109; AMAE, CCC— Scutari, I, fl.249, letra 25.9.1808.

98) AQH, fondi i Elbasanit, dosje 7, dok. 709243.

99) AMAE, CCC-Scutari, I, fl. 257, letra 27.11.1808.

100) AMAE, CCC — Janina, vol. II, f.211, letra 6.12.1808. Sipas F. Pukëvilë kjo kryengritje kishte ndodhur më 19 nëntor 1808, ditën e Bajramit. Gjithmonë sipas tij një forcë malësorësh paskeshin sulmuar tiranasit që shkonin për t'u falur në xhami duke bërë kërdinë mbi ta.

101) Kronika «Hylli i Dritës», 1931, f. 109. Sipas kësaj ishin banorët e qytetit të Tiranës që ngritën krye kundër Sulejman pashës duke u lidhur me Kapllan pashë Toptanin e Krujës të cilin e zgjodhën qeveritar.

102) Po aty.

Kështu Kapllan pasha u bashkua me kryengritësit tiranas, doli hapur kundër vezirit të Shkodrës dhe mori komandën e krahinës.¹⁰³

Ibrahim pashë Bushatliut i erdhi edhe lajmi se kryengritësit kishin prerë rrugët e komunikacionit të Shkodrës me Shqipërinë e Mesme dhe se kërcënonin qytetin e Durrësit, të cilit tashmë nuk mund t'i shkohej në ndihmë veçse me rrugë detare¹⁰⁴.

Zgjidhja e këtij konflikti nuk mund të arrihej veçse në dy mënyra: ose Bushatliu të pranonte gjendjen e krijuar, ose të rivendoste autoritetin e vet me forcë, me luftë. Mirëpo tashmë kishte të bënte me një shtëpi feudale jo dosido, të përkrahur si nga banorët e Tiranës e të Krujës, ashtu edhe nga fshatarësia përreth tyre, ku Toptanët kishin rrënjësuar autoritetin prej shumë kohësh. Kështu që edhe lufta paraqiste vështirësi të shumta. Njerën e përbënte fakti se ishte dimër dhe luftimet mund të fillonin vetëm në pranverën e ardhshme.

Bushatliu shpresoi se do të mund ta zgjidhte këtë problem duke u ngarkuar përsëri me detyrën e valiut të Rumelisë, gjë që tani i interesonte. Ky post mund t'i jepej me përkrahjen e vezirit të madh, Memisha efendiut, i cili kishte qenë përfaqësuesi i tij pranë Portës së Lartë¹⁰⁵. Mirëpo brenda muajit janar Memisha efendiu u shkarkua nga funksioni i tij dhe u dërgua qeveritar i Pashallëkut të Brusës. Ai u zëvendësua nga Qorr Jusuf pasha, i cili kishte qenë vezir i madh dhjetë vjet më parë në kohën e ekspeditës së Napoleonit në Egjipt. Kështu edhe ajo fije shprese për zgjidhjen e problemit të Tiranës me atë lloj rruge u shua shpejt¹⁰⁶.

Meqenëse nuk mbeti veçse rruga e rivendosjes me forcë të pushtetit të tij në krahinën e Tiranës, Ibrahim pashë Bushatliu mori vendim të përdorte forcat e veta ushtarake. Kundër kryengritësve ai dërgoi në muajin shkurt 1809 një numër të madh malësorësh nën komandën e Abdyl aga Dervishit, kapitenit të rojës së vet. Por këto forca nuk arritën të rivendosnin pushtetin e vezirit në qytetin e Tiranës, sepse u thirrën me të shpejtë në Shkodër për të mbrojtur rendin, për shkak se vezir Ibrahim pashë Bushatliu, pas një sëmundjeje prej pesë ditësh, kishte vdekur¹⁰⁷. Ai la dy djem të mitur më i madhi i të cilëve, Tahir pasha, nuk ishte më shumë se pesë vjeç. Me prishjen e marrëdhënieve me Mirditën e me shkëputjen e krahinave të Krujës e të Tiranës ai la edhe një gjendje të brendshme mjaft të pasigurt.

Vdekja e Ibrahim Pashës hapi një kapitull të ri në historinë politike të Pashallëkut të Shkodrës, sepse shkaktoi grindje për pushtet, përçarjen e klasës feudale dhe copëtimin e Shqipërisë Veriore.

103) AMAE, CCC — Scutari, vol. I, fl.266, letra 10.I.1808.

104) Po aty.

105) Po aty.

106) Po aty, fl.271, letra 29.I.1809.

107) AMAE, CCC — Scutari, vëll. I, fl 276, e 280, letrat 1 dhe 13 mars 1809; Kronika... «Hylli i Dritës», 1931, f.109.

*
*   *
*

Duke i hedhur një vështrim zhvillimit të Pashallëkut të Shkodrës gjatë periudhës dymbëdhjetëvjeçare nën qeverisjen e Ibrahim pashë Bushatlliut, ky pashallëk vazhdoi të mbetej në sferën e tregut kapitalist evropian. Kapitali tregtar shkodran vazhdoi të ishte shpirti i tregut ndërkrahinor të Shqipërisë Veriore dhe i tregtisë transite të një pjese të mirë të Rumelisë me botën e jashtme. Klasat e pasura që përbënin mbështetjen kryesore të pushtetit të tij kërkonin që ky pushtet të mbronte në radhë të parë interesat e tyre lidhur me veprimtarinë ekonomike e sidomos tregtare dhe lundruese. Ibrahim Pasha, duke qenë edhe vetë i interesuar, e shfrytëzoi pushtetin e vet. për këtë qëllim. Kështu ai u bë mbrojtës i përparimit ekonomik të vendit, dhe sidomos i borgjezisë tregtare. Këtu qëndron rëndësia e kësaj figure historike.

Ripërtëritja e Pashallëkut të Shkodrës, që e trashëgoi të tkurrur pas vdekjes së Kara Mahmud pashës, u bë një nga detyrat kryesore të veprimtarisë së tij. Por zgjidhja e këtij problemi ishte e vështirë, sepse varej nga ecuria e konfliktit midis pushtetit qendror dhe atij krahinor. Duke ushqyer mendimin se ishte trashëgimtar i pushtetit të familjes së vet të ngritur pa hirin e sulltanit, se ishte zot absolut në vendin e vet dhe se nuk ishte veçse vasal i sulltanit, Ibrahim Pasha, edhe pse mbajti qëndrim të bindur sidomos ndaj vijës së politikës të jashtme të Portës së Lartë dhe mori pjesë aktive për ruajtjen e shtetit osman, me ekzistencën e të cilit lidhej edhe ekzistenca e pushtetit të tij, ishte prototipi i feudalit të fuqishëm krahinor autonom dhe kundërshtar i reformave centralizuese të sulltan Selimit III. Porta e Lartë, megjithëse nuk e shihte me sy të mirë, ia kishte nevojën prandaj pranoi që ai të ripërtërinte pashallëkun e vet, por pa hequr dorë nga mendimi që një ditë t'ia kufizonte pushtetin dhe ta nënshtronte. Konflikti midis dy pushteteve, megjithëse ekzistoi deri në fund të sundimit të Ibrahim Pashës, mbeti problem i dorës së dytë. Arsyeja kryesore ishte kërcënimi që u kanosej të dy palëve nga konflikti midis fuqive të mëdha evropiane.

Në këtë konflikt Bushatliu u tregua diplomat i zgjuar dhe manovroi me shkathtësi për të mbrojtur si interesat ekonomike të vendit, ashtu dhe ato politike. Kur Shqipëria e sidomos ajo e Veriut kërcënohej nga pushtimi, ai nuk kapitulloi, por mori të gjitha masat për të luftuar. Patriotizmi popullor për të mbrojtur nderin, zakonet dhe truallin shqiptar u bë burimi i guximit dhe i qëndrimit politik të tij, në përgjithësi të drejtë.

Por, megjithëse dha kontributin e tij të vlefshëm në zhvillimin ekonomik e shoqëror të vendit dhe tregoi guxim për të përballuar agresionin francez, veziri i plotfuqishëm Bushatli, i verbuar nga interesat personale e familjare, i dëmtoi rëndë lidhjet që përbënin bazën e pushtetit të tij duke prishur marrëdhëniet me krahinat e Mirditës, Krujës dhe Tiranës. Kështu ai u dha shkas forcave divergjente të shkëputeshin prej komunitetit politik që përbënte Pashallëku i Shkodrës, brenda të cilit, duke filluar nga oborri, u krijua një gjendje

e turbullt që e tronditi thellë pushtetin e Bushatllinjve dhe që ngadalësoi ritmin e zhvillimit të tij ekonomik.

Si përfundim gjatë dhjetëvjeçarit të parë të shekullit XIX, pasojat që sillnin me vete konflikti midis pushtetit qendror të sulltanit dhe pushtetit krahinor të Bushatllinjve, konflikti midis Fuqive të Mëdha evropiane përreth kufijve të Pashallëkut të Shkodrës dhe konflikti midis forcave divergjente e konvergjente në këtë pashallëk vështirësuan së tepërmi jo vetëm zhvillimin e mëtejshëm ekonomik e shoqëror të Shqipërisë Veriore, por edhe zhvillimin politik të saj, i cili kaloi në një rrugë zigzage.

K R E U   I V

PASHALLËKU I SHKODRËS NË VITET 1809-1812

1. — LUFTA PËR PUSHTET NË OBORRIN E BUSHATLLINJVE NË SHKODËR.

Mendimi se po të vdiste vezir Ibrahim Pasha do të shpërthenin trazira të rrezikshme midis tarafeve të ndryshme dhe do të prishej rendi, nuk ishte fjalë boshe. Ai mendim ridhte nga fakti se krerët e këtyre tarafeve, edhe pse nuk vinin në dyshim të drejtën e trashëgimisë së pushtetit nga pinjojtë e familjes së Bushatllinjve, ushqenin ambicien të qeverisnin vetë, sa kohë që këta pinjoj ishin të mitur. Aq i sigurt ishte mendimi se do të shpërthenin trazira sa, siç shkroi konsull i Mark Bryerë, Shkodra jetoi në ankth për një kohë, gjë që e vërtetoi fakti se secili nga banorët e thjeshtë të saj mbyllej në shtëpinë e vet duke pritur me sot e me nesër fillimin e stuhisë së grindjeve dhe të anarkisë.¹

Pas varrimit të vezir Ibrahim Pashës, hëpërhë u krijua një farë regjence nga feudalët kryesorë të Oborrit të Shkodrës, e cila shtiu në dorë kështjellën e Rozafës dhe mori nën mbrojtje pallatin dhe familjen e vezirit të vdekur. Kjo regjencë mori masa sigurimi edhe për banorët e qytetit, si dhe për shtetasit e huaj dhe u duk sikur autoriteti i saj në emër të trashëgimtarit të vezirit, Tahir Pashës së mitur, u njoh dhe u pranua prej të gjithëve.

Kjo gjendje nuk zgjati shumë. Më 5 mars 1809, kur u kthyen

---

1) AMAE, CCC — Scutari, vol. I, fl.276 e 280, letrat 1 e 13 mars 1809. kronika... «Hylli i Dritës», 1931, f.109.

forcat ushtarake nga Tirana me Abdyl agë Dervishin në krye. gjithçka ndryshoi. Vëmendja, që kishte filluar të përqendrohej rreth regjencës e cila vepronte në emër të Tahir Pashës, u shpërnda dhe u drejtua te vëllezërit Dervishaj e sidomos te Abdyl agai, që mbahej e respektohej si trim e që kishte nën komandë forcat ushtarake dhe ato të policisë².

Tani u shtrua çështja se pushteti duhej të ushtrohej nga një myteselim (mëkëmbës) dhe duhej përcaktuar se kush do të zgjidhej në këtë post. Midis oborrtarëve dhe qytetarëve pati tri mendime, prandaj njerëzit u ndanë në tri tarafe të ndryshme që iu kundërvunë njëri-tjetrit. Kjo përçarje pas vdekjes së Ibrahim Pashës pati rrjedhime të rënda për Pashallëkun e Shkodrës.

Tarafi i parë kryesohej nga familja feudale e Koplikajve e cila, siç është thënë në kapitullin e mëparshëm, kishte gëzuar favore të shumta edhe në kohën e Kara Mahmudit. Kreu i kësaj familjeje nga më të fuqishmet, Sali beu, si qehaja i vezir Ibrahim Pashës, ishte njeri me autoritet, i matur dhe i urtë. Ky kishte marrë nën kujdestari familjen e vezirit të vdekur dhe synonte, si njeriu më i afërt i Ibrahim Pashës, të drejtonte punët shtetërore, të qeveriste si myteselim i Tahir Pashës. Tarafi i dytë ishte ai i Xhelaledin beut, kushëri i parë i ish-vezirit, që mbështetej prej Dervishajve dhe pasuesve të tyre. Këta e përkrahnin Xhelaledin beun, meqenëse ai ishte më i moshuari i farefisit të Bushatllinjve dhe vetë Ibrahim Pasha e linte si mëkëmbës sa herë që largohej nga Shkodra. Megjithëse beu në fjalë nuk gëzonte simpati, Dervishajt e përkrahën, sepse synonin që efektivisht të qeverisnin vetë, mbasi ai ishte i pazoti për diçka të tillë. Tarafi i tretë u formua kryesisht nga qytetarë shkodranë, rreth Mustafa bej Bushatlliut, djalit të Mehmet Pashës, kujtimi i mirë i të cilit jetonte ende në tregun e Shkodrës. I mbështetur nga ky taraf dhe si më i afërmi në gjak me Tahir Pashën, Mustafa bej Bushatlli u ngrit nga pallati i vet dhe u vendos në atë të jetimëve të Ibrahim Pashës ku zuri pjesën më të mirë të tij dhe mori nën kujdestari kushërinjtë e kushërirat dhe nënën e tyre³.

Për marrjen e pushtetit në Shkodër filluan të ndërhyjnë edhe personalitete politike rivale midis tyre, sikurse veziri i Janinës dhe konsulli francez në Shkodër. Këto ndërhyrje do të kishin pasoja negative për Pashallëkun e Shkodrës. Ali pashë Tepelena, që kishte fejuar mbesën e vet me Mustafa beun qysh kur jetonte Mehmet Pasha, ndërhyri pranë parisë shkodrane në favor të dhëndrit të ardhshëm të vet duke i shkruar asaj se merrte përsipër që Mustafa beu të ngarkohej nga Porta e Lartë me qeverisjen e pashallëkut dhe me gradën e pashës me tri tuja, d.m.th. të gradohej vezir⁴. Ky interesim lidhej me planin e tij për bashkëpunim midis dy shtëpive sunduese të vendit, që do të ishte një hap i madh përpara për bashkimin politik të Shqipërisë. Kurse konsulli Bryerë i shkroi ministrit të jashtëm në Paris që të ndërhynte në Stamboll në favor të tarafit të parë të kryesuar

2) Po aty, fl.277, letra 6.3.1809.

3) Po aty, fl. 280, letra 13.3.1809.

4) Po aty.

nga Sali bej Kopliku dhe të kundërshtonte dy tarafet e tjera, atë të Xhelaledin beut, sepse ky ishte një tuaf i keq, dhe atë të Mustafa beut, meqenëse ky, si dhëndër i ardhshëm i Ali pashë Tepelenës, ishte rrezik të binte nën ndikimin e tij dhe të vepronte në kundërshtim me interesat franceze në Shqipëri⁵.

Pasoja e tretë dhe më e dëmshme për Pashallëkun e Shkodrës ishte fillimi i procesit të tkurrjes së tij. Përfshirja e krahinës së Tiranës nën qeverisjen e Kapllan pashë Toptanit dhe shkëputja e dy krahinave nga pashallëku u pasuan edhe nga ajo e krahinës së Durrësit, qeverisjen e së cilës e mori në dorë i biri i Shazivar pashë Alltunit. Nuk mbeti pa përfituar nga gjendja e krijuar edhe veziri i Beratit, i cili dërgoi trupat e veta në krahinën e Kavajës të cilën e futi nën pushtetin e vet⁶.

I nisur nga mendimi se ky proces tkurrjeje ishte në interes të Francës, meqenëse kështu do të kishte për fqinjë një pashallëk të dobët, konsulli Bryerë e përgëzoi vezirin e Beratit për aktin e tij agresiv dhe e inkurajoi që të shtinte në dorë edhe krahinat e Durrësit, Krujës dhe Tiranës. Rënia e tyre në duart e këtij veziri, që ishte bërë mik i Francës dhe armik i Ali pashë Tepelenës, do t'i jepte mundësi që ta luftonte këtë më me forcë dhe të prishte synimet e tij për të bashkuar nën një pushtet të vetëm gjithë Shqipërinë⁷. Diplomati francez nisej edhe nga gjendja e re politike që ishte krijuar me përfundimin më 5 janar 1809 të traktatit të paqes midis Londrës e Stambollit, në të cilin Ali Pasha kishte luajtur rol të dorës së parë dhe kishte rritur prestigjin e tij në Portën e Lartë. Përforcimi i pushtetit të një miku si veziri i Beratit në dëm të synimeve të Ali Pashës ishte, sipas konsullit, në dobi të qeverisë franceze aq më shumë kur, sic flitej, traktati i paqes anglo-turke do të bëhej baza për formimin e një koalicioni të ri evropian⁸.

Duke synuar që Pashallëku i cinguar i Shkodrës të qeverisej nën emrin e Tahir pashës nga tarafi i kryesuar prej Koplikajve, Sali beut e Sulejman beut dhe Mehmet aga Tabakut, taraf që shfaqte prirje për të hyrë nën ndikimin francez, konsulli Bryerë sugjeroi në Paris që Franca të fuste nën ndikimin e saj kishën katolike. Kjo mund të arrihej duke subvencionuar klerin katolik me një shumë vjetore të parëndësishme. Rasti ishte shumë i përshtatshëm, sepse misionarët, kryesisht italianë, si dhe peshkopët, që subvencionoheshin nga Kongregacioni i Propagandës Fide, kishin disa vjet që nuk merrnin asgjë mbasi subvencionet u ishin hequr. Të katandisur në gjendje ekonomike të vështirë, ata i kishin shkruar Vatikanit se po të mos u jepeshin mjete jetese do të detyroheshin të braktisnin funksionet e tyre. Ndihamat vjetore në të holla që kishin marrë arrinin në 300 zekinë venedikas për peshkopin, 20 priftërinj e 10 kisha të misionit të Pultit; në 300 zekinë për 14 priftërinj e 7 kisha të misionit të Kastratit dhe në 200 zekinë për 10 priftërinj e 5 kisha të misionit të Maqedonisë. Po t'i shtohesh shumës së 800 zekinëve të lartpërmendur

5) Po aty.

6) Po aty, fl.286 e 293, letrat 27, mars dhe 30 prill 1809.

7) Po aty.

8) Po aty, fl. 284, letra 26.3.1809.

edhe diçka tjetër për t'ua dhënë kryepeshkopit të Tivarit dhe peshkopit të Shkodrës që ishin nevojtarë, përfitimi do të ishte shumë i madh. Ky kler, që ndikonte mbi gjithë popullsinë katolike e në radhë të parë mbi banorët e malësive në kufijtë e pashallëkut, që përbënin një fuqi ushtarake të konsiderueshme e që ishin thuajse të tërë katolikë, do të siguronte përkrahjen e një force luftarake prej 15 000 burrash me përvojë.⁹

Interesat e kundërta të familjeve të mëdha feudale dhe ndërhyrjet e jashtme nuk vonuan të sillnin shpërthimin e trazirave që aq shumë u druheshin banorët e qetë të Shkodrës. Më 7 mars 1810, si rezultat i një sulmi kundër tarafit të Mustafa beut, plasi lufta e armatosur, si dhe një zjarr në një nga lagjet e qytetit. Mirëpo ky shpërthim i parë u shua për arsye se erdhën lajme të këqija nga frontet e luftës me rusët dhe me serbët. Ndër të tjera, në këto lajme thuhej se, pas rënies në duart e rusëve të tri fortesave në frontin e Danubit, ata kishin përparuar deri në Nish dhe se një kolonë ruso-serbe kishte përparuar deri në kufijtë e Shqipërisë në Vranjë¹⁰.

Kundrejt një rreziku të tillë që po u trokiste në derë, tarafet kundërshtarë ndienë nevojën e bashkimit, prandaj krerët e tyre ku bënin pjesë edhe ata të esnafëve të Tabakëve e të Terzinjve, që kishin me vete shumicën e banorëve të qytetit, pranuan që hëpërhë të zgjidhnin si myteselim Xhelaledin beun¹¹. Në këtë zgjidhje ndikoi më shumë se të tjerët faktori ushtri që komandohej nga Abdyl aga Dervishi.

Mirëpo Xhelaledin beu, i cili nuk gëzonte simpati në masat popullore, qeverisi me ndjenjën e frikës se mos e humbiste pushtetin. I shtyrë ndoshta edhe nga Dervishajt kundër rivalëve të tyre kryesorë, Koplikajve, ai e ndezi sherrin midis tarafeve duke vrarë Sulejman beun e Vogël, një nga funksionarët e lartë dhe besnikë të vezir Ibrahim Pashës. Pasi e vrau këtë feudal, i dogji edhe shtëpinë duke e konsideruar si zemrën e komplotistëve¹².

As bashkimi i forcave dhe as ndalimi i procesit të mëtejshëm të tkurrjes së pashallëkut nuk mund të arriheshin me këtë myteselim të paaftë, «tuaf», siç e kishte cilësuar Mark Bryeri. Prandaj, të bindur se duhej ngritur autoriteti i Bushatllinjve dhe se kjo ishte e domosdoshme për t'u vendosur rendi e qetësia dhe për t'u ndalur copëtimi i mëtejshëm i Pashallëkut të Shkodrës, krerët e partive kundërshtarë vendosën të zgjidhnin si myteselim apo qeveritar të përkohshëm Mustafa bej Bushatllin, megjithëse ai ishte më i ri nga Xhelaledin beu. Më 7 qershor, pikërisht pas një muaji qeverisjeje krerët e partive dhe të tarafeve esnafore, duke përfshirë edhe vëllezërit Dervishaj, i komunikuan Xhelaledin beut se hiqej nga detyra e myteselimit të Shkodrës¹³.

9) Po aty, fl. 297, letra 7.5.1809.

10) Po aty, fl.296, letra 21.5.1809.

11) Po aty.

12) Konika... «Hylli i Dritës», 1931, f. 110. Sulejman beu ka shumë mundësi të ketë qenë Sulejman bej Kopliku.

13) AMAE, CCC — Scutari, vol.I, fl. 305, letra 8.6.1809, vol.2, fl.21, kopja e letrës 25.3.1810.

Sapo e pa veten të mënjanuar nga pushteti, Xhelaledin beu u tërhoq në sarajin e vet, grumbulloi aty nja 300 luftëtarë të zgjedhur dhe nxiti për luftë partizanët e vet që kishte në qytet. Kundërshtarët e rrethuan me forca më të mëdha beun kryengritës. Pasi qytetarët e pritën me gëzim marrjen e pushtetit nga Mustafa bej Bushatliu, Xhelaledin beut i dërguan fjalë të largonte nga saraji i vet luftëtarët e armatosur se ndryshe do të shpallej jashtë ligjit. Por beu kapadai e kokëfortë u përgjigj se nuk ndahej nga njerëzit e vet. Atëherë forca të tjera u bashkuan me rrethuesit, të cilët e paralajmëruan Xhelaledin beun se kundër tij do të përdorej artileria. Por puna nuk arriti deri aty, sepse pasuesit e beut të rrethuar pranuan të hynin në bisedime. Këto filluan ditën e nesërme dhe vazhduan gjithë natën. Ndërkohë të dy palëve u shkuan në ndihmë forca të tjera. Veçanërisht u rritën forcat e rrethuesve me malësorë që mbërritën në Shkodër qysh me thirrjen e parë të Mustafa beut.

Natyrisht ky shtim forcash paralajmëronte një stuhi të fortë në qytet, që do të shkaktonte gjakderdhje të madhe po qe se nuk do të arrihej një marrëveshje. Të dy palët patën parasysh këtë gjë, prandaj më së fundi u morën vesh që Xhelaledin beu të hiqte dorë nga qendresa me armë, të shpërndante forcën e armatosur dhe të largohej nga sanxhaku i Shkodrës i shoqëruar prej atyre që do të dëshironin ta ndiqnin, me kusht që ai vetë dhe pasuria e tij të mos prekeshin. Gjithashtu, për ta mbyllur këtë çështje sa më shpejt, atij iu dha një vërtetim i nënshkruar nga autoritetet, se gjatë qeverisjes së tij ai kishte vepruar brenda ligjeve. Me të përfunduar kjo marrëveshje, në mbrëmjen e 9 qershorit, Xhelaledin beu, i shoqëruar prej disa krerëve të partisë së vet, prej 100 vetash të armatosur dhe prej myftiut, kadiut e terzibashit (kryetarit të tarafit esnafor), që ai i kërkoi si garanci për të mos shkelur kushtet e marrëveshjes, u nis për në Ulqin. Mirëpo në vend që të shkonte në Ulqin, ai qëndroi në pronat e veta në grykën e Bunës, me preteksin se po priste erën e favorshme për t'u larguar me anije¹⁴.

Ky qëndrim shkaktoi shqetësim të madh në qytetin e Shkodrës, aq më shumë kur u përhap fjala se ai filloi të grumbullonte forca ushtarake dhe se myftiu, kadiu dhe terzibashi nuk u kthyen, megjithëse u dërguan fjalë të ktheheshin. Për rrjedhim, shkodranët qëndruan të armatosur në shtëpitë e tyre, mbasi, përveç të tjerave, ata i druhashin ndonjë veprimi grabitqar nga forcat ushtarake që ishin grumbulluar nga të dy palët, e sidomos nga ato që kishin hyrë në qytet në ndihmë të tarafit të ish-myteselimit. Në çaste të tilla anarkie mund të ndodhnin edhe veprime të shëmtuara, prandaj shkodranët, e sidomos të pasurit, ishin të shqetësuar. Siç shkroi konsulli Bryerë më 14 qershor, edhe ai vetë ndenji gjashtë net në gatishmëri nga frika e ndonjë të papriture. Por nuk ndodhi asgjë, sepse forcat ushtarake në qytet mbajtën qëndrim të bindur¹⁵.

Këto shqetësime ishin krejt të kota për shkak se Xhelaledin beu, i ndjekur vetëm nga 60 vetë, iku me anije më 15 qershor, pa-

14) Po aty, fl.306, letra 11.6.1809; Kronika... «Hylli i Dritës», 1931. f.110.

15) Po aty, fl.309, letra 14.6.1809.

si shpërndau njerëzit e armatosur. Ai vendosi të largohej, sepse s'kishte si të vepronte ndryshe, por gjithmonë me shpresë të kthehej kur të krijoheshin kushte të përshtatshme.

Kështu pak a shumë u normalizua gjendja¹⁶.

Për këtë ndikoi dhe fakti që lufta kundër Rusisë kishte filluar të ecte mbarë në disa pika të frontit. Serbët ishin dëbuar nga Senica e ishin larguar nga Nishi, kurse marrëdhëniet politike midis Stambollit e Parisit ishin përmirësuar. Napoleoni, pa marrë parasysh net sekrete të traktatit të Tilsitit, kishte vendosur të mos merrte pjesë në luftën e rusëve kundër osmanëve. Konti dë Shampanski, në përputhje me këtë qëndrim politik, e porositi konsullin Bryerë të mos mbante anën e asnjë partie në Shkodër dhe të kujdesej për marrëdhënie të mira fqinjësie, për mbrojtjen e interesave të shtetasve francezë, për shkëmbime tregtare të rregullta, aq më shumë kur ishte larguar rreziku i luftës në kufijtë e përbashkëta me shqiptarët, kur shumica e forcave ushtarake franceze ishin larguar nga Dalmacia dhe kur paqja e Portës me Anglinë nuk u krijonte tregtarëve shkodranë ndonjë përfitim të veçantë që të hiqnin dorë nga shkëmbimet tregtare tradicionale me zotërimet franceze¹⁷.

Në fillim të korrikut konsulli Bryerë i bëri vizitën e parë Mustafa beut të rrethuar prej Divanit të Oborrit. Në këtë vizitë ai e njoftoi zyrtarisht për porositë që kishte marrë nga ministri i jashtëm lidhur me marrëdhëniet e mira diplomatike midis Francës e Perandorisë Osmane, pavarësisht nga ndryshimet që kishin ndodhur në marrëdhëniet anglo-turke e ruso-turke. Ata e pritën me kënaqësi këtë njoftim, sepse kështu do të mund të përmirësoheshin marrëdhëniet fqinjësore e sidomos ato tregtare¹⁸.

Ndërkohë Divani i Oborrit pranoi të mbante marrëdhënie të mira edhe me Malin e Zi. Vladika i kishte shkruar Mustafa beut se ishte i kënaqur që të vazhdonte paqja e përfunduar me vezir Ibrahim Pashën. Njëkohësisht ai njoftoi se sapo i kishte dërguar ndihmë Karagjorgjit 1000 veta e se po përgatitej të sulmonte fortesën e Nikshiqit, që bënte pjesë në ejaletin e Bosnjës, por kjo nuk kishte të bënte me Pashallëkun e Shkodrës me të cilin ai dëshironte të ruante paqen. Oborri i Shkodrës e pranoi me kënaqësi letrën e Vladikës, i nisur nga gjendja e vështirë në pashallëk¹⁹. Mirëpo pas dhjetë ditësh erdhi një ferman nga Porta ku thuhej se boshnjakët ankoheshin kundër shkodranëve të cilët furnizonin Malin e Zi, i cili ishte lidhur si me rusët ashtu dhe me serbët që ishin armiq të Perandorisë. Prandaj, thuhej në ferman, të ndaloheshin furnizimet në drejtim të Malit të Zi. Për zbatimin e këtij fermi ngarkohej Ibrahim pasha i Beratit, i cili, i përkrahur me sa duket prej legatës franceze në Stamboll, ishte emëruar serasker i Shqipërisë Veriore²⁰. Mirëpo duke qenë në luftë

16) Po aty, fl. 312, letra 18.6.1809.

17) Po aty, fl. 304, letra 4.6.1809, fl. 311, letra 17.6.1809, fl. 312 letra 18.6.1809 dhe fl. 318, letra 5.7.1809.

18) Po aty, letra 5.7.1809.

19) Po aty.

20) Po aty, fl.323, letra 16.7.1809.

vishajve dhe me dëbimin e tyre nga Shkodra pa u prekur pasuritë e e tyre. Njëkohësisht u falën të gjithë ata pasues që kishin mbajtur anën e tyre me qëllim që të vendosej sa më parë rendi e qetësia. Përveç faljes, paria shkodrane u mblodh e bisedoi për domosdoshmërinë që t'u jepej fund mosmarrëveshjeve të cilat rrezikonin që pushteti i sanxhakut të binte në duar të huaja. Ishte fjala për Ali pashë Tepelenën. Si përfundim u vendos të ruahin unitetin e harmoninë²³.

Ndërkaq veziri i Janinës, pasi e detyroi vezirin e Beratit të kapitullonte dhe të shkonte të strehohej në Vlorë, njoftoi feudalët shkodranë për këtë ngjarje, që konsulli Bryerë e quajti katastrofë e që kryekonsulli Pukëvilë e vuri në qendër të propagandës që duhej të bënej në Shkodër kundër Ali Pashës. Ai përhapi fjalë sikur veziri i Janinës i nxiste ushtarët e vet duke u premtuar grabitjen e pasurive të Shkodrës²⁴. Mbledhja e parisë shkodrane lidhej me ngjarjet në Shqipërinë Jugore dhe me luftën e diplomacisë franceze kundër Ali Pashës. Ajo ua kishte frikën synimeve të tij dhe nuk deshte të vihej nën vartësinë e tij. Gjatë këtyre ngjarjeve, Xhelaledin beu e disa feudalë përkrahës të tij bënë përpjekje që të hynin në Shkodër. Por orvajtja e tyre shkoi kot dhe si pasojë shtëpitë e tyre u dogjën²⁵.

Pas dëbimit të Dervishajve nga Shkodra dhe pa u vendosur mirë rendi e qetësia lindi një konflikt shumë më i madh. Më 1 shkurt një ushtarak i forcave të Mustafa beut, që kishte hyrë në një dyqan për të blerë disa kut basmë, u përpoq të paguante gjysmën e çmimit duke e kërcënuar tregtarin. Ky nuk deshë t'ia jepte me atë çmim, prandaj ushtaraku e qëlloi me kobure dhe iku drejt e në kështjellë. Tregtari shpëtoi se nuk e zuri plumbi, por kjo ngjarje i zemëroi shkodranët. Ata i zemëroi sidomos qëndrimi i Mustafa beut, i cili i priti shumë keq përfaqësuesit e tregut që shkuan në pallat me çausbashin në krye (të ngarkuarin me mbrojtjen e tregut) për të kërkuar shpjegime. Beu jo vetëm nuk dha shpjegime, por u zemërua me ta që guxuan t'i kërkonin llogari dhe urdhëroi që çausbashi të dëbohej nga Shkodra. Atëhere shkodranët u ngritën dhe kërkuar prej tij të dëbonte katër favoritët e vet që u akuzuan si këshilltarë të këqij e të dëmshëm për rendin publik²⁶.

Siç shihet qyteti, duke ditur moshën e re të Bushatlliut, nuk e ngarkoi atë me faj. Por kur ai refuzoi edhe këtë kërkesë, dy lagjet kundërshtarë të Shkodrës, ajo e Tabakëve dhe ajo e Tophanes, që kishin shumë kohë që ishin në grindje me njëra-tjetrën, u bashkuan dhe u betuan se do të qëndronin të bashkuara derisa beu të pranonte kërkesën e tyre. Kjo besëlidhje e lagjeve, që në të vërtetë shprehte besëlidhjen e dy tarafeve të mëdha esnafore siç ishin ato të Tabakëve dhe të Terzinjve, filloi të bllokonte kështjellën ku qëndronte Bushatlli me favoritet e tij. Me fjalë të tjera, zejtaret e tregtarët apo forcat shoqërore qytetare të cilat përbënin një nga bazat kryesore të pushtetit të Bushatllinjve, u ngritën kundër myteselimit në fuqi, kundër pinjollit të

23) Po aty, fl. 357, letra 28.12.1809, vol. 2, fl. 21, kopja e letrës 25.3.1810.

24) AMAE, CCC—Scutari, vol.2, fl.1 e 2, letrat A dhe 11 janar 1810.

25) Po aty, fl. 2 e 3 letrat 11 e 16 janar 1810.

26) Po aty, fl.7 e 21 dhe letrat 5.2.1810 dhe 25.3.1810.

familjes që i qeveriste. Kjo do të thoshte se qytetarët nuk ishin vetëm një forcë e madhe ekonomike por edhe një forcë politike e rëndësishme, e cila ishte në gjendje t'i kundërvihej pushtetit publik dhe t'i impononte atij vullnetin e vet në të mirë të interesave të saj dhe të mos lejonte që në kurrizin e vet të ushtrohej arbitrariteti feudal. Por, nëse masat qytetare shkodrane kishin fituar vetëdijen e forcës së tyre dhe tregonin hapur se po çliroheshin nga mentaliteti feudal mbi pushtetin publik, krerët e komunitetit qytetar, megjithëse ishin për mbrojtjen e jetës së qytetarit dhe për paprekshmërinë e pronës private, nuk ishin për zgjidhjen e konfliktit me rrugët e forcës. Prandaj besëlidhja nuk qëndroi më shumë se një natë, mbasi krerët e pasuesit e tyre, me qëllim që të gjendej një rrugë pajtimi dhe të mos thellohej konflikti, filluan qysh të nesërmen të ngjiteshin nga qyteti në kështjellë e të zbrisnin nga kështjella në qytet. Por nuk u arrit ndonjë marrëveshje, sepse as myteselimi e as masat kryengritëse nuk hoqën dorë nga qëndrimi i tyre. Kështu shkodranët ngjeshën armët dhe rahën, tallën e mallkuan këdo që mbante qëndrim asnjans dhe dilte i paarmatosur nëpër rrugët e qytetit, ose që dezertonte nga lëvizja. Bile edhe gra shkodrane, të cilat ngjeshën shpatën e koburet në brez, u radhitën nën flamurin e njërit apo tjetrit taraf esnafor. Nëpër rrugët u ngritën barikada. Nëpër shtëpitë që ishin larg zjarrit të artillerisë së fortesës u çuan mallrat më të vlefshme të pazarit, i cili rrezikohej të merre zjarr ose të grabitej. Në të gjitha shtëpitë u vendosën njerëz të armatosur për mbrojtje, pa përjashtuar godinën e konsullatës franceze. Por gjatë gjithë javës së parë të kryengritjes nuk u zbraz asnjë pushkë dhe nuk ndodhi asnjë çrregullim. Shpresa se qyteti do të fitonte mbi kështjellën edhe pse kjo e sundonte atë nga bregorja ku ishin vendosur grykat e topave të saj, nuk i lëshoi kryengritësit²⁷. Bile kjo u rrit nga fakti se myteselimi nuk vuri në përdorim armët. Me fjalë të tjera, ata kujtonin se Bushatlliu do t'i bindej vullnetit të popullit se edhe ai, sikurse paraardhësit e tij, nuk do ta përdorte pushtetin në dëm të interesave të përgjithshme të vendit. Por myteselimi nguli këmbë në të vetën, në mendimin që populli t'i nënshtrohej vullnetit të tij. Kjo tregonte se ishte koça kur krahas kuptimit absolutist e reaksionar të pushtetit publik nga ana e klasës feudale, po lindte një kuptim i ri me karakter demokratik e përparimtar mbi pushtetin nga ana e masave qytetare dhe se midis tyre kishte filluar lufta. Shkodra mesjetare tashmë kishte hyrë në rrugën e shndërrimit të saj në një qytet feudalo-borgjez. Zejtarët e tregtarët shkodranë me borgjezinë tregtare në krye, që nga kjo kohë do të thoshin fjalën e tyre në qeverisjen e vendit dhe do të merrnin pjesë aktive në zgjidhjen e problemeve ekonomike e politike të sanxhakut të Shkodrës. Vullnetin dhe interesat e tyre s'kishte se si të mos i kishte parasysh përfaqësuesi i pushtetit publik, mbasi tashmë ato përbënin një fuqi të tillë, e cila ishte në gjendje të pezullonte gjithë ritmin e jetës së qytetit dhe të ndikonte së tepërmi edhe në atë të gjithë vendit.

Duke përfitur nga kjo gjendje e turbullt, dy vëllezërit Dervishaj

---

27) Po aty.

gjetën rast të ktheheshin e të pranoheshin në Shkodër të pasuar nga një shumicë partizanësh të tyre. Pritej të vinte edhe Xhelalëdin beu që të detyrohej myteselimi Bushatlli të kapitullonte²⁸.

Edhe pas një muaji gjendja nuk ndryshoi. Ndërkohë u kthye Xhelalëdin beu, i cili nuk kishte gjetur strehim asgjekundi, përveç se në Janinë. Por as kthimi i Dervishajve e as ai i Xheladin beut nuk i solli ndonjë dobi kryengritjes. Përkundrazi kalimi i tridhjetë ditëve, i shoqëruar me mjerime e çrregullime që po shtoheshin nga dita në ditë, shkaktoi të çara në gjirin e lëvizjes. Lagja e Tabakëve, që kishte qenë vazhdimisht mbështetja më besnike e Bushatllinjve, mori anën e Mustafa beut, kurse ajo e Tophanesë ku përqendrohej tarafi i Terzinjve vazhdoi të mbahej kundër tij. Me qëllim që lëvizja të mos dështonte dhe të neutralizohej efekti i pajtimit të lagjes së Tabakëve me myteselimin Bushatlli, u përhapën fjalë që e akuzonin Ali pashë Tepelenën si shkaktar të qëndrimit të Mustafa beut, meqenëse ai i paskesh ofruar këtij ndihma në njerëz e në të holla.

Synimi ishte që, duke diskredituar Mustafa beun, detyra e myteselimit t'i besohej Xhelalëdin beut dhe kështu Mustafa beu si vegël e Ali Pashës të mbetej me gisht në gojë, i bllokuar e i izoluar në kështjellë. Mirëpo kjo propagandë nuk bëri efektin që pritej jo vetëm në banorët e lagjes së Tabakëve, të cilët refuzuan ta braktisnin Mustafa beun, por edhe në krerët esnaforë të tarafëve që mbanin anën e tij. Prandaj shumë shkodoranë pohuan se kjo kryengritje nuk mund të merrte fund pa një gjakderdhje të madhe²⁹.

Në këtë kohë plasi kryengritja edhe në Tivar. Sikurse në Shkodër, banorët u ndanë në dy parti, njëra në përkrahje të komandantit të qytetit të mbyllur në kala, tjetra kundër tij duke e rrethuar atë³⁰.

Kështu lëvizja qytetare u zgjerua dhe shkoi drejt shndërrimit të saj në një konflikt të armatosur. Shkak për një acarim të tillë u bë dështimi i një orvatjeje për të nxjerrë Tahir Pashën nga kështjella edhe me ndihmën e forcave fshatare. Para 2 marsit vejusha e Ibrahim Pashës e cila shihte te Mustafa beu përvetësuesin e pushtetit të të birit e jo mëkëmbësin e përkohshëm të tij, u orvat që ta nxirrte Tahir Pashën jashtë kështjellës me anën e një kanistre të lidhur me litar. Por ajo u kap pikërisht kur filloi ta zbriste kanistrën nga një mur i kështjellës³¹. Pas këtij dështimi më 2 mars 1810, ditën e premte, aty nga ora 14,30 filloi lufta midis një trupe prej 700 kalorësish e 1000 këmbësorësh kryengritës dhe luftëtarëve malësorë që ishin thirrur prej Bushatlliut. Ata kërkonin t'i shkonin në ndihmë atij duke u futur në kështjellë. Pati disa të vrrarë e të plagosur nga të dy palët, por kalorësia i sprapsi malësorët dhe i detyroi të strehoheshin nëpër korijet e maleve. Megjithatë malësorët arritën që, nga një anë tjetër e kështjellës të fusnin nja 500 veta³².

Më 3 e 4 mars 1810 zjarri u ndez edhe në Zadrimë. Nën koma-

28) Po aty.

29) Po aty, fl. 11, letra 1.3.1810.

30) Po aty.

31) Po aty, fl. 13, letra 5.3.1810.

32) Po aty.

ndën e Preng Lleshit, mirditorët, të cilët ende nuk ishin pajtuar me Bushatllinjtë, përqaftuan lëvizjen kundër tyre. Ata sulmuan, grabitën e plaçkitën të gjitha fshatrat që mbanin krahun e Mustafa beut dhe të partizanëve të tij³³. Në bashkëpunim me Sulejman agën, komandantin e Lezhës, i cili gjithashtu u ngrit kundër myteselimit Bushatlli, e gjithë krahina deri në Drin u lidh me kryengritësit. Ndërhyrja e këtyre forcave fshatare qoftë në ndihmë të kështjellës, qoftë në ndihmë të qytetit e zgjeroi rrethin e luftimeve dhe të lëvizjes kryengritëse.

Si rrjedhim i gjendjes së krijuar, më 9 mars filluan luftime në rrëzë të mureve të kështjellës. Zjarri i fortë i armëve nuk pushoi gjithë ditën. Gjëmimi i topave, krismat e pushkëve, flakët e zjarreve në treg dhe vrasjet tregonin se lufta civile me qendër qytetin e Shkodrës kishte marrë vrull. Edhe të nesërmen luftimet që filluan me lindjen e diellit, vazhduan deri natën. Banorët e lagjes Tophane (që përfaqësonin forcat e tarafit esnafor të Terzinjve) luftonin kundër atyre të lagjes së Tabakëve dhe kundër garnizonit të kështjellës. Rreth 300 të vrarë e të plagosur nga të dy palët ranë në këto dy ditë luftimesh.

Të përqendruar kryesisht në lagjen Tophane dhe të shqetësuar se mos i vihej zjarri pazarit, gjë që do të sillte humbjen e disa miliona piastrave në gjendje malli, kryengritësit nuk e pritën me qejf lajmin se një kontigjent mirditorësh do të mbërrinte natën e 10 marsit. Të mërzitur e të lodhur nga lufta e pashpresë, ata pritën më me kënaqësi dërgatën e Mustafa beut e cila kërkoi pezullimin e luftimeve për të varrosur të vrarët dhe për të filluar bisedimet për marrëveshje³⁴.

Të nesërmen luftimet u pezulluan dhe filluan bisedimet.

2. — VALA E DYTË E GRINDJEVE FEUDALE, PAS ARDHJES NË FUQI TË MUSTAFA PASHË BUSHATLLIUT.

As më 11 mars e as pas një jave, palët nuk arritën në ndonjë marrëveshje. Sidoqoftë luftimet nuk rifilluan dhe kjo zvarritje u dha shkas njerëzve të fillonin punët e tyre në qytet dhe në det. Banorët flisnin se ishte arritur një pajtim përfundimtar, por deri më 19 mars nuk u vërtetuan fjalët që qarkullonin³⁵. Mirëpo fillimi i jetës normale në qytet desh të thoshte praktikisht se kryengritja kundër qeveritarit të përkohshëm kishte marrë fund.

Kjo zvarritje u bë me paramëndim nga njerëzit e Mustafa beut, mbasi më 9-10 mars, kur zhvilloheshin luftimet në të cilat u derdh gjithë ai gjak, në Shkodër kishte mbërritur një kapuxhibash që kishte sjellë me vete fermanin e sulltanit me të cilin Mustafa beu fitonte

33) Po aty.

34) Po aty, fl.16 e 21 dhe letrat e 10 e 25 mars 1810.

35) Po aty, fl.19. letra 19.3.1810.

gradën e pashës me dy tuja dhe njihej si qeveritar i Sanxhakut të Shkodrës derisa Tahir pasha të arrinte moshën madhore³⁶.

Për leximin e këtij fermi u ftuan të vinin në pallat, sipas zakonit, gjithë paria e vendit, duke përfshirë edhe krerët e kryengritjes qytetare. Por asnjë nga këta të fundit nuk shkoi ta përgëzonte pashën e ri. Bëri përjashtim Terzibashi, apo kryetari i tarafit esnafor të Terzinjve, d.m.th. kreu i kryengritësve.

Pavarësisht se partia kundërshtare qëndroi në pozitë e veta, vajtja e Terzibashit në ceremoninë në pallat kishte kuptimin e vet dhe tregonte se zejtarët e tarafit të Terzinjve ishin shkëputur nga ndikimi i krerëve feudale të dëbuar nga Shkodra e të pasuesve të tyre dhe ishin për afrimin e tyre me pashën e ri. Kjo prirje filloi të dukej qartë kur doli në shesh se nuk ishte Mustafa Pasha që kishte hyrë në marrëveshje të fshehtë me vezirin e Janinës, por krerët e partisë kundërshtare, të cilët, për t'ia arritur synimeve të tyre, kërcënonin se do ta ftonin Ali Pashën të merrte Shkodrën e të vendoste pushtetin edhe në Shqipërinë Veriore. Në të vërtetë kohë më kohë ata deklarëronin haptazi se do ta shkatërronin Mustafa Pashën dhe se preferonin më mirë t'ia dorëzonin Shkodrën Ali Pashës, dhe po që e mundur edhe djallit vetë, mjaft që të mos pranoheshin kushtet e marrëveshjes të diktuar nga pashai i ri³⁷. Por këto kërcënime nuk ishin veçse propagandë mashtruese.

Megjithëse Mustafa pashë Bushatlliu u njoh zyrarisht si qeveritar nga Porta e Lartë, Sanxhaku i Shkodrës mbeti i ndarë më dysh. Konsulli francez, edhe pse kishte prerë thujse fare marrëdhëniet me të, tani që ai u njoh prej Portës së Lartë e cila e ngriti edhe në rangun e pashait, e njohu autoritetin zyrtar të tij dhe shkoi e përgëzoi. Këtë veprim ai e bëri me porosi të qeverisë së vet. e cila e urdhëroi atë që ta njihte Mustafa Pashën dhe në grindjet e tarafëve të mbante anën e atij tarafi që njihte Porta e Lartë³⁸. Duke e përgëzuar Mustafa Pashën, konsulli shfaqti kënaqësinë që ai kishte vepruar i pavarur nga Ali Pasha, kurse të lidhur me vezirin e Janinës kishin qenë Preng Lleshi e Sulejman aga, nga të cilët i pari i kishte dhënë peng Kapllan pashë Toptanit djalin e vet, ndërsa i dyti i kishte dhënë vëllanë dhe se të dy pengjet Kapllan Pasha ia kishte dërguar Ai Pashës në Janinë³⁹. Por edhe kjo insinuatë që e akuzonte Ali Pashën si shtytës dhe që kërkonte prej Bushatllit të hakmerrej kundër vezirit të Janinës, nuk ishte tjetër veçse shprehje e politikës armiqësore franceze ndaj Ali Pashës dhe e interesave të saj për të futur grindje midis dy shtëpive të mëdha feudale shqiptare.

Partia kundërshtare e kryesuar prej Xhelaledin beut dhe Dervishajve, duke e humbur shpresën për të marrë në dorë pushtetin në qytetin e Shkodrës, u bashkua me armiqtë e pashës së ri. Duke mos i mjaftuar përkrahja e Kapllan pashë Toptanit, i cili pranoi të jepte një ndihmë të vogël, ajo hyri në marrëveshje e bashkëpunim me armi-

36) Po aty, fl. 37, letra 15.4.1810; Kronika... «Hylli i Dritës» 1931, f.113.

37) Po aty.

38) Po aty, fl. 60, letra 12.6.1810.

39) Po aty, fl.27, letra 1.4.1810.

kun kryesor të Bushatllinjve, Numan Pashën e Pejës, duke i premtuar atij kundrejt ndërhyrjes me ushtri, shtrirjen e pushtetit të vet mbi Lezhën, Zadrinë e Mirditën, që dikur kishin qenë pjesë përbërëse të Sanxhakut të Dukagjinit. Atëherë Mustafa Pasha mori masa të shpejta për t'i bërë ballë këtij rreziku. Pasi grumbulloi ushtrinë dhe siguroi përkrahjen ushtarake të pashallarëve të Prizrenit, Prishtinës, Shkupit e Tetovës, ai drejtoi forcat e veta në Zadrinë në kohën kur Preng Lleshi i Mirditës kishte shkuar te ura e Spasit për t'i dalë përpara Numan Pashës e forcave të tij që do të kapërcenin kufirin e do të hynin në krahinat që pretendonte të rimerrte⁴⁰.

Si pararojë e forcave të Bushatllit të ri shkoi në Zadrinë një grup feudalësh pejanë të dëbuar prej Numan Pashës që banonin në Shkodër e që ishin lidhur me qeveritarin e saj. Ata u vendosën në fshatin Mjedë. Pas tyre mbërritën edhe forcat e tjera⁴¹.

Preng Lleshi, me të marrë vesh se ç'po ngjiste në Zadrinë, vrau poi nga ura e Spasit e u ndodh në fshatin Naraç ku zuri vend. Ndërkohë, edhe një nga komandantët e ushtrisë shkodrane, Tahir beu, kishte hyrë në fshatin Shkëz, pasi kishte blerë me të holla rojet që ishin vendosur te vau i Bushatit⁴².

Komandanti i Lezhës, Sulejman aga, që mbante anën e kundërshtarëve të Mustafa Pashës, u mbyll në Lezhë e nuk guxoi t'i vinte në ndihmë Preng Lleshit, i cili, edhe pse mësoi se një repart i Kapllan pashë Toptanit hyri në fshatin Dajç, nuk mundi të mbahej në Naraç. Pasi pati disa të vrarë e disa të plagosur dhe pasi shumica e pasuesve të vet e braktisi, Preng Lleshi, i plagosur edhe vetë, u tërhoq në Nënshat, e prej aty u largua fare nga Zadrinë⁴³.

Ndërsa zhvilloheshin këto ngjarje në Zadrinë, në Shkodër pritej me ankth përfundimi i ekspeditës së pashës së ri. Pikërisht në këtë kohë, më 25 maj 1810, mbërriti në qytet Zhylien Besieri që ishte larguar nga Korfu dhe shkoi në Paris.

Mustafa Pasha e priti të nesërmen me të gjitha nderimet që i takonin dhe, më 27, ish-komisari imperial kapërceu kufirin e hyri në tokë dalmatine. Bryeri, që e shoqëroi deri në kufi, e gjeti Shkodrën në lëvizje. Pas trupave që ishin nisur për dëbimin e mirditorëve nga Zadrinë, trupa të tjera shkonin njëra pas tjetrës në përforsim të tyre dhe për të mbrojtur fitoren e arritur nga frika se mos forcat e pashës së Pejës dhe ato të Sulejman agës së Lezhës ndërhyjnë në ndihmë të Preng Lleshit. Konsulli frëng dëgjoi se banorët e Podgoricës e të rrethëve të saj, të bashkuar me disa forca malazeze kishin sulmuar malësorët e Mbishkodrës për t'i penguar të shkonin në ndihmë të Mustafa Pashës. Kurse kundërshtarët e tij në qytetin e Shkodrës nuk lëvizën fare dhe pritën të shihnin sesi do të zhvilloheshin ngjarjet⁴⁴.

Pasi forcat e Bushatllit kishin dëbuar mirditorët, kishin pla-

40) Kronika... «Hylli i Dritës», 1931, fl.113.

41) Po aty.

42) Po aty.

43) AMAE, CCC-Scutari, vol.2, fl. 58, letra 31.5.1810.

44) Po aty.

gosur vetë Preng Lleshin, kishin dërguar në Shkodër kokën e vëllait të tij e të disa favoritëve dhe kishin detyruar forcat e Kapllan pashë Topitanit të tërhiqeshin, ato rrethuan kalanë e Lezhës ku ishte mbyllur komandanti i vendit, Sulejman aga, të cilin e kapën të gjallë⁴⁵.

Më së fundi, pas marrjes së Lezhës, ushtria e Bushatlliut u kthye fitimtare në Shkodër. Ajo kishte patur ndihmën e malësorëve që u grumbulluan nën flamujt e tij duke ardhur nga skajet më të largëta. Kjo fitore e arritur me përkrahjen e malësive ndikoi thellë mbi elementët e moderuar të partisë kundërshtare, të cilët përbënë shumicën dhe kërkuan pajtim me pashën e ri⁴⁶. Kërkesa për pajtim ishte tashmë edhe dëshira e shkodranëve të thjeshtë të cilët, të lodhur nga mosmarrëveshjet, ndienin nevojën e vendosjes së rendit nën autoritetin e pashës së ri.

Për të përforcuar pushtetin dhe autoritetin e pashës, në Oborin e Shkodrës u mor vendim që të dëbohej nga Shkodra edhe vejusha e Ibrahim Pashës, e cila ishte një element i rrezikshëm dhe mbështetja kryesore në pallat për palën kundërshtare. Sipas konsullit Bryerë, ajo u akuzua se deshte të helmonte Tahir Pashën, prandaj e nisën për Elbasan tek farefisi i saj. U arrestua edhe Terzibashi i Shkodrës, megjithëse ai shkoi dhe e përgëzoi pashën për gradimin. Gjithashtu u arrestua edhe Ibrahim beu, i cili ishte njëri nga krerët më me influencë në qytet⁴⁷. Këto arrestime duket se kishin për qëllim t'ua ngarkonin përgjegjësinë këtyre dy personaliteteve dhe të përgatitsnin pajtimin me krerët kryesorë, të cilët, duke dështuar në çdo veprim të tyre, pranuan të nënshtroheshin. Kalimi i Xhelaledin beut nga lagjia kryengritëse e Tophanes në shtëpinë e një feudali të lidhur me Oborin e pashës ishte shenja e parë e përgatitjeve për pajtim⁴⁸. Më së fundi pajtimi u arrit. Kur Xhelaledin beu dhe vëllezërit Dervishaj shkuan më 20 gusht te Mustafa Pasha për vizitë, ai i priti me nderime të veçanta. Pas tyre te pasha shkuan edhe myftiu me kadiun. Me këtë rast Mustafa Pasha i dhuroi myftiut një kalë shumë të mirë. Kështu njëri pas tjetrit kundërshtarët njohën autoritetin e Bushatlliut⁴⁹.

Për t'u vënë kapak grindjeve e ndoshta për të justifikuar në një farë mënyre masat që ishin marrë për dëbimin e Xhelaledin beut dhe të Dervishajve vitin e kaluar, Ibrahim beu u konsiderua si shkak-tari kryesor i turbullirave dhe u ngarkua me përgjegjësinë e dëbimit të tyre. Ai u dëbua dhe iu dogj edhe shtëpia. U dogjën edhe dy shtëpi të tjera, pronarët e të cilëve, ish-oficerë të vezirit, u ngarkuan me faje për ngjarjet e kaluara⁵⁰. Kështu më në fund krerët kryesorë të parisë feudale të Shkodrës u bashkuan rreth Mustafa Pashës dhe u duk sikur përçarja mori fund.

Pa mbaruar mirë ky pajtim, Mustafa pashës i mbërritën urimet e Ali pashë Tepelenës për njohjen e tij si qeveritar i Sanxhakut të

45) Po aty, fl. 62, letra 13.6.1810; Kronika... «Hylli i Dritës», 1931 f.113.

46) Po aty, fl.68, letra 24.6.1810.

47) Po aty, fl.88, letra 1.8.1810.

48) Po aty, fl.103, letra 17.8.1810.

49) Po aty, fl.105, letra 22.8.1810.

50) Po aty.

Shkodrës e për ngritjen e tij në gradën e pashës me dy tuja të shoqëruara me dhurata madhështore, midis të cilave ishte një hanxhar i praruar që vlente 20 000 piastra⁵¹. Kjo tregonte se veziri i Janinës nuk kishte ndonjë kundërshtim dhe se ishte i kënaqur që përpjekjet e tij për dhëndrin nuk shkuan kot. Gjithashtu kjo tregonte se të gjitha insinuatat e supozimet e diplomatëve francezë, që i lidhnin thujse të gjitha ngjarjet e Shkodrës me të ashtuquajturat intriga të Ali pashë Tepelenës, nuk ishin tjetër veçse propagandë franceze për të ndërsyer shqiptarët e veriut kundër atyre të jugut. Diplomatët francezë, që i lidhnin ngjarjet kryesisht me të ashtuquajturat intriga të vezirit të Janinës, gabonin rëndë sepse, si çështja e shkëputjes së disa krahinave nga Pashallëku i Shkodrës, ashtu dhe çështja e grindjeve për pushtet ishin ngjarje që e kishin burimin në interesat e veçanta të shtëpive të ndryshme feudale brenda Pashallëkut të Shkodrës. Kur shpërthyen grindjet për pushtet pas vdekjes së Ibrahim Pashës, Ali Pasha përkrahu deri në fund dhëndrin e vet që të merrte pushtetin dhe aspak kundërshtarët e tij. Qëndrimi i vezirit të Janinës lidhej edhe me faktin se gjatë trazirave në Shkodër Ali Pasha nuk kishte nënshtruar Shqipërinë Jugore dhe vazhdonte të ishte në luftë me vezirin e Beratit. Në këto rrethana atij nuk i interesonte të armiqësohej me Bushatllinjët duke përkrahur kundërshtarët e tyre. Përkundrazi miqësia me ta i leverdiste shumë jo vetëm për faktin se nuk do t'i shkonin në ndihmë vezirit të Beratit, por edhe se duke qenë në miqësi me ta, Porta nuk do të guxonte të merrte masa kundër tij për pushtimin e Pashallëkut të Beratit. Ruajtja e asnjësisë nga Bushatllinjët ishte fitore e madhe për Ali Pashën, prandaj të ashtuquajturat intriga që i veshën atij diplomatët francezë, siç u tha më lart, nuk ishin tjetër veçse propagandë. Duhet pasur parasysh se për bashkëpunimin midis Shqipërisë Veriore dhe Jugore dhe për krijimin e një shteti të vetëm shqiptar, rruga e marrëveshjes me dhëndrin e tij ishte më e mirë dhe më e mundshme. Rruga e luftës ishte e gjatë, e pasigurtë dhe tepër e rrezikshme, siç tregoi praktika e mëvonshme.

Bashkë me fermanin e qeverisjes, Mustafa Pashës iu kërkua një kontigjent ushtarësh për ushtrinë osmane që luftonte me rusët. Në saje të pajtimit u arrit që brenda një muaji ky kontigjent të nisej⁵², megjithëse reparti i komanduar prej djalit të Kapllan pashë Toptanit, që kishte shkuar para pak kohe, kishte mbetur i gjithi në fushat e luftës dhe komandanti i tij ishte kthyer i plagosur. Humbje të rënda kishin pësuar edhe forcat e pashallarëve të tjerë shqiptarë⁵³. Mirëpo kur mbërriti në front kontigjenti shkodran filloi armëpushimi për bisedime paqësore, prandaj ai u kthye pa hyrë në luftë e pa u dëmtuar⁵⁴. Kjo do të thoshte se Bushatlliu e kishte tashmë gjendjen në dorë dhe kërkonte të shihej me sy të mirë nga Porta e Lartë.

51) Po aty.

52) Po aty, fl.117 e 120, letrat 23 e 30 shtator 1810.

53) Po aty, fl.120, letra 30.9.1810.

54) Po aty, fl. 185, letra 16.I.1811

Ndërsa mendohej se autoriteti i Mustafa Pashës tashmë kishte hedhur rrënjë, kjo u përgënjeshtroa shumë shpejt. Shkodra mori përsëri pamjen e ditëve të luftës civile, sapo pasha urdhëroi të vritej një bajraktar që ishte dalluar për veprimtari kundër tij në trazirat e mëparshme. Atëhere një mosbesim i përgjithshëm u shfaq tek ata që kishin mbajtur anën e partisë kundërshtare. Për rrjedhim, qyteti u armatos dhe u nda më dysh, por puna nuk arriti deri në ndonjë përlëshje a çrregullim. Edhe pasha i ktheu mbrapsht gjithë ata që shkuan të merrnin armët në përkrahje të tij duke u thënë se nuk ishte nevoja dhe se shqetësimi ishte pa vend. Në të vërtetë kishin lindur mosmarrëveshje midis këshilltarëve kryesorë të tij për shkak se arrestimi i bajraktarit konsiderohej shkelje e kushteve të marrëveshjes për pajtim. Sidoqoftë një varg njerëzish morën masa mbrojtëse për t'i dalë përpara ndonjë hakmarrjeje të papritur të pashës⁵⁵. Ndonëse nuk ndodhën përlëshje, mosbesimi midis ish-partizanëve kundërshtarë vazhdoi për një kohë të gjatë. Një provë e qartë e këtij mosbesimi u bë dezertimi i komandantit të kontigjentit që u dërgua në frontin e luftës me Rusinë. Ai kaloi në radhët e ushtrisë së Myftar pashë Tepelenës⁵⁶.

Duhet pasur parasysh se Bushatlliu vigjëlonde dhe nuk u besonte sidomos Dervishajve. Ata, pasi kishin bërë përgatitje duke siguruar në shtëpitë e veta edhe artileri, kërcënonin se do të ngrinin përsëri qytetin po të vazhdonte të shkelej marrëveshja e pajtimit. Prandaj qysh në muajin e parë të vitit 1811 dhe pikërisht më 27 e 28 janar, në qytetin e Shkodrës krisën jo vetëm pushkët, por shpërthyen edhe krisma topash. Trupat e pashës rrethuan befasisht lagjen ku banonte familja e kundërshtarit të rëndësishëm të tij, Abdyl agë Dervishit. Ky zuri vend në një varg shtëpish të fortifikuara fqinje dhe u mbrojti fuqishëm kundër rrethuesve të cilët gjithashtu zunë vend në shtëpi të tjera të lagjes. Të rrethuarit qëlluan edhe me topa me të cilët ishin pajisur me kohë, prandaj edhe rrethuesit u detyruan të merrnin masa për të përdorur artileri. Aq të ashpra u bënë luftimet sa u duk se kjo përlëshje do të përfundonte vetëm me asgjësimin e njerës palë. Shkodranët, e lodhur nga gjithato lëkundje dhe nga pasiguria që sundonte prej kaq kohësh, nuk morën pjesë⁵⁷. Këtë gjendje e shfrytëzuan forcat rrethuese të cilat, aty nga mesi i natës së 2 shkurtit, vendosën më së fundi të përdornin artilerinë kur u pa se kundërshtarët luftonin me guximin e të dëshpëruarve dhe nuk pranonin të hiqnin dorë nga qëndresa e tyre. Artileria e Bushatlliut e dërmoi pallatin e Dervishajve që u shkri midis flakëve. Në agim të ditës 3 vesh ku gjendeshin Abdyl Aga e dy vëllezërit e tij, si dhe Xhelale-din beu. Ata ishin zhdukur. Partizanët e tyre ishin shpërndarë e fshehur, kurse shtëpitë e tyre u plaçkitën⁵⁸.

Kjo fitore solli qetësinë në qytet, por frika e hakmarrjes nga par-

55) Po aty, fl.135, letra 4.11.1810.

56) Po aty, fl. 185, letra 16.I.1811.

57) Po aty, fl. 145, letra 30.I.1811.

58) Po aty, fl.200, letra 3.2.1811.

uzanët e Dervishajve që ishin fshehur i mbajti banorët në ankth. Në të tëra ata vigjëluan brenda shtëpive të tyre të shpërndara në atë qytet aq shumë të përhapur siç ishte Shkodra⁵⁹. Por nuk ndodhi asgjë. Pas një jave, me dëbimin e familjes së Dervishajve dhe me shpartallimin e partizanëve të tyre, Mustafa Pasha u bë zot i vendit. Pas fitores u shpall falje për të gjithë, me përjashtim të gjashtë krerëve, të arratisur dhe secilit iu lejua të merrte vendin e detyrat që kishte pasur.

Po më 3 shkurt 1811 nga Shkodra u nis edhe një ekspeditë kundër malazezëve që kërkuan të përfitonin nga trazirat në Shkodër. Ata ishin ngritur e kishin pushtuar një krahinë kufitare që varej prej pashës së Shkodrës. Por forcat e Bushatlliut i thyen dhe i dëbuan malazezët. Në kthimin e tyre luftëtarët shqiptarë sollën 22 koka të prera malezezësh, si dhe një numër robërish⁶⁰.

Me këto veprime dhe me zëvendësimin me forcë të komandantit të Podgoricës, që ishte bërë si murtajë për banorët, autoriteti i Bushatlliut të ri u ngrit aq lart sa që një varg qytetesh dhe popullsisht, që ishin shkëputur nga sundimi i tij, filluan të njoftonin nënshtrimin e tyre. Edhe pashallarët e komandantët e fuqishëm të krahinave fqinj, që kishin qenë në vartësi të Bushatllinjve, pritej të kërkonin rilidhjen e marrëdhënieve të tyre me Shkodrën për të krijuar përsëri konfederatën e vjetër, Pashallëkun e Shkodrës⁶¹.

Autoriteti i Mustafa Pashës fitoi rëndësinë e mëparshme që kishte pasur familja e Bushatllinjve edhe në sy të pashallarëve qeveritarë të sanxhaqeve të tjera shqiptare. Në fillim të muajit mars 1811 mbërriti në Shkodër daja i Mustafa Pashës, komandanti i Sanxhakut të Ohrit dhe mëkëmbës i vezirit të Janinës — Xheladin bej Ohri. Misioni kryesor i vizitës së tij ishte formimi i një aleance midis Ali pashës së Janinës, Ismail beut të Serezit dhe Mustafa pashës së Shkodrës, gjoja në të mirë të Perandorisë, por në të vërtetë për t'i bërë ballë çdo orvatjeje të Portës së Lartë në rast se ajo ndërmerre sulme për të goditur veçmas njërin prej tre sundimtarëve të fuqishëm⁶². Për këtë çështje Xheladin bej Ohri nuk mori përgjigje të prerë.

Oborri i Shkodrës, që kishte për qëllim të shkëpuste nga Porta e Lartë fermanin e qeverisjes definitive të sanxhakut nga Mustafa Pasha, do të jepte përgjigjen pasi të bënte orvatjet e veta në Stamboll për këtë punë. Misioni tjetër i dajës së Bushatlliut ishte oferta që i bënte atij Ali Pasha për t'i vënë në dispozicion forca ushtarake për përforcimin e garnizoneve të Tivarit dhe të Ulqinit nga rreziku i fqinjëve francezë. Për këtë ofertë Xheladin bej Ohri mori përgjigje se tashmë nuk ndihej nevoja për një gjë të tillë. Edhe kjo përgjigje lidhej me problemin e postit të mytesarifit të Shkodrës me qëllim që Porta të mos gjente shkak për ta refuzuar. Së fundi Xheladin bej Ohri ofroi ndërmjetësinë e Ali Pashës për ta pajtuar Mustafa Pashën me kapëdanin e Mirditës. Kjo ofertë u pranua dhe u vendos që Bushatliu të dërgonte tre përfaqësues në Janinë ku edhe Preng

59) Po aty.

60) Po aty, fl.202, letra 10.2.1811.

61) Po aty dhe fl.144, letra 30.1.1811.

62) Po aty, fl.214, letra 10.3.1811.

Lleshi do të dërgonte tre përfaqësuesit e vet. Pas një vizite prej rreth dy javësh pranë motrës e nipit, Xheladin bej Ohri u largua nga Shkodra⁶³.

Fakti që nuk shkoi gjatë dhe mirditorët filluan përsëri ta shqetësonin Zadrime dhe bile të hynin atje tregoi se pajtimi me Preng Lleshin nuk u arrit. Atëherë Mustafa Pasha dërgoi një forcë të tij, e cila, e përkrahur prej komandantit të ri të Lezhës, i dëboi ata. Pas këtij sukcesi edhe vetë pasha i ri me 1500 veta shkoi në Zadrime e në Lezhë për të qetësuar shtetasit. Në të njëjtën kohë garnizonit të Zhabjakut iu dërguan 100 kalorës si përforsim, sepse malazeztë përsëri filluan të sulmonin dendur duke pasur për qëllim që të shtinin në dorë tokat në afërsi të kalasë së Zhabjakut të cilat ata deshën t'i mbillin⁶⁴. Më së fundi u dëgua Hasan Hoti, kryekomandanti i forcave malësore në Podgoricë për të nënshtruar krahinën e Piprit që ishte bashkuar me Malin e Zi dhe për ta ndëshkuar rëndë po të kundërshtonte. Kjo ekspeditë, megjithëse nuk pati suksesin e pritur, sepse forcat malësore treguan shumë vull dhe shkelën disiplinën, prapëseprapë e rudhën guximin e malazezve⁶⁵.

Të gjitha këto veprime ia ngritën më lart autoritetin Oborrit të Shkodrës dhe Bushatlliut të ri brenda sanxhakut të Shkodrës dhe i dhanë mundësi atij që të merrej edhe me punët në sanxhaqet fqinje. Ethem pashë Begolli, kushëriu i Mustafa Pashës erdhi në Shkodër dhe kërkoi përkrahjen e tij për të marrë pushtetin e Sanxhakut të Dukagjinit ku sundonte i xhaxhai, Numan Pasha, që ishte mik i vjetër i Ali Pashës. Për këtë arsye nuk gëzonte përkrahjen e pashallarëve të tjerë kosovarë, mbasi këta ishin të interesuar që veziri i Janinës të mos kishte asnjë mbështetje në Kosovë⁶⁶. Kjo kërkesë e Ethem Pashës u mor parasysht dhe iu dha premtimi për ta ndihmuar me ushtarë. Ajo u pranua jo vetëm se do të rrëzohej nga pushteti një armik i vjetër i Bushatllinjve, por do t'i jepej një provë Portës së Lartë për qëndrimin e pavarur të pashës së Shkodrës ndaj vezirit të Janinës.

Më së fundi autoriteti i Mustafa Pashës u përforcua edhe në rrethin e këshilltarëve të vet. Disa prej tyre e sidomos favoritët e tij, të cilët krenoheshin se e kishin sjellë në fronin e paraardhësve të tij, kishin filluar veprime arbitrare në popull duke kujtuar se ishin bërë të pandëshkueshëm. Më 19 korrik 1811, pasha e dënoi me vdekje njërin prej tyre. Ky veprim pati jehonë shumë të mirë në qytet dhe u bë një dëshmi e qartë për të shpresuar se Bushatlliu i ri ishte njeri me karakter dhe do t'i mbante mirë frenat e pushtetit⁶⁷.

Megjithëse u kapërcyen me sukses të gjitha ngjarjet e rrezikshme që treguan se sa më vështirësi u përforcua pushteti i Mustafa pashë Bushatlliut në Shkodër, prapëseprapë ky pushtet mbeti i paqë-

63) Po aty, fl.218, letra 24.3.1811.

64) Po aty, fl. 260, 270, 271, letrat 2, 23 e 26 qershor 1811.

65) Po aty, fl.230, 260 e 287, letrat 13 prill, 5 qershor e 14 korrik 1811.

66) Po aty, fl. 286 e 287, letra 14.7.1811 dhe fl.309, letra 7.8.1811

67) Po aty, fl.311, letra 14.8.1811.

ndrueshëm për një kohë shumë të gjatë sepse kundër tij qendronin si brenda ashtu dhe jashtë kufijve interesa të kundërta. Konflikti evropian dhe sidomos partikularizmi feudal ishin shkaqet kryesore.

3. — SHKAQET E EMËRIMIT TË MUSTAFA PASHË BUSHATLLIUT SI QEVERITAR DHE SI VEZIR I SHKODRËS. KRUSHQIA E TIJ ME TEPELENASIT E JANINËS.

Sukseset që arriti Mustafa Pasha gjatë viteve 1809-1811 me të vërtet lanë përshtypje të mirë dhe ai fitoi besimin se qeveriste në interes të vendit, duke mbrojtur kufijtë e duke vendosur qetësinë. Pra ai ishte një pinjoll i denjë i familjes së Bushatllinjve, i cili mund dhe duhej ta merrte në duart e veta pushtetin e sanxhakut, aq më shumë që po arrinte moshën madhore, kurse kushërinjtë e tij ishin ende të vegjël. Kështu mendonin përkrahësit e tarafit të tij dhe kështu detyroheshin të mendonin edhe krerët e tarafeve të tjera, të cilët gjithnjë e më shumë trembeshin se mos pushteti i sanxhakut të Shkodrës kalonte në duar të huaja, e sidomos në ato të Ali pashë Tepelenës. Sukseset e këtij në Shqipërinë Jugore dhe prania e tij në një pjesë të Shqipërisë Veriore, me qeverisjen e Sanxhakut të Ohrit dhe me ndikimin e tij në sanxhakun e Dukagjinit nuk mund të mos shpinin në shtrirjen e pushtetit ose të ndikimit të tij edhe në sanxhakun e Shkodrës ku çështja e pushtetit nuk ishte zgjidhur përfundimisht, sa kohë që Mustafa Pasha qeveriste përkohësisht në emër të Tahir Pashës. Ky shqetësim nuk ishte i ri, por, i ushqyer nga separatizmi feudal dhe nga propaganda franceze, kërkoi rrugët e zgjidhjes.

Pra u bë e domosdoshme që vezirit të Janinës t'i pritej rruga për marrjen e pushtetit në Shkodër dhe për t'u shtrirë më tej në Shqipërinë Veriore. Së pari duhej që sa më parë Mustafa Pasha të emërohej mytesarif i sanxhakut të Shkodrës dhe së dyti që rreth tij të grumbulloheshin gjithë forcat feudale të Gegërisë. Kjo rrugë i interesonte edhe Portës së Lartë tek e cila ata duhej të mbështeteshin. Por për të fituar besimin e Stambollit, duheshin ndryshuar të paktën në dukje marrëdhëniet e mira që vazhdonin të mbaheshin midis vezirit të Janinës dhe Mustafa Pashës. Këtë zgjidhje e vështirësonte se ky kishte ndërmend që së shpejti të martohej me mbesën e Aliut me të cilën ishte fejuar.

Mustafa Pasha me t'u shëruar nga fruthi filloi përgatitjet e dasmës për martesën e vet që, si djalë i ri, po e priste me gëzim⁶⁸. Edhe Ali Pasha me rastin e shërimit të dhëndrit kishte dërguar disa muzikantë për ta zbavitur.⁶⁹

Ndërsa krerët e Oborrit mendonin sesi të fitohej besimi i Portës për t'i kaluar atij qeverisjen definitive të sanxhakut të Shkodrës, mbë-

68,69) Po aty, fl. 323, letra 15.9.1811.

rritën lajme për suksese të tjera të Ali Pashës lidhur me qytetin e Vlorës, i cili do të binte në duart e tij më 1 gusht 1811 dhe do të shënonte fundin e sundimit të vezir Ibrahim pashë Vlorës në Pashallëkun e Beratit. Këto lajme që tregonin se shtëpia e madhe dhe e vjetër feudale e Vlorajve gjendej në buzë të greminës, megjithëse kishte lidhur dy herë krushqi me Tepelenasit e rritën në mënyrë të rrufeshme dyshimin e krerëve të Oborrit të Shkodrës për rrezikun që përbënte për klasën feudale të Shqipërisë Veriore, e sidomos për shtëpinë e Bushatllinjve veziri shumë i fuqishëm i Janinës. Prandaj u zhduk tek ata çdo lëkundje për të vepruar pa humbur kohë. Para së gjithash duhej shtyrë Mustafa Pasha që të kërkonte të emërohej mytesarif i sanxhakut të Shkodrës si një kusht i domosdoshëm për të mënjanuar rrezikun që vinte pikërisht nga Ali Pasha, por pa e prishur fejesën.

Menjëherë u përgatit e u dërgua kërkesa nga ana e Mustafa Pashës në Portën e Lartë. Në këtë kërkesë Bushatlliu vuri në dukje se, përveç sanxhaqeve që qeveriste, Ali Pasha synonte të shtinte në dorë edhe sanxhakun e Shkodrës duke patur për qëllim të sundonte i pavarur në Shqipëri. Këtë akuzë ai e arsyetonte duke shkruar se Ali Pasha kishte strehuar Xhelaledin beun, Abdullah agë Dervishin, Ibrahim beun e të tjerë të dëbuar nga Shkodra, prandaj Ali Pasha ishte armik i tij. Së fundi, ai kërkoi përkrahjen e sulltanit për të cilin theksonte se ishte gati të jepte jetën po ta lypte nevoja⁷⁰. Në të njëjtën kohë mbërritën në Portën e Lartë, me nxitjen e Oborrit shkodran, edhe vendimet e kadilerëve të krahinave të ndryshme të sanxhakut të Shkodrës në të cilat kërkoheshin që Mustafa Pasha të emërohej mytesarif, sepse ishte treguar i aftë për ruajtjen e qetësisë dhe për mbrojtjen e kufijve. Në këto vendime nuk lihej pa u vënë theksi se Tahir Pasha ishte i vogël dhe se me emërimin e Mustafa Pashës si mytesarif do t'i vihej fre lakmisë së Ali pashë Tepelenës⁷¹.

Sukseset e vezirit të Janinës vunë në lëvizje edhe feudalët e tjerë jashtë sanxhakut të Shkodrës të cilët i shihnin interesat e tyre të lidhura me ato të Bushatllinjve. Komandanti i mukatasë së Durrësit kërkoi të hynte në vartësi të Mustafa Pashës, meqenëse Ali Pasha desh ta merrte vetë atë sipërmarrje⁷². Edhe Et'hem pashë Begolli kërkoi të vepronte kundër Numan Pashës. Oborri i Shkodrës nuk nguroi këtë herë t'i jepte atij ndihmën e kërkuar. Prandaj u bë një mobilizim sipas sistemit një burrë për shtëpi në fushë e në malësi. Kjo forcë u nis në drejtim të Gucisë, por pas tri javësh shumica e luftëtarëve u kthye në Shkodër. Ethem Pasha, kur arriti në afërsi të Pejës, nuk guxoi të sulmonte qytetin, por qendroi nja 10 km larg, duke preferuar që vetë pejanët ta dëbonin Numan Pashën duke u ngritur kundër tij⁷³.

Ndërsa veprohej në këtë mënyrë, vdiq një nga drejtuesit kryesorë të administratës së Bushatlliu, plaku Mehmet aga Tabaku. Vdekja e këtij plaku të urtë, besnik e të aftë, i cili merrej me marrëdhëniet

70) Topkapi Sararyi Müzesi Arsivi dok. nr. 9825.

71) Po aty, dok.2339, 8787.

72) AMAE, CCC-Scutari, vol.2, fl.317, letra 25.8.1811.

73) Po aty, fl.312 e 321, letrat 11 e 22.9.1811.

e pashës me Portën e Lartë dhe me shtetet e huaja, u duk se prishi shumë punë. Por ai u zëvendësua shpejt me Tahir agë Tafil Tartarin, i cili ishte njeri me përvojë. Ai jo vetëm njihte mirë e fliste turqishten, greqishten e italishten, por edhe kishte udhëtuar shumë⁷⁴. Kështu drejtimi i pushtetit vazhdoi si më parë dhe Bushatliu i ri vazhdoi të fitonte besimin e shtetasve të vet e veçanërisht të klasës feudale.

Edhe Porta e Lartë, besnike e parimeve të saj mbi ekuilibrin e forcave në Shqipëri për të mos lejuar bashkimin e shqiptarëve nën një pushtet të vetëm, jo vetëm u tregua e gatshme të pranonte kërkesën për ta emëruar Mustafa Pashën mytesarif të Shkodrës, por filloi ta shqyrtonte edhe mundësinë që t'i jepte atij gradën e vezirit me qëllim që rreth tij dhe nën urdhrat e tij të krijohet fronti i përbashkët i gjithë pashallarëve e komandantëve gegë për t'i bërë ballë çdo orvatjeje të shtrirjes së pushtetit të vezirit të fuqishëm të Janinës në atë pjesë të Shqipërisë. Qysh në fillim të dhjetorit 1811 në Shkodër mbërritën lajme për këtë çështje⁷⁵.

Ndërsa çështja e Shkodrës shqyrtohej në Portën e Lartë, Xhelaludin beu dhe vëllezërit Dervishaj kishin shkuar dhe ishin vendosur në Tiranë. Aty, me nxitjen e tyre, Kapllan pashë Toptani urdhëroi vrasjen e vëllezërve Hysen e Mehmet Jella, agallarë të fuqishëm tiranas, të cilët ishin treguar të gatshëm për t'u pajtuar me pashën e Shkodrës, prandaj edhe nuk ishin të mendimit që të veprohej kundër tij. Sidomos Dervishajt i kishin mbushur mendjen pashës së Krujës se Jellajt kishin vepruar fshehurazi për t'u lidhur me të. Me sa duket ishte fjala për kërkesën e komandantit të mukatasë së Durrësit, Ahmet aga Jellës, që ishte vëllai i tyre, për të hyrë në vartësinë e Bushatliut. Edhe për Ahmet Jellën ishte dhënë urdhëri të rritej, por ai u lajmërua me kohë dhe në të vërtetë u mbrojt⁷⁶. Ai u mbyll në kalanë e Durrësit me njerëzit e tij më besnikë. Mirëpo nuk shkoi gjatë dhe u detyrua të largohej nga Durrësi e të degdisesh në Janinë me shpresë se do të mund të hakmerrej kundër Kapllan pashë Toptanit për vrasjen e dy vëllezërve dhe për grabitjen e të drejtave të tij mbi mukatanë e Durrësit që ra në duart e dhëndrit të pashait Toptanas. Këto fakte treguan se lajmi që Ali Pasha dëshi të shtinte në dorë mukatanë e Durrësit ishte i rremë, ishte vetëm një provokim për të vrarë Jellajt dhe për të marrë mukatanë e Durrësit nga duart e tyre. Këtë e provoi edhe fakti tjetër se pas krimit, Kapllan pasha ia dha komandën e qytetit të Tiranës Xhelaludin beut dhe Abdyl bej Dervishit. Mirëpo edhe Mustafa Pasha, për t'i dalë para ndonjë të papriture nga një anë ekzekutoi në prag të festave të bajramit disa njerëz të lidhur me krerët shkodranë të dëbuar e të vendosur në Tiranë⁷⁷. Nga ana tjetër ndërmoi një fushatë të gjerë për pajtimin e gjaqeve dhe armiqësive në të gjithë san-

74) Po aty, fl.325, letra 22.9.1811.

75) Po aty, fl. 372, letra 7.12.1811, vol. 3 një letër pa kokë e datë; letra nga Lybeku 10.12.1811 dhe buletini 1.4.1812

76) Po aty, fl.374, letra 15.12.1811.

77) Po aty, fl. 376, letra 28.12.1811; CCC-Janina, vol. 5, letra 29.2.1812.

xhakun me qëllim që të sigurohej uniteti i gjithë shtetasve të vet. gjë që paraardhësit e tij e praktikonin vetëm në raste të jashtëzakonshme⁷⁸.

Pas këtyre ngjarjeve në Shkodër mbërriti lajmi se Ali Pasha pushtoi Gjirokastrën, rrethoi Kardhiqin dhe se, pas pushtimit të kësaj qyteti, do të niste fushatën për të pushtuar Shkodrën. Këto lajme të fabrikuara në kryekonsullatën franceze të Janinës i sollën disa ushtarë francezë që kishin hyrë në shërbim të vezirit të Janinës si artiljerë dhe që kishin dezertuar. Ata thanë se Ali Pasha kishte nxjerrë në det flotiljen e vet dhe mendohej se mund ta përdorte atë kundër porteve të Lezhës, Ulqinit e Tivarit. Këta ushtarakë i mori në pyetje edhe Mustafa Pasha⁷⁹.

Me këtë rast duhet patur parasysh se njoftimet e ushtarakëve dezertorë francezë nuk ishin të sakta. Megjithatë ato bënë punën e tyre për të nxjerrur opinionin publik kundër Ali Pashës, urrejttjen ndaj të cilit konsulli francez në Shkodër kujdesej ta ushqente vazhdimisht, sepse edhe ai, megjithëse ndryshonte nga karakteri prej Pukëvilit, si funksionar francez që ishte prapa çdo ngjarjeje që ishte në disfavor të Francës nuk shihte veçse «intragat e Ali Pashës». Edhe Oborri i Shkodrës nuk mbeti pa i mbajtur ison. Por, siç pohoi vetë konsulli në fjalë, kur pa se trupat e Aliut nuk po dukeshin gjëkund, kurse ato duhej të kishin mbërritur me kohë në Shkodër, njoftimet zyrtare ose gojore mbi pushtimin e Shkodrës prej Aliut dolën se ishin shpifje⁸⁰.

Pavarësisht se dyshimet mbetën në mendjen e autoriteteve franceze civile e ushtarake dhe në një pjesë të opinionit shkodran, faktet treguan të kundërtën. Ali Pasha nuk dërgoi ushtri për pushtimin e sanxhakut të Shkodrës dhe, besnik i rrugës për marrëveshje me pashallarët e Shqipërisë Veriore dhe sidomos me Mustafa Pashën, në mbarim të muajit shkurt 1812 dërgoi fjalë se ishte gati për dasmë dhe ftonte Mustafa Pashën ose përfaqësuesit e tij të vinin të merrnin nusen në fillim të pranverës me sa më shumë krushq dasmorë⁸¹. Si gjithmonë konsulli i francez, ashtu dhe ata që dyshonin më shumë, e panë këtë ftesë me syrin e tyre dhe përhapën fjalë se nuk i duhej zënë besë Aliut dhe se nuk duhej dërguar në Janinë lulja e burrave të Shkodrës⁸². Edhe dërgimin e Hasan Hotit në Podgoricë për të filluar bisedime paqësore me Malin e Zi, ata e shpjeguan me faktin që Mustafa Pasha kërkonte të lidhte paqe me malazeztë vetëm si një mjet që do ta lehtësonte atë për t'i bërë ballë Ali Pashës⁸³. Duke patur parasysh se veziri i Janinës ishte në kulmin e fuqisë së tij, se refuzimi i dasmës mund të ndizte konfliktin me armë të cilit Oborri i Shkodrës i druhej aq shumë, ftesa u pranua dhe Bushatlliu i ri vazhdoi përgatitjet e dasmës me një zell të tillë sa nënvleftësor edhe një incident mjaft të rëndë me karakter politik

78) Po aty, fl.356 e 374, letrat 16 nëntor e 15 dhjetor 1811.

79) AMAE, CCC-Scutari, vol. 3, buletinet e 29 janarit dhe 1 e 11 shkurtit 1812..

80) Po aty, buletini 1.4.1812.

81) Po aty, buletini 29.2.1812.

82) Idem dhe buletini 23.4.1812.

i cili mund të kishte pasoja të dëmshme për marrëdhëniet e tij me Francën. Aty nga mesi i muajit mars ai kishte lejuar që motrat e tij t'i bënin një vizitë miqësore familjes së konsullit Bryerë. Ato kaluan thujse gjithë ditën me gruan e vajzat e konsullit të cilat i pritën me nderimet që u përkisnin. Mirëpo natën e 11-12 prillit një bandë të panjohurish i vuri zjarrin derës së konsullatës⁸⁴.

Konsulli Bryerë, me kryelartësinë që i dallonte vartësit e Napoleon Bonopartit, mendoi që këtë incident ta frynte. Ai kërkoi nga Mustafa Pasha që të mblidhte këshillin e tij, autoritetet gjyqësore e parinë e qytetit dhe para tyre të paraqiste ankesën e vet. Bushatlliu ia hodhi poshtë këtë kërkesë duke i thënë se ajo ishte kundër zakoneve të derës së vet e cila kishte gjithë forcën e autoritetin e duhur prandaj nuk ishte nevoja për praninë e gjyqtarëve apo të krerëve të esnafeve për çdo lloj pune. Ai i tha se incidenti në radhë të parë ishte turp për atë vetë si qeveritar dhe së dyti për autoritetet e qytetit të cilat duhet të kishin marrë masa që të mos i ndodhte një gjë e tillë konsullit që banonte në qytet si mysafir. Për rrjedhim, ai premtoi se do ta ndiqte këtë çështje, se do t'i ndëshkonte fajtorët në mënyrë shëmbullore dhe se do të dërgonte ustallarë të rregullonin portën. Mirëpo në vrullin e përgatitjeve të dasmës, që kishte rëndësi të veçantë politike, kjo çështje u zvarrit nga vartësit e pashës që u ngarkuan me këtë punë. Dhe me të vërtet ato ditë Shkodra dhe sidomos Oborri i Bushatlliut zienin nga lëvizjet e shumta. Gjithë funksionarët merreshin me punët e dasmës⁸⁵.

Më 21 prill u nis për Janinë Tahir agë Tafil Tartari me peshqeshet e dhëndrit për nusen, që ishin shumë të çmueshme, kurse pas dy ditësh u nis edhe një karvan i shumë krushqish që do të shoqëronin nusen nga Janina në Shkodër. Bashkë me ta u nisën edhe 100 kuajt që Ali Pasha kishte kërkuar për të bartur pajën. Në listën e krushqve, përveç krerëve e favoritëve të Bushatlliut, ishin ftuar të merrnin pjesë edhe përfaqësues të shtresave të ndryshme të popullsisë⁸⁶.

Sipas kryekonsullit francez Pukëvilë, Ali Pasha kishte caktuar ditën e 30 prillit për marrjen e nuses nga krushqit shkodranë. Në letrën me të cilën njoftoi konsulli Bryerë për këtë datë, ai shkruante se veziri kishte porositur që nusja të shoqërohej nga 1500 toskë, të cilët do të vinin në Shkodër gjoja për punë të dasmës, por pastaj do të qëndronin aty me pretekste të ndryshme për qëllimet e Ali Pashës. Në fund e porosiste Bryerin që këtë lajm ta shfrytëzonte siç duhej, por pa përmendur emrin e tij⁸⁷. Ky njoftim ose ishte i kurdisur prej Pukëvilë për të mbajtur gjallë frymën e dyshimit midis dy familjeve sundimtare që po lidheshin me krushqi, ose ai ishte informuar keq sikurse kishte ndodhur shumë herë të tjera, sepse, sipas zakonit shqiptar të dasmës, nga Janina nuk u nisën veçse pak shoqërues, gjë që provohet edhe nga një dokument vendas që bën fjalë për ka-

83) Po aty, buletini 4.3.1812

84) Po aty, buletini 18.3.1812 e letra 18 prill 1812.

85) Po aty, letrat 15 e 18 prill 1812.

86) Po aty, letra 22 e 23 prill 1812.

87) Po aty, fq.49, letra 25.4.1812.

limin vetëm të 800 dasmorëve shkodranë nga Lekaj i Kavajës e deri te Uji i Matit⁸⁸.

Në Janinë dasma filloi më 10 prill. Për njëzet ditë me radhë ajo tregoi madhështinë e pushtetit të shtëpisë së Tepelenasve. Dita e 19-të iu kushtua ziafetit të madh. Në pallatin e liqenit u shtrua darka për 1500 të ftuar ku mori pjesë edhe vetë veziri. Ditën e 20-të, d.m.th. në mëngjesin e 30 prillit 1812, u dukën në fushën e Janinës 800 krushqit shkodranë, me Jusuf beun e Dibrës në krye, të cilin Mustafa Pasha e kishte caktuar si krushk të parë apo krushk të madh për të marrë nusen në dorëzim⁸⁹.

Megjithëse Pukëvili ka shkruar se Jusuf bej Dibra si armik i vjetër i Ali Pashës nuk pranoi të hynte në qytetin e Janinës sadoqë e ftuan dhe e lutën⁹⁰, në të vërtetë nuk ndodhi ashtu. Çdo gjë shkoi siç e kërkonin zakonet shqiptare gjë që e provon edhe buletini zyrtar i konsullit Bryerë i cili njoftoi ministrinë e jashtme se «... u mësua këtu që pasha i Janinës e priti me shprehje të mëdha gëzmi dhe nderimi shpurën e dërguar nga ky i Shkodrës për të marrë gruan e tij të ardhme»⁹¹.

Ndërsa shpura e krushqve shkodranë ishte në rrugën e kthimit për në Shkodër, këtu mbërriti dhe u shpall lajmi zyrtar se Mustafa Pasha u emërua pasha me tri tuja, vezir dhe mytesarif i sanxhakut të Shkodrës e i vartësive të saj njëlloj sikurse paraardhësi i tij Ibrahim Pasha⁹².

Më 25 maj 1812 mbërritën në Shkodër të dërguarit e sulltanit, që ishin ngarkuar t'i dorëzonin Mustafa pashës tri tujat, flamurin dhe fermanin e vezirit dhe t'i jepnin në emër të sulltanit, investiturën e qeverisë së Shkodrës dhe të vartësive të saj. Po atë ditë u dha një breshëri artilerie, u bë leximi publik i fermaneve, vendosja e tri tujëve dhe e flamurit në oborrin e pallatit, shpërndarja e xhybeve, kafetanëve dhe peshqesheve për të pranishmit. Të nesërmen, veziri i ri priti urimet nga gjithë esnafët dhe njerëzit e shquar të qytetit. Edhe konsulli i Francës shkoi e përgëzoi me ceremoni dhe u prit me nderimet që i përkisnin. Kur u kthye në konsullatë, banda muzikore e vezirit e shoqëroi me tingujt e instrumenteve të saj. Pastaj në Shkodër erdhën përfaqësi të shumta nga të gjitha krahinat e malësisë, rreth 3-4 mijë burra të zgjedhur⁹³.

Më 28 maj hyri në Shkodër e shoqëruar nga 800 dasmorët nusja e vezirit të Shkodrës, bijë e vezir Veli Pashës dhe mbesë e vezir Ali Pashë Tepelenës⁹⁴. E mbuluar me një vel të kuq dhe e bartur nga dy mushka të forta ajo u çua deri në dyert e haremit të pallatit. Aty u prit me nderime të veçanta sidomos nga shpërthimi i 101 të

---

88) AQSH, korresp. e pashallarëve dok. 410708.

89) Pouqueville, Fr. Hist. de la Régénération de la Grèce, vol. I, libri II, kap. VI, f.439-442.

90) Po aty, f.442-443.

91) AMAE, CCC-Scutari, vol.3, buletini 9.5.1812.

92) Po aty, buletini 13.5.1812.

93) Po aty buletini 27.5.1812.

94) Po aty, buletini 30.5.1812.

shtënave me top dhe nga brohoritja e britmat luftarake të disa mijëra malësorëve të armatosur⁹⁵.

Sipas zakonit të toskëve, njerëzit e paktë që shoqëruan nusen nga Janina në Shkodër, me ta dorëzuar atë në shtëpinë e burrit, u larguan dhe të nesërmen morën rrugën e kthimit për në Janinë, pavarësisht se këtë zakon konsulli Bryerë, duke u nisur nga përmbajtja e rremë e letrës së kryekonsullit Pukëvile, e interpretoi sikur veziri Bushatlli nuk deshë t'i mbante më gjatë në selinë e vet⁹⁶.

Me fjalë të tjera, ngritja e Mustafa Pashës në postin e qeveritarit të sanxhakut të Shkodrës, duke ia hequr të drejtën e trashëgimisë së këtij ofiqi Tahir Pashës, dhe dhënia e gradës së vezirit, u kryen së pari si rezultat i vullnetit të parisë feudale të Shqipërisë Veriore për të sunduar e pavarur në këtë pjesë të vendit dhe e politikës së Portës së Lartë për të përçarë klasën feudale shqiptare, për të ndërsyer njëri-njëri palë kundër tjetrës me qëllim që ajo të mos bashkohej e të sundonte e vetme në vendin e vet dhe për t'i imponuar asaj reformat centralizuese, sapo të krijoheshin kushtet e përshtatshme. Megjithëse në drejtim të përçarjes vepronte edhe diplomacia franceze, Ali pashë Tepelena vazhdoi politikën e tij të afrimit me përfaqësuesin kryesor të klasës feudale geqe, Mustafa Pashën, nuk ndërhyri kundër përforcimit të pushtetit të tij madje e përkrahu dhe u lidh me të edhe me krushqi me qëllim që të lehtësonte marrëveshjen për bashkimin politik të Shqipërisë. Por një marrëveshje e tillë, nuk do të arrihej dhe rivaliteti i fshehur do të shndërrohej në konflikt që do të sillte shkatërrimin e tyre njëri pas tjetrit

---

95),96) Po aty.

K R E U V

PASHALLËKU I SHKODRËS NË VITET 1812-1822. PJESEMARRJA E VEZIRIT BUSHATLLI NË SHEMBJEN E PASHALLËKUT TË JANINËS.

1. TREGU SHKODRAN DHE ROLI I TIJ KUNDËR BLOKADE S KONTINENTALE.

Deri në vitin 1806, siç është bërë fjalë në kapitujt e mëparshëm, qyteti i Shkodrës mbeti qyteti më i madh shqiptar me rreth 40000 banorë, si dhe qyteti më i fuqishëm ekonomik me karakter të theksuar tregtar. Me lidhjet ekonomike të tij me Shqipërinë Veriore, të Mesme e Verilindore dhe me pjesë të tjera të Rumelisë, ky qytet ishte bërë një depo e madhe transiti e mallrave të këtyre viseve që tregtarët shkodranë i shkëmbenin me prodhime të viseve të Mesdheut lindor dhe të Italisë e Austrisë. Përveç të tjerave, ata eksportnin mesatarisht çdo vit deri në 50 000 dengje lesh, 4000 dengje lëkurë të punuara dhe 1500 kuintalë dyllë, shumicën e të cilëve e grumbullonin duke shkuar në panairët e Shqipërisë dhe të Rumelisë e konkretisht dy herë në vit në Prishtinë, një herë në Përlep, një herë në Mavronori, një herë në Strugë, një herë në Mavrovë, dy herë në Kavajë, pa përmendur panairët më pak të rëndësishme¹.

Por, duke filluar nga viti 1806, kur Perandoria Osmane hyri në luftë me Rusinë, acarimi i luftës detare e goditi keqas lundrimin dhe tregtinë me det të pashallëkut. Deri në vitin 1809 këto dy veprimtari thuhet se u paralizuan krejt. As anijet ulqinake e as ato të huajat nuk guxuan të dilnin në det, sepse ato që patën një guxim të tillë u bënë

---

1) AMAE, CC-Scutari, vol. 2, fl. 166-173, letra 14.4.1810.

pre e korsarëve rusë, francezë e anglezë². Përveç kësaj goditjeje, me shkëputjen e krahinave të Krujës, Tiranës e Kavajës tregtia shkodrane humbi edhe skelën e Durrësit. Ajo s'mund ta përdorte këtë skelë për të sjellë mallra nga ana e tokës.

Në këtë gjendje e gjeti Mustafa Pasha ekonominë e pashallëkut. Tregtarët shkodranë ishin të detyruar të eksportonin mallrat e vendit dhe të importonin prodhime manufakturale vetëm nëpërmjet rrugëve tokësore. Deri në Trieste e bile deri në Venedik, që kishin qenë tregjet kryesore tradicionale të eskport-importit të tyre me shtetet evropiane ata detyroheshin të shkonin me karvane. Të pakënaqur nga rrethanat që i detyronin të mbeteshin kryesisht në orbitën e tregtisë franceze, tregtarët shkodranë me të drejtë i kishin zili kolegët e tyre të Shqipërisë Jugore, të cilët, qysh nga gjysma e dytë e vitit 1807, pasi ishte përfunduar traktati i Tilsitit, u lidhën me tregëtinë angleze nga e cila siguronin fitime të konsiderueshme. Sidoqoftë, edhe pse u ndoq me vëmendje të madhe zhvillimi i ngjarjeve politike me shpresë se edhe tregtia dhe lundrimi i Shqipërisë Veriore do të mund të vihejshin në kushte të njëllojta me ato të Shqipërisë Jugore, lidhjet e vjetra e të kufizuara me tregëtinë franceze, mbetën siç ishin deri në fillim të vitit 1809. Këtë gjendje konsulli Bryerë ia bëri të njohur qeverisë franceze duke shtuar se deri në atë kohë tregtarët shkodranë nuk kishin asnjë lidhje me tregëtinë angleze³.

Në këtë kohë u përfundua traktati i paqes midis Perandorisë Osmane dhe Mbretërisë së Britanisë së Madhe. Kjo ngjarje e rriti shpresën se më së fundi lundrimi e tregtia detare do të mund të merrnin frymë më lirisht e se ndoshta do të hapeshin rrugët për të tregtuar edhe me anglezët. Mirëpo këta nuk bënë asnjë lëshim jo vetëm ndaj anijeve me flamur francez, që i kapnin e i konfiskonin kudo që i takonin, por edhe ndaj anijeve shqiptare me flamur osman, që shkonin e vinin në portet e zotërimeve franceze. Sidoqoftë vendosja e marrëdhënieve politike paqësore midis Portës së Lartë dhe Londrës pati efekt zbutës. Anijet korsare angleze, të interesuara për furnizim me ushqime e sidomos për shitjen e kapjeve të tyre në det, filluan të afroheshin në brigjet e Pashallëkut të Shkodrës. Veçanërisht ulqinakët pranuan t'ua blinin e t'u bënin favore dhe të përfitonin nga këto kontakte. Sapo i përcillnin korsarët anglezë, ata niseshin fshehurazi për rrugë. Edhe anijet dalmatine, të bllokuara për një kohë të gjatë, kohë më kohë guxuan të vinin në portet shqiptare kur vinin re se dobësohej kontrolli i rojes angleze në ujërat e tyre. Guximi i tyre u shtua sidomos për shkak të dyfishimit të qirasë së mallrave që ngarkonin⁴.

Si përfundim, edhe pse gjatë vitit 1809 në Shkodër filluan grindjet e tarafeve për pushtet, aty hynë e dolën 37 anije, 6 prej të cilave u kapën prej anglezëve. Në këtë mënyrë tregtia detare dhe lundrimi filluan të gjallëroheshin, por pa u shkëputur nga orbita e tregtisë franceze. Konsulli Bryerë duke i shkruar për këtë çështje qeverisë së

---

2) Po aty.

3) Po aty.

4) Po aty.

vet që ishte shqetësuar për pasojat që do të sillte me vete paqja anglo-osmane në lëmin e tregtisë, e njoftoi atë se kjo paqe nuk solli ndonjë ndryshim, lundërtarët dhe tregtarët e Shqipërisë Veriore nuk u lidhën me tregtinë angleze. Përveç kësaj ai njoftoi me një farë krenarie se ata iu nënshtruan rregullave franceze që impononte dekreti perandorak i 17 tetorit 1807 për të luftuar depërtimin e mallrave angleze në zotërimet franceze⁵. Sipas këtyre rregullave, anijet ose karvanet e tyre duhej të kishin me vete një vërtetim të lëshuar nga konsulli francez që të thoshte se mallrat e ngarkuara ishin vëndase e nuk kishin prejardhje angleze.

Gjallërimi i tregtisë në vitin 1809 vazhdoi edhe gjatë vitit 1810, megjithëse në Shkodër vazhduan trazirat për pushtet, si dhe revolta kundër arbitrariteteve të zyrtarëve të Bushatlliut të ri. Zhvillimin e tregtisë nuk e ndalën as rreziqet në det, as vjedhjet nëpër rrugët, as pasiguria që shkaktoi kryengritja serbe dhe as shpenzimet e shumta që kërkonin rrugët e gjata e të pasigurta. Qyteti tregtar nuk mund të venitej duke pritur. Për këtë arsye shkodranët hoqën dorë edhe nga revolta që u kushtoi aq gjak, dhe nuk ngurruan të përballonin të gjitha vështirësitë për ta mbajtur gjallë tregun e Shkodrës. Kundrejt importimit të mallrave industriale franceze, italiane e austriake me të cilat ishin mbushur dyqanet e qytetit, u eksportuan prodhimet e vendit dhe ato të grumbulluara në viset fqinje ku shtrihej rrezja e kapitalit shkodran, sikurse lëkurë të punuara e të papunuara, lëkurë të kafshëve të egra, pambuk, lesh i hollë, i trashë e tabacinë, fije të bardha, të kuqe e blu, pëlhura të trasha pambuku, kuverta, duhan fletë, farë liri, kripë, verë, peshk i kripur, putarga, brirë, stofra të Lindjes e mallra të tjera⁶. Mirëpo gjatë vitit 1810 në tregjet e Pashallëkut të Shkodrës, depërtuan për herë të parë mallra koloniale angleze e sidomos sheqer e kafe kryesisht nëpërmjet kontrabandës që kryenin lundërtarët dalmatinë, të cilët ishin të pakënaqur nga sundimi burokratik e grabitqar francez e sidomos nga politika e bllokadës ekonomike kontinentale.

Pas vendosjes së marrëdhënieve paqësore me anglezët, pas afritit të anijeve korsare të tyre në brigjet e Shqipërisë Veriore dhe pas hyrjes kontrabandë të mallrave koloniale angleze, në fillim të vitit 1810 u vendos në Durrës konsulli i përgjithshëm i Mbretërisë së Britanisë së Madhe në detin Adriatik⁷. Qëllimi i këtij funksionari anglez me emrin Xh. Leard, ishte të çante bllokadën ekonomike franceze dhe të fuste sa më shumë mallra angleze në kontinentin evropian e sidomos në Itali. Përveç kontrabandës me anë të anijeve nga vendet që sundonin francezët, anglezët në këtë kohë shfrytëzuan edhe anijet e shteteve asnjane e veçanërisht ato me flamur osman. Për rrjedhim u zbut qëndrimi i ashpër që anglezët mbanin ndaj anijeve që hynin e delnin nga zotërimet franceze. Mustafa beu, pasi konsolidoi në një farë mase pozitën e vet duke u ngritur në gradën e pashës dhe duke u njohur si myteselim zyrtar nga Porta e Lartë, filloi të interesohej edhe për

5) Po aty.

6) Po aty.

7) Po aty, vol. 2, fl. 41, letra 22.4.1810.

problemet ekonomike. Anglezët u zbutën edhe në saje të ndërhyrjeve të tij. Së pari, kjo u duk në përgjigjen që i dha konsulli anglez protestës së Mustafa Pashës për konfiskimin e mallrave shkodrane të ngarkuara mbi një anije dalmatine të kapur nga një korsar anglez. Bushatlliu e kishte kërcënuar se nuk do të lejonte më hyrjen e anijeve angleze në portet e pashallëkut të vet. Konsulli e njoftoi pashën e ri të Shkodrës se ai nuk do të lejonte që kjo të bëhej shkak për prishjen e marrëdhënieve, prandaj pranoi që mallrat t'u ktheheshin pronarëve shkodranë⁸. Së dyti, meqenëse porti i Durrësit u bë depo mallrash angleze, konsulli në fjalë filloi, ashtu sikurse edhe konsujt e tjerë anglezë në Shqipërinë Jugore, në More e gjetiu, të lëshonte lejekalimi në detin Adriatik për anijet shqiptare e sidomos ulqinake. Kështu lundruesit shqiptarë me flamur osman, të nisur nga Preveza, Vlora, Durrësi, Shkodra e Ulqini, çanë valët e detit dhe bashkë me mallrat vendase të shoqëruara me vërtetimet e konsujve francezë, ngarkonin edhe mallra angleze që i shpinin në portet e Fiumes, Triestes, Ankonës Livornos, Gjenovës, Venedikut, Raguzës e Kotorrit. Por kjo veprimtari, që ishte shkelje e dekreteve të Napoleonit lidhur me bllokadën kontinentale, nuk vonoi të zbulohet, prandaj një varg anijesh u sekuestruan në porte të ndryshme nga autoritetet franceze⁹.

Qeveria franceze u informua se anglezët shfrytëzuan anijet me flamur osman për të futur mallrat e tyre në zotërimet e saj, dhe u vilnin një taksë prej 16% anijeve të ndryshme mbi vleftën e mallrave të ngarkuara kur ato nuk ishin angleze. Kundër kësaj veprimtarie dolën dekretet e 9 prillit dhe 21 majit 1810, që lejonin sekuestrimin e anijeve me flamur osman në portet franceze dhe që ndalonin pranimin e tyre në këto porte. Lajmi i këtyre masave mbërriti në tregun e Shkodrës në muajin qershor 1810 dhe shkaktoi tronditje dhe zemërim të madh ndaj francezëve,¹⁰ sepse Shkodra tashmë kishte kohë që vepronte kundër bllokadës kontinentale.

Të zemëruar keqas për konfiskimin e anijeve të tyre në portet e zotërimeve franceze, ulqinakët filluan menjëherë të bashkëpunonin me flotën angleze për të kapur anijet me flamur francez. Ky bashkëpunim e bëri thujtë të pakapërcyeshëm kufirin shqiptar për anijet dalmatine¹¹. Në të vërtetë vetëm 8 anije me flamur francez hynë e dolën në ujërat shqiptare dhe kjo u lejua sepse qeveria e Shkodrës që shihte më larg nuk lejoi të merrej hak. Ndërkohë asnjë anije shqiptare nuk i kapërceu këto ujëra. Bile Oborri shkodran i ktheu dy anije dalmatine me flamur francez që u kapën në ujërat e Pashallëkut të Shkodrës dhe urdhëroi që shtetasit e tij të mos blinin kapjet e anglezëve. Më së fundi e njoftoi konsullin anglez në Durrës që të mos shkakttoheshin çrregullime në bregdetin e pashallëkut se ndryshe do të ankohej në Stamboll për shkelje të kufijve dhe do të merrte masa kundër anijeve angleze që do të hynin në këta kufij.¹² Por, nga ana

8) Idem.

9) Po aty, fl. 45, 52, 54, letrat 29/4, 3/5/1810. Shih edhe fl. 174-180, raporti 9.12.1810.

10) Po aty, fl. 62, letra 13.6.1810.

11) Po aty, fl. 99 dhe 105, letrat 8 dhe 22.6.1810.

12) Po aty, fl. 75 e 82, letrat 5 dhe 11.7.1810.

tjetër, Mustafa Pasha, që kishte favorizuar kalimin e mallrave angleze duke mbajtur qëndrim zyrtar asnjës, i shfaqti pakënaqësinë e vet konsullit Bryerë për dekretet e 9 prillit dhe 21 majit 1810. Ai i tha se shtetasit e tij nuk u kishin paguar asnjëherë anglezëve taksën prej 16% që predentonte qeveria franceze dhe se ishte i padrejtë zbatimi i masave të dekretëve ndaj anijeve ulqinake. Në të njëjtën kohë i la të kuptojë konsullit se, sipas traditës së vjetër të lundruesve shqiptarë, për masat e lartpërmendura do të jepej përgjigje e merituar, d.m.th. do të kapeshin në det e do të konfiskoheshin nëpër skelat shqiptare anijet me flamur francez¹³.

Tregu i Shkodrës u çudit dhe u zemërua edhe për një masë tjetër franceze që dobësonte tregtinë shqiptare me të tyren. Në të mirë të borgjezisë së madhe franceze, që e kishte sjellë në fronin perandorak të Francës, Napoleoni vendosi një taksë shumë të rëndë doganore për pambukun. Me këtë masë ai i siguronte borgjezisë industriale franceze monopolin e pambukut egjiptian. Pasi sillej në Selanik, ky pambuk ngarkohej me karvane dhe drejtohej nëpërmjet Maqedonisë, Kosovës e Bosnjës për në Brodi e prej aty në Strasburg. Për t'ia arritur këtij qëllimi qeveria franceze ngarkoi ambasadorin e vet në Stamboll që të nxirrte fermane të sulltanit i cili t'i urdhëronte pashallarët qeveritarë të viseve nga kalonte pambuku të mos merrnin asnjë lloj takse për të¹⁴. Kështu edhe kjo degë e re e tregtisë shkodrane që ishte krijuar kohët e fundit e që kryhej kryesisht me det, u detyrua të shpëruar nga orbita franceze për t'u drejtuar nga Vjena¹⁵.

Të gjitha këto goditje në dëm të tregtisë shqiptare, vetvetiu shpënë në ftohjen e marrëdhënieve të Oborrit të Shkodrës me konsullin francez Bryerë. Në Durrës komandanti i portit Ahmet aga Jella arriti deri në raprezalje. Ky komandant për interesat e veta i ruajti lidhjet me anijet ulqinake, mbasi mbi të ende nuk kishte rënë grushti i pasës së Krujës, uzurpatorit të Tiranës dhe vrasësit të vëllezërve të tij. Një anije ulqinake e ngarkuar në More me fruta të thata për në Shkodër, që ishte e Dervishajve, të cilët ende ndodheshin në Oborrit e Bushatllit pas pajtimit, ishte shtyrë nga era në portin dalmatin Slano. Autoritetet franceze e kapën dhe nuk deshën ta lironin, megjithëse ndërhyri edhe konsulli Bryerë. Atëhere kupa e durimit u mbush. Komandanti i Durrësit, Ahmet aga Jella, sekuestroi dy anije italiane të ngarkuara me mallra shtetërore për garnizonin e Korfuzit¹⁶, kurse ulqinakët kapën disa anije franceze që i gjetën në Bunë. Pas një acarimi të tillë lidhjet ekonomike me zotërimet franceze u dobësuan shumë, për të mos thënë se u pezulluan fare.

Faktor me rëndësi për një pezullim të tillë u bë edhe qëndrimi grabitqar i autoriteteve franceze ndaj tregtisë shkodrane. Duke interpretuar sipas dëshirës së tyre dekretet perandorake mbi luftën kundër tregtisë angleze, ata vinin dorë edhe mbi mallrat e shoqëruara me certifikata konsullore për të përfutur përqindjet që u njiheshin atyre në raste të tilla. Këto lloj veprimesh vazhduan, megjithëse konsulli

14) AMAE, CCC Pristina, letra 23 gusht dhe 12 shtator 1812.

15) Po aty, fl. 117, letra 23.9.1810.

16) Po aty, fl. 118, letra 25.11.1810.

Bryerë i dënoi si të dëmshme për tregtinë e doganat e Perandorisë dhe si shkaqe që tregtia shqiptare të kthente fytyrën e vet nga Anglia¹⁷.

Pakënaqësia e shkodranëve dhe ulqinakëve u shndërrua në urrejtje kundër francezëve. Qyteti tregtar i Shkodrës nuk mund të rrinte duarlidhur. E keqja ishte se ai nuk e kthente dot fytyrën e vet as nga tregtia angleze.

Qëkurse dështoi orvatja e përdorimit të anijeve me flamur osman për të futur në zotërimet franceze të Adriatikut mallrat angleze, korsarët anglezë e gjallëruan ndjekjen e anijeve franceze në ujërat shqiptare. Mirëpo, duke vepruar kështu, konsulli anglez Leard i prishi marrëdhëniet me komandantin e Durrësit, Ahmet aga Jellën, i cili i kërkoi të lironte një anije të Kotorrit të ngarkuar me duhan fletë në të cilën kishte pjesë edhe ai vetë. Gjithashtu, meqenëse kishin guxuar të hynin në lumin e Bunës për të kapur një anije italiane edhe Mustafa Pasha urdhëroi që anijet angleze të ndaleshin dhe të kapeshin¹⁸. Marrëdhëniet me konsullin anglez u acaruan akoma më shumë kur një korsar anglez kapi pranë Ulqinit një anije ulqinake e cila ishte nisur për në Algjer. Këtë anije korsari e shpuri në Durrës. Reizi i anijes i kërkoi ndihmë komandantit të Durrësit. Ky dërgoi e thirri konsullin Leard, të cilit i tha se Anglia kishte marrëdhënie paqësore me Portën e Lartë, prandaj përse anijen e shtetasit osman nga Ulqini e grabitën anglezët? Konsulli kërkoi të dredhonte duke thënë se nuk kishte kompetencë të urdhëronte korsarin që ta lironte anijen. Atëhere komandanti i Durrësit urdhëroi kapjen e korsarit të cilit i dha 500 shkopinjë në këmbët, i mori sendet e grabitura nga anija ulqinake, si dhe 2000 piastra dëmshpërblim. Pastaj i tha konsullit Leard se po të përsëriteshin veprime të tilla ai më mirë të largohej nga Durrësi¹⁹.

Të gjitha këto ngjarje bënë që deri në mbarim të vitit 1810 tregtia shkodrane të mos lidhej dot me tregtinë angleze, megjithëse për këtë e detyronin masat e ashpra franceze dhe zbatimi i tyre. Këto, shkroi konsulli Bryerë, nuk mund të mos i detyrojnë shqiptarët të braktisin tregtinë tradicionale të tyre me pjacën e Venedikut dhe të kthehen nga Malta, e cila nuk është më larg se Venediku. Bile ai çuditej sesi ky ndryshim nuk ishte bërë deri në këtë kohë dhe sesi tregtarët shkodranë ende nuk kishin provuar lidhjet me tregtinë angleze. Por, paralajmëroi ai, kur t'i provojnë vetëm një herë atëhere zor se do të largohen nga rrugët që të cojnë në Maltë jo vetëm se do të tregtojnë pa rreziqe, por do të kenë leverdi shumë më të madhe qoftë për punë të çmimeve, qoftë për shpenzimet²⁰. Ky parashikim nuk vonoi të realizohej, megjithëse marrëdhëniet me konsullin anglez Leard u acaruan dhe ky u detyrua jo vetëm të largohej nga Durrësi, por të paguante edhe 8800 zekinë që ishte vlera e anijeve dhe e ngarkesave që i përkisnin komandantit të Durrësit dhe miqve të tij, të cilat ishin grabitur prej korsarëve anglezë²¹.

17) Po aty, fl. 70-71. letra 4.7.1810.

18) Po aty, fl. 101 dhe 114. letrat 12.8.1810 dhe 16.9.1810.

19) Po aty, fl. 141. letra 14.11.1810.

20) Po aty, vol. 2. fl. 174-180. letra 9.12.1810.

21) Po aty, fl. 181, 185, 204, letrat 6 e 16.1.1810 dhe 24.2.1811.

Për lidhjet e tregtisë shkodrane me Maltën ndihmoi edhe rastësia. Kur u kthye një anije e kapur prej anglezëve, këta dhanë dëmshpërblimin në mallra angleze. Tregtarët shkodranë fituan nga shitja e tyre 48%, pasi zbritën shpenzimet. Ky fitim, që ishte rezultat i çmimeve shumë më të ulëta të mallrave manifakturale angleze në krahasim me ato franceze e italiane, ua hapi sytë dhe u zgjoi dëshirën për ta përsëritur këtë provë.²²

Qysh në muajt e parë të vitit 1811 në Shkodër filluan të vinin sasira të konsiderueshme mallrash koloniale nga Malta. Këto i sollën tregtarë austriakë që i kaluan transit për në Austri dhe në panaiuret e Rumelisë. Ashtu siç vepronin edhe në tregjet e tjera të pjesës evropiane të Perandorisë Osmane, tregtarët austriakë filluan të shkëmbejnë mallrat angleze me mallra vendase që kishte grumbulluar tregu i Shkodrës. Kështu rifilloi më me intensitet veprimtaria për çarjen e mëtejshme të bllokadës kontinentale. Tregtarët shkodranë, që i gjurmonin tregtarët e huaj, mësuan prej tyre jo vetëm rrugët legale, por edhe rrugët ilegale, kalimin e këtyre mallrave në formë kontrabande nëpër zotërimet franceze²³.

Arbitraritetet e francezëve i detyruan edhe tregtarët më konservatorë shqiptarë të braktisnin tregtinë franceze. Njëri prej tyre, reiz Aliu prej Tivari, pronar i anijes «Fatma» dhe i ngarkesës së saj, i pajisur me vërtetimin e konsullit francez për prejardhjen vendase të mallrave të ngarkuara, u ndoq nga një korsar anglez. Duke patur në anije gjithë pasurinë e vet reiz Aliu luftoi me korsarin dhe mundi të shpëtojë prej tij. Ai luftoi edhe me një të dytë dhe, për t'i shpëtuar hyri në portin e Buduas. Mirëpo aty, në vend që të lavdërohej e të ndihmohej, autoritetet franceze ia sekuestruan anijen dhe mallin. Konsulli Bryerë, që i kishte dhënë vërtetimin për të hyrë në portet e zotërimeve franceze, ndërhyri që t'i kthehej anija dhe malli për të mos e detyruar atë njeri që të hakmerrej. Në favor të tij ndërhyri edhe Mustafa Pasha²⁴, i cili u ankua te konsulli francez jo vetëm për reiz Aliun, por edhe për shtetasit e tjerë të cilëve u ngriheshin gracka të tilla. Ata ngarkonin mallrat e tyre në anije dalmatine dhe i dërgonin pa frikë në zotërimet franceze, sepse kështu ishin udhëzimet qeveritare, kurse nga ana tjetër vazhdonte sekuestrimi i tyre. I lodhur nga përgjigjet evazive dhe nga shtyria e pafund e afateve të konsullit francez për zhdëmtimet dhe ndryshimin e qëndrimeve të funksionarëve, francezë, Mustafa Pasha kërcënoi se do t'i drejtohej vetë perandorit. Që nga kjo kohë konsulli francez në Shkodër filloi të trajtohej ndryshe. Tashmë atij i servirej kafeja e duhani me dorën e majtë²⁵. Edhe komandantët e Ulqinit dhe të Tivarit, të cilët së bashku me Mustafa Pashën përpiqeshin ta përmbanin urrejtjen ndaj francezëve për të mënjanuar skandale politike me fqiniët e tyre të fuqishëm e agresorë, e humbën durimin dhe, me qëllim që të mos prisheshin me tregtarët e lundërtarët, filluan t'i afronin korsarët anglezë dhe të inkurajonin

22) Shih shën. nr. 23.

23) AMAE, CCC-Scutarin, vol. 2, fl. 218 e 223, letrat 24 dhe 31.3.1811.

24) Po aty, fl. 228, letra 13.4.1811.

25) Po aty, fl. 236-240, letrat 23.4 dhe 5.5.1811.

26) Po aty, fl. 240 e 249, letrat 5 e 15 maj 1811.

tregtinë me Maltën. Tashmë anijeve dalmatine nuk do t'u jepeshin mallra vendase, ato duhet të ktheheshin bosh në Trieste ose Raguzë²⁶. Ky qëndrim, që tregonte thujse hapur se veprimtaria ekonomike e tregut të Shkodrës me tregtarët anglezë po miratohej e po mbështetej edhe nga autoritetet vendase, bëri që konsulli Bryerë me keqardhje të njoftojë qeverinë e vet se gjatë muajit maj 1811 parashikimet e tij po vërtetoheshin: tregu i Shkodrës, ajo depo e madhe e Shqipërisë dhe e Rumelisë, kaloi në anën e anglezëve. Tregtarët shkodranë, duke vepëruar në mënyrë të maskuar sikurse tregtarët austriakë dhe francezë nisën sasira të mëdha dylli, lëkurësh të punuara dhe leshi në Maltë. Prova që bënë i kënaqi, prandaj, theksonte konsulli me keqardhje, lëndët bruto, si dhe të hollat që eksportohen nga Shqipëria, në vend që të bien në duart e fabrikave tona kundrejt prodhimeve franceze e italiane, po shkojnë në duart e anglezëve për shkak të gabimeve tona²⁷. Nuk mund të thuhej më qartë se kaq që tregu shkodran ishte radhitur kundër bllokadës kontinentale dhe po luante e do të luante rol me rëndësi në këtë drejtim.

Kështu dy tregjet ndërkrahinore, ai i Shqipërisë Jugore, me qendër Janinën, dhe ai Shqipërisë Veriore, me qendër Shkodrën, e zgjeruan rrezen e lidhjeve të tyre me tregun kapitalist evropian duke u lidhur me tregtinë më të fuqishme të tij, atë angleze dhe u bënë faktorë të rëndësishëm për dështimin e politikës franceze të bllokadës kontinentale.

Me karakterin arbitrar të rregullave të reja në lundrimin detar që përdorën Fuqitë e Mëdha duke i dhënë vetes të drejtën e përdorimit të dhunës kundër anijeve të shteteve asnjane, nuk pajtohej as Porta e Lartë. Ajo theksonte keqardhjen e vet për shkeljen e lirisë së lundrimit dhe deklaronte se nuk do të pranonte kurrë parime të tjera kundër lirisë detare e as pasojat e tyre. Por nuk guxonte të kundërvepronte dhe, pavarësisht nga ankesat e Mustafa Pashës për padrejtësitë e francezëve ndaj tregtarëve e lundëtarëve shtetas të tij, ajo jo vetëm nuk lejoi të merreshin masa hakmarrëse, por urdhëroi që anijet franceze të mos pengoheshin dhe të favorizoheshin në ujërat shqiptare²⁸. Por Bushatliu nuk i vuri në jetë këto porosi të cilat, po t'i zbatonte, do të rrezikonte së tepërmi qëndrimin e tij në pushtet, mbasi do të humbiste përkrahjen e shkodranëve e veçanërisht të të pasurve.

Si rezultat i lidhjeve tregtare me Maltën, tregtia shkodrane me zotërimet franceze pësoi rënie të ndieshme kurse u rrit xhiroja me mallra angleze. Për këtë ndikoi edhe kalimi kontrabandë i këtyre mallrave e sidomos e atyre koloniale përtej kufijve fqinjë. Qendra më e rëndësishme për kalimin e mallrave koloniale angleze në zotërimet franceze dhe për kalimin e kripës shqiptare në Itali, u bë qyteti i Tivarit që ndodhej shumë afër kufirit. Aty bënë takimet e tyre kontrabandistët e të dy anëve të kufirit, sepse dalmatinët, për shkak të kufizimeve të dekretëve perandorake franceze mbi bllokadën kontinentale, e favorizuan tregtinë e ndaluar dhe bashkëpunuan duke lidhur

27) Po aty, fl. 253, letra 26.5.1811.

28) AMAE. C.P. Turquie, vol. 221, letra nga Strasburgu 7.6.1811.

marrëveshje të fshehta me funksionarët e korrumpuar francezë të doganave²⁹.

Bllokada kontinentale bëri që të rritej kërkesa për mallra koloniale edhe në Francë. Kjo shkaktoi ngritjen e çmimeve sidomos të sheqerit e të kafesë. Edhe në Shkodër ndodhi ky fenomen që i rriti fitimet e reshperëve shkodoranë. Prandaj shtëpitë tregtare më të rëndësishme treguan interesim të madh për mallrat koloniale angleze. Kështu kontigjente të mëdha mallrash të tilla filluan të vinin nga Malta në Shkodër dhe tregtia e mallrave koloniale filloi të bëhej një degë e veçantë me peshë të madhe në tregtinë shkodorane³⁰.

Natyrisht kjo lloj tregtie sillte fitime të mëdha, por në Maltë përveç artikujve ushqimorë nuk kishte kërkesa për artikuj që shërbenin si lëndë e parë për industrinë. Gjatë tremujorit të tretë të vitit 1811, eksporti shkodoran i këtyre artikujve në Maltë ra shumë. Ai ishte thuhet zero³¹. Kjo gjë si dhe dalja e dekretit të 19 nëntorit 1811 me të cilin qeveria franceze korrigjonte masat e ashpra duke lejuar tregtinë detare me Shqipërinë, u bënë dy faktorë me peshë që lidhjet e vjetra ekonomike të Shkodrës me zotërimet franceze të mos ndërpriteshin. Veçse tashmë lidhjet me tregtinë angleze nuk mund të ndërpriteshin. Në tremujorin e dytë të vitit 1812 importi nga Malta dhe viset asnjane arriti në 3 milion franga, nga të cilat gjysmën e shumës e zuri kafeja. 70 herë u rrit importi në krahasim me tremujorin e parë³².

Etja për pasuri, që ishte shkaku i veprimeve arbitrare të funksionarëve francezë ndaj tregtisë e lundrimit shqiptar, nuk ishte më e vogël edhe tek anglezët e sidomos tek korsarët e këtij kombi. Në tremujorin e dytë të vitit 1811, kur u forcuan marrëdhëniet tregtare të Shkodrës me Maltën, korsarët anglezë kapën tri anije ulqinake, një që vinte nga Egjipti e dy që vinin nga Moreja. Të parën e mbytën, kurse dy të tjerat i shpunë në Maltë. Doemos ky veprim i pabesë i zemëroi ulqinakët të cilët shkuan te Mustafa Pasha për t'u ankuar dhe për t'i propozuar që të mos pranoheshin anijet angleze në bregdetin e pashallëkut. Ata kërkuar lejë për t'u hakmarrë duke kapur dy anije tregtare angleze që gjendeshin në Bunë dhe një anije korsare që gjendej në Tivar. Mustafa Pasha në fillim pranoi që ulqinakët të armatosnin anijet e tyre dhe t'i kapnin e t'i shpinin në Ulqin tri anijet angleze, por pasi u këshillua nga funksionarët më të matur e anulloi këtë masë dhe kërkoj nga Stambolli udhëzime sesi të vepronte³³.

Megjithë pengesat që rridhnin nga konflikti evropian, veprimtaria lundruese e tregtare që përbënte burimin kryesor të jetesës së qytetarëve të Shqipërisë Veriore, eci përpara duke zhvilluar tregtinë transite. Ajo solli të ardhura të shumta sidomos për borgjezinë tregtare shkodorane, për klasën feudale që zotëronte sasira të rëndësishme prodhimesh bujqësore e blegtorale për treg. Por solli të ardhura edhe për Bushatllin, sipërmarrësin kryesor të të ardhurave shtetërore ku për-

29) AMAE, CCC-Scutari, vol. 2, fl. 295-304, gusht 1811, fl. 357 letra 20.11.1811.

30) Po aty, vol. 3, letra 15.2.1812.

31) Po aty, vol. 2, fl. 339, letra 13.10.1811.

32) Po aty, vol. 3, letrat 15.2.1812 dhe 29.4.1812.

33) Po aty, vol. 2, fl. 349, letra 3.11.1811.

fshiheshin edhe doganat. Qeveritarët e sanxhaqeve të Kosovës dhe pronarët e çifligjeve patën përfitimet e tyre jo vetëm nga ngritja e çmimeve të produkteve ushqimore e sidomos të drithërave, por edhe nga qarkullimi i mallrave të shteteve evropiane nëpër territoret që qeverisnin ata. Veçanërisht të ardhura të shumta siguronte qeveritari i Prishtinës, Maliq Pasha, si nga pambuku egjiptian që drejtohej për në Francë, ashtu dhe nga mallrat angleze që vinin nga Selaniku e porte të tjera dhe kalonin në rrugët që përshkonin sanxhakun e tij. Ai merrte nga 5 piastra për çdo barrë³⁴. Përfitime patën edhe pronarët e karvaneve sidomos kur filloi depërtimi i mallrave angleze. Në këtë kohë çmimet e transportit u ngritën shumë.

Përfundimi i paqes së Bukureshtit midis Perandorisë Osmane dhe Rusisë, si dhe fillimi i fushatës franceze në Evropën Lindore sollën me vete një valë të re kundër politikës së bllokadës kontinentale dhe forcuan lidhjet ekonomike të tregut shkodran me tregtinë angleze. U rrit në përgjithësi kërkesa për produkte ushqimore dhe veçanërisht për drithëra buke. U rrit eksporti i tyre si në Shqipërinë Jugore ashtu edhe në Shqipërinë Veriore. Ndërsa hambari kryesor i drithërave në Jug ishte Thesalia, hambari kryesor i drithërave në Veri ishte Kosova. Për rrjedhim, megjithëse korsarët anglezë u rralluan edhe në ujërat shqiptare nuk lejohej më grabitja e anijeve tregtare franceze, tregtia me zotërimet franceze ra mjaft. Shkaku kryesor u bë forcimi i lidhjeve ekonomike me tregtinë austriake në formën e transitit. Duke blerë në Maltë mallra koloniale, por edhe manifakturë me çmime më të ulëta dhe me cilësi më të mirë se prodhimet franceze e italiane, shkodranët filluan t'i dërgonin ato drejt Austrisë edhe për faktin se tregtarët austriakë u mërztën nga vështirësitë që ndeshnin. Kështu fitimet e komisionet e tregtarëve të huaj, që e ushtruan atë veprimtari për një vit, tani kaluan në dobi të tregtarëve vendas. Nga depo e madhe e tregtisë austriake, tani Shkodra u kthye në një depo të tillë për tregtinë e vet. Blerja e mallrave nga Malta, si dhe lëvizja e çmimeve tashmë drejtoheshin nga vetë borgjezia tregtare vendase e cila u fuqizua ekonomikisht në mënyrë të ndjeshme³⁵. Nga gjithë sa u parashtua më lart, tregu shkodran luajti një rol mjaft të rëndësishëm në dështimin e bllokadës kontinentale gjë që i solli përfitime të mëdha.

Disfatat e francezëve në Rusi e pastaj në Evropë dhe së fundi largimi i tyre nga viset kufitare me Shqipërinë mënjanuan jo vetëm rreziqet por edhe fitimet e mëdha. Kalimi i zotërimeve franceze në duart e austriakëve bëri që tregtia e Shkodrës të lidhej përsëri me tregtinë austriake, ose më saktë, të vazhdonin marrëdhëniet tradicionale me pjacat e Raguzës, Triestes dhe Venedikut, por pa hequr dorë edhe nga tregtia me Anglinë.

34) AMAE, Prishtinë, fl. 43, letra 22.11.1812.

35) AMAE CCC — Scutari, letër pa krye, shkurt-mars 1813.

2. — QËNDRIMI POLITIK I VEZIRIT TË SHKODRËS NË KONFLIKTIN
EVROPIAN DHE PËRFORCIMI I PUSHTETIT TË TIJ NË VITET
1812-1819.

Meqenëse Ali pashë Tepelena në tremujorin e parë të vitit 1812 kishte nënshtruar gjithë Shqipërinë Jugore, kishte futur nën ndikimin e vet një pjesë të feudalëve gegë dhe po lidhte krushqi me qeveritarin e ri të Shkodrës, të cilin e kishte përkrahur të vinte në fuqi me qëllim që ta bënte për vete, Porta e Lartë, siç u tha në kapitullin paraardhës, vendosi t'i delte përpara këtij synimi. Duke qenë në prag të nënshkrimit të traktatit të Bukureshtit, dhe në pamundësi të marrë drejtpërsëdrejt masat kufizuese ndaj vezirit të fuqishëm të Janinës, sepse mund të shpërthente kryengritja në Shqipëri, Porta e Lartë ngriti Mustafa pashën e Shkodrës në rangun e vezirit jo sepse shtëpia e Bushatllinjve mbante qëndrim më të mirë ndaj pushtetit qendror ose se i besohej premtimit të Mustafa Pashës se do të jepte jetën për sulltanin, por sepse kjo shtëpi e fuqishme feudale nuk do të pranonte t'i nënshtrohej vullnetit të Ali Pashës dhe se vetëm rreth saj mund të grumbullohej klasa feudale geqe për të mos pësuar fatin e feudaleve toskë. Arma më e fortë e pushtetit qendror për të luftuar qeveritarët e fuqishëm dhe të pabindur krahinorë, ishte në radhë të parë futja e grindjes midis tyre dhe pastaj dërmimi i njërit prej të tjerëve. Duke i dhënë Mustafa Pashës të drejtën të shtrinte sundimin e vet mbi «vartësitë» apo krahinat e shkëputura prej autoritetit të shtëpisë së tij, Porta e Lartë shpresoi se do të ndizte konfliktin midis dy vezirëve shqiptarë dhe kështu do t'i pritej rruga bashkimit të tyre e, vetvetiu, edhe kryengritjes së shqiptarëve për shkëputjen nga sundimi osman.

Në të vërtetë feudalët shkodranë me Mustafa pashë Bushatllin në krye, si dhe të gjithë qeveritarët e tjerë të sanxhaqeve të Shqipërisë Verilindore nuk deshën të hynin nën ndikimin e vezirit të Janinës, prandaj veziri i Shkodrës filloi të përforconte autoritetin e vet dhe t'i kundërvihej Ali Pashës. Mirëpo një varg ngatërresash nuk lejoi përforcimin e autoritetit të tij. Ato duheshin nënjanuar, prandaj ai u përpoq në këtë drejtim.

Një ndër problemet më të mprehta për vezirin e ri Bushatlli ishte pakënaqësia e shkodranëve dhe ulqinakëve për dëmet që pësonte veprimtaria ekonomike e tyre në rrugët tokësore e detare. Në vështirësitë e pengesat që haste tregtia shkodrane në rrugët tokësore ku qarkullonin mallrat e saj, luanin rol të dorës së parë marrëdhëniet me Malin e Zi. Gjatë luftës ruso-osmane ky vend mbajti anën e Rusisë. Për rrjedhim malazeztë dëmtonin lidhjet tregtare të Shkodrës me zotërimet franceze që zhvilloheshin kryesisht me anë të rrugëve tokësore nëpërmjet Pastroviqit ku ata ndërhyjnë shpesh dhe e kishin bërë këtë krahinë problem për administratën franceze. Përveç kësaj edhe në krahinat e Shpuzës dhe të Podgoricës përleshjet kishin qenë të vazhdueshme. Francezët, të cilët po përgatiteshin për fushatën e tyre të madhe kundër Rusisë, ishin të interesuar t'i jepej fund veprimtarisë diversioniste që malazeztë kishin bërë kundër tyre e që mund të bënin gjatë kësaj fushate. Siç shkruante shtypi anglez, autoritetet ushtarake e diplomatike franceze kërkonin edhe tani ashtu si më parë

të tërhiqnin shqiptarët në luftën e tyre kundër Malit të Zi. Njëkohësisht diplomacia angleze, që po ia arrinte qëllimit për arritjen e pushimit të luftës midis Rusisë dhe Perandorisë Osmane, dhe që ishte e interesuar të ringjallej veprimtaria diversioniste e malazezve në dëm të francezëve synonte jo vetëm të mënjanohet ndërhyrja e shqiptarëve kundër Malit të Zi, por edhe të pushonin përleshjet kufitare dhe të vendoseshin midis vezirit të Shkodrës e Vladikës së Malit të Zi marrëdhëniet paqësore. Diplomacia angleze madje synonte edhe më shumë, të arrihej bashkëpunimi midis shqiptarëve dhe malazezve sepse, siç propagandonte shtypi anglez, francezët po përgatiteshin të pushtonin Shqipërinë duke filluar nga Shkodra për të dalë në Selanik e More³⁷.

Oborri i Shkodrës, i cili kishte vazhduar të ndiqte politikën e Ibrahim Pashës duke refuzuar çdo bashkëpunim ushtarak me francezët pa u autorizuar nga Porta e Lartë, ishte munduar të mos i acaronte marrëdhëniet me Malin e Zi. Bile disa muaj më parë ishte përpjekur të hynte në bisedime për të vendosur paqen duke ngarkuar për këtë mision Hasan Hotin, i cili shkoi në Podgoricë³⁸. Bisedimet e filluara nuk përfunduan, sepse kishte mosmarrëveshje midis krerëve malazezë dhe sepse në Bukuresht nuk ishte përfunduar paqja midis delegacioneve osmane e ruse por, pasi u nënshkrua traktati i paqes së Bukureshtit dhe mbërriti lajmi për përfundimin e tij, bisedimet rifilluan në muajin qershor. Për më tepër qysh në këtë kohë u. përhap lajmi sikur veziri shkodran u pajtua me krahinat malazeze kufitare³⁹. Në të vërtetë marrëveshja për pajtim u arrit në muajin gusht kur u bë takimi midis Sava Plamenacit dhe Ismail beut të Tivarit, pavarësisht se krahina e Piprit nuk desh të merrte pjesë në këtë marrëveshje dhe organizoi një sulm në krahinën e Podgoricës ku mbetën të vrarë disa njerëz të vezirit të Shkodrës dhe u rrëmbye një numër bagëtish. Ky sulm i nxorri telashe Bushatlliut, sepse iu desh të dërgonte kundër agresorëve një ekspeditë ndëshkimore prej 2000 hotjanësh e kelmendasish nën komandën e Hasan Hotit, i cili nuk vonoi të dërgonte në Shkodër një numër kokash të prera⁴⁰. Por kjo nuk pengoi që tregtia shkodrane me zotërimet franceze nëpërmjet rrugëve tokësore të normalizohej, aq më shumë kur në Maltë nuk shiteshin një varg artikujsh që shërbenin si lëndë e parë për prodhimet manufakturore.

Këto veprime për zgjidhjen e problemit të rrugëve tokësore që i interesonin edhe ekonomisë franceze, konsulli Bryerë nuk i kundërshtoi, por megjithatë raportoi se marrëveshja me Malin e Zi u leverdiste anglezëve dhe këta dhanë kontributin e tyre në pajtimin e Oborrit të Shkodrës me malazezët⁴¹.

Të dhënat që kemi nuk provojnë ndërhyrjen e drejtpërdrejtë të anglezëve në çështjen e pajtimit, por ndërsa kryheshin veprimet e lartpërmendura për pajtimin me Malin e Zi, Oborrit të Shkodrës iu paraqit rasti të përmirësonte marrëdhëniet me anglezët me qëllim që të më-

37) AMAE, CCC — Scutari, vol. 3, fl. 85, letra 17.6.1812.

38) Po aty, buletini, datë 4.3.1812.

39) Po aty, vol. 3, buletini nr. 17, dt. 1.7.1812.

40) Po aty, vol. 3, buletini 29, dt. 16.9.1812.

41) Idem.

njanoheshin edhe vështirësitë e pengesat e qarkullimit të mallrave me det. Në fillim të muajit korrik 1812 u duk në portin e Ulqinit anija luftarake angleze me 54 topa, fregata «Scipion». Komandanti i saj, i shoqëruar nga disa oficerë, zbriti në tokë dhe u nis për në Shkodër. Aty ai i bëri një vizitë Mustafa Pashës për ta uruar për martesën e tij dhe për gradën e vezirit. Në shenjë urimi e miqësie ai i dorëzoi vezirit Bushatlli dhurata dhe shpërndau bakshishe me grushte. Mustafa Pasha i priti shumë mirë oficerët anglezë, u dhuroi 15 deshë dhe pranoi ftesën për të shkuar në Ulqin e për të parë anijen e tyre⁴².

Pranimi i Bushatlliut për të shkuar në Ulqin u motivua në qytet se ai do të bënte një udhëtim për t'u zbavitur. Dhe në të vërtetë veziri i ri u nis për Ulqin bashkë me Oborrin e vet. Por edhe pse fregata angleze e përshëndeti mbërritjen e tij me 13 breshëri, ai nuk hipi në anije dhe u mjaftua ta vështronte atë nga toka⁴³. Më 8 korrik, pas takimeve të oficerëve anglezë me Mustafa Pashën, anija u largua nga Ulqini duke marrë me vete, për ta shpënë në Palermo të Sicilisë, kolonelin Daneze që kishte ndonjë muaj që kishte mbërritur në Shkodër dhe strehohej në shtëpinë e konsullit të Austrisë, Jak Mark Suma. Ai ishte kreu i lëvizjes kryengritëse të Dalmacisë kundër pushtimit francez⁴⁴.

Marrja me vete e këtij personi bëri që konsulli Bryerë të raportonte se misioni i vërtetë dhe i vetëm i fregatës «Scipion» ishte shpënia e tij në Sicili. Por të dhënat e mëvonshme treguan se oficerët anglezë, që u takuan me vezirin Bushatlli si në Shkodër, ashtu dhe në Ulqin, nuk i bënë atij vetëm një vizitë kortezie, por edhe diçka më shumë. Ata kishin për mision të tërhiqnin kolonelin Daneze dhe të siguronin furnizimin me sende ushqimore. Pas largimit të tyre veziri nuk u kthye menjëherë në Shkodër sepse, pasi dërgoi e thirri Jak Mark Sumën, u takua me oficerët e një fregate tjetër angleze. Fakti që, pas largimit të fregatës së dytë, mbërriti një e tretë në Tivar që shoqëroi dy anije të mëdha transporti, të cilat Ismail beu i ngarkoi me drithëra⁴⁵, tregoi qartë se Mustafa Pasha përfundoi në Ulqin marrëveshjen për të furnizuar anglezët me ushqime. Përveç kësaj, meqenëse oficerët e fregatës së tretë, që u takuan me Ismail beun në Tivar, u veshën me rrobe të pasura shqiptare si dikur lord Bajroni në Shqipërinë Jugore, dhe dërguan në Mal të Zi tri emisarë të tyre të shoqëruar nga njerëzit e beut tivaras, tregoi qartë se oficerët e fregatës «Scipion» ashtu dhe ata të së dytës kishin për mision të hynin edhe në marrëveshje politike me vezirin shkodran. Më së fundi, sjellja fyese e Oborrit të Shkodrës ndaj konsullit francez dhe paralajmërimi i tij se nuk ishte çudi që letrat do t'i datonte nga burgu, ishte një argument tjetër që tregonte se veziri i Shkodrës nuk mbeti pa hyrë edhe në marrëdhënie të fshehta politike me Anglinë.

Diplomacia angleze ishte e interesuar që Shkodra të vazhdonte të luante rolin e një depoje të madhe transiti për mallrat angleze që arri-

42) AMAE, CCC-Scutari, vol. 3, buletini nr. 18, dt. 4.7.1812.

43) Po aty, buletini nr. 19, dt. 7.7.1812.

44) Po aty, vol. 3, fl. 151, letra 18.10.1812.

45) Po aty, vol. 3, buletini 29, dt. 16.9.1812.

nin në disa miliona nëpërmjet veprimtarisë të tregtarëve austriakë dhe të rritej edhe veprimtaria e vetë tregtarëve shkodranë. Gjithashtu ajo ishte e interesuar që Shkodra të shërbente si pikë takimi e lëvizjes antifranceze të popujve të bregdetit të Adriatikut, por edhe për të dëmtuar mjetet e për të shterur burimet e furnizimit të francezëve. Këto ishin arsye kryesore që anglezët i përmirësuan marrëdhëniet politike me Mustafa Pashën derisa arritën që në tremujorin e tretë të vitit 1812 të mos vinin korsarë anglezë, ose kur paraqitej ndonjë autoritetet shqiptare të mos pengonin kapjen në ujërat e pashallëkut të anijeve franceze, megjithëse veziri kishte marrë urdhër të mbante qëndrim të prerë asnjansë. Për këto arsye konsulli Bryerë shkroi se anglezët po e korruptojnë Oborrin e vezirit të Shkodrës dhe se ky Oborr nuk u kënaq, por përkundrazi u trondit, kur mësoi fitoren franceze të Mozhauskut dhe hyrjen e trupave të Napoleonit në Moskë⁴⁶.

Pra Mustafa Pasha, duke u nisur nga interesat ekonomike të shtetasve të vet, megjithëse në Shkodër nuk pati ndonjë konsull anglez, hyri, ashtu sikurse edhe Ali Pasha, në marrëdhënie ekonomike e politike me anglezët, por pa i prerë marrëdhëniet me francezët. Kështu ai ia doli të mënjanonte vështirësitë që pengonin zhvillimin ekonomik të vendit dhe, për rrjedhim, të ulte zemërimin e tregtarëve shkodranë dhe iundërtarëve ulqinakë megjithëse disa veprime të tij nuk përputheshin me urdhrat e Stambollit. Edhe ky vezir shqiptar, ashtu si ai i Janinës, nuk hoqi dorë nga tradita e familjes së vet për të parë interesat e klasës së vet dhe për të mos pyetur shumë për politikën e Divanit dhe për fermanet e sulltanit⁴⁷. Mirëpo atij i duhej të zgjidhte edhe konfliktin e tij me Kapllan Pashën, me armiqtë e tij shkodranë të arratisur dhe me kapedanin e Mirditës, nga i cili varej jo vetëm çështja e kthimit nën sundimin e tij të krahinave të Shqipërisë së Mesme (Tiranës, Durrësit e Kavajës), por edhe përçarja në Oborrin e vet.

Brenda sanxhakut dhe bile brenda Oborrit të Shkodrës klasa feudale vazhdonte të ishte e përçarë. Ndonëse zgjidhja e çështjeve ekonomike i zhdukua pak a shumë disa nga shkaqet e kësaj përçarjeje, sepse këtu përzihehin edhe interesat e oborrtarëve si pronarë mjetesësh të shumta të prodhimit e të qarkullimit të mallrave, ekzistonin shkaqe të tjera. Qysh se filloi lufta për pushtet dhe Mustafa bej Bushatlliu u bë myteselim, mytesarif e më së fundi vezir i Shkodrës, filloi e erdhi duke marrë hov edhe veprimtaria arbitrare e feudalëve përkrahës të tij. Për një veprimtari të tillë dalloheshin në radhë të parë favoritët e nënës së Mustafa Pashës. Këta feudalë oborrtarë, sado besnikë që ishin, duke marrë në duart e tyre postet më të rëndësishme e duke kujtuar se tashmë mund të plotësonin ambicjet e dëshirat pa u ndëshkuar, po e tregonin me veprime të hapëta e të neveritshme në kurriz të popullit e të oborrtarëve të tjerë etjen për t'u pasuruar e për të shtënë në dorë privilegje të tjera. Mirëpo popullsia e Shkodrës, e cila nuk i duronte shumë padrejtësitë dhe priste që veziri t'u vinte fre arbitrariteteve të funksionarëve të tij, nuk ishte e kënaqur prej tij

46) Po aty, vol. 3, fl. 153 e 154, letrat 21 e 25 tetor 1812.

47) Po aty, vol. 3, fl. 119, letra datë ?, dhe fl. 140, letra 27.9.1812.

dhe prirej për afrim me opozitën e Oborrit që përbënte një parti më vete. Nga kjo gjendje ishte rrezik të lindnin skena skandaloze dhe të përsëritej lufta civile si dy tre vjet më parë⁴⁸.

Pikërisht kur kishin filluar bisedimet për pajtim me krerët e Malit të Zi dhe me anglezët dhe kur akoma nuk ishte arritur ndonjë përfundim, mbërriti lajmi se Ali pashë Tepelena rrethoi Dibrën⁴⁹.

Krahina e Dibrës, si pjesë përbërëse e sanxhakut të Ohrit, duhej t'i nënshtrohej vezirit të Janinës, i cili kishte investiturën e këtij sanxhaku dhe përfaqësohej aty nga Xheladin beu i Ohrit që kryente detyrën e mëkëmbësit të Ali Pashës. Mirëpo ajani i Dibrës, Jusuf beu, sikurse shumica e feudalëve gegë, nuk e shihte me sy të mirë shtrirjen e Tepelenasit në Gegëri. Prandaj dy muaj pas gradimit Mustafa Pashës si vezir i Shkodrës, në qershor të vitit 1812, filloi veprime armiqësore ndaj vezirit toskë dhe dëboi ushtarët e tij që kishin filluar të ndërtonin dy kulla në kufi të Dibrës së Poshtme. Atëhere Ali Pasha urdhëroi Meço Bonon, që gjendej në Manastir në krye të një force prej 400 ushtarësh të nisej kundër Jusuf beut. Ai kërkoi edhe ndërhyrjen e Kapllan pashë Toptanit, i cili gjithashtu varej administrativisht prej tij, të feudalëve matjanë dhe të kapidanit të Mirditës që të ndërhynin për të nënshtroar rebelin dibran. Kështu u krye rrethimi i Dibrës së Poshtme⁵⁰. Por, megjithëse dibranët luftonin me trimëri, ata nuk do t'u qëndronin gjatë rrethuesve. Kjo ngjarje, që shpërtheu në një kohë kur ende ishte e lëkundshme pozita e Bushatllit, tronditi si Oborritin e Shkodrës, ashtu dhe pashallarët gegë. Ajo u bë shkak që rreth vezirit të Shkodrës të afroheshin të gjithë krerët feudalë gegë të cilët i trembeshin sundimit të Ali pashë Tepelenës. Si pasojë, krahas kërkesës për ndërhyrje që pashallarët gegë i drejtuan Portës së Lartë, ata u morën vesh t'u dërgonin dibranëve ndihma ushtarake. Prandaj Mustafa Pasha fshehurazi, e ata haptazi dërguan forca në ndihmë të Jusuf bëj Dibrës. Kështu forcat e Meço Bonos, Kapllan pashë Toptanit, feudalëve të Matit dhe Kapedanit të Mirditës, që kishin rrethuar Dibrën e Poshtme, u gjetën para forcave të bashkuara të feudalëve gegë të lidhura me vezirin e ri të Shkodrës si dhe para ndërhyrjes së Portës së Lartë për pushimin e luftimeve. Ali Pasha, që kishte marrë urdhrin për pushimin e luftimeve dhe për largimin e ushtrive të palëve ndërluftuese, si dhe njoftimin për heqjen e Veli Pashës nga qeverisja e Moresë, u detyrua t'i nënshtrohet urdhrit të Portës së Lartë. Njëkohësisht u duk sikur u krijuan kushte të përshtatshme që Mustafa Pasha të dërgonte ushtrinë e vet për të vënë nën sundim krahinat e Tiranës, Durrësit e Kavajës, së pari, sepse banorët e tyre e prisnin me padurim një gjë të tillë dhe e ftuan të vepronte⁵¹, së dyti, sepse flitej që Ali Pasha u shpall rebel dhe sulltani kishte vendosur t'ia jepte pashallëkun e Beratit vezirit të Shkodrës⁵². Por Mustafa Pasha nuk ishte në gjendje

48) AMAE, CCC — Scutari, vol. 3, buletini 23, dt. 29.7.1812.

49) Po aty, buletini 19, dt. 7.7.1812.

50) AMAE, CCC — Janina, vol. 5 fl. 352 e 466 letrat e 24.6.1812 e 30.7.1812: BAI Hattihumayun defterleri, nr. 1-2, letra 23 Xhemazi ul ahir dhe 5 Rexhep 1227 H. —

51) AMAE, CCC-Scutari, vol. 3, bul. 22, dt. 22.7.1812 dhe bul. 1, dt. 24.1.1813.

52) Po aty, buletini 22, datë 22.7.1812.

53) AMAE, CCC-Janina, vol. 6, fl. 1, datë 4.8.1812.

të ndërmernte një veprim të tillë. Edhe Ali Pasha, të cilit i dolën probleme të tjera shumë të rëndësishme, e njoftoi dhëndrin të mos ua vinte veshin as thashethemeve e as urdhrave të Portës së Lartë kundër tij, dhe të mos ndërmernte veprime pushtuese, mbasi do të pendohej⁵⁴. Në të vërtetë, për çdo rast Aliu kishte dërguar ushtarë e municione në Shqipërinë e Mesme, si dhe Myftar Pashën në Berat që të merrte masa ushtarake⁵⁵.

Mbledhjet e krerëve feudalë shkodranë, të cilëve Mustafa Pasha u kërkoi mendimin mbi çështjen në fjalë, vazhduan disa javë dhe nuk dhanë ndonjë rezultat. Dhe në të vërtetë, gjatë kësaj kohe nuk u bë asnjë përgatitje ushtarake. Nuk u mor vendim për ndërhyrje ushtarake në Shqipërinë e Mesme, sepse, së pari, nuk u vërtetuan thashethemet mbi shpalljen rebel të Ali Pashës⁵⁶; së dyti, sepse gjendja e Oborrit të Shkodrës nuk ndryshoi; së treti, kur mbërriti koha e përfundimit të marrëveshjes me krerët e Malit të Zi, Mustafa Pashës iu desh të ndërhynte ushtarakisht kundër krahinës së Piprit, krerët e së cilës nuk ishin për pajtim, dhe së katërti, ishte koha për të konkretizuar marrëveshjen me anglezët. Por, megjithëse nuk guxoi të ndërhynte ushtarakisht në Shqipërinë e Mesme, Bushatlliu vazhdoi politikën e përforcimit të lidhjeve të tij me pashallarët kosovarë që do t'i shërbenin si mbështetje për të përballuar konfliktin me Ali pashë Tepelenën, po qe se do të krijoheshin kushtet e përshtatshme për të nënshtruar Shqipërinë e Mesme. Një veprim kuptimplotë në drejtim të përforcimit të lidhjeve me pashallarët kosovarë ishte edhe krushqia që ai lidhi me Maliq Pashën e Prishtinës. Në mesin e gushtit 1812, Bushatlliu martoi me Jashar pashën, djalin e adoptuar dhe trashëgimtarin e qeveritarit të Prishtinës, një kushërirën e tij, bijën e vezir Ibrahim Pashës⁵⁷.

Në mbarim të vitit 1812, ashtu si vezirit të Janinës e djemve të tij, edhe vezirit të Shkodrës i erdhi konferma për sundim gjatë vitit 1813⁵⁸. Por viti i dytë i qeverisjes së Mustafa pashës si vezir tregoi përsëri se pushteti i tij ishte ende i paqëndrueshëm.

Megjithëse konsulli Bryerë njoftoi qysh në muajin janar se u prish paqja midis vezirit të Shkodrës e Malit të Zi, për shkak se ai paskësh pranuar ta nënshtronte krahinën e Kuçit, ta merrte nën sundim dhe ta furnizonte me drithë për ta nxjerrë nga zia e bukës, po qe se ajo do të ndizte luftë me krahinat malazeze fqinje, e vërteta doli krejt ndryshe⁵⁹. Meqënëse jo vetëm krahina e Kuçit vuante për bukë, por edhe i gjithë Mali i Zi, në Shkodër erdhi Sava Plamenaci të merrej vesh me vezirin për çështjen e furnizimit me ushqime.

Ata ranë dakort që nga një anë malazezë të lejoheshin të hynin në Pashallëkun e Shkodrës për t'u furnizuar me ushqime, plumba e barut sipas nevojës, nga ana tjetër, në rast lufte malazezë t'i jepnin vezi-

54) Shih shën. nr. 53.

55) AMAE; CCC-Janina, vol. 6, fl. 1, datë 4.8.1812.

56) Po aty, CCC — Scutari, vol. 3, buletini 24, datë 9.8.1812.

57) Po aty, buletini 26, datë 19.8.1812.

58) Po aty, buletini 37, datë 13.12.1812.

59) Po aty, buletini nr. 1 e 2, datë 24 e 31.1.1813.

rit një ndihmë prej 500 luftëtarësh që do t'i komandonte Hysen bej Bushatliu, komandanti i rojës së vezirit⁶⁰.

Ndërsa arrihej në një marrëveshje të tillë, një parti e fortë e kryesuar prej Molla beut të Tiranës mundi të bënte për vete tri të katërtat e qytetit dhe t'i kundërvihej prirjeve të Kapllan pashë Toptanit drejt afrimit me Ali Pashën. Kjo parti, ashtu si edhe dy parti të tilla që ishin krijuar në Elbasan e në Durrës, jo vetëm kishin kërkuar prej vezirit të Shkodrës të dërgonte në ndihmë të malësive të Dibrës 2000 luftëtarë për t'i dhënë fund presionit të forcave rrethuese që nuk ishin larguar dhe kishin shkelur urdhrin e Portës së Lartë të verës së vitit 1812, por nisën për në Shkodër Molla beun e Tiranës për të parashtruar edhe një herë kërkesën se ato tri parti dëshironin të ktheheshin nën qeverisjen e vezirit të Shkodrës⁶¹.

Mirditasit i dolën në rrugë dhe e arrestuan Molla beun, por edhe forcat malësore të vezirit të Shkodrës, që ishin dërguar për të siguruar kalimin e beut tiranas, ndërhyjnë me shpejtësi, e liruan atë prej duarve të mirditasve dhe e sollën në Shkodër shëndoshë e mirë⁶². Kjo ngjarje ishte një sukses për forcat e Mustafa Pashës. Sukses ishte edhe refuzimi i krahinave përtej Drinit për t'u lidhur me kapëdanin e Mirditës, i cili i joshi me premtime e të holla të furnizuara nga Janina. Ato i mbetën besnike vezirit shkodran. Një sukses i fundit ishte edhe fakti se Kapllan pasha, i detyruar të largohej nga rrethimi i Dibrës nën presionin e forcave të Jusuf bej Dibrës, të pashallarëve fqinjë dhe të vezirit shkodran që kishte vepruar fshehurazi, nuk guxoi më të qëndronte në Tiranën e pushtuar prej tij para disa viteve, por u tërhoq për siguri në fortesën e Krujës.

Nuk mbetej tjetër veçse të ndërmerrej ekspedita për të vendosur pushtetin e vezirit të Shkodrës në Tiranë e në krahinat e tjera që kishin kërkuar një gjë të tillë. Mirëpo grindjet në Oborritin e Shkodrës ishin pengesë serioze. Megjithatë Mustafa Pasha thirri krahë e malësive të Shkodrës dhe i porositi që të ishin gati për të marshuar, sapo t'i njoftonte⁶³. Ata përbënin forcën ushtarake më të rëndësishme të Pashallëkut të Shkodrës dhe ishin të lidhur kryesisht me favoritët e vezirit dhe të nënës së tij. Veçse edhe këta, të përkrahur nga më të fuqishmit e Oborrit, të cilëve u ruanin e u kullosnin tufat e bagëtive, i kishin shtuar zullumet veçanërisht në bregdetin e Ulqinit e të Tivarit ku zbrisnin bagëtitë e tyre për verim. Ankesat që i ishin drejtuar Oborrit të Shkodrës për teprimet e malësorëve, nuk ishin marrë parasysh. Më në fund u mbush kupa e durimit me fyerjen që iu bë një ulqinak⁶⁴. Ky nuk u ankua, por ditën e pazarit priti në Ulqin ardhjen e malësorëve që e patën fyer për të marrë hak. Ky veprim ndezi

60) Po aty, buletini nr 7, datë 3.3.1813.

61) Po aty, buletini nr. 1, datë 24.1.1813.

62) Po aty, buletini nr. 3, datë 10.2.1813.

63) Po aty, buletini 4, datë 14.2.1813.

64) Idem. buletini 5, datë 21.2.1813.

një sherr të madh në qytet midis malësorëve dhe ulqinakëve që përfundoi me vrasjen e dhjetë malësorëve dhe të një qytetari⁶⁵.

Komandanti i Ulqinit ndërhyri në ndihmë të malësorëve. Atëherë qytetarët u ngritën kundër tij duke kërkuar që malësorët të mos shkelnin më në Ulqin dhe e detyruan të mbyllej në kala. Mustafa Pasha, kur mësoi revoltën e ulqinakëve, dëshoi të dërgonte forca për të vendosur rendin, por qyteti i Ulqinit e njoftoi se ishte gati të luftonte dhe t'i priste me luftë forcat e tij. Atëherë veziri u detyrua të hiqte dorë dhe në vend të forcave ushtarake, dërgoi një funksionar shkodran të aftë e të kujdesshëm për të ulur valën e zemërimit të Ulqinit. Ky funksionar u lejua të hynte në qytet pa asnjë nga shoqëruarit e tij. Disa ditë me radhë as dërgoi e as mori ndonjë lajm nga Shkodra.⁶⁶

Ndërsa kjo ngjarje ngjalli shqetësim në Shkodër, Tivari e viset fqinje me Ulqinin u solidarizuan me ulqinakët dhe morën vendim të mos i qasnin më malësorët në afërsitë e tyre⁶⁷.

Më së fundi, më 20 shkurt, Mustafa Pasha mori lajm mbi përfundimin e bisedimeve midis të dërguarit të vet dhe krerëve të qytetit të Ulqinit. Ata nuk hiqnin dorë nga mendimi për të mos i pranuar malësorët në qytet e në rrethin e tij edhe sikur të hynin në luftë me ta dhe me mbrojtësit e tyre, dhe caktuan ditën e hënë si afatin e fundit për largimin e malësorëve nga kullotat. Kush nuk do të largohej deri atë ditë do të sulmohej. Veziri s'pati ç'të bënte kundër një vendimi kaq të prerë, prandaj filloi tërheqja me shpejtësi e familjeve të malësorëve bashkë me tufat e bagëtive të tyre drejt vendlindjes, megjithëse ishte ende shpejt për kthimin e tyre në malësi⁶⁸.

Ndërsa ndodhte gjithë kjo trazirë dhe Bushatlliu nuk dinte se si të vendoste rregullin e të shuante sherrin e qyteteve të Ulqinit e të Tivarit me malësorët, kapedani i Mirditës bëri për vete dy krahina fqinje me të, që, u shkëputën prej vartësisë së vezirit të Shkodrës dhe kërcënoi për pushtim krahinën e Zadrimës. Atëherë Mustafa Pasha, në marrëveshje me pashallarët fqinjë, urdhëroi arrestimin e mirditorëve, që u gjendën në tregjet e qyteteve të qeverisura prej tyre, si dhe mbylljen e këtyre tregjeve për malësorët e Mirditës dhe të krahinave të lidhura me të. Kjo masë ishte një bllokim ekonomik që synonte kapitullimin e kapidanit të Mirditës, dikur vasal i Shtëpisë së Bushatllinjve, e tani kundër kësaj shtëpie⁶⁹. Kronikat e Shkodrës bëjnë fjalë për arrestimin e 90 mushkarëve mirditas me urdhër të Mustafa Pashës⁷⁰.

Mirëpo kapidani Preng Lleshi, si përgjigje për masën që mori veziri, dërgoi e arrestoi tregtarët shkodranë që ktheheshin nga panairi i Strugës⁷¹. Pastaj duke u përforcuar edhe me 500 maqedonas ndër-

65) Idem.

66, 67, 68) Idem.

69) Po aty, buletini 7, datë 3.3.1813.

70) «Hylli i Dritës», viti 1931, f. 113.

71) AMAE, CCC-Scutari, buletini nr. 8, datë 7.3.1813.

mori një zbritje në Zadrimë që u shoqërua me grabitjen e djegien e disa fshatrave të saj, veçanërisht të fshatit Mjedë⁷².

Muhedin beu, i cili ishte kushëri i vezirit dhe komandant në Zadrimë, dha alarmin. Mustafa Pasha urdhëroi mobilizimin e gjithë shkodranëve të aftë për luftë për të marshuar në Zadrimë dhe, me tri të shtëna topi, thirri edhe malësorët. 500 kalorës u grumbulluan menjëherë dhe u nisën kundër mirditasve. Këmbësorët u grumbulluan në mbrëmjen e 9 marsit, por nuk u nisën, sepse pritën malësorët që duhej të mbërrinin të nesërmen. Por as shkodranët e as malësorët nuk u nisën për arsye se për në Zadrimë marshuan nja 2000 malësorë të afërsive të saj. Këta e detyruan kapidanin e Mirditës të tërhiqej në malet e veta, pasi la 7 të vrrarë e 30 të plagosur, dhe të dërgonte në Shkodër të plotfuqishmin e tij për të biseduar e zgjidhur mosmarrëveshjet, e, në radhë të parë, çështjen e bllokimit ekonomik, mbasi njerëzit e tij po vdisnin urie⁷³.

Nga këto bisedime duket se u arrit vetëm lirimi i të arrestuarve që ishin në duart e të dy palëve dhe heqja e bllokadës ekonomike. Kapidani i Mirditës as këtë herë nuk iu nënshtrua vezirit Bushatlli⁷⁴. Megjithatë kjo ngjarje dha të kuptohet se Bushatllinjët ishin ende të fortë dhe kishin shumë influencë. Këtë e provoi fakti se thirrjes për mobilizim që bëri Mustafa Pasha, brenda disa ditëve iu përgjigjën 12-13 mijë shtetas të tij, qytetarë e malësorë, të cilët kërkuan të marshonin për Tiranë⁷⁵. Kjo tregonte interesimin e banorëve të Shqipërisë Veriore dhe veçanërisht atë të shkodranëve për kthimin e Shqipërisë së Mesme nën qeverisjen e Bushatllinjve dhe për rifillimin në radhë të parë të marrëdhënieve ekonomike, të nevojshme për të dy pjesët e vendit. Por veziri, i cili nuk mund të nënvlerësonte gjendjen në Oborrin e vet, zemërimin e Ulqinit e të Tivarit dhe mosmarrëveshjet me Mirditën, nuk pranoi, sepse nuk ishte koha e përshtatshme për një konflikt të ri ushtarak, i cili nuk mund të merrte fund me fitore brenda një kohe të shkurtër. Kapllan Pasha, përveç që mbrohej fort në kalanë e Krujës, vazhdonte të ishte një feudal i fuqishëm. përkrahej nga kapedani i Mirditës dhe varej nga veziri i Janinës. Sidomos me këtë të fundit, që tashmë gëzonte përkrahjen e anglezëve, ai nuk deshi t'i acaronte më tej marrëdhëniet, bile kërkonte që në dukje të kishte lidhje normale. Pashai Toptanas kishte krijuar marrëdhënie të mira edhe me anglezët të cilët i furnizonte sidomos me drithë e lëndë druri. Një konflikt me të do të zemëronte edhe Portën e Lartë në një kohë kur kishte shpërthyer rebelimi i pashës së Vidinit dhe Emin agës në Rumeli, si dhe kryengritja në Serbi. Përveç këtyre, në kufijtë veriorë të Pashallëkut të Shkodrës gjendja ishte shumë e trazuar, aty do të shpërthente kryengritja kundër pushtuesve francezë. Për dëbimin e francezëve nga fqiniësia kufitare, sepse ata përbënin një kërcënim të vazhdueshëm politik e ushtarak dhe ishin një pengesë e madhe për zhvillimin tradicional të marrëdhënieve ekonomike, ishte i interesuar edhe Oborri i Shkodrës, i cili tërthorazi po

72) Po aty. buletini nr. 9, datë 10.3.1913 dhe «Hylli i Dritës», 1931 f. 113.

73) Idem dhe buletini nr. 10, datë 14.3.1913.

74) Shih shën. nr. 72.

75) AMAE, CCC-Scutari, buletini 10, datë 14.3.1912.

jepte ndihmesën e vet që nga viti i kaluar, duke u dhënë çdo lehtësi anijeve angleze për strehim e furnizim, duke favorizuar depërtimin e mallrave angleze në kontinentin evropian, duke lejuar veprimtarinë e udhëheqësit të kryengritjes antifranceze, kolonelit Daneze, që strehohej në Shkodër, duke pushuar luftimet me malazeztë e duke i furnizuar ata me ushqime e me municione sipas nevojës. Pa një qëndrim të tillë edhe pse në dukje asnjës, por efektivisht antifrancez, koloneli Daneze nuk do të mund të tërhiqte në sulmin e Kotorrit e të Raguzës luftëtarët e Malit të Zi dhe as Sava Plamenaci nuk do të mund të deklaronte para disa javësh në Shkodër se pa kaluar dy muaj forcat malazeze do të sulmonin francezët për t'i ndëshkuar⁷⁶.

Veziri i Shkodrës refuzoi të dërgonte ushtrinë e vet në Tiranë edhe për faktin se ai duhej ta kishte atë të gatshme për mbrojtje për të përforcuar bregdetin nga Shkodra në Ulqin, ku vendosi poste të reja rojesh nën komandën e kapitenit të skelës në Grykën e Bunës, dhe për të qenë i lirë të përqendronte vëmendjen e vet nga ajo anë ku do të zhvilloheshin luftime, gjë që e paralajmëronte veçanërisht prania e forcave jo të zakonshme detare angleze gjatë bregdetit, një pjesë e të cilave ishin ankoruar në portet e Ulqinit e të Tivarit.

Në pragun e veprimeve luftarake kundër forcave franceze në Ishujt Jonianë e në Grykat e Kotorrit, diplomacia angleze pasi siguroi gjatë muajit prill përkrahjen e vezirit të Janinës duke dërguar të bisedonte me të gjeneralin Ejre, ngarkoi edhe kundëradmiralin Fremantel të bisedonte për një çështje të tillë me vezirin e Shkodrës. Në ditët e fundit të muajit maj 1813, anija luftarake angleze «Milford», e armatosur me 84 topa, hyri në Portin e Ulqinit. Komandanti i saj dhe i divizionit detar anglez në detin Adriatik, Fremantel, i dërgoi fjalë vezirit të Shkodrës me anë të disa oficerëve dhe e ftoi të vinte ta takonte në Ulqin për bisedime⁷⁷.

Mustafa Pasha, i cili duket se e priste dhe e dëshironte një takim me një personalitet të lartë anglez, e pranoi ftesën menjëherë dhe pa vonesë mbërriti në Ulqin më 30 maj 1813. Sipas zakonisht, komandanti mik i dhuroi dy topa me çakmak, kurse veziri i dha atij dy kobure shqiptare të stolisura me argjend. Ekuipazhit të anijes i dërgoi pije freskuese⁷⁸.

Bisedimet u zhvilluan në Ulqin e jo në anije, ku veziri u ftua të hante drekë, siç u fol ato ditë në Shkodër. Se ç'u bisedua dhe ç'u arrit në atë takim nuk ka të dhëna. Konsulli Bryerë nuk njoftoi mbi brendinë e atyre bisedimeve. Ai vuri në dijeni qeverinë e vet se në mbarim të takimit as veziri e as Fremanteli nuk mbetën të kënaqur⁷⁹. Në njoftimet e mëvonshme Bryerë shkroi se në Lisa po ndërtohej një korvetë shumë e bukur e dubluar me bakër dhe e armatosur me 12 topa që do t'i dhurohej vezirit të Shkodrës sipas premtimit që i kishte bërë kundëradmirali Fremantel në takimin e Ulqinit, dhe se

---

76) Po aty, fl. 224, letra 24.5.1813 dhe buletinet 13 e 18, datë 3 mars e 27 maj 1813.

77) Po aty, buletini 19, datë 31.5.1813.

78) Po aty, buletini 20, datë 3.6.1813.

79) Po aty, buletini 21, datë 14.6.1813.

Anglia kërkonte ta tërhiqte vezirin e Shkodrës në luftë, me qëllim që ta shtynte Perandorinë Osmane kundër Francës⁸⁰.

Duke u nisur nga këto njoftime dhe nga fakti se edhe Porta e Lartë kërkonte ruajtjen e asnjësisë, duhet supozuar se Mustafa Pasha, ashtu sikurse Ali Pasha, refuzoi të hynte në luftë të hapët kundër Francës, në qoftë se iu kërkua një gjë e tillë, kurse nga ana tjetër ai siguroi partnerin anglez se do të vazhdonte të jepte ndihmesën e vet për dëbimin e francezëve. Ky qëndrim kuptohet nga fakti se politika e tij ndaj malazezëve nuk ndryshoi, kurse marrëdhëniet diplomatike e ekonomike me francezët u keqësuan. Sidoqoftë pas këtij takimi marrëdhëniet e Oborrit të Shkodrës me anglezët shkuan duke u përmirësuar, kurse ato me francezët duke u keqësuar. Këtë prirje pati parasysh sidomos kryekonsulli Pukëvilë kur shkroi se vezirët e pashallarët e Shqipërisë janë lidhur që të gjithë kundër Napoleonit duke ndjekur planet e Britanisë së Madhe⁸¹.

Ndërkohë Kapllan pashë Toptani, i sigurt se veziri i Shkodrës nuk do ta sulmonte, shkoi aty nga fundi i muajit prill në Janinë dhe u kthye pas dy muajve. Gjatë kësaj kohe u përhap fjala sikur Ali Pasha ia dorëzoi Portës së Lartë dhe, një herë tjetër, sikur u thirr në Janinë gjoja për të pajtuar Ali Pashën me të birin, Veli Pashën⁸². Këto nuk ishin veçse thashetheme që i vinin në vesh konsullit Bryerë⁸³. Vajtja e Kapllan Pashës në Janinë duhet të kishte lidhje së pari me planin e Ali Pashës për të marrë komandën e luftës kundër kryengritësve serbë, plan që, siç dihet, nuk u pranua prej sulltanit. Së dyti, duhet të kishte lidhje edhe me gjendjen e krijuar në Shqipërinë e Mesme dhe me qëndrimin ndaj vezirit të Shkodrës. Sidoqoftë ky pasha nuk ishte në gjendje të kryente veprime kundër Bushatlliut me kokën e vet, prandaj u detyrua t'i përkulej Tepelenasit të fuqishëm.

Nga mbarimi i muajit qershor gjithë ajanëve dhe pashallarëve të Rumelisë, me përjashtim të Ali pashë Tepelenës, sulltani u dërgoi thirrjen për të marrë pjesë në luftën kundër kryengritjes serbe. Veziri i Shkodrës u urdhërua të dërgonte një kontigjent prej 500 vetësh, por të veshur me kostumin dhe kapllakun e delinjve, që shqiptarët e urrenin dhe jo me kostumin kombëtar. Mustafa Pasha urdhëroi të zbatohesh plotësisht urdhri i sulltanit, prandaj pasi grumbulloi të hollat për pajisjen e ushtarëve sipas atij urdhri, në muajin gusht e nisi kontigjentin për në Novi Pazar ku duhej të bashkohej me kontigjente të tjera⁸⁴. Kjo bindje i çuditi shkodranët. Mirëpo Bushatlliut i duhej përkrahja e Stambollit, mbasi pozita akoma e lëkundshme e pushtetit të tij e kërkonte një bindje të tillë. Pas një muaji erdhi lajmi se veziri i Madh Hurshid pasha i theu disa herë serbët dhe hyri thellë në trojet e tyre⁸⁵. Pas një lajmi të tillë shpërtheu në Dalmaci kryengritja për dëbimin e pushtuesve francezë.

80) Po aty, letra datë 29.7.1813.

81) AMAE, CCC-Janina, vol. 7, fl. 331, letra 24.7.1813.

82) AMAE, CCC-Scutari, buletinet 21 e 22, datë 14.8. e 16.8.1813.

83) Po aty, letra 15.7.1813.

84) Po aty, buletini 23 e 28, datë 28.6. e 11.8.1813.

85) Po aty, buletini 31, datë 6.9.1813.

Me t'u thyer ushtria franceze në «betejën e kombeve» në Lajpcig, ngritën krye provincat dalmatine. Forcat franceze nga toka e nga deti u bllokuan në Raguzë e Kotorr prej 15.000 anglezëve e malazezëve. Në muajin janar të vitit 1814, në Shkodër erdhi lajmi se Raguza ra, kurse Kotorri rezistonte. Ky lajm, që tregoi qartë se më në fund erdhi dita e largimit të francezëve, i gëzoi shqiptarët⁸⁶. Kjo ngjarje u dha mundësinë atyre të rifillonin marrëdhëniet ekonomike me fqinjët të cilat thuajse ishin ndërprerë si nga deti, ashtu dhe nga toka.

Me ndryshimet që ndodhën në Francë, ku u kthyen në fuqi Bourbonët, edhe Mark Bryerit, ashtu si vëllezërve Pukëvilë, u erdhi urdhri për të mbyllur konsullatën franceze në Shkodër dhe për ta çelur atë në Raguzë. Por konsulli në fjalë, që ishte i sëmurë e që nuk ishte i kënaqur për zhvendosjen e konsullatës, sepse nga kjo nuk do të kishte asnjë përfitim, e shtyu transferimin e tij deri në muajin mars 1816. Para se të largohej ai u takua edhe me Mustafa Pashën, me të cilin kishte shumë kohë që nuk ishte takuar. Veziri i shprehu atij keqardhjen për heqjen e konsullatës nga Shkodra, meqenëse ai e konsideronte të dobishme praninë e saj për tregtinë e qytetit⁸⁷. Megjithatë në këtë kohë u ndërpreu marrëdhëniet diplomatike me Francën që kishin filluar më 1806.

Pas largimit të francezëve nga viset fqinje të Shqipërisë dhe vendosjes së anglezëve në ishujt Jonianë e të austriakëve në provincat dalmatine, marrëdhëniet midis vezirit të Janinës dhe atij të Shkodrës të paktën në sy të Portës së Lartë ishin normalizuar, bile midis tyre ishte krijuar edhe një farë bashkëpunimi. Për këtë flet edhe një njoftim që Mustafa Pasha, në shtator të vitit 1814, i bëri Ali Pashës për një sulm të malazezëve në Kotorr, kur ky qytet kishte rënë nën sundimin austriak. Me këtë njoftim ai vuri në dijeni vezirin e Janinës dhe ky Portën e Lartë, bile vetë sulltanin, se malazezët e thyen gjeneralin austriak që komandonte kalanë e Kotorrit⁸⁸.

Këto marrëdhënie midis dy vezirëve ishin krijuar me sa duket për faktin se as gjatë vitit 1814 dhe as gjatë vitit 1815, Bushatlliu nuk kishte ndërhyrë në Shqipërinë e Mesme. Në mungesë të dhënash të tjera, kjo kuptohet nga një dokument arkival në të cilin bëhet fjalë se mukatatë e duhanit të Tiranës për vitin 1816 iu dhanë në sipërmarrje Abdurrahman beut të Kapllan pashë Toptanit, kurse ato të Durrësit e të Kavajës, iu dhanë Ibrahim beut të Shazivar Kavajës⁸⁹. Qëndrimi në pritje i vezirit Bushatlli rridhte edhe për arsye të tjera. Së pari, kryengritja serbe vazhdoi me gjithë sukseset e Hurshid Pashës dhe nuk pushoi veçse në tetor të vitit 1815 kur bashkë me forcat e tij vepruan edhe ato të Valiut të Rumelisë, vezir Ali pashë Marashit, dhe ato të oeveritarit të Thesalisë, vezir Veli pashë Tepelenës. Vetëm në këtë kohë serbët u detyruan t'i drejtoheshin sulltanit për marrë-

86) Po aty, CC-Janina, vol. 8, fl. 306, letra 27.I.1814; Remerand, G. Vep. cit, f. 208.

87) Po aty, CCC-Ragusa, vol. 9, fl. 88, letra 24.9.1814, 9.2.1815, 13.8.1816, 31.8.1816.

88) BAI-Hd. Arshivi, letra e Ali pashë Tepelenës, dt. 8.9.1814, drejtuar Hysen bej Konicës dhe vezirit të madh.

89) AQSH, fondi i Elbasanit, dok. 410708.

veshje. Nga bisedimet që ata filluan me Vezirin e Madh, Hurshid Pashën, arritën më së fundi në një kompromis sipas të cilit ata pranorin të pushonin luftimet dhe t'i paguanin tributin sulltanit, por me kusht që të mbanin armët⁹⁰. Me fjalë të tjera, duke mos siguruar përkrahjen e forcave ushtarake të feudalëve kosovarë, të cilët merrnin pjesë në fushatën kundër kryengritjes serbe, Mustafa Pasha edhe sikur të dëshironte të shtrinte pushtetin e vet në Shqipërinë e Mesme, nuk kishte në dorë mjetet e nevojshme për të filluar konfliktin.

Së dyti, meqenëse në Oborritin e Shkodrës vazhdonte fryma e përcarjes, Abdyl aga Dervishi, Xhelaledin beu dhe Ibrahim bej Serdari organizuan një komplot të rrezikshëm për të rrëzuar Mustafa Pashën, e bile për ta vrarë. Në majin e vitit 1815, këta feudalë, armiq të vezirit të Shkodrës, pasi ishin lidhur me oborrtarët e partisë opozitare, të cilët donin ta merrnin nga brenda kalanë e Shkodrës, dhe pasi kishin rënë në marrëveshje me Preng Lleshin e Mirditës për të zbritur në Zadrinë e për të marshuar drejt Shkodrës, u vunë në krye të malësorëve të Lezhës, që i kishin bërë për vete dhe, në ditën e caktuar sulmuan e pushtuan kalanë e Lezhës. Preng Lleshi hyri në Zadrinë dhe qëndroi në fshatin Troshan për të pritur lajmin e pushtimit të kalasë së Shkodrës. Ndërkohë, në Shkodër u krye sulmi nga brenda në kala. Feudalët komplotistë të Oborrit kapën e vranë visartatin e vezirit, por nuk mundën të kapin Mustafa Pashën, i cili jo vetëm u mbrojt në një pjesë të pallatit e të kalasë, por mundi të fuste nga jashtë nëpër bedena njerëzit e vet. Kështu aksioni dështoi dhe 22 feudalë komplotistë shkodranë u kapën dhe u dënuan me vdekje⁹¹. Pas kësaj ngjarjeje veziri thirri në ndihmë malësorët dhe urdhëroi vartësit e tij të mobilizonin forcat e tyre luftarake.

Më 30 maj 1815, komandanti i Tivarit, që kishte qenë në Shkodër, u kthye në Tivar dhe të nesërmen urdhëroi krerët e fshatrave që një ose dy burra për shtëpi t'i dërgonin në Tivar e prej aty të niseshin në luftë kundër mirditasve⁹².

Në popull ishte përhapur fjala sikur ky mobilizim do të shërbente për të përballuar ushtrinë e Ali Pashës që po marshonte me shpejtësi e komanduar prej Abdyl aga Dervishit, Xhelaledin beut dhe Ibrahim bej Serdarit, të cilët kishin marrë Lezhën dhe po i drejtoheshin Shkodrës nëpërmjet Zadrinës. Njëkohësisht, flitej sikur edhe ulqinakët mbanin anën e Ali Pashës dhe se ky nuk do të ngurronte ta nënshtronte vezirin e Shkodrës, meqenëse gruaja e tij, që ishte mbesa e Aliut, kishte vdekur dhe lidhjet e krushqisë ishin zgjidhur⁹³. Ky ishte vetëm një supozim si shumë të tjerë për shkak se Malësorët e Lezhës përbënin vetëm një forcë të vogël në shërbim të feudalëve shkodranë të arratisur, të cilët nuk kishin të bënin me forcat ushtarake të Ali Pashës. Prania e ushtrisë së vezirit të Janinës ishte thjesht imagjinatë e komentatorëve të kohës, sepse dokumentacioni që kemi deri më sot e që mund t'i besohet nuk bën

90) DAZ. Presidialni... letra e G. Sumës, 12.10.1815.

91) Kronikat e Shkodrës, «Hylli i Dritës», viti 1931, f. 115.

92) DAZ «Presidialni...», dokumenti 4.6.1815.

93) Idem.

fjalë për pjesëmarrje të ndonjë force të tij, përkundrazi ai flet për malësorët lezhjanë e mirditas siç u përmend më sipër. Kushtet politike, që ishin krijuar në këtë kohë e përjashtojnë ndërhyrjen e tij. Veçanërisht fitoret e armatës osmane në Serbi dhe prania e saj në afërsi të Shqipërisë ishte një faktor të cilin s'kishte sesi të mos e kishte parasysh Ali Pasha, të cilit nuk i pëlqenin aventurat.

Forcat malësore të Mbishkodrës, besnike të vezirit, iu përgjigjën si zakonisht menjëherë thirrjes së Bushatlliut, i cili i nisi për Zadrimë. Kur Preng Lleshi kuptoi se komploti në Shkodër kishte dështuar, plaçkiti Troshanin dhe ua mbathi këmbëve për në Mirditë⁹⁴.

Po kështu duket se bënë edhe Abdyl aga Dervishi me shokët e tij. Forcat e vezirit të Shkodrës vendosën rendin pa ndonjë kundërshtim dhe komploti mori fund me dështim të plotë.

Sidoqoftë, kjo ngjarje tregoi se pushteti i Mustafa Pashës vazhonte të ishte i lëkundshëm dhe kjo përbënte një nga pengesat themelore që ai të ndërmernte veprime ushtarake për rivendosjen e qeverisjes së vet në Shqipërinë e Mesme. Megjithatë dështimi i këtij komploti shërbeu mjaft për përforcimin e autoritetit të tij.

I mbetur vetëm përballë forcës ushtarake dhe bllokadës ekonomike të Bushatlliut dhe në rrezik që të humbiste pozitën shoqërore në krahinën e Mirditës, kapedani Preng Lleshi më së fundi u detyrua të pajtohej me vezirin e Shkodrës dhe të lidhej me të duke iu nënshtruar. Si shpërblim për këtë nënshtrim vezir Mustafa Pasha, më 25 nëntor 1815, e konfirmoi me shkrim shtëpinë e Gjon Markut «si shtëpi të parë të gjithë Mirditës», ashtu siç e kishin njohur atë vezirët paraardhës⁹⁵. Edhe ky fakt tregon se Preng Lleshi nuk varej e nuk ishte shitur tek Ali Pasha, sikurse bëhet fjalë aq shumë në dokumentet franceze. Po kështu, edhe Xheladind beu, Ibrahim beu e Abdyl aga Dervishi. Veçse, ndërsa mirditorët u pajtuan, sepse ishte çështje jete për krahinën e tyre, bejlerët kundërshtarë shkuan në Janinë dhe kërkuan mbështetje te Ali Pasha për t'i shërbyer, sapo marrëdhëniet midis dy vezirëve u prishën.

Pas pajtimit Preng Lleshi vdiq⁹⁶. Mënjanimi i krerëve kundërshtarë në Shkodër dhe pajtimi me Mirditën u bënë faktorë të dorës së parë që në Pashallëkun e Shkodrës të vendosej rendi dhe të përforcohej edhe autoriteti i vezirit, i cili arriti në moshë madhore dhe mori në duart e veta frenat e drejtimit. Vullneti i tij tashmë filloi të ndihej edhe te feudalët e Shqipërisë së Mesme dhe të asaj Verilindore me të cilët ai i zbuti dhe i përmirësoi marrëdhëniet. Por në të njëjtën kohë ai filloi të mbante qëndrim armiqësor ndaj Ali Pashë Tepelenës sidomos pas zgjidhjes së krushqisë. Kjo armiqësi erdhi duke u rritur, sepse edhe veziri i Janinës nuk qëndroi duarkryq. Ai strehoi dhe i mori në shërbimin e vet bejlerët shkodranë të dëbuar nga Mustafa Pasha.

Edhe krerët e Malit të Zi, duke parë se Bushatlliu tashmë

94) Kronikat e Shkodrës, «Hylli i Dritës», 1931, f. 115.

95) AQSH, Fondi i Bushatllinjve, letra e vezirit Mustafa Pashës drejtuar krerëve të Mirditës, datë 25.11.1815.

96) Shih shën. nr. 94.

dha shenja se kërkonte të bashkonte në pashallëkun e vet krahinat e shkëputura të Kuçit e të Piprit, i sheshuan mosmarrëveshjet si-domos me krerët e këtyre dy krahinave dhe vendosën kontakte të fshehta me Abdyl aga Dervishin e pasuesit e tij të strehuar në Janinë. Korrespondenca, që zbuloi policia austriake midis Sava Plamenacit dhe Ibrahim bej Serdarit në pranverën e vitit 1818, ishte një dëshmi për lidhje të malazezve me armiqtë e vezirit të Shkodrës e nëpërmjet tyre edhe me Ali pashë Tepelenën⁹⁷.

Për të ndëshkuar krahinën e Piprit, me të cilën nuk kishin rresh-tur sulmet reciproke në kufi, në muajin gusht 1818, hynë brenda në atë krahinë 2000 luftëtarë shqiptarë të vezirit të Shkodrës. Ky sulm gati sa nuk ndezi luftën me Malin e Zi, sepse Vladika dha kushtrimin për mobilizimin e përgjithshëm dhe, në krye të 6000 vetëve, u nis në ndihmë të krahinës së Piprit. Në të njëjtën kohë ai vuri në dijeni vezirin e Shkodrës për gatishmërinë e tij⁹⁸.

Këtë herë konflikti duket se mbeti me kaq, sepse në dokumentacion nuk flitet më gjatë për të. Por tërheqja e trupave shqiptare nga krahina e Piprit, që mund të ketë urdhëruar veziri për të mos ndezur luftën, nuk pengoi që sulmet e ndërsjellta të dendëshoheshin e marrëdhëniet e fqinjësisë të keqësosheshin. Ambicia e malazezve për të realizuar ëndrrën e tyre të vjetër, për të shtënë në dorë kalatë e Shpuzës dhe të Podgoricës, po rritej. Duke përfituar me sa duket nga mosmarrëveshjet e Mustafa Pashës me pashallarët fqinjë të Kosovës, siç do të bëhet fjalë më poshtë, krerët e Malit të Zi u përgatitën dhe ia filluan një lufte të vërtetë për të pushtuar kalatë e lartpërmendura. Më 17 mars 1819, një forcë e madhe e përbërë prej 15 000 vetash kapërceu kufirin. Gjatë sulmit ajo mundi të shkatërronte urën e gurtë mbi lumin Moraça, por nuk mundi të përparonte më tej. Forcat vendase, të përkrahura nga ushtria që u dërgoi veziri i Shkodrës, jo vetëm e ndalën por, duke u hedhur në kundërsulm, e dëbuan⁹⁹.

Gjatë viteve 1815-1819 autoriteti i Mustafa Pashës ishte shtrirë mbi sanxhaqet shqiptare fqinje që përfshiheshin në veziratin e tij. Sipas një njoftimi zyrtar të policisë austriake dhënë në muajin shtator 1818 qeverisë provinciale të Dalmacisë në Zara, pashallarët e sanxhaqeve të Prizrenit e të Prishtinës i ishin nënshtruar atij. Po kështu edhe pashai i sanxhakut të Dukagjinit, i cili ishte edhe kushëriri i tij. Mirëpo ky qeveritar duket se nuk shkante mirë me myteselimin e vet në Gjakovë, Mustafa Pashën, i cili ishte prej derës së fuqishme rivale të Kryezinjve. Për të zgjidhur këtë grindje Bushatlliu përdori autoritetin e vet. Ai e hoqi, e kapi dhe e solli në Shkodër myteselimin e Gjakovës bashkë me familjen e tij¹⁰⁰, megjithëse e kishte kushëri.

Vërtet pashallarët kosovarë i ishin nënshtruar vezirit të Shkodrës, por ky nënshtrim kishte kufi të përcaktuara qartë. Për të mbrojtur interesat e përbashkëta, veziri nuk duhej të cënonte privilegjet që gëzonin si dhe të drejtat e tyre si qeveritarë. Ndryshe reagonin sa herë që u

97) DAZ. Presidialni... letra 16.5.1818.

98) Po aty, letra 20.8.1818.

99) BAI-HD, dok. 21000, letra 16 maj e 26 qershor 1819.

100) Idem.

shkeleshin ato. Nga muaji tetor i vitit 1818, marrëdhëniet e Emin pashës së Prizrenit e vëllait të tij, Mahmud Pashës, si edhe ato të Maliq pashës së Prishtinës me vezirin e Shkodrës filluan të ftoheshin e bile të acaroheshin sa tërhoqën vëmendjen e Portës së Lartë. Shkaktar u bë veziri i Shkodrës me ndërhyrjet e tij në favor të Numan pashës së Pejës, me të cilin ishte pajtuar në dem të Emin pashës së Prizrenit.

Në muajin tetor të vitit 1818, për shkak veprimesh arbitrare të kryera në sanxhakun e Dukagjinit, me të cilat dukej se lidhej edhe grindja me Mustafa pashë Gjakovën, sulltani e shkarkoi Numan Pashën nga posti i qeveritarit të Dukagjinit dhe urdhëroi vezirin e Shkodrës ta arrestonte dhe ta internonte në Sofje ku kishte selinë e vet valiu i Rumelisë. Njëkohësisht në vendin e Numan Pashës sulltani emëroi Emin pashën e Prizrenit¹⁰¹.

Vezi i Shkodrës, me qëllim që Emin Pasha të mos merrte pushtetin në Pejë por ta merrte ai vetë qeverisjen e sanxhakut të Dukagjinit ose t'ia kthente përsëri Numan Pashës, krijoi pengesa e turbullira serioze. Ai iu lut sulltanit që Numan Pasha të mos internohej në Sofje, por të vinte në Shkodër, meqenëse ishte kushëriri i tij. Duke menduar, se edhe kështu çështja do të zgjidhej dhe për t'i bërë qejfin vezirit të Shkodrës, sulltani e pranoi lutjen e Mustafa Pashës¹⁰². Mirëpo ky nuk e zbatoi urdhërin plotësisht por e la Numan Pashën bashkë me të birin, Asllan Pashën, në Pejë. Bile dërgoi trupat e veta në krahinat e Pejës, Bihorit e Tërgovishtës që ta mbronin me pretekstin e vjeljes së xhizjes. Ndërkohë Emin Pasha kishte dërguar në Pejë myteselimin e vet. Ky, me të vajtur, aty, dogji sarajet e Numan Pashës dhe konfiskoi gjithë pasurinë e tij. Me mbërritjen e forcave të vezirit, përkrahësit e Numan Pashës e dëbuan myteselimin e Emin Pashës jo vetëm për shkak të zullumeve të tij, por edhe se Emin Pasha nuk mori pëlqimin e banorëve të Pejës, siç ishte zakoni dhe as atë të vezirit të Shkodrës¹⁰³.

Kur mori vesh këto ngjarje sulltani u zemërua me Mustafa Pashën dhe urdhëroi që të kërcënohej e, po të mos hiqte dorë, të ndëshkohej¹⁰⁴. Porta e Lartë menjëherë dërgoi në Shkodër njërin kapu xhibash pas tjetrit të cilët i bënë të ditur vezirit zemërimin e sulltanit.

Për të mënjanuar këtë valë dhe për të fituar kohë, Mustafa Pasha bëri sikur u pendua dhe i tha kapuxhibash Abaz beut se po e kuptonte që kishte gabuar duke mbrojtur Numan Pashën dhe se po merrte veten në qafë për hatër të tij, prandaj kishte vendosur të tërhiqte forcat e veta nga Peja, Bihori e Tërgovishta. Gjithashtu ai do t'i lutej valiut të Rumelisë të ndërhynte për ta pajtuar me Emin Pashën e Mahmud Pashën e Prizrenit. Valiu i Rumelisë, pasi e këshilloi vezirin Bushatlli të largonte trupat nga tri krahinat e lartpërmendura, ndërhyri për pajtim dhe njoftoi Portën e Lartë se marrëdhëniet e ftoh-

101) Shanizade Tarihi, vol. II, f.

102) Po aty, vol. III, f.

103) BAI-Hd dok. nr. 21218, 21238, dt. 12.11.1818 dhe 16 e 30 maj 1819.

104) Po aty, dok. 27.6.1819.

ta të tij me dy pashallarët kundërshtarë u përmirësuan. Edhe kapuxhibashi Abaz bej, pasi kërkoi prej vezirit të sillte Numan Pashën në Shkodër, e prej valiut të Rumelisë të tërhiqte në Oborin e vet Asllan Pashën, dhe pasi mori vesh se Mustafa Pasha filloi t'i tërhiqte trupat nga krahinat e pushtuara, raportoi në Stamboll se punët morën rrugë të mbarë¹⁰⁵.

Mirëpo kjo punë nuk mund të zgjidhej pa u vendosur se kush do caktohej myteselim në Pejë. Mustafa Pasha nuk tërhoqi as trupat nga krahinat që kishte pushtuar e as Numan Pashën me të birin nga Peja. Qëllimi i tij ishte të arrinte faljen e kushëririt dhe vendosjen e tij si myteselim i Pejës e pastaj ose i kushëriri, prandaj kërkoi nga Porta e Lartë që Numan Pasha të emërohej myteselim duke theksuar se pejanët e donin atë dhe ishin të kënaqur si prej tij, ashtu dhe prej Asllan Pashës. Nga ana e vet edhe Emin Pasha, nën pretekstin se banorët e Pejës e donin për myteselim vëllanë e tij, Mahmud Pashën, njoftoi Portën se e emëroi në atë post. I përkrahur ushtarakisht nga pashallarët e tjerë kosovarë, ai u përgatit ta vendoste të vëllanë me forcën e armëve¹⁰⁶. Me këtë rast Ali Pasha nuk mungoi t'u premtonte, këtyre pashallarëve ndihmë e bashkëpunim. Në të njëjtën kohë ai dërgoi bejlerët e Matit dhe ata të Dibrës së Poshtme për të nënshtruar Dibrën e Sipërme e Kërçovën dhe u orvat të ndërhynte në Shqipërinë e Mesme, feudalët e së cilës tashmë preferonin sundimin e Bushatlliut¹⁰⁷.

Ishte e qartë se grindja do të shndërrohej në rebelim me armë. Porta e Lartë dhe vetë sulltani u interesua ta mbyllnin këtë çështje që sipas tyre po bëhej tepër shqetësuese.

Me këtë rast sulltan Mahmudi II tërhoqi vëmendjen se në përgjithësi trazirat në Shqipëri kryhen ose me shtytjen e Ali Pashës ose me atë të Mustafa Pashës, por ne duhet të bëjmë sikur nuk dimë gjë, prandaj, porositi ai, dërgoni letra këshillimi¹⁰⁸. Atëherë u vendos që në postin e myteselimit të Pejës të emërohej kapuxhibashi i Oborrit të sulltanit. Ibrahim agai. Këtë vendim Porta ia njoftoi vezirit të Shkodrës duke e porositur që myteselimi i emëruar prej Emin Pashës të mos shkonte në Pejë, meqenëse populli nuk kishte besim te Mahmud Pasha e për pasojë do të shpërthente rebelimi, aq më shumë pasi Numan Pashës i ishte djegur pallati dhe i ishin konfiskuar çifligjet e pasuria tjetër¹⁰⁹.

Mustafa Pasha, kur mori vesh se Ali Pasha kishte përfituar nga grindja e tij me pashallarët kosovarë dhe u kishte premtuar atyre ndihmë dhe aleancë, dhe pasi u informua se ai po përpiqej të bënte për vete Dibrat, Matin e Shqipërinë e Mesme, njoftoi Portën e Lartë se e pranonte me kënaqësi emërimin e Ibrahim agait në postin e myteselimit të Pejës dhe se edhe banorët e këtij qyteti ishin të kënaqur. Ai premtoi gjithashtu se Ibrahim agait nuk do t'i ndërhynte

105) Po aty, dok. 21218, dt. 12.11.1818.

106) Po aty, dok. 21238 dt. 30.5.1810 dhe dok. nr. , dt. 16.5.1819.

107, 108) Po aty, dok. pa nr. e datë.

109) Po aty, dok. 20935 e 21003, datë 27.6.1819.

as haptazi e as fshehurazi, se do të tërhiqte njerëzit e vet që po vilnin xhizjen nga krahinat e Pejës, Bihorit e Tërgovishtës dhe ishte dakort që kushërinjtë e tij të largoheshin nga qyteti i Pejës. Rreziku që e kërcënonte bëri që këtë herë Mustafa Pasha t'i mbante premtimet e dhëna për të siguruar përkrahjen e Portës së Lartë. Edhe sulltani i besoi. Ai deklaroi se veziri i Shkodrës ishte penduar, prandaj megjithëse kishte dhënë urdhër që të kërcënohej e të ndëshkohej po të mos bindej, tani kërkoi që ai të këshillohej¹¹⁰).

Me vajtjen e Ibrahim agait si myteselim i Pejës dhe me emërimin e tij pak më vonë si mytesarif i sanxhakut të Dukagjinit çështja e Pejës u mbyll thujtë krejtësisht. Kështu Mustafa Bushatlliu hoqi dorë nga pretendimet e veta dhe u pajtua me pashallarët kosovarë. Edhe këta, të trembur nga ndërhyrja e vezirit të Janinës në Dibër e në Kërçovë, si dhe në Shqipërinë e Mesme, jo vetëm u pajtuan me të, por vunë dhe forcat e tyre në dispozicion të tij. Kështu bashkarisht iu kundërvunë forcave të Ali Pashës dhe bënë që ato të tërhiqeshin pas pesë muajve luftë¹¹¹. Mirëpo në tetor të vitit 1819, veziri i Shkodrës ndërhyri edhe një herë pranë Portës së Lartë në favor të Numan Pashës. Në lutjen e tij Mustafa Pasha njoftoi se Numan Pasha gjendej në Shkodër e i biri në Guci. Meqenëse atyre u ishte marrë pasuria dhe vuanin për bukën e gojës, lutej që të faleshin, sepse ishin penduar, t'u jepej nga një funksion shtetëror për të shërbyer me besnikëri dhe të lejoheshin të ktheheshin në Pejë. Divani nuk pranoi që ata të ktheheshin në Pejë, sepse ishte rrezik të nxirrnin përsëri ngatërresa, prandaj vendosi të qëndronin aty ku ishin. Edhe sulltani e miratoi këtë vendim¹¹².

Edhe pse Porta e Lartë nuk ia plotësoi dëshirën, veziri i Shkodrës, që i druhej shtrirjes së pushtetit të Ali Pashës në pjesën e Gëgërisë të panënshtuar prej tij, u mbështet te qeveria qendrore dhe u tregua i gatshëm të vepronte kundër vezirit plak të Janinës, të cilin e paditi se synonte të pushtonte gjithë Shqipërinë¹¹³. Seperatizmi feudal vazhdonte të ishte tepër i fortë.

3. — PJESEMARRJA E FEUDALËVE TË SHQIPËRISË VERIORE NË NËNSHTRIMIN E SHQIPËRISË JUGORE DHE NË SHEMBJEN E PASHALLËKUT TË JANINËS NGA PUSHTUESIT OSMANË (1820-1822).

Duke marrë anën e Portës së Lartë dhe duke i shprehur sulltanit gatishmërinë për të luftuar kundër vezirit të Janinës, Mustafa pashë Bushatlliu bëri hapin e parë drejt një gabimi shumë të rëndë politik, pasojat e të cilit jo vetëm do të binin mbi kokën e tij, por do të

110) Idem si dhe dok. nr.?, datë 27.6.1819.

111) Idem si dhe dok. ?, datë 27.6.1819.

112) Po aty, dok. nr. ?, datë 24.10.1819.

113) Shih. shën. nr. 109-112.

agjësoninin të gjitha fitoret e sidomos ato me karakter politik të arri-
tura nga klasa feudale shqiptare — pashallëket e mëdha feudale
shqiptare.

E sigurt se tashmë kryengritja në Shqipëri nuk mund të shpër-
thente për shkak të armiqësisë së dy vezirëve shqiptarë, Porta e Lartë,
pasi e qortoi Ali Pashën dhe e paralajmëroi se ndodhej në pragun e
greminës, nuk vonoi të fillonte zbatimin e planit të masave të sulltan
Mahmudit II për të kufizuar pushtetin e tij dhe për të asgjësuar pasha-
llëkun e tij duke nxitur për këtë qëllim edhe një pjesë të feudalëve
shqiptarë kundër të tjerëve.

Masave kufizuese të sulltanit kundër shtrirjes së pushtetit të vet,
Ali Pasha nuk deshi t'u bindej dhe preferoi ta mbronte me luftë
frytin e veprimtarisë së tij shumëvjeçare. Këtë ditë ai e kishte pri-
tur prej shumë kohësh dhe ishte përgatitur. Kështu filloi konflikti
i armatosur i tij me sulltan Mahmudin II.

Për ta tërhequr Mustafa Pashën e Shkodrës në këtë konflikt,
Divani perandorak vendosi që sanxhaqet e Elbasanit dhe të Ohrit
t'ia jepte atij si shtesë me porosi që të shkonte t'i shtinte në dorë sa
më parë duke i njoftuar vartësit e Aliut në ato vise që të largoheshin
me të mirë, ndryshe do të dëboheshin me forcë¹¹⁴. Ali Pasha, që nuk
rreshti së marri masa mbrojtëse, dërgoi përforcime artilierësh edhe
në kalatë e Elbasanit dhe të Peqinit, dërgoi të thërrisnin në Janinë
Xheladin beun e Ohrit për t'i dhënë porositë e rastit për një qëndresë
të vendosur kundër çdo sulmi të forcave të sulltanit¹¹⁵. Ai do të kishte
edhe ndihmën e forcave të Myftar Pashës që ishte vendosur në kalanë
e Beratit e që duhej të përballonte sulmet e vezirit të Shkodrës nga
Veriu dhe të valiut të Manastirit nga Lindja.

Mustafa pashë Bushatlliu, pasi mori njoftim për ndëshkimin e
Ali Pashës dhe Veli Pashës, sepse veprimet e tyre cilësoheshin të papël-
qyera, dhe pasi mori fermanin që e porosiste të linte në Shkodër një
myteselim dhe të nisej menjëherë të merrte në dorëzim dy sanxha-
qet që i ishin dhënë si shtesë, u nis nga Shkodra në dhjetëditëshin e
parë të muajit qershor, megjithëse e paralajmëroi Portën e Lartë se
kufijtë e Shkodrës rrezikoheshin nga sulmet malazeze. Interesat parti-
kulariste dhe dëshira për të vendosur pushtetin në ato sanxhaqe, krerët
vendas të të cilave si dhe popullsitë e tyre e kishin njoftuar se do të
merrnin anën e tij, po qe se ai do të vinte me forca të shumta, e nxi-
tën Mustafa Pashën të mos mendonte më gjatë dhe të vihej në rrugë
në krye të një ushtrie të madhe. Pa praninë e tij me forca të shumta
askush nuk guxonte të bënte më të voglin veprim kundër Ali Pashës,
Pra separatizmi feudal, që i kishte rrënjët e thella te ky vezir shqip-
tar, nuk e la të kuptonte se me këtë veprim ai po pengonte çështjen
e madhe të bashkimit politik të vendit, që ishte në fund të fundit
e vetmja rrugë për të mbrojtur edhe interesat e veta, pasurinë e push-
tetin, të cilat ai do t'i humbiste përfundimisht me përforcimin e push-
tetit të sulltanit në Shqipëri.

Sulltani, i cili u gëzua se e futi në lak, urdhëroi t'i shkruhej

114) BBI-Hd nr. 12, letra e Ali Pashës, Ramazan 1235 H (12.6.1820)

115) Po aty, dok. 21005, letrat 11 e 12 Rexhep 1235 H (25-26 prill 1820)

vezirit të Shkodrës që ta shtonte ushtrinë e vet, po qe se nuk e kishte të mjaftueshme, të pushtonte dy sanxhaqet dhe të inkurajohej me premtimin se shteti do t'i jepte çdo ndihmë që do t'i nevojitej¹¹⁶.

I interesuar që Mustafa Pasha të hynte sa më parë në veprim dhe të grumbullonte sa më shumë forca ushtarake me qëllim që armiqësia midis tij dhe vezirit të Janinës të thellohej e të mos arrihej ndonjë marrëveshje bashkëpunimi, sulltani e porositi veçanërisht valiun e Rumelisë të largonte çdo ftohtësi që mund të kishte pasur me vezirin shkodran dhe të bënte ç'mos që ajani i Dibrës, Abaz beu, të cilit iu dha grada e kapuxhibashit, si dhe qeverisja e dy Dibrave, të vihej në dispozicion të Mustafa Pashës e të shkonte në harmoni me të. Sipas porosisë të sulltanit, një qëndrim të tillë, duhej të mbanin edhe bijtë e Kapllan pashë Toptanit¹¹⁷.

Dhe sipas vendimit që kishte marrë, Mustafa Pasha u nis me 24 000 ushtarë të pushtonte sanxhaqet e Elbasanit dhe të Ohrit qysh më 2 qershor¹¹⁸. Para se të vihej për rrugë i dërgoi letër Abdurrahman bej Toptanit, djalit të Kapllan pashës, që ishte taraf i Ali pashës, se do të kalonte nëpër Tiranë për të marrë në dorëzim qeverisjen e dy sanxhaqeve të lartpërmendura, prandaj t'i siguronte ushqime e zahire për ushtrinë¹¹⁹. Me të mbërritur në afërsi të Tiranës dolën e pritën përfaqësuesit e qytetit të kryesuar nga kadiu dhe nga Abdulla beu, kushëri i Abdurrahman beut. Edhe ky, që kishte qenë partizan i Ali Pashës, iu paraqit vezirit në një fshat mbanë rrugës dhe i kërkoi falje¹²⁰. Kështu krahina e Tiranës iu nënshtrua vezirit Bushatlli. Kështu ndodhi edhe me qytetin e Durrësit. Haxhi pashë Toptani, që ishte graduar mirmiran pak kohë më parë, iu nënshtrua Mustafa Pashës i pasuar me një ushtri prej 3000 vetësh. Mirëpo, meqenëse Bushatlliu i kishte shkruar Portës se nuk dinte sesi të vepronte me Abdurrahman beun që nuk i kishte dalë vetë përpara për ta pritur dhe që nuk i kishte kërkuar falje, atij i mbërriti urdhri nga Stambolli për ta vrarë Abdurrahman beun. Bashkë me këtë urdhër i mbërritën edhe urdhra të tjera, prandaj Mustafa Pasha ktheu përgjigje se do t'i zbatonte. Por Abdurrahman beu, nga që u lajmërua apo dyshoi, u arratis në Mat. Po kështu bëri edhe Haxhi Pasha, i cili bashkë me ushtarët e vet shkoi në Krujë. Por ndryshe nga i vëllai, ky u pendua dhe, duke i dërguar peng të birin e duke treguar gatishmëri t'i dërgonte edhe ushtrinë e vet po të kishte nevojë, iu lut vezirit Bushatlli ta falte. Mustafa Pasha e fali, pranoi si peng të birin që e dërgoi në Shkodër, por nuk pranoi ushtarët. Ai kishte 24 000 të tillë¹²¹.

Prej Tirane Mustafa Pasha i shkroi letër edhe parisë së sanxhakut të Elbasanit për të dëbuar njerëzit e Ali Pashës që nuk do të bindeshin

---

116) Po aty, dok. nr. 20958, letra e Mustafa pashës së Shkodrës datë 5 shaban 1235 H (5.5.1820).

117) Po aty, dok. 21008, letra valiut Rumelisë dt. 3 Ramazan 1235 (15.6.)

118) Idem.

119) BBI-Hd. nr. 12, dok. 21026 b, letra e Mustafa pashë Shkodrës, 17 Ramazan 1235 H (29.6.1820).

120) Shih shën. nr. 82.

121) BAI-Hd nr. 12, dok. 20020, dt. 5 e 16 Ramazan 1235 H (16 e 27 qershor 1820).

për t'u larguar me të mirë. Me të marrë vesh se ai ishte në rrugë e sipër për në Elbasan, kjo pari filloi të vepronte më me zell, sepse sapo kishte vdekur zëvendësi i Ali Pashës, Abdulla pashë Taushani. Në krye të parisë elbasanase u vu nipi i Abdulla pashës, Mehmet bej Elbasani, i cili ishte në të njëjtën kohë edhe nipi i Abaz bej Dib-rës të cilin e kishte dajë. Në këto kushte gjashtëqind-shtatëqind ushtarë toskë të kalasë së Elbasanit u dëbuan. Por edhe nga krahinat e Sulovës dhe Vërçës, vartësit e Ali Pashës bashkë me ushtarët e tyre u larguan pa kundërshtuar e duke u lutur «aman». Që të gjithë ata morën rrugën e Beratit. Sidomos në Sulovë Ali Pasha kishte ndërtuar kulla e fortifi-kata si kala në të cilat mbante garnizone me nga një bylykbash në krye. Duke ditur këtë gjëndje, Mustafa pashë Bushatlliu nisi nga Ka-vaja forca të shumta kundër tyre të shoqëruara me artileri. Duke mos mundur t'u bënin ballë këtyre forcave, garnizonet e Ali Pashës në Sulovë i braktisën kullat e fortifikatat e tyre dhe shkuan në Berat tek Myftar Pasha. Natyrisht kullat dhe fortifikatat e braktisura, si dhe konakët e forcave të vezirit të Janinës u sheshuan¹²².

Mustafa Pashës iu nënshtrua pa kundërshtim edhe krahina e Peqinit, me gjithë kalanë e saj. Sulejman pashë Peqini, edhe pse kishte dërguar peng të birin në Janinë, doli e priti vezirin e Shkodrës dhe iu nënshtrua atij. Menjëherë pas kësaj kthesë, ai dërgoi një njeri në Janinë që t'a tërhiqte fshehurazi të birin¹²³.

Nga Elbasani, Mustafa Pasha u drejtua për në Ohër. Xheladin beu, që ishte daja i tij, me të marrë letrën që i kërkonte të dëbonte ushtarët e Aliut dhe të merrte në dorëzim kalanë e Ohrit, e braktisi Ali Pashën dhe kaloi në anën e vezirit të Shkodrës. Edhe garnizonet e kullave dhe të fortifikatave që gjendeshin në territorin e sanxhakut të Ohrit vepruan sikurse ato të sanxhakut të Elbasanit. Kështu veproi p.sh. edhe Vejsel Hys Gega, bylykbashi i Ali Pashës në kalanë e Pogradecit. I kënaqur nga këto ngjarje dhe sidomos nga Xheladin beu, sulltani urdhëroi që t'i dërgohej këtij një letër për-gëzimi¹²⁴.

Pasi u vendos pushteti i vezirit të Shkodrës në sanxhaqet e Elbasanit dhe Ohrit, Abaz bej Dibra, i cili nuk i kishte dhënë ndihmë në ushtarë Mustafa Pashës, sepse kishte kërkuar rroga, pranoi më së fundi, që t'ia plotësonte kërkesën, por veziri nuk deshi. Ai pranoi vetëm 2000 kalorësit që ajanët e Dibrës ia dërguan me vullnetin e tyre¹²⁵.

Kjo veprimtari e vezirit të Shkodrës, me të cilën u bashkua klasa feudale e Shqipërisë Veriore, nuk ishte veçse faza e parë e luftës kundër vezirit të Janinës. Ajo ishte në dobi të planeve të sulltan Mahmudit II për të rivendosur pushtetin e vet në Shqipëri.

Faza e dytë e luftës kundër vezirit të Janinës filloi aty nga mesi i muajit korrik 1820, kur u shpall fermani i shkarkimit të Ali Pashës dhe i bijve e nipave të tij nga të gjitha funksionet zyrtare, si dhe

122) 123) Idem,

124) Po aty, dok. 21059 dhe 21054 dt. 10 e 12 Ramazan 1235 H (21 e 26.6.1820).

125) Shih shën. nr. 121.

leja që ata të shkonin e të banonin bashkarisht në Tepelenë¹²⁶. As këtij fermani Ali Pasha nuk iu bind, prandaj veprimet luftarake filluan në muajin gusht. Por, siç do të shohim më poshtë, vendimi i vezirit plak të Tepelenës për të luftuar kundër forcave të sulltanit nuk gjeti miratim nga klasa feudale e Toskërisë me djemtë dhe motrën e tij në krye. Kjo klasë u lëkund, sepse pati iluzionin se sulltani, sipas premtimit zyrtar që kishte bërë, do ta lejonte të gëzonte privilegjet që kishte. Sipas planit luftarak të Portës së Lartë, vezir Mustafa pashës së Shkodrës iu ngarkua detyra për të thyer qëndresën e Tepelenasve në sanxhakun e Vlorës dhe për të vendosur në Berat Ritvan beun si myteselim të vezirit turk Nurullah Pashës, që ishte caktuar mytesarif i atij sanxhaku¹²⁷.

Mustafa Pasha ndodhej në Ohër kur i mbërriti ky urdhër, prandaj ai nisi me të shpejtë në drejtim të Beratit Sulejman Pashë Peqinin me 5-6 mijë ushtarë. I zënë me punë të tjera, ai vetë u nis disa ditë më vonë me pjesën më të madhe të forcave. Pasi doli në Elbasan, më 17 gusht 1820 u gjend një orë larg Beratit ku ngriti kampin ushtarak. Njerëzit e Ali Pashës u larguan pa kundërshtim nga kulla e Skraparit që ishte ndërtuar e re, nga kalaja e Tomorit dhe nga ajo e Kaninës, prandaj forcat pararojë të Sulejman Pashë Peqinit i morën ato në dorëzim pa ndonjë vështirësi.

Me të mbërritur vetë para Beratit, Bushatlliu filloi rrethimin e kështjellës ku ishin mbyllur djemtë e Aliut, Myftar Pasha e Salih Pasha, në krye të një garnizoni 2000 vetash¹²⁸,

Krahas forcave të vezirit të Shkodrës, kundër kështjellës së Beratit vepruan edhe forca të valiut të Rumelisë. Ky dërgoi aty një fuqi të rëndësishme ushtarësh nën komandën e Ismail pashë Plasës dhe vëllait të këtij, Alo bej Plasës. Ismail Pasha vendosi shtabin e vet në fshatin Dushnik, kurse Alo beu në Uznovën e Vogël. Këta i filluan veprimet kundër Tepelenasve më parë se të mbërrinin forcat e Bushatlliu. Në qytetin e Beratit hynë së pari 2000 ushtarë të Alo beut. Këta ushtarë, të ndihmuar edhe prej disa banorëve të qytetit, ia filluan luftës me mbrojtësit e kalasë të cilët bënë tri-katër përpjekje për t'i dëbuar nga qyteti, por nuk ia arritën qëllimit. Ndërkohë nja 4-5 komandantë të garnizonit të kalasë, si dhe komandanti i kalasë së Bifshës ranë në marrëveshje me Ismail pashë Plasën, i cili e njoftoi Myftar Pashën se të gjithëve u falej jeta po të dorëzoheshin¹²⁹. Por Tepelenasit vendosën të dorëzoheshin vetëm kur filloi rrethimin Mustafa pashë Bushatlliu. Atëherë i kërkuan atij falje dhe kërkuan të liheshin të lirë. Duke u nisur nga urdhri që ata duhej të shkonin të banonin në Tepelenë, veziri shkodran u dha faljen dhe lejen të shkonin në Tepelenë. Më 19 gusht, ditën e shtunë ata dolën nga kalaja që në mëngjes herët (ora 11 allaturka), dhe u shoqëruan deri katër orë larg Beratit nga Alo bej Plasa¹³⁰. Pastaj Mustafa

126) AMPjR, Kancelaria, dok. 2331, fl. 59 dhe dok. 318/5, fl. 39; Shanizade vep. e përm., f. 101.

127) BAI, Hd, nr. 12, dok. 21080, dt. 1 Dhilkade 1235 H (10.8.1820), dhe letra e Mustafa pashës së Shkodrës 10 Dhilkade 1235 H (19.8.1820).

128) Po aty.

129) Po aty, dok. 20999, dt. 9 Dhilkade 1235 H (18.8.1820).

130) Po aty, dok. 21080 dt. 1 Dhilkade 1235 H (10.8.1820).

Pasha emëroi Ritvan beun si myteselim, por nuk e lejoi atë të merrej me materialet ushtarake që ishin zënë në kala. Si komandant ushtarak Bushatliu ngarkoi njerëzit e vet të merreshin me këtë çështje në të gjitha kalatë e fortifikimet që mori në dorëzim prej forcave të Ali Pashës. Ritvan beu e Alo bej Plasa e akuzuan te valiu i Rumelisë se natën ishin tërhequr armatime e zahire jashtë kështjellës, por valiu nuk ua vuri veshin. Përfundimet e veprimtarisë ushtarake Mustafa Pasha ia njoftoi Portës së Lartë, së cilës i kërkoi leje që të kthehej në Shkodër, sapo të mbërrinte Nurullah Pasha të cilit do t'i dorëzonte sanxhakun e Vlorës. Ky mbërriti në Berat më 9 shtator 1820 i shoqëruar nga 2500 veta¹³¹.

Me të mbërritur Nurullah Pasha në Berat, u lexua në popull fermani i shkarkimit të Ali Pashës, dhe i bijve e nipave të tij nga gjithë funksionet zyrtare. Me ta marrë vesh këtë ngjarje, pranë vezirit të ri të sanxhakut të Vlorës u paraqit motra e Ali Pashës, Shanishaja, me dy djemtë e saj, Izet beun e Maliq beun, që kishin qenë të mbyllur në kalanë e Gjirokastrës për t'u mbrojtur. Ata kërkuan të dorëzoheshin dhe të faleshin. Bashkë me ta u dorëzua edhe bashkëluftëtari i vjetër i Aliut, Ago Myhyrdari, komandanti i kalasë së Gjirokastrës. Po kështu veprroi edhe komandanti i kalasë së Këlcyres, Selman Sadiku, një nga besnikët e Ali Pashës¹³².

Vezir Nurullah Pasha njoftoi Portën e Lartë për këto dorëzime, si dhe vendimin e tij për faljen dhe për mosprekjen e pasurisë së tyre. Sipas udhëzimeve që kishte për çështje të tilla përjashtojë vetëm Ali Pasha. Porta i dërgoi miratimin për veprimet e mësipërme¹³³.

Bushatliut i mbërriti përgjigje nga Stambolli se nuk mund t'i jepej leje të kthehej pa pastruar krahinat e Myzeqesë, Përmetit dhe Gjirokastrës nga njerëzit e Ali Pashës dhe pa përfunduar çështja e vezirit të Janinës. Mirëpo Mustafa Pasha, pasi u bë nënshtrimi i plotë i sanxhakut të lartpërmendur, e përsëriti kërkesën për t'u kthyer në Shkodër duke theksuar se në ushtrinë e tij kishte rënë sëmundja dhe se me det i kishte dërguar Ismail Pashës artilerinë që i kishte kërkuar. Prania e forcave shkodrane në Janinë nuk ishte e nevojshme, sepse ai vetë tashmë kishte hyrë në Janinë e pas tij kishin mbërritur me radhë forcat e vezirëve dhe pashallarëve të tjerë dhe se Ali Pasha ishte mbyllur në kala e gjendej i rrethuar. Në këto kushte, më së fundi Porta e Lartë e lejoi të kthehej në Shkodër pasi mori pëlqimin e sulltanit, por me kusht që të dërgonte në Janinë 100 veta që t'u bënin thirrje të delnin nga kalaja 400 ushtarëve gegë që ishin mbyllur aty me Ali Pashën. Në anëshkrimin e vet mbi dokumentet për kthimin e Bushatliut në Shkodër, sulltan Mahmudi II shkroi që t'i jepej leja e kthimit mbasi, mendonte pa-dishahu, kishte të ngjarë që Mustafa Pasha të vepronte edhe pa leje¹³⁴.

131) Po aty, dok. 21022 dok. 20998, hatti 123 dt. 27 Dhilkade 1235H (5-9 1820) dok. 20949 dhe 21090 dt. 3 Dhilkade 1235 H (11.9.1820).

132) Po aty, dok. 20929, Hatti nr. 70, nr. 3 Dhilixhe 1235 H (11.9.1820).

133) Po aty, dok. 21009, Hatti nr. 109 dt. 27 Dhilkade 1235 H.

134) Po aty, dok. 20983, dt. 11 Dhilkade 1235 H (19.9.1820); dok. 20947 dt. 14 Dhilkade 1235 H (22.9.1820); dok. 20992 dt. 7 Muharrem 1236 H (15.10.1820).

Pasi plotësoi edhe kushtin e fundit, Mustafa pashë Bushatlliu u kthye në Shkodër më 22 tetor 1820¹³⁵.

Nga sa u parashtrua më sipër në realizimin e planit të Portës së Lartë për shpartallimin e Pashallëkut të Shqipërisë Jugore, Mustafa pashë Bushatlliu luajti një rol të dorës së parë, pa e menduar se me këtë veprimtari ai po i afronte një fund të njëllojtë edhe Pashallëkut të Shqipërisë Veriore.

---

135) Është për të vënë në dukje se në shumë autorë në literaturën ekzistuese pohohet që Mustafa Pasha, sapo kapërceu Shkumbinin u kthye në Shkodër për të mbrojtur vendin e vet nga sulmet e malazezve. Ky pohim nuk vërtetohet nga dokumentacioni.

K A P I T U L L I VI

KRYENGRITJA E VITIT 1831 NË SHQIPËRINË VERIORE PËR MBROJTJEN E PUSHTETIT VETËQEVERISËS KRAHINOR. SHEMBJA E PASHALLËKUT TË SHKODRËS

1. EKSPEDITA E MUSTAFA PASHË BUSHATLLIUT NË GREQI NË VITIN 1823.

Pas shembjes së pashallëkut shqiptar të Janinës, u duk sikur Porta e Lartë ndoqi politikën e lënies së pushtetit krahinor në duart e feudalëve vendas që i kishin dalë krah gjatë konfliktit me Ali Pashë Tepelenën. Mirëpo sulltan Mahmudi II, i cili kishte filluar të zbatonte politikën e nënshtrimit ose të asgjësimit të feudalëve të fuqishëm e të pabindur krahinorë duke dërguar njerin kundër tjetrit, e përqendroi vëmendjen e vet te qeveritari më i fuqishëm shqiptar që kishte mbetur, Mustafa pashë Bushatliu. Sulltani, duke e parë pushtetin e këtij veziri me syrin që kishte parë atë të ish-vezirit të Janinës dhe duke e konsideruar atë si organizatorin kryesor i cili mund të bashkonte rreth vetes feudalët shqiptarë për një kryengritje çlirimtare të mundshme në Shqipëri, siç kishte ndodhur në Greqi e Serbi, urdhëroi që, me rastin më të parë, të kufizohet pushteti i tij. Dhe, pa kaluar as 4-5 muaj nga asgjësimi i vezirit të Janinës, doli fermani që i hiqte vezir Mustafa pashës së Shkodrës sanxhaqet e Ohrit dhe të Elbasanit, të cilët i ishin dhënë dy vjet më parë për ta tërhequr në luftë kundër Ali pashë Tepelenës. Këto sanxhaqe iu dhanë dy feudalëve të tjerë shqiptarë. Sanxhaku i Ohrit iu tha Abaz bej Dibrës, që u bë pasha me dy tuja, megjithëse nuk i ishte nënshtruar Bushatliut gjatë fushatës kundër vezirit të Janinës, kurse sanxhaku i Elbasanit iu dha Zogogllu Mah-

mad pashës, feudalit matjan që tradhtoi Ali Pashën dhe i dorëzoi ushtrisë osmane kalanë e Litharisës kundrejt premtimit për ta ngritur në shkallën e mirmiranit dhe për t'i falur disa çifligje¹. Kuptohet lehtë se Porta e Lartë kërkonte t'i kishte këta feudalë në anën e saj për t'i përdorur kundër vezirit shkodran kur të vinte koha.

Siç dihet, serasker Hurshid Pashës iu ngarkua detyra për të shtypur kryengritjen greke duke u mbështetur në radhë të parë në forcat ushtarake që ai duhej të rekrutonte në sanxhaqet shqip-tare, të cilat u vunë nën urdhrin e tij së bashku me ofiqin e valiut të Rumelisë që iu dha. Por thirrjes së tij në muajin mars të vitit 1822 për pjesëmarrje në ushtrinë perandorake nuk ia vunë veshin as feudalët kryesorë toskë, as Mustafa pashë Bushatlliu.

I prekur rëndë nga heqja e sanxhaqeve të Ohrit dhe të Elbasanit, që tregonte mosmirënjohjen e sultanit e për më tepër kërcënimin e tij, dhe i trembur për të ardhmen e pushtetit të vet edhe në Shkodër, sepse Porta e Lartë kishte falur familjet feudale rivale të dëbuara nga Shkodra, meqenëse ato kishin marrë anën e saj gjatë konfliktit me vezirin plak të Janinës, veziri Bushatlli jo vetëm nuk e përfilli urdhrin e mobilizimit një burrë për shtëpi që i dërgoi Hurshid Pasha, por mori masa mbrojtëse². As pashallarët e Shqipërisë Verilindore — Hasan pasha i Vranjës, Asllan Pasha, i biri Numan pashë Pejës, Sefedin pasha i Gjakovës, Mahmud pasha i Prizrenit, dhe Hifzi beu, i biri i Rexhep pashë Tetovës, që ishin urdhëruar të niseshin për në Larisa, ku do të grumbullohej ushtria perandorake, nuk iu përgjigjën thirrjes. Po kështu vepruan Abaz pasha i Ohrit dhe Mahmud pasha i Elbasanit. Prandaj Hurshid Pasha, që kërkoi ndërhyrjen e Portës së Lartë për t'i qortuar e kërcënuar pashallarët gegë, i akuzoi ata se kishin shkarë në tradhëti. Shkaku kryesor, sipas Hurshid Pashës, ishte «çështja e Prishtinës».³

Kjo çështje lindi kur nga fundi i vitit 1821 Maliq pasha i Prishtinës, i cili mbante postin e mytesarifit të Shkupit, dhe në Prishtinë kishte lënë si ajan nipin e tij, Meleq beun, u transferua nga Shkupi në Lepant. Në vend të tij u dërgua Ismail pashë Plasa. Mirëpo, ndërsa ai u largua nga Prishtina për të vajtur në Lepant, ku nuk mundi të mbërrinte, sepse rruga ishte bërë e pakalueshme prej kryengritësve grekë, në Prishtinë shpërthyen turbullira dhe të nipin e dëbuan. Pjesëmarrësit e kësaj lëvizjeje feudale që mbaheshin për jeniçerë dhe ishin lidhur me korpusin e jeniçerëve, gjetën rastin të ngrinin krye për të shkullur pushtetin e Gjinollajve në Prishtinë dhe për të bërë me vete banorët e qytetit. Ata shpallën se «ne jemi jeniçerë, nuk paguajmë taksa» dhe dëbuan në mënyrë poshtëruese edhe të dërguarin e Hurshid Pashës, të cilin seraskeri e kishte ngarkuar

1) AMAE, C. P. — Turquie, vol. 235, fl. 399 verso, buletini 23.6.1822; Në tekst përmendet Zevk Oglu Mahmud pasha, por duhet të jetë shkruar gabim, gjë që e provon edhe fakti se në dy dokumente, ku përmendet emri i Mahmud pashë Zogollit, ai nuk është shkruar njësoj.

2) DAZ, Presid, Spisi, letrat 7 dhe 30 mars 1822 nga Kotorri dhe Popova Gniva.

3) BBA-Hattihumayun defteri nr. 12, letra e Hurshid Pashës- sadrazemit datë 17 Ramazan 1237 H (7.6.1822).

të vendoste në postin e vet Meleq beun. Kjo ngjarje i shqetësoi pashallarët kosovarë që ndodheshin atëhere në shtabin e Hurshid Pashës, sepse lëvizja kishte rrezik të përhapej në të gjithë sanxhaqet që përfshinte nazërlëku i Shkupit. Meqenëse Hurshid Pasha, që ishte ngarkuar ta zgjidhte këtë çështje, nuk mund të largohej nga Janina, sepse së pari duhej përfunduar çështja e Aliut, ai i kërkoi Stambollit që Maliq Pasha të kthehej përsëri në postin e vet në Shkup, me kusht që të mos shkonte në Prishtinë e të mos përzihej në punët e atij qyteti. Kështu duhej vepruar me qëllim që të mos acarohesh gjendja, derisa të përfundonte çështja e Ali Pashës. Më vonë, vetë Hurshid Pasha do të shkonte në Prishtinë për të nënshtuar re-belët⁴.

Por as pas përfundimit të çështjes së Ali Pashës, Hurshid Pasha nuk mundi të shkonte në Prishtinë, sepse iu ngarkua me urgjencë shtypja e kryengritjes greke. Pashallarët e Shqipërisë Verilindore, të cilët me sa duket u trembën nga rreziku i përhapjes së lëvizjes për mospagimin e taksave, nuk luajtën nga viset e tyre edhe pse u akuzuan për tradhti. Sadrazemi, i cili e kuptoi sa të dëmshme do të ishin pasojat e akuzës së Hurshid Pashës, kërkoi nga sulltani që akuza e tij të mos merrej parasysh jo vetëm sepse forcat e tyre duheshin për t'i përdorur në Greqi, por sepse ato mund të lidheshin me vezirin e Shkodrës. Kërkesa e tij u gjend me vend, prandaj sadrazemi jo vetëm nuk i qortoi e nuk i kërcënoi, por i këshilloi të merrnin pjesë në ushtrinë perandorake dhe u premtoi secilit prej tyre nga 15 mijë groshë si dhuratë.⁵

Duke mbajtur një qëndrim të butë, duke i dhënë karakter fetar luftës kundër kryengritjes greke dhe sidomos duke zmadhuar prirjet e disa udhëheqësve grekë për të pushtuar toka kufitare në jug të trojeve shqiptare, Porta e Lartë arriti që aty nga vjeshta e vitit 1822 t'i bindte pashallarët gegë të dërgonin kontigjente ushtarësh. Për këtë ndikoi sidomos falja e të gjithë atyre që nuk ishin bindur ose që kishin dezertuar dhe rritja e pagës së çdo ushtari deri në 150 piastra në muaj⁶. Por ekspedita e vitit 1822 dështoi me turp.

Pasiguria e pozitës shtetërore, e pasurisë dhe e jetës që filloi të depërtonte në mendjet e krerëve shqiptarë qysh kur mori fund fushata e Portës së Lartë kundër Ali pashë Tepelenës, si dhe dënimet me vdekje që u morën kundër komandantëve të ekspeditës së vitit 1822 kundër Greqisë, që linin të kuptohej se jo vetëm duhej marrë pjesë në luftë, por duhej edhe fituar patjetër se të shkon koka e pasuria, bënë që në radhët e feudalëve shqiptarë të qarkullonin mendime të ndryshme e shpesh kontradiktore. Disa nga këta feudalë, që e shihnin fuqizimin e sulltanit në Shqipëri si një rrezik të madh për interesat e tyre, kërkonin të mos dërgoheshin forca luftarake në ekspeditat e Portës së Lartë, sepse pas shtypjes së kryengritjes greke, do t'i vinte radha nënshtimit të Shqipërisë, ku do të sundonin të

4) Po aty, dok. nr. 21086, dt. 1 Rebiyul Evvel 1237 H (2.6.11.1821).

5) Shih. shën. nr. 3.

6) AMAE, C. P. — Turquie, vol. 236, fl. 195, 197 e 229, buletinet 27 shtator dhe 8 e 19 tetor 1822.

plotfuqishëm funksionarët osmanë, të cilët do të përvetësonin çdo privilegj që gëzonin feudalët shqiptarë. Ky ishte mendimi më i drejtë e më realist, sepse bazohej në politikën e përforsimit të pushtetit qendror në luftë me atë krahinor. Të tjerë ishin të mendimit se duhej marrë pjesë në ekspeditat osmane kundër grekëve, sepse duke i shërbyer Portës së Lartë, sulltani do të kishte më shumë besim te klasa feudale shqiptare dhe do të mbështetej te ajo për të vendosur sundimin e vet në Shqipëri. Këtu hynin kryesisht përfaqësuesit e shtëpive të mëdha feudale, që kishin sunduar si mëkëmbësia të sulltanit në mënyrë të trashëguar pavarësisht se kohë më kohë kishin patur edhe ndonjë mosmarrëveshje me pushtetin qendror. Ndër këta ishte Sulejman pashë Vlora në Shqipërinë Jugore. Ky shpresonte të zinte këmbën e atit të vet, Ibrahim pashë Vlorës, pavarësisht se në Pashallëkun e Beratit hëpërhë sundonte Omer pashë Vrioni. Në Shqipërinë Verilindore, të këtij mendimi ishin thujtë të gjitha shtëpitë e mëdha feudale që kishin qeverisur dhe vazhdonin të qeverisnin duke zëvendësuar njëra-tjetrën. I këtij mendimi ishte edhe veziri i Shkodrës, i cili, megjithëse ishte i pari që ndjeu grushtin e sulltanit, shpresonte se Porta e Lartë do t'ia kishte përsëri nevojën, sikurse të gjithë paraardhësve të tij të cilëve kaq herë u kishte hequr sanxhaqet shtesë, dhe pastaj ua kishte kthyer. Këta feudalë të mëdhenj shqiptarë, që kishin sunduar brez pas brezi në sanxhaqet e tyre, nuk mund ta kuptonin sesi mund të sundohej e të qeverisej Shqipëria pa ata. Përvoja e gjatë ua mësonte këtë dhe, në të vërtetë, kështu do të ndodhte edhe për disa vjet, por përfitimi do të ishte në dobi të pushtetit qendror.

Aty nga mesi i vitit 1823, përveç ushtrisë perandorake të përbërë kryesisht nga turkoshakë që u grumbullua në Larisa dhe u vu nën komandën e Said Mehmet pashës, Porta e Lartë arriti të formonte edhe një ushtri tjetër, të përbërë nga shqiptarë nën komandën e vezir Mustafa pashës së Shkodrës. Ky feudal i fuqishëm shqiptar, që mendonte se Porta e Lartë do t'ia kishte nevojën, pasi iu plotësuan kushtet që ai kishte kërkuar, pranoi ofertën e qeverisë qendrore për të marrë pjesë në krye të një ushtrie nën komandën e tij për të nënshtruar Akarnaninë. Qeveria osmane, edhe pse nuk e shihte me sy të mirë fuqizimin e tij, nuk e la pa shfrytëzuar rastin për ta hedhur në luftë kundër popullit grek, duke menduar se pas tij do të shkonin shumë feudalë shqiptarë gegë e toskë. Pasi të shtypte kryengritjen greke, do t'ia kufizonte përsëri pushtetin dhe do ta nënshtronte ose do ta zhdukte. Për t'ia arritur këtij qëllimi, ajo nuk ngurroi t'ia plotësonte kushtet që kishte vënë duke dekretuar që të viheshin nën komandën e tij krahinat e Tiranës, Durrësit, Kavajës, Peqinit, Elbasanit dhe Ohrit. Me fjalë të tjera, ajo i ktheu atij qeverisjen e sanxhaqeve të Ohrit dhe të Elbasanit që ia kishte hequr para një viti. Bashkë me këto sanxhaqe, ajo i dha atij edhe sipërmarrjen e maliqanesë së Durrësit. Në këtë mënyrë u krijua përsëri Pashallëku i madh i Shkodrës. Veziri Bushatlli, për të mos krijuar turbullira brenda pashallëkut të madh të tij, miratoi qeveritarët e

7) AMAE, CCC-Corfoù, vol. 8, fl. 204, Letra 17.6.1823; Haus-Hof-und Staat archiv. Wien. Turkei VI-Dipl. Akten (1807-1848) konsulate in Durazzo, letra e zëvendëskonsullit Tedeschini dt. 22.10.1823.

mëparshëm si zëvendësa të tij në sanxhaqet e krahinat e lartpërmendura dhe, në fillim të muajit qershor, e pikërisht më 9 qershor, u nis nga Shkodra në krye të 9 mijë ushtarëve. Kjo nisje në drejtim të Akarnanisë u bë pikërisht atëhere kur edhe ushtria e Said Mehmet pashës, në të cilën nga shqiptarët toskë mori pjesë vetëm Silahdar Iljaz Poda me 2000 veta, do të nisej nga Larisa në drejtim të Moresë. Sipas planit të fushatës, të dy ushtritë, që do të arrinin numrin e 30-40 mijë vetave, së pari do të vepronin veçmas për të pastruar kontinentin nga forcat kryengritëse greke, pastaj, duke u grumbulluar në Derven, do të sulmonin Morenë⁷.

Më 13 qershor, Mustafa Pasha fushoi në Kavajë. Prej aty ai dërgoi në Durrës dy kushërinjtë e vet, Tahir Pashën dhe Dervish beun, të cilët i vuri nën mbikëqyrjen e Muhedin beut të Ohrit, një nga të afërmit e tij të besuar. Një masë të tillë Bushatlliu e mori duke u nisur nga përvoja e hidhur dhe nga frika se mos pëlçiste ndonjë kryengritje e partizanëve të dy djelmohave në Shkodër, kryengritje që mund t'i shkaktonte humbjen e pushtetit dhe ndoshta edhe të jetës së tij. Prej Kavaje ndoqi rrugën Peqin-Elbasan-Ohër-Manastir. Gjatë kësaj rruge ushtria shkodrane u rrit në numër dhe arka e vezirit shkodran u mbush me shumat që i dhanë krahinat e përjashtuara nga rekrutimi. Në vend të ushtarëve ato i dhanë të holla. Me të mbërritur në afërsi të krahinës së Agrafës në Greqi, Bushatlliu u orvat ta bindte popullsinë e fshatrave të Agrafës dhe të Aspropotamit që të hiqte dorë nga lëvizja kryengritëse dhe të nënshtrohej pa përdorur dhunën. Këtë e dëshmon letra e tij drejtuar kapedan Karaiskaqit, të cilit ai i bëri thirrje të dorëzohej duke i dhënë besën e shqiptarit, se as ai vetë, as popullsia nuk do të pësonte gjë. Kjo letër e sidomos dhënia e besës, të cilën ato krahina e njihnin dhe e çmonin, la mbresë të madhe, prandaj shumica e banorëve dhe e çrërëve të tyre, për të mos pësuar dëme, ngulën këmbë që të pranohej ftesa e Bushatlliut. Kështu disa fshatra pranuan⁸. Por, siç do të bëhet fjalë më poshtë, kushtet konkrete ndryshuan me shkrirjen e ushtrisë së Jusuf pashës së Patrasit në Akarnani dhe me mbërritjen në Agrafa të forcave kryengritëse të komanduara nga Marko Boçari.

Si gjatë rrugës, ashtu edhe pasi mbërriti në rrethin e Agrafës, veziri Bushatlli nuk nxitoi të vepronte, ruajti të njëjtin ritëm marshimi dhe nuk përdori për nënshttrimin e popullsisë dhunën e zakonshme të formacioneve ushtarake të pashallarëve turkoshakë. Megjithatë në grykat e Agrafës kishin zënë vend kapedanët Karaiskaqi dhe Sturnari për të ndaluar kalimin e tij në Akarnani, forcat e pakta të tyre nuk mund t'ia arrinin këtij qëllimi. Megjithatë marshimi i ushtrisë shkodrane vazhdoi të karakterizohej si një veprim pa zell e sidomos pritës me paramendim. Kështu Bushatlliu humbi mjaft kohë. Këtë vonesë në sytë e Portës e justifikoi deri në një farë mase shkrirja si kripa në ujë e ushtrisë prej 6000 shqiptarësh e Jusuf pashës së Patrasit, e cila dezertoj e tëra kur priste të bashkohej me

8) HHStA, PA. A, Turkei VI-DA. kons. Durazzo, letra 22.10.1823; «Hylli i Dritës», 1933, f. 27-28; Perikli Rodhaqi, *Kleftët dhe Armatolët*, Athinë, 1975, vol. II, f. 233-234.

ushtrinë shkodrane. Kjo ngjarje pa precedent ishte një provë konkrete dhe një aspekt tjetër kuptimplotë që tregonte se shumica e shqiptarëve, krerë e luftëtarë të thjeshtë, u përpoqën të paralizonin orvatjet osmane për shtypjen e kryengritjes çlirimtare greke. Megjithatë veziri shkodran u detyrua të çante përpara, të shpejtonte marshimin dhe të përdorte edhe forcën për të dalë në Akarnani. Kryengritësit grekë, që ishin vendosur në grykat e Makrinorosit për të penguar kalimin e ushtrisë së Jusuf Pashës nga Vonica në Misollongji, u nisën menjëherë në ndihmë të kapedanëve Karaiskaqi e Sturnari për të ndaluar kalimin e ushtrisë së Bushatlliut në Akarnani sapo u muar vesh që ushtria e Jusuf Pashës u shkri.

Veziri shkodran, i cili gjatë rrugës kishte marrë me vete edhe kapedanët toskë Ago Vasjari e Sulçe Korça, filloi të përgatitej për të kaluar luginën e Aspropotamit. Për këtë arsye ai i ndau forcat më dysh. Ndërsa vetë me forcat kryesore u vendos rreth qytetit Nevropoli, të tjerat, nën komandën e kapedanit të Mirditës, Lleshit të Zi dhe të Ago Vasjarit, i dërgoi në afërsi të qytetit Karpenisi. Mirëpo kapedanët grekë, që u grumbulluan në grykat e Agrafës, vendosën ta pengonin me çdo kusht marshimin e tij për në Akarnani.

Për arsye se ata nuk kishin një numër të mjaftueshëm luftëtarësh për t'ia arritur qëllimit të tyre, shtabi i kapedanëve grekë, të cilët zgjodhën si kryekomandant Marko Boçarin, pranoi planin e këtij që të sulmohej në befasi natën e 20-21 gushtit ushtria shqiptare e komanduar nga Lleshi i Zi dhe Ago Vasjari për ta shpartalluar atë para se të mund t'i vinte në ndihmë veziri Bushatli⁹. Kështu ai do të detyrohej të tërhiqej dhe të mos e vazhdonte marshimin për në Akarnani ku tashmë vendin e ushtrisë të Jusuf Pashës e kishte zënë një ushtri prej rreth 4000 vetash, që Omer pashë Vrioni kishte mundur të formonte duke bashkuar me forcat e veta një pjesë të dezertorëve të ushtrisë së Jusuf Pashës.¹⁰

Komandandën e sulmit të befasishëm në mesin e natës së 20-21 gushtit, e mori përsipër vetë Marko Boçari, i cili u vu në krye të një pjese të forcave greke që ndodheshin në grykat e Agrafës. Në orën e caktuar ai filloi sulmin duke shkaktuar mjaft dëme dhe si domos rrëmuje në kamp. Mirëpo komandanti suliot, duke përfituar nga befasia dhe errësira, depërtoi thellë. Kështu ai mundi të hynte deri në çadrën e shtabit të forcave shqiptare. Ky ishte një veprim shumë i guximshëm, por edhe një gabim i rëndë që i kushtoi shtrenjt. Në çadër ai u plagos rëndë nga kapedani mirditor Lleshi i Zi, të cilin varianti grek i tregimit të kësaj ngjarjeje e paraqet zezak (maur). Bashkëluftëtarët suliotë, që i vinin pas Marko Boçarit, mundën ta tërhiqnin komandantin e plagosur vetëm mbasi lanë të vrrarë 22 prej tyre. Kufoma e Marko Boçarit u varros në Misollongji me nderime të mëdha

9) AMAE, CCC-Corfoù, vol. 8, fl. 283, letra 31.8.1823 e lidhja e saj.

10) Po aty, fl. 306, letra 1.10.1823.

që ky kapedan suliot i meritoi me një varg shërbimesh të rëndësishme për çlirimin e popullit grek¹¹.

Të nesërmen forcat shqiptare të goditura në befasi natën u futën në qytetin e Karpenisit ku u erdhën ndihmat nga veziri Bushatlli. Kiço Boçari i mbajti ato nën goditje të shpeshta e të shpejta për disa ditë me radhë derisa arriti 12 shtatori¹².

Këtë ditë kundër forcave shqiptare u vërsulën të gjitha forcat greke që mundën të grumbulloheshin. Beteja u zhvillua në muret e qytetit dhe ishte më e madhe e më e përgjakshme, sesa ajo e natës së 20-21 gushtit. Edhe pse grekët përhapën lajmin se fitorja u buzëqeshi atyre, ata nuk mundën ta përballonin epërsinë numerike të shqiptarëve gegë, sepse në të vërtetë u thyen, u tërhoqën. Kështu ushtrisë së Mustafa pashës iu hap rruga për në Akarnani, ku pa ndeshur në pengesa të tjera ajo u bashkua me ushtrinë e vogël të Omer pashës Vrionit dhe bashkë me të marshuan drejt qytetit të fortifikuar të Misollongjit. Rreth tij tashmë gjendej një forcë prej rreth 16 mijë vetash. Por edhe në qytet u grumbullua një forcë prej 6-7 mijë kryengritësish, të cilët, përveç ushqimeve të bollshme, kishin 50 topa dhe ndaheshin prej rrethuesve nga një hendek i gjerë e i thellë. Në krye të garnizonit grek u vu gjeneral Metaksai, i cili ishte edhe anëtar i qeverisë qendrore. Suliotët, që kishin ardhur në qytet, i komandonte Kiço Boçari.¹³

Megjithëse dy pashallarët shqiptarë mbërritën deri në Misollongji thuajse me të gjitha forcat që ishin nisur, sepse lufta e Karpenisit u fry së tepërmi nga grekët me qëllim që të siguronin ndihma sa më të mëdha nga Evropa, ata qëndruan 5-6 kilometra larg qytetit. Ata nuk ndërmorën veprime luftarake me rëndësi e sidomos sulme të fuqishme.

Bushatlliu, ashtu sikurse edhe gjatë marshimit, mbajti një qëndrim pa zell luftarak dhe pritës në përputhje të plotë me prirjet shqiptare për të mos luftuar në mënyrë të vendosur me kryengritësit grekë, po qe se edhe ata do të vepronin me mend në kokë. Dhe në të vërtetë, duke parë qëndrimin e forcave shqiptare, garnizoni grek i Misollongjit nuk i provokoi luftimet dhe për herë të parë në historinë e luftës heroike të qytetit nuk ndërmori asnjë sulm kundër forcave rrethuese shqiptare.

Për të mos thënë se nuk vepruan, Omer Pasha dhe qahajai i vezirit të Shkodrës u ngarkuan të qëllonin vendin e fortifikuar të quajtur Anatoliko me artilerinë që tashmë ishte rritur në numër me furnizimet që u erdhën nga deti. Por shpejt ata hoqën dorë edhe nga kjo iniciativë¹⁴. Fillimi i stinës së dimrit, dizenteria që ra në një pjesë të madhe të ushtarëve dhe sidomos mungesa e vullnetit për të luftuar, që Kapudan Pasha me të drejtë e quajti faktorin vendimtar

---

11) Po aty, letra nga Zante 20 gusht — 1 shtator 1823 dhe Hecquard H. *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guegarie*, Paris 1858, f. 238, 446; Dom N. Nikaj — *Historia e Shqypnisë*, Shkodër, 1917. f. 151.

12) Shih shën. nr. 7 e 8.

13) AMAE, CCC-Corfoù, vol. 8, fl. 319, letra 14.10.1823.

14) Po aty, fl. 348, letra 9.11.1823.

për dështimin e ekspeditës së vitit 1823, krijuan kushtet e duhura për një dështim të tillë.

Komandantët kryesorë, e sidomos veziri shkodran, nuk menduan veçse për tërheqje në fushën e Artës¹⁵. Mustafa Pasha nuk pati tjetër shqetësim, veçse të ruante ushtrinë e vet, që faktorët e lartpërmendur e sidomos sëmundja do ta shkatërronin, po të mos e largonte me kohë.

Lajmi se flota osmane u tërhoq pas betejës që ajo zhvilloi me flotën greke në afërsi të Volos më 30 tetor 1823 dhe që përfundoi me fitoren e kësaj të fundit, bëri që të merrej vendimi për heqjen e rrethimit të Misollongjit dhe për tërheqjen e ushtrisë shqiptare edhe pse komanda e saj nuk pati urdhër të tillë. Dezertimi sidomos i ushtarëve toskë, që kishin më pranë vendlindjet e tyre, u rrit shumë¹⁶. Shkaqet kryesore të tërheqjes ishin stina e avancuar e dimrit, epidemia e dizenterisë, mungesa e ushqimeve që erdhi si pasojë e disfatës së flotës osmane dhe, mbi të gjitha, kalimi i afatit të pajtimit të ushtarëve. Veçanërisht ushtarët gegë nuk do të qëndronin më gjatë se afati maksimal gjashtëmuor i caktuar në kohën e rekrutimit që po mbushej plotësisht. Edhe Mustafa Pasha nuk kishte dëshirë t'i mbante përtej këtij afati, prandaj filloi tërheqja e forcave shqiptare nga Akarnania në drejtim të Artës.

Në njoftimin e 31 janarit 1824, konsulli dë Shantal shkroi: «Heqja e rrethimit të Misollongjit, ose më mirë të Anatolikosë, lagje e Misollongjit, nga pashai i Shkodrës të Shqipërisë, nuk është aspak rezultat i ndonjë veprimi luftarak të grekëve; kjo ngjarje është vetëm furt i tërheqjes së trupave të pashatit në fjalë, që... vendosën të kthehen në shtëpi të vet»¹⁷.

Duke u larguar nga Misollongji, u përhap fjala sikur pararoja e ushtrisë shkodrane pësoi një dëm të ndjeshëm nga sulmi i gjeneral Odhiseut, i cili në atë kohë mbërriti me 3000 veta për t'u ardhur në ndihmë të rrethuarve të Misollongjit. Për më tepër u tha se edhe duke kaluar lumin Aspropotam ushtria shqiptare humbi rreth 500 veta¹⁸. Por, si shumë lajme të kësaj natyre, që shpesh ngrinin lart pa asnjë bazë veprimet luftarake të grekëve, edhe ato ishin pjellë e propagandës së vetë grekëve.

Nga Akarnania, pasi ngarkoi topat dhe mjetet e tjera të luftës në një anije ulqinake të tipit trabakull, Mustafa Pasha shkoi në Artë e prej aty u nis për Shkodër. Këtu, sipas informatorëve austriakë, ai pas-kësh mbërritur me një të tretën e ushtrisë më pak¹⁹. Megjithëse kjo e dhënë duhet të jetë e fryrë, ushtria e tij pësoi dëme të ndjeshme në njerëz sepse, sipas dëshmisë së priftit të Dushmanit, vetëm nga tri fshatra që mbulonte kisha e tij në atë malësi nuk u kthyen 16 ve-

15) Po aty, fl. 352, letra 15.11.1823; DAZ, Atti presid. Letra e Pjetër Xhiokiç nga Popova-Gniva 25.7.1823.

16) Po aty, fl. 355, 359, 362, letra 20 nëntor dhe 3 e 10 dhjetor 1823.

17) Po aty, fl. 363, letra 21.12.1823 dhe fl. 403, letra 31.1.1824.

18) Po aty, fl. 363, letra 21.12.1823 dhe fl. 384, letra 6.1.1824.

19) DAZ, Presid, Spisi, fl. 410-411, letra e 29.2.1824 e G. P. Balarino nga Shkodra.

ta²⁰. Shkaku kryesor i këtyre humbjeve ishin epidemitë e dizenterisë dhe të murtajës. Këtë e përforcon edhe fakti se pas kthimit në Shkodër vazhduan vdekjet e ushtarëve nga sëmundjet²¹.

Kështu me dështim mori fund edhe ekspedita e dytë e Portës së Lartë kundër kryengritjes greke. Qëndrimi mirëdashës i shqiptarëve, për të mos mbështetur e për më tepër për të sabotuar çështjen e sulltanit u duk fare qartë gjatë vitit 1823. Jo vetëm dezertimi i gjithë ushtrisë prej 6000 vetash të Jusuf Pashës ishte njëri aspekt i këtij qëndrimi, por edhe mënyra sesi veproi ushtria shkodrane ishte aspekti tjetër. Veziri Bushatlli, që nxorri përfitime të mëdha për pushtetin e vet, diti të manovronte duke iu bindur sulltanit, por pa ia plotësuar synimet.

2. KONTRIBUTI I FEUDALËVE TË SHQIPËRISË VERIORE NË DËSHTIMIN E EKSPEDITAVE TË VITEVE 1824 E 1825 KUNDËR GREQISË DHE PËRFORCIMI I PUSHTETIT TË MUSTAFA PASHË BUSHATLLIUT NË PRAG TË LUFTËS RUSO-TURKE (1828-1829).

Pa mbërritur mirë në Shkodër nga Misollongji, dhe pa shëruar plagët e luftës, ushtria shkodrane vazhdonte të humbiste luftëtarë të të tjerë nga sëmundjet. Porta e Lartë e urdhëroi Mustafa pashë Bushatlliun të bëhej gati dhe të nisej për në Akarnani jo më vonë se maji i 1824²².

Ishte e qartë se sulltan Mahmudi II dhe Porta e Lartë as që pyesnin për humbjet e ushtrisë shqiptare. Oligarkia feudale osmane shqetësohej vetëm e vetëm të mos humbiste Greqinë, kurse shqiptarët ajo i shihte si shtetas që duhej të derdhnin gjakun për interesat e saj. Për këtë arsye ajo kishte emëruar si vali të Rumelisë dhe seras-ker të ekspeditës kundër Greqisë Dervish pashë Pejën me qëllim që të udhëhiqte në luftë sa më shumë luftëtarë shqiptarë.

Veziri i Shkodrës, i cili tashmë e dinte fare mirë se sulltani nuk e shihte me sy të mirë pushtetin e tij, dhe vetëm kur kishte nevojë për luftëtarët e tij i jepte ofiqe e privilegje për t'ia marrë përsëri, nuk deshte ta humbiste këtë forcë si dhe përkrahjen e saj, prandaj kur ajo ende nuk e kishte marrë veten jo vetëm nuk pranoi të shkonte në Greqi, por nuk pranoi të jepte as kontigjentin prej 3-4 mijë ushtarësh që iu kërkua për t'i vënë nën urdhërat e valiut dhe seras-dësishëm në Shqipërinë Verilindore, Bushatlliut i duhej t'i ruante forcat e veta edhe për këtë arsye, sepse, siç do të bëhet fjalë më poshtë, po në këtë kohë shpërthyen trazira të brendshme që rrezikuan si pushtetin ashtu dhe jetën e tij. I nisur nga arsyet e lartpërmendura Bu-

20) «Hylli i dritës», 1933, f. 27-28.

21) DAZ, Presid, Spisi, letra e G. P. Balarino nga Shkodra, 29.2.1824.

22) Po aty.

shatlliu kërkoi të gjente rrugëdalje për të justifikuar moszbatimin e urdhrit epror. Dhe, ashtu sikurse kishte vepruar veçanërisht paraardhësi i tij Ibrahim Pasha, përdori manovrën e mosmarrëveshjeve artificiale me Malin e Zi, duke provokuar grindje kufitare me të. Si rrjedhim, disa koka të prera që ishin rezultat i grindjeve kufitare të zakonshme për punë kullotash e grabitje bagëtish, u sollën në Shkodër. Këto koka ai i përdori si dëshmi konkrete se kishte hyrë në luftë me malazeztë dhe njoftoi Portën e Lartë se nuk mund të largohej nga Shkodra²³.

Urdhër për të marrë pjesë në ekspeditën e vitit 1824 që do të komandohej nga pejani Dervish pasha, morën edhe pashallarët kosovarë. Mirëpo grindja e Emin pashë Prizrenit me Abdurrahman pashë Tetovën, «Çështja e Prishtinës», që kishte mbetur pa u mbyllur e që po ziente për të shpërthyer së afërmi në kryengritje me armë, si dhe trazirat në krahinat e Tërgovishtës e Bihorit, që nuk po i bindeshin Mahmud pashës së Prizrenit, krijuan vështirësi¹ për pjesëmarrjen e tyre në atë ekspeditë²⁴. Për më tepër, edhe tek ata ndiheshin akoma pasojat e dëmeve që kishin pësuar në ekspeditën e vitit 1823. Mahmud pashë Prizreni, për shembull, ishte ende i sëmurë sepse ishte infektuar vitin e kaluar në Greqi, ku kishte lënë gjysmën e ushtrisë së vet. Ky pasha u përgjegj se do ta kishte të vështirë të merrte pjesë në ekspeditë. Por valiu i ri i Rumelisë nuk mori parasysh asgjë dhe, përveç Bushatlliu që nuk i dha asnjë ushtar, u mori pashallarëve të Kosovës kontigjentet e caktuara. Edhe Mahmud pashën e Prizrenit e detyroi t'i premtonte se do të dërgonte sa më parë 1000 ushtarë nën komandën e një nipi të vet²⁵.

Kështu Dervish pashë Peja bëri si bëri dhe u shkëputi 8000 ushtarë në krye të së cilëve ai shkoi në Larisa ku mori komandën e ushtrisë perandorake. Por, mospjesëmarrja e një pjese të konsiderueshme të forcave ushtarake të Gegërisë me Mustafa Pashën në krye dhe të atyre të Toskërisë që nuk iu përgjigjën thirrjeve të tij as duke u paraqitur vetë e as duke dërguar kontigjentet e ushtarëve nën komandën e zëvendësave të tyre, sidoqoftë ndikoi në dështimin e ekspeditës së komanduar prej valiut pejan dhe Omer pashë Vrionit. Në këtë dështim, përveç faktorëve të tjerë, një rol me rëndësi luajti urrejtja kombëtare që kishte shpërthyer dhe që u rrit me të shpejtë midis ushtarëve e krerëve ushtarakë shqiptarë e turq. Grindjet midis tyre që arritën deri në përlëshje të përgjakshme nëpër kampet ushtarake, dhe dezertimet e luftëtarëve të formacioneve ushtarake gegë e toske paralizuan veprimet e dy komandantëve shqiptarë të lartpërmendur. Për rrjedhim ata u shkarkuan nga ofiqet e tyre.

Me kalimin e funksioneve të tyre në duart e vezirit turk nga Qytahija, Mehmet Reshid pashës, të cilit Porta e Lartë i besoi pushtetin civil e ushtarak të ejaletit të Rumelisë dhe të sanxhaqeve të Janinës

23) Po aty, fl. 410-412, letrat e 29 shkurtit dhe 1 marsit 1824; AMAE, CCC-Corfoù, vol. 8, fl. 426, letra 20.4.1824.

24) BAI, Hd. 1,2,12, letra 19 Xhemazi ul evel 1239 H (21.I.1824) dhe dok. 21254 pa datë.

25) Po aty, letra e Mahmud pashë Prizrenit datë 19 Rexhep 1239 H (20.3.1824) dhe ilamet e kadilerëve të Prishtinës e Novobërdës.

e të Delvinës, qeveria osmane bëri hapin e parë praktik drejt zbatimit të reformave centralizuese në Shqipërinë Jugore ku ofiqet administrative u vunë në duart e funksionarëve turq. Me këtë hap sulltani synoi të vriste dy zogj me një gur: të nënshtronte feudalët shqiptarë dhe të shtypte kryengritjen greke duke grumbulluar sa më shumë forca luftarake vendase.

Presioni që filloi të ushtronte valiu turk i Rumelisë mbi feudalët shqiptarë toskë e gegë, si dhe presioni që ushtroi mbi ta edhe vetë Divani perandorak, e çoroditën për një kohë të shkurtër qëndresën e tyre. Të palidhur me njëri-tjetrin dhe bile në grindje e rivalitet midis tyre, pashallarët e sanxhaqeve shqiptare geqe, edhe pse nuk shkuan vetë në ushtrinë perandorake të komanduar nga Mehmet Reshid pasha, i dërguan atij kontigjentet e ushtarëve për ekspeditën e katërt në Greqi në pranverën e vitit 1825. Edhe Mustafa Pasha, megjithëse e sorollati grumbullimin e kontigjentit të vet, prapëseprapë u detyrua t'i dërgonte ushtarët që iu kërkuan nën komandën e Haxhi beut.

Urdhrave, kërcënimeve dhe premtimeve të Portës së Lartë dhe të Qytahut nuk mundën t'u rezistojnë as edhe një pjesë e mirë e feudalëve toskë, që morën pjesë personalisht në këtë ekspeditë. Por, si këta, ashtu edhe komandantët gegë me Haxhi beun në krye, ndienë grushtin e rëndë të kryekomandantit, i cili, për shkak të qëndrimeve të shqiptarëve në ekspeditat e mëparshme, i urrente ata në mënyrë të veçantë. Duke menduar se do të mund t'i nënshtronte me dhunë, pasi ndëshkoi me vdekje disa krerë toskë të pabindur dhe pasi i vuri nën kontrollin e forcave turke që kishte me vete, ai i trajtoi forcat shqiptare jo vetëm me ashpërsi, por edhe si mish për top në të gjitha veprimet më të rrezikshme. Natyrisht, shqiptarët nuk mbetën pa reaguuar. Me rastin e arrestimit dhe burgimit të Haxhi beut, të akuzuar për tradhti, sepse bashkë me Veli bej Jaçen dhe Bektash aga Sevranin, kishte këshilluar kapedanët suliotë, mbrojtës të Misollongjit, të vazhdonin qëndresën e tyre dhe të mos dorëzonin qytetin heroik, ushtarët shqiptarë u revoltuan, e çiruan Haxhi beun dhe dezertuan në masë. Kështu shqiptarët bënë që të dështonte sulmi i përgjithshëm, që kishte përgatitur Qytahiu i urryer.

Ndërkaq edhe veziri i Shkodrës, të cilit ai i kërkoi një kontigjent tjetër ushtarësh për sulmin që ishte duke përgatitur, i ktheu përgjigje se ushtarët e tij refuzonin të niseshin për shkak se ishte vjeshtë e vonë.²⁶ Këto veprime të përbashkëta, që ishin një kontribut i çmuar në dobi të kryengritjes greke, treguan më së miri se shumica e feudalëve shqiptarë toskë dhe gegë kishin përqafuar tashmë tezën se duheshin penguar e sabotuar ekspeditat osmane kundër kryengritjes greke, sepse pas mposhtjes së saj do t'i vinte radha nënshtrimit të Shqipërisë; ata vetë do të ndëshkoheshin dhe vendi do të sundohej nga funksionarët e plotfuqishëm osmanë. Mbi këtë mendim mori zjarr lëvizja shqiptare për qeverisjen e vendit nga vetë shqiptarët. Kjo lëvizje

---

26) AMAE. CCC-Corfoù, vol. 9, letrat 3 e 9 shtator dhe 10 e 18 tetor 1825; Dh. Fotiadhis. *Mesollongji. To epos tes magales poliarkias. Politikes kai logotehnikes ekdhoseis*, 1955, f. 186-188.

u bë një ndër faktorët më të rëndësishëm në dobi të luftës për liri të popullit grek edhe pse nuk pati lidhje të drejtpërdrejta me të.

Vendimi i Mustafa pashë Bushatliut për të ruajtur forcat e veta ushtarake dhe për të mos plotësuar kërkesat e valinjve të Rumelisë lidhej jo vetëm me pasojat e dëmshme që do të sillte shtypja e kryengritjes greke në Shqipëri, por edhe me një varg trazirash të brendshme që kishin të bënin drejtpërsëdrejti me problemin e pushtetit të tij në pashallëk. Veçanërisht këto të fundit tërhoqën vëmendjen e tij.

Pikërisht kur Stambolli i kërkoi që brenda muajit maj 1824 të nisej përsëri në Greqi, Haxhi pashë Toptani i Krujës dhe vëllezërit e tij, Abdurrahman beu e Sulejman beu, vendosën papritmas pushtetin e tyre në qytetin e Tiranës dhe në krahinat e Prezës e të Ishmit duke pretenduar se këto vise u përkisnin grave të tyre që ishin bijat e Ahmet pashë Tiranës. Ndërkaq, forcat e Sulejman beut prishën urën e Ishmit dhe grabitën kopetë e bagëtive të vezirit të Shkodrës, si edhe të disa feudalëve të tjerë shkodranë, të cilat i shpunë në Mat për t'i kaluar brenda kufijve të Dibrës, pashai i së cilës, Abazi, ishte nga ata që nuk e përfillte autoritetin e tij si vezir. Mustafa Pasha kundërveproi me të shpejtë. Ai dërgoi kundër forcave të vëllezërve Toptanas 2000 kalorës dhe forca të kapidanit të Mirditës. Këta kalorës e këmbësorë i thven forcat e Sulejman beut në Ishëm dhe kapën kopetë e bagëtive të grabitura. Disave prej shoqëruesve u prenë kokat, kurse të tjerët i dërguan të lidhur në Shkodër²⁷. Pastaj ato u nisën kundër Haxhi pashës në Tiranë për ta dëbuar që aty, mirëpo nuk ia arritën qëllimit. Mustafa Pasha përgatiti forca të tjera në ndihmë të të parëve, por pranë tij ndërhyri menjëherë Dervish Pasha që kërkoi faljen e Haxhi Pashës sepse ky u qortua rreptë nga Porta e Lartë e cila dërgoi njerëz për ta shqyrtuar nga rrënjët shkakun e grindjes me qëllim që të mos pengohej pjesëmarrja e Bushatliut në ekspeditën kundër Greqisë.²⁸

Të gjitha këto i treguan qartë Mustafa Pashës se duhej të kishte mendjen e të ruante forcat ushtarake, mbasi feudalët kundërshtarë ishin gati të lidheshin, në mos ishin lidhur, me Dervish Pashën.

Përveç feudalëve kundërshtarë të jashtëm kundër sundimit të tij ekzistonin në Shkodër tarafe që ende komplotonin në favor të Tahir pashës. Siç është thënë në faqet e mëparshme, Mustafa pasha i mbylli dy kushërinjtë e vet në kalanë e Durrësit nga frika se mos gjatë ekspeditës së tij në Akarnani pëlciste ndonjë kryengritje në përkrahje të tyre në Shkodër. Ky shqetësim nuk ishte i kotë. Më 13 shkurt 1825, sipas një kronike shkodrane dhe një kënge popullore, Mustafa Pasha dërgoi e i ngriti pusi Mehmet bej Bushatit në afërsi të kalasë së Rozafës. Ky bej si dhe trimi i tij Memë Bushati u vranë aty²⁹. Duket se Bushatliu kishte marrë vesh se diçka e rrezikshme po thurej kundër tij dhe me vrasjen e Mehmet beut i doli përpara një komploti tepër të rrezikshëm.

27) Shih shën. 23 dhe AQSH, Fletore dorëshkrim nr. 1,2,3, fl. 19-20.

28) BAI, Hd. 1,2,12, dok. 21619 pa datë.

29) «Hylli i Dritës» 1931, f. 118: Kasem Taipri, *Zana Popullore*, Shkodër 1933, f. 3-6.

Por ai nuk e ndali dot atë, sepse një vit më vonë, më 5 maj 1826, ai shpërtheu furishëm dhe në befasi.

Atë ditë një grup agallarësh në shërbim të tij, por pjesëtarë të fshehtë të partisë që kërkonte rrëzimin e tij nga pushteti dhe sjelljen në fuqi të Tahir pashës, zbatoi një plan të rrezikshëm për të shtënë në dorë kalanë dhe pallatin ku banonte veziri me familjen e vet dhe me dy kushërinjtë, që i mbante aty nën mbikëqyrje. Grupi i këtyre agallarëve, ndër të cilët ishin edhe Halil e Ahmet Bushati, Numan e Sali Kryeziu dhe vojvoda i Iballës, duke përfitur nga një rast kur në kala kishte pak forca, sulmuan bashkë me pasuesit e tyre dhe shtinë në dorë pjesët kryesore të kalasë me përjashtim të asaj ane ku ndodhej haremi i vezirit. Mirëpo, me t'u dhënë kushtrimi nga veziri e rojet e pallatit, besnikët e Bushatlliut mundën të hipin me shkallë në pjesën e papushtuar të kalasë dhe të përleshën me komplotistët. 9 nga të cilët u vranë, kurse 20 të tjerë u kapën të gjallë. Të gjithë këtyre u prenë kokat.³⁰

Shpartallimi i këtij komploti të rrezikshëm nuk i dha fund shqetësimit të Mustafa Pashës, mbasi sa kohë që do të ishin gjallë djemtë e Ibrahim pashës, problemi i trashëgimisë së pushtetit në familjen e Bushatllive do të mbetej i hapur dhe do të bëhej më i rrezikshëm. Bashkë me faktin që fashmë të dy kushërinjtë kishin arritur moshën madhore, ata gëzonin përkrahjen e kunatit të tyre, Jashar pashë Gjino-llarit të Prishtinës, i cili jo vetëm kishte mundur të zgjidhte në dobi të tij «çështjen e Prishtinës» duke shpartalluar krerët e asaj lëvizjeje³¹, por mbante postin e nazërit të Shkupit dhe gëzonte favoret e mëdha të Mehmet Reshid pashës, të cilit ai i kishte qëndruar besnik.

Veziri Bushatlli në këto rrethana u detyrua t'i burgoste përfundimisht Tahir Pashën dhe Dervish beun, por përsëri problemi i pushtetit në familje mbeti i hapur dhe shqetësues. Edhe problemi i nënshtrimit të Toptanasve, Abas pashë Dibrës etj. mbeti i hapur. Këto probleme të brendshme u bënë më shqetësuese edhe për faktin se marrëdhëniet midis tij dhe valiut të Rumelisë erdhën duke u keqësuar sidomos pas revoltës së forcave shkodrane të komanduara nga Haxhi beu dhe dezertimit të tyre nga Misollongji.

Keqësimi i këtyre marrëdhënieve, që ishte shprehje e kontradiktave të papajtueshme midis pushtetit krahinor të Bushatlliut dhe pushtetit qendror të sulltanit do të vazhdonte më tej me shpalljen e reformës së re ushtarake, në mesin e vitit 1826, kur sulltan Mahmudi II vendosi suprimimin e korpusit të jeniçerëve dhe organizimin në vend të tij të reparteve të ushtrisë së rregullt.

Edhe për Mustafa Pashën lindi problemi i zbatimit ose jo të këtij sistemi në Pashallëkun e Shkodrës. Sistemi i ri, megjithëse përmbante pagesën me rrogë, u hiqte feudalëve vendas lidhjet e tyre ekonomike me ushtarët. Prandaj për të gjithë pashallarët, bylykba-shët, bajraktarët e kapedanët e Rumelisë ky sistem përbente refor-

³⁰) AQSH, fondi i Bushatllinjve, letra 7.6.1826.

³¹) Arkivi i Institutit të Historisë (AIH), P-38, dok. 31537 dhe lidhjet e tij, datë Shaban 1241 Hc (mars 1826).

mën centralizuese, e cila u hiqte atyre burimin kryesor të përfitimeve financiare, kurse shtëpive trashëgimtare bazën e pushtetit krahinor dhe sidomos karakterin autonom të tij.

Megjithëse si gjithë feudalët shqiptarë ai nuk doli hapur kundër kësaj reforme, Bushatlliu nuk dha as shenjë më të vogël se e miratonte atë. Edhe Porta e Lartë nuk priste as prej tij as prej feudalëve shqiptarë në përgjithësi të mbanin qëndrim tjetër. Për më tepër, ajo mbeti e kënaqur që Mustafa Pasha nuk u shpall kundërshtar i hapur i saj sikurse bënë boshnjakët dhe nuk u bashkua me ta. Ajo e konfirmoi atë në detyrat që mbante, me synim që jo vetëm të mos i acaronte marrëdhëniet me të, po përkundrazi ta bënte për vete dhe ta përdorte për interesat e saj. Në muajin gusht 1826 e ngarkoi me detyrën që të ndërhynte në Bosnjë pranë jeniçerëve dhe spahinjve, kundërshtarë të hapur të sistemit të ri ushtarak. Kjo ndërhyrje kishte për qëllim të përmbante hovin e kundërshtimit të urdhrave të sulltanit, kundërshtar i të cilave ishte edhe veziri i Shkodrës³². Me fjalë të tjera kjo ndërhyrje ishte një kërcënim. Por Bushatlliu e zvarriti zbatimin e këtij urdhri. Në dhjetor 1826, Mustafa Pashës i mbërriti një ferman i dytë që kërkoi prej tij të ndërhynte me çdo kusht në Bosnjë dhe, po të mos ia arrinte qëllimit me të mirë, të nisej në pranverë me një ushtri prej 20.000 vetash në ndihmë të vezirit të Bosnjës, Abdurrahman pashës, të cilin Porta e hoqi nga Beogradi, ku kishte qenë deri atëhere, që të nënshtrohte krerët feudalë kryengritës boshnjakë duke përdorur edhe forcën po të që nevoja. Në përputhje me këtë urdhër, por duke pasur synime krejt të kundërta, më 22 dhjetor 1826, Mustafa Pasha nisi për në Bosnjë sekretarin e dytë të tij, Mollah Omer Gogolin, për t'u shpënë disa letra krerëve boshnjakë.³³

Ashtu si Mustafa Pasha, kishin marrë urdhër të shkonin me ushtri në ndihmë të vezirit të Bosnjës edhe qeveritarët e Shkupit dhe të Prizrenit³⁴.

Në kundërshtim me urdhrin për t'u nisur me ushtri në pranverën e vitit 1827 në ndihmë të vezirit të Bosnjës për të shuar qëndresën e feudalëve boshnjakë kundërshtarë të sistemit të ri ushtarak, Mustafa pasha i Shkodrës nuk lëvizoi nga vendi dhe nuk mori asnjë masë për zbatimin e këtij sistemi në pashallëkun e Shkodrës. Përkundrazi ai mori anën e krerëve boshnjakë. Këtë gjë e provoi shkëmbimi i dhuratave me ta³⁵.

Ky qëndrim tregoi fare qartë se Bushatlliu përkrahu mendimin e krerëve feudalë toskë, dhe ashtu si ata, u radhit në frontin e mbrojtjes së interesave të klasës feudale shqiptare për të mos lejuar që pushteti i vendit të mbetej ose të binte në duart e funksionarëve osmanë me Mehmet Reshid pashën në krye. Por nuk vonoi shumë dhe pasojat e një qëndrimi të tillë filloi t'i ndiente menjëherë.

Ndërsa iu desh të vendoste me forcë zëvendësin e vet në El-

32) DAZ, Presid, Spisi, fl. 384-385, letra 20.8.1826.

33) Po aty, letra 28.12.1826.

34) A. Lutfi, *Tarihi*, vol. I, f. 181-183.

35) DAZ, Presid, Spisi, fl. 270-271, letra 2.3. 1827.

basan, ku paria e vendit kundërshtoi³⁶, në sanxhakun e Dukagjinit, të cilin e quante si pjesë përbërëse të Pashallëkut të Shkodrës, i doli një ngatërresë më e madhe.

Kjo ngatërresë e kishte zanafillën e vet qysh në krye të vitit 1825, kur pas vdekjes së Numan pashës së Pejës, që ishte i afërti i tij, duhej emëruar si qeveritar Asllan Pasha, djali i qeveritarit të vdekur. Me këtë rast, Mustafa Pasha ndërhyri në favor të tij. Mirëpo, po për këtë post ndërhyri edhe ish-valiu i Rumelisë, Dervish pashë Peja, i cili e kërkoi për djalin e vet, Abdurrezak Pashën. Ai i shkroi Portës së Lartë që propozimi i vezirit të Shkodrës të mos merrej parasysh, sepse ky nuk kishte dërguar kontigjentin prej 3000 ushtarësh në fushatën e vitit 1824 kundër kryengritjes greke³⁷. Mehmet Reshid pasha, që erdhi në fuqi në vend të Dervish Pashës dhe që shpresonte të merrte prej vezirit të Shkodrës forca të rëndësishme luftëtarësh shkodranë për fushatën e vitit 1825, kërkoi nga Porta e Lartë që të merrej parasysh propozimi i Bushatlliut. Si rrjedhim Asllan Pasha u emërua qeveritar i sanxhakut të Dukagjinit³⁸.

Kjo gjendje u përmbys në vitin 1827. Për shkak të teprimeve dhe sjelljeve të papërshtatëshme të Asllan Pashës, banorët e Pejës u përgatitën të ngrinin krye kundër tij. Kjo do të shpinte doemos në heqjen e tij si qeveritar dhe në emërimin në vend të tij të Abdurrezak Pashës. Për t'i dalë përpara këtij ndryshimi, Mustafa Pasha e thirri Asllan Pashën në Shkodër dhe e arrestoi. Njëkohësisht ai i kërkoi Mehmet Reshid pashës që në vend të tij të emërohej Seferdin pasha i Gjakovës i cili ishte nën ndikimin e tij. Mirëpo, tashmë marrëdhëniet e Bushatlliut me valiun e Rumelisë nuk ishin më ato për shkak të ndryshimit të qëndrimit të vezirit shkodran lidhur me problemet e pushtetit në Shqipëri dhe sistemin e ri ushtarak. Prandaj Mehmet Reshid pasha shfaqti mendimin në Portën e Lartë që ofiqi i qeveritarit të sanxhakut të Dukagjinit t'i jepej Abdurrezak Pashës, i cili, sipas Mehmet Reshid pashës, ishte i gatshëm të vinte me ushtri në çdo kohë nën urdhrat e tij. Porta e Lartë veproi sipas propozimit të valiut të Rumelisë. Mirëpo Abdurrezak Pasha nuk mundi të shtrinte pushtetin e vet mbi Gjakovën e krahinat e saj. Përveç kësaj, kundër tij u ngrit një forcë e armatosur dhe e rëndësishme e cila ishte krijuar prej Bushatlliut. Kjo forcë e armatosur e theu në përleshjen që pati me forcat e tij dhe hyri në Pejë të cilën e plakçiti. Abdurrezak Pasha u detyrua me pahir t'i nënshtrohej vullnetit të vezirit të Shkodrës dhe të lidhte me të një marrëveshje. Vetëm pas një marrëveshjeje të tillë, forca e armatosur, që përbëhej nga trupa të grumbulluara me pagesë nëpër krahinat e sanxhakut të Dukagjinit, krerët e të cilëve i kishin dhënë Bushatlliut

36) Po aty, fl. 273, letra 10.3.1827.

37) AQSH, Fendi i Elbasanit, dosja 5, dok. 420325, dt. Xhemazi evvel 1240 H (14.I.1825).

38) Po aty, dok. 420326.

pengje sipas zakonit, u shpërnda dhe Abdurrezak Pasha mundi të qeveriste sipas kushteve të sundimitarit shkodran⁴⁰.

Ndërsa Mustafa Pasha e rregulloi pak a shumë këtë çështje duke iu kundërvënë tërthorazi valiut anadollak të Rumelisë, veziri i Bosnjës, Abdurrahman pashai, filloi ta shqetësonte seriozisht për shkak të qëndrimit të tij kundër reformave ushtarake dhe lidhjeve me boshnjakët antireformistë. Abdurrahman Pasha, pasi zhvendosi selinë e vet nga Travniku në Sarajevë, ku ishte qendra e lëvizjes antireformiste boshnjake, me masat energjike që mori kundër krerëve të saj mundi ta paralizonte përkohësisht lëvizjen dhe, për ta çuar punën deri në fund, filloi një presion të fortë edhe mbi vezirin shkodran, aleatin e krerëve antireformistë boshnjakë. Nga njëra anë kërkoi prej Vladikës së Malit të Zi që t'i hapte rrugë për të kaluar trupat e veta në sanxhakun e Shkodrës, nga ana tjetër urdhëroi pashallarët e Shkupit dhe të Prizrenit të sulmonin dhe të depërtonin në territorin e atij sanxhaku. Dhe puna arriti deri aty sa ushtria e dy pashallarëve kosovarë të korrte sukses duke i kapur në befasi dhe duke i detyruar të tërhiqeshin forcat e Bushatlliut të komanduara nga Hasan bej Bushati e Hysen Hoti⁴¹.

Këto ngjarje e detyruan Mustafa Pashën të merrte masa të rëndësishme mbrojtjeje për të përballuar rrezikun. Një ushtri prej 14 000 luftëtarësh e dërgoi në kufi, por me porosi që të mos e kapërcente atë. Kështu ai i dha zemër edhe Vladikës që të refuzonte kërkesën e vezirit të Bosnjës⁴².

Në të vërtetë presioni nga ana e vezirit të Bosnjës mbeti me kaq. Abdurrahman Pasha, duke iu trembur shpërthimit të kryengritjes prapa krahëve, nuk guxoi të fillonte luftën me Bushatlliun, i cili jo vetëm nuk po jepte shenja se do të hiqte dorë nga qëndrimi i vet, por duke patur një potencial ushtarak të fuqishëm, linte të kuptohej se do të luftonte me këmbëngulje. As Porta e Lartë nuk e lejoi vezirin e Bosnjës të ndërmerre një hap aq të rrezikshëm kur feudalët shqiptarë toskë e gegë ishin shprehur kundër sistemit të ri ushtarak, kur vazhdonte lufta në Greqi e vali i Rumelisë raportonte se ushtria e tij ishte në gjendje të vajtueshme, dhe kur fuqitë e mëdha evropiane — Anglia, Franca e Rusia, të cilat kishin filluar ta përkrahnin gjithnjë e më shumë lëvizjen çlirimtare greke, po zhvillonin tratativa për të ndërhyrë bashkarisht dhe haptas në favor të kësaj lëvizjeje. Ndërsa e ndaloi shpërthimin e luftës midis dy vezirëve të krahinave kufitare që ishin më afër Evropës, dhe i këshilloi të dy të mbanin marrëdhënie të mira me Perandorinë austriake, Porta e Lartë kërkoi përsëri prej Bushatlliut të furnizonte me luftëtarë ushtrinë perandorake në Greqi.

Mustafa Pasha nuk deshi të ngatërrohej më me çështjen greke. Përveç kësaj brenda pashallëkut, megjithëse ai e kishte gjendjen në

---

40) DAZ, Presid, Spisi, fl. 277-278, letra nga Kotorri, dt. 6.4.1827 dhe fl. 279, letra nga Raguza, dt. 10.4.1827.

41) Po aty, fl. 290-291, letra e Vladikës Petroviç dt. 11.4.1827, dhe letra nga Kotorri 13.4.1827.

42) Po aty, fl. 305-310, letrat nga Kotorri 26 e 30 prill 1827.

dorë, vazhdonin trazira të ndryshme. Por pavarësisht se këto ishin të dorës së dytë (një orvatje e banorëve të Rjekës së Malit të Zi për të plaçkitur Shpuzën, një rebelim i fisit të Hotit, një përlëshje kufitare me pashanë e Dukagjinit që kishte filluar sikur të lëvizte),⁴³ ato nuk mund të mos e shqetësonin. Prandaj, ai filloi përsëri të manovronte për të ruajtur forcat e veta dhe për të mos dërguar luftëtarë në ushtrinë perandorake në Greqi. Pra, përsëri krijoi mosmarrëveshje artificiale me Malin e Zi që të justifikonte pamundësinë e dërgimit të kontigjentit të luftëtarëve që iu kërkuan. Pasi i shkroi letër Vladikës se ishte i detyruar të sillej si armik me të, ky nuk vonoi të shpallte, më 29 korrik në tregun e Virit të Cërnica nahijes, luftën kundër vezirit të Shkodrës dhe, më 5 gusht, të mblidhte kuvendin për ta vënë në dijeni të gjendjes së krijuar⁴⁴. Zëvendëskonsulli austriak G. P. Balarin konfirmoi nga Shkodra se lufta kundër Malit të Zi nuk kishte të bënte veçse me grindje e pretendime reciproke për disa territore fqinje të Malit të Zi, dhe për punë hakmarrjesh gjaku e grabitjesh, të cilat theksonte Balarini, nuk përbënin ndonjë motiv serioz⁴⁵.

Kjo gjendje vazhdoi derisa ndodhi beteja detare e Navarinut si dhe ndërhyrja e ambasadorëve të tri Fuqive të Mëdha që Porta e Lartë ta njihte Greqinë si shtet tributar të sultanit. Atëhere Mustafa Pasha përfundoi pa humbur kohë armëpushimin me Malin e Zi. Ky veprim tregoi më qartë se Bushatlliu lidhte e zgjidhte me Vladikën sipas interesave të tij.

Për shkak se Porta e Lartë nuk deshte të pranonte ndërhyrjen e tri Fuqive të Mëdha në çështjen e Greqisë, veziri i Shkodrës u njoftua prej Stambollit të merrte masa mbrojtjeje për një luftë të mundshme me ato fuqi. Dhe Mustafa Pasha thirri krerët e malësive të cilët i vuri në dijeni për një luftë të mundshme dhe i porositi të ishin gati kur t'i thërriste ai.⁴⁶ Pa kaluar një muaj atij i mbërriti fermani që të përgatiste një ushtri prej 40.000 vetash e cila do të përbëhej prej forcave të pashallëkut të Shkodrës dhe të sanxhaqeve fqinje. Sipas zëvendëskonsullit austriak, kjo ushtri e madhe iu besua vezirit Bushatlli edhe për shkak se në Shqipërinë Jugore rezistenca për të grumbulluar forca të mjaftueshme ushtarake ishte më e madhe. Në udhëzimet që shoqëruan fermanin, Mustafa Pashës iu dërgua lista e pashallarëve, e bejlerëve, e kapedanëve që do të vareshin prej tij si dhe kontigjentet që ata do të sillnin me vete në atë ushtri. Atij iu njoftua gjithashtu e drejta për t'i trajtuar si kryengritës të gjithë ata krerë që nuk do t'i bindeshin. Këtë ferman veziri i Shkodrës e vlerësoi. Ai do t'i shërbente në radhë të parë për përforcimin e autoritetit të tij të pakonsoliduar mirë si në sanxhakun e Shkodrës ashtu dhe në ata që vareshin drejtpërdrejt prej tij. Edhe sanxhaqet fqinje detyroheshin të futeshin nën komandën e tij. Prandaj,

---

43) Po aty, fl. 305-310, let. nga Kotorri 26 e 30 prill 1827, Staatarchiv Vjenë, Turkei VI, Kons. Scutari, let. e G. P. Balarin 1.7.1827 dhe 1.8.1827.

44) Daz, Presid. Spisi, let. 9. korrik dhe 3 e 9 gusht 1827 nga Kotorri, fl. 360-364.

45) Po aty, letra nga Kotorri 20.8.1827. fletat 366-367.

46) Po aty, letra nga Shkodra, 30.10.1827 nga G. P. Balarin.

duke u mbështetur në udhëzimet e lartpërmendura Bushatlliu filloi zbatimin e fermanit. Mirëpo nga pashallarët vartës refuzuan t'i nënshtroheshin pashai i Dibrës, Abazi, dhe ai i Matit, Mehmeti, i cili me vdekjen e t'et, Mahmud Pashës, u ngrit në rangun e mirmiranëve. Për t'u mbushur mendjen me të mirë, Mustafa Pasha u dërgoi këtyre kapitanin e Mirditës⁴⁷. Këtë e porositi që t'i paralajmëronte se po të mos i bindeshin do t'i nënshtrohte me forcë⁴⁸. Këtë masë ai detyrohej ta merrte sepse, së pari, forcat që mund të nxirrnin të dy pashallarët e lartpërmendur arrinin në 12-15 mijë ushtarë dhe së dyti, nga frika se shembullin e tyre mund ta ndiqnin edhe krahina të tjera. Duke i marrë me të mirë, por edhe duke i kërcënuar, u arrit që Mehmet pashai i Matit dhe krerët e Dibrës së Vogël të bindeshin. Vetëm Abaz pashai i Dibrës së Madhe nguli këmbë dhe nuk pranoi. Meqenëse ky feudal edhe në raste të tjera, nuk i ishte nënshtuar, vezirit të Shkodrës, ky urdhëroi aty nga mesi i muajit nëntor 1827 nisjen kundër tij të një force prej 10.000 ushtarësh të përbërë nga trupat e Mirditës e të Matit, nën komandën e kapitanit të Mirditës, nga trupat e Ohrit, Elbasanit e Gjakovës, nën komandën e Xheladin beut të Ohrit dhe nga trupat e Malësisë së Shkodrës, nën komandën e Hysen Shahinit. Ky qëndrim i prerë i vezirit të Shkodrës i përçau forcat e Abaz Pashës dhe si rrjedhim, në Shkodër erdhën 200 kryetarë familjesh malësore dibrane që kërkuan të merrnin pjesë me ushtrinë shkodrane kundër pashës së tyre. I trembur nga përçarja dhe, duke dyshuar se mos e vrisnin një-rëzit e vet, të cilët nuk donin që vendi i tyre të plaçkitesh nga malësorët e vezirit të Shkodrës, Abaz Pasha u arratis nga Dibra me një shpurë të vogël⁴⁹. U fol se shkoi pranë valiut të Rumelisë ose Ibrahim pashës së Egjiptit⁵⁰. Sidoqoftë Mustafa Pasha emëroi si myteselim në Dibër kunatin e vet Hasan beu⁵¹.

Ndërkohë, me qëllim që të mëkëmbte flotën e saj të dëmtuar aq rëndë në betejën detare të Navarinut, Porta e Lartë kërkoi detarë nga viset bregdetare. Vezirit të Shkodrës i vuri si detyrë t'i dërgonte 500 detarë nga Lezha, Ulqini e Tivari. Gjithashtu ajo kërkoi prej tij jo vetëm nisjen për në Stamboll të spahinjve, timarlinjve e gjediklinjve, por edhe dërgimin e 14 000 stareve misër në Prevezë e Misollongji. Mustafa Pasha, që shfrytëzoi sa mundi ofiqin komandues që iu dha në dobi të konsolidimit të pushtetit të vet, nuk u shqetësua shumë as për organizimin e ushtrisë së madhe që duhej të përgatiste e as për furnizimin e Prevezës dhe Misollongjit me misër sa kohë që nuk iu dërguan fondet përkatëse. Dhe, nëse në Stamboll shpresonin se ai do të zgjidhte qesen, këtë nuk e bëri. Fakti që qysh nga shtatori e deri në dhjetor 1827 Bushatlliu nuk dërgoi veçse 400 stara misër të cilësisë

47) Po aty, fl. 341, letra nga Shkodra e G. B. Balarin, dt. 5.11.1827 dhe HHStA; PA, Turkoj VI: Cons. Scutari letra 26.11.1827 — A. Lutfi, *Tarihi*, vol. 5, f. 209.

48) DAZ, Presid. Spisi, fl. 347-348, let, nga Shkodra 15.11.1827 dhe BAI Hd 1, 2, 12, letra e Mustafa Pashës dt. 11 Xhemazi al evvel 1243 H (30.11.1827).

49) Shih shën. 48 e 51.

50) DAZ, Presid. Spisi, fl. 344, letra nga Kotorri 7.12.1827.

51) BAI, Hd. nr. 1, 2, 12, dok. 21237, letra e Mustafa Pashës dt. 19 xhemazi ul evvel 1243 H (8.12.1827), letra e 30.11.1827.

së ulët, tregoi se nuk ishte aspak i gatshëm të shpenzonte pasurinë e vet «për mbrojtjen e fesë» siç kërkonin fermanët⁵².

Veziri i Shkodrës do të dëshironte që kjo gjendje që i sillte atij përfitime të dukshme në drejtim të përforcimit të autoritetit të tij, të vazhdonte sa më gjatë. Por largimi i ambasadorëve të tri Fuqive të Mëdha nga Stambolli në ditët e para të vitit 1828, nxorri probleme të rëndësishme. Sikurse qeveritarëve të tjerë të Rumelisë dhe të Bosnjës, edhe atij i shkuan udhëzime sesi të vepronte. Ndërsa Abdurrahman Pashës së Bosnjës iu kërkuar të përgatiste një kontigjent të madh ushtarësh dhe një sasi mjaft të madhe gruri⁵³, Mustafa Pashës nuk iu kërkuar tjetër veçse të mbronte kufirin e bregdetin, dhe të përgatiste 6000 ushtarë për t'i përdorur jashtë kufijve. Më 24 janar 1828, në Shkodër u bë mbledhja e pleqve të parisë myslimane për të caktuar kontigjentin që do të jepte secila krahinë, si dhe shumat për mbulimin e shpenzimeve⁵⁴.

Mustafa Pasha pasi mori masat e duhura, i raportoi Portës së Lartë për gatishmërinë e vet duke theksuar se kishte filluar meremetimin e kalave bregdetare, se në muajin mars do të ishte në gjendje të dërgonte në Jenipazar 2200 veta nën komandën e Ahmet bej Qerozit të Gucisë për t'u bashkuar me forcat boshnjake, dhe se, po të lëvizinin serbët do të dërgonte në Nish 3000 ushtarë dibranë, matjanë e shkodranë. Ai shtoi se, përveç kalave bregdetare, do të mbronte me forcat e veta edhe kalatë e Bihorit e të Tërgovishtës, si dhe atë të Rozhait që mytesarifi i Prizrenit, të cilit i përkisnin, ia kishte dorëzuar sipas urdhrit nga lart⁵⁵. Porta e Lartë, që me këtë rast ia gradoi mirmiran djalin e madh, Mahmud beun, i dërgoi edhe përgëzime për gatishmërinë që po tregonte⁵⁶. Kështu do ta përkëdhelte ajo këtë kundërshtar të reformave sa kohë që do t'ia kishte nevojën, por edhe ai nuk do të pushonte t'u jepte përparësi interesave të pushtetit të vet krahinor.

Me t'u shpallur lufta ruso-turke më 14 mars 1828, veziri Bushatlli, i cili nuk kishte ndërmend të sakrifikonte ushtarë e të holla, u përpoq që në dukje të jepte përshtypje të kundërt, meqenëse i dinte mirë pikëpamjet e Portës ndaj tij. Prandaj njoftoi Vladikën e Malit të Zi se armëpushimi që kishin midis tyre mori fund dhe se kthehej në fuqi gjendja e luftës. Ky njoftim ishte hi syve dhe kjo u provua nga fakti se luftimet nuk filluan. Autoritetet austriake kufitare, që vërenin ngjarjet nga afër dhe që gjykonin në bazë të tyre, njoftuan se gjendja e luftës me Malin e Zi ishte blof⁵⁷.

---

52) DAZ, Presid, Spisi, fl. 351, 355, 256, dhe 118, letrat me datë 22, 24, e 28 dhjetor nga Shkodra e Kotorri.

53) DAZ, Presid, Spisi, letra e G. P. Balarin, 28.I.1828.

54) Po aty, letra 28.2.1828 dhe HHStA, PA, Turkei VI, Cons. Scutari, 28.2.1828.

55) Shih shën. 51.

56) DAZ, Presid, Spisi, fl. 138-140, 176-177, letrat 8.2. dhe 8.3.1828.

57) Po aty, fl. 210-211, letra 13.6.1828.

3. PJESEMARRJA E FORCAVE TË SHQIPËRISË VERIORE NË LUFTËN RUSO—TURKE TË VITEVE 1828-1829.

Me të shpallur luftën kundër Perandorisë Osmane, ushtritë ruse korrën fitore mbas fitoresh. Pasi pushtuan Moldavinë e Vllahinë ato vazhduan marshimin e tyre përpara drejt pjesës juglindore të shtetit osman, Gadishullit Ballkanik. Ndalimi i vrullit të tyre prej forcave të vezirit të madh u bë tepër i vështirë.

Për këtë ndikoi edhe shpërthimi, më 8 qershor 1828, i kryengritjes në Bosnjë nga ana e kundërshtarëve të reformës ushtarake osmane, të cilët gjetën rast të volitshëm. Me t'u marrë vesh shpërthimi i kësaj kryengritjeje, ushtria e madhe boshnjake, që ishte rekrutuar nga Abdurrahman Pasha dhe ishte dërguar pjesë-pjesë në drejtim të Serbisë, brenda një kohe të shkurtër u shpërnda me gjithë masat paraprake që kishte marrë ai për të mos ngjarë një gjë e tillë. Ushtarët, e mobilizuar pa dëshirën e tyre, dezertuan duke ndjekur kundërshtarët e regjimit të ri dhe u kthyen në shtëpitë e tyre. Kështu këto forca nuk u përdorën dot kundër ushtrive ruse.

Para një gjendjeje të tillë, Porta e Lartë hodhi sytë nga potenciali ushtarak i Shqipërisë Veriore. Meqenëse Anglia, Franca dhe Austria nuk kishin ndërmend të hynin në luftë, sepse qeveritë e tyre ishin për paprekshmërinë territoriale të shtetit osman dhe nuk përkrahën asnjë nga projektet që botoi shtypi dhe që paraqitën diplomatë të ndryshëm për copëtimin dhe ndarjen e tij, qeveria qendrore turke kërkoi t'i përdorte forcat e vezirit shkodran për të penguar përparimin e forcave ruse përtej Danubit. Shqipërinë Veriore, sipas mendimit të saj, nuk e kërcënonte ndonjë rrezik as nga deti e as nga toka, prandaj ajo dërgoi në Shkodër një funksionar të lartë të saj për të rekrutuar ushtarë sipas sistemit të ri ushtarak. Mirëpo, kundër një rekrutimi të tillë u ngrit Mustafa Pasha, i cili deklaroi se kjo ishte punë sa e kotë aq edhe e dëmshme, mbasi shqiptarët e urrenin sistemin e ri ushtarak dhe, për rrjedhim, jo vetëm nuk do të rekrutoheshin dot, por do të shpërthenin kryengritja⁵⁸.

Porta e Lartë, që e kishte të freskët përvojën e kryengritjes së Bosnjës, ku gjithashtu ishte kryer rekrutimi i ushtarëve sipas sistemit të ri, hoqi dorë nga kushti për të formuar ushtrinë sipas sistemit të lartpërmendur dhe pranoi që rekrutimi i ushtrisë të bëhej sipas sistemit tradicional të vendit. Për këtë ajo dërgoi në Shkodër një funksionar tjetër me detyrë që kjo ushtri të nisej sa më parë për të zhbllouar para së gjithash Vidin nga rrethimi⁵⁹.

Mustafa pasha, i cili nuk desh të rrezikonte forcat e veta në një luftë fundi i së cilës dukej fare qartë, bëri ç'ishte e mundur që të vonohej sa më shumë. Por në këtë drejtim ndërhyne edhe një varg pengesash. Së pari, atë e pengonte gjendja e luftës me Malin e Zi, krerët e të cilit i kërkuan Carit të Rusisë ndihmë në të holla, municion dhe

58) Po aty, fl. 217-218, letra 4.8.1828.

59) Po aty, fl. 227-228, letra 29.8.1828

kuadro ushtarake për të shqetësuar shqiptarët dhe hercegovinasit⁶⁰. Së dyti, ai kishte dërguar një forcë prej 4000 vetash në zonën e Peshterit për të shtypur një kryengritje që kishte shpërthyer atje⁶¹. Përveç këtyre kishte edhe arsye të tjera. Ai priste nga Porta e Lartë t'i vinin një sasi pajimesh të domosdoshme e sidomos çadra. Deri në fund të shtatorit ato nuk kishin mbërritur të gjitha. Përveç kësaj, deri në këtë kohë as veziri i Bosnjës nuk e kishte njoftuar lidhur me kontigjentin e ushtarëve që ai kishte urdhëruar të dërgonte nën komandën e tij. Nga forcat që duhej t'i dërgonin pashallarët e tjerë, kishte mbërritur vetëm kontigjenti prej 450 ushtarësh nga Kruja nën komandën e Sulejman beut, vëllait të Haxhi pashë Toptanit, sepse 550 të tjerët u lanë të mbronin rrugët, kurse kontigjenti prej 1350 ushtarësh nën komandën e Emin pashë Prizrenit, sapo ishte nisur⁶².

Sepse nuk mundi të pajiste ushtrinë me mjetet e nevojshme për një luftë në kohën dimri dhe sepse nuk iu dërguan të gjitha fondet e nevojshme në të holla, Mustafa Pasha kërkoi shtyrjen e afatit të nisjes për në pranverën e vitit 1829. Kjo shtyrje u pranua nga Porta e Lartë⁶³. Edhe pse sulltani, kishte urdhëruar që të plotësoheshin kërkesat e Mustafa Pashës dhe të nxiteshin ushtarët e Bosnjës për t'u bashkuar sa më parë me forcat e tij⁶⁴, urdhrat e tij nuk u zbatuan. Prandaj veziri shkodran u kufizua të dërgonte vetëm 3000 ushtarë në ndihmë të ushtrisë perandorake me qëllim që qyteti i Varnës, ku kishin dështuar forcat e Omer pashë Vrionit dhe të Ismail pashë Plasës, t'u rrimërrej rusëve⁶⁵. Por as ky kontigjent nuk shkoi në vendin e caktuar, sepse u urdhërua të kthehej në Izdin, të bashkohej me forca të tjera shqiptare toske dhe me disa çeta të kapedanëve grekë rebelë të qeverisë së Ipsilantit, për t'u mbyllur rrugën forcave franceze të gjeneralit Mezon, që kishin çliruar Morenë, nëse ato do të fillonin marshimin për në kontinent. Mirëpo francezët hipën në anije dhe morën rrugën e Kretës për të shkuar në Algjer.⁶⁶

Përfundimisht gjatë vitit 1828, Mustafa Pasha nuk kontribuoi në luftën e Portës së Lartë kundër rusëve. Ai e pezulloi edhe grumbullimin e ushtrisë që kërkohej prej tij duke shtyrë gjithçka për në pranverën e 1829. Qysh në muajt e parë të vitit 1829 dhe bile para se të shpallej emërimi i Mehmet Reshid pashës në postin e sadrazemit, përveç çështjes së pajisjeve të ushtrisë, Mustafa Pasha i parashtrroi Portës së Lartë disa kërkesa të tjera ndër të cilat emërimin e Sefedin pashë Gjakovës në postin e qeveritarit të sanxhakut të Dukagjinit dhe heqjen nga ai post të Abdurrezak pashë Pejës. Gjithashtu ai kërkoi që të gjithë pashallarët e Gegërisë të vihehin në vartësinë e tij dhe që forcave të tij t'u shtoheshin 3000 luftëtarë me rrogë nga Mati e Dibra. Këto kër-

60) Po aty, fl. 264-244-246, 4.7.1828.

61) Po aty, shih shën. 59.

62) AIH P-38, dok. 42611-A e B dhe 41382, dt. 18 Rebiyulahir 1244 H (28.9.1828).

63) A. Lutfi, *Tarihi*, vol. II, f. 38.

64) AIH, P-38, dok. 42611, dt. 18 Rebiyulahir 1244 H (28.9.1828).

65) Po aty, fl. 122, letra nga Kotorri, dt. 23.I.1829.

66) Po aty.

kesa ai i parashtrori duke dërguar në Stamboll njeriun e vet, Omer efendiun. Kërkesa për emërimin e Sefedin Pashës në vend të Abdurrezak Pashës iu pranua. U lejua që në vartësi të tij të vihej edhe Haxhi pashë Toptani me forcat e komanduara nga vëllai i tij, Abdurrahman beu, por nuk u pranua vënia nën komandën e tij e pashallarëve kosovarë. mbasi secilit prej tyre i ishte caktuar një vend për ta mbrojtur⁶⁷.

Aty nga fundi i muajit mars 1829, sipas G. P. Balarinit, vezirit Bushatlli iu dërguan 3500 qese piastra argjend (gati dy milion të tilla) të ngarkuara në 17 kuaj. Këtij karvani i doli përpara në qytetin e Prizrenit, i dërguari i Bushatlliut, Molla Ymeri. Gjithmonë sipas zëvendëskonsullit austriak në Shkodër, këto të holla ishin nisur në emër të sulltanit për të rekrutuar 6000 luftëtarë me rrogë nga Mati e Dibra, kurse 15.000 të tjerë ai duhej t'i rekrutonte si kontingjent të pashallëkut të vet. Me këtë ushtri, që do t'i kalonte të 20.000 vetat, ai duhej të vihej nën urdhrat e sadrazemit Mehmet Reshid pashës, i cili sapo ishte ngarkuar me detyrat e vezirit të madh dhe të kryekomandantit të frontit kundër forcave ruse⁶⁸. Në të vërtetë të hollat e lartpërmendura duhej të ishin nga kështet e fondeve për përgatitjen e ushtrisë, siç pohon historiani turk A. Lutfi⁶⁹.

Edhe numri i luftëtarëve me rrogë, që duhej të grumbulloheshin nga Mati e Dibra, ishte 3000, siç u tha më lart, e jo 6000 siç shkroi G. P. Balarini. Mirëpo ajo që ka rëndësi në informatën e zëvendëskonsullit austriak dhe që është e saktë, është vënia e vizirit të Shkodrës nën komandën e drejtpërdrejtë të sadrazemit të ri të cilit ai i druhej për shkak të qëndrimeve që kishte mbajtur ndaj ekspeditave në Greqi.

Me të marrë vesh gradimin e Mehmet Reshid pashës, Mustafa Pasha nxitoi t'i dërgonte atij përgëzimet dhe dhuratat e rastit me anë të qehajait të vet, Dervish beut, të cilin e porositi ta siguronte sadrazemin se do të zbatonte urdhërat e Portës së Lartë për t'u vënë sa më parë nën komandën e tij. Por, Dervish beu nuk e takoi dot sadrazemin, sepse ishte larguar nga selia e vet, prandaj sipas urdhrat të Mustafa Pashës, ai shkoi në Mat e Dibër për t'u marrë me rekrutimin e vullnetarëve me rrogë. Nga ana e vet sadrazemi dërgoi në Shkodër një vartës të tij me letra inkurajuese, por edhe për të parë përgatitjet e ushtrisë dhe kur ajo do të nisej. Bushatlliu përfitoi nga ky rast për t'i dërguar sadrazemit të ri urimet e veta që nuk kishte mundur t'ia parashtronte qehajai i tij, Dervish beu⁷⁰.

Ndërsa nga një anë ai i premtoi sadrazemit se do të niste për në front forcat në fillim të muajit maj, nga ana tjetër iu drejtua Portës së Lartë me kërkesa të reja për të cilat sulltan Mahmudi II sapo i pa vërejtji me shkrim se: «Me këto kërkesa Mustafa Pasha e tepëroi. Megjithatë të diskutohen në Divan»⁷¹).

67) BAI, Td 1, 2, 12 dok. 21748-A, pa datë, A. Lutfi, *Tarihi*, vol. 2, f. 146.

68) DAZ, Presid, Spisi, fl. 5-6, letrat, 26.3.1829 nga Kotorri dhe 6.4. 1829 nga Shkodra.

69) A. Lutfi, *Tarihi*, vol. II, f. 38-39.

70) BAI, Hd. 1, 2, 12 letra e Mustafa Pashës, datë dhe 27 ramazan 1244 H (25.3.1829) dhe 2.4.1829.

71) Po aty, dok. nr. 21748-A, pa datë.

Kërkesa themelore ishte që t'i ngarkohej detyra e mbrojtjes së kështjellës strategjike të Vidinit. Për kryerjen me sukses të saj ai e kushtëzonte me tri kërkesa të tjera: Vënien nën komandën e tij të pashallarëve të Gegërisë, që po e përsëriste edhe pse i ishte refuzuar një herë, rekrutimin e 10.000 ushtarëve me rrogë dhe vënien nën urdhrat e tij të 20.000 ushtarëve boshnjakë. Kështu, me një ushtri prej rreth 60.000 vetash me të cilën do të nisej për në frontin e Vidinit ai do të mund të përmbante sulmet ruse⁷².

Këto kërkesa u pritën keq në Divan. Aty u tha që kërkesa lidhur me pashallarët e Gegërisë duhej refuzuar përsëri për të njejtat arsye, veçse u theksua se veziri i Shkodrës donte t'i kishte nën urdhër pashallarët kosovarë për shkak të mosmarrëveshjeve të tij me Hifzi pashën, nazërin e Shkupit. Lidhur me kërkesën për të rekrutuar 10.000 ushtarë me rrogë, u shfaq mendimi se edhe ajo nuk duhej pranuar, mbasi prapa saj fshihej qëllimi i Bushatlliut për të nxjerrë përfitime për vete. Kurse për kërkesën për ta dërguar në frontin e Vidinit u tha se ai kërkonte të kishte sa më pak telashe. Kajmekam pashai, që i paraqiti sulltanit këto përfundime të diskutimit në Divan, shprehu edhe mendimin se të gjitha kërkesat e vezirit të Shkodrës niseshin nga interesa egoiste. Por, në të njëjtën kohë Divani theksoi se, po të dojë me gjithë mend të bëjë punë të dobishme, Mustafa Pasha mjaft i ka ato forca që disponon, se nuk janë pak 15.000 ushtarë plus 3000 të tjerë me rrogë, pa llogaritur ushtarët që do të merrte nga sanxhaku i Dukagjinit dhe ata që do t'i jepnin komandanti i Vidinit dhe valiu i Bosnjës. Me këto forca që do të arrinin në 30-40 mijë veta ai mund të kalojë përtej lumit Danub dhe të kryejë shërbime të vlefshme. Kajmekam pashai shfaqti mendimin se Divani nuk priste nga veziri i Shkodrës ndonjë shërbim të vërtetë në fushën e luftës. Megjithatë, vërejtje ai, meqenëse ai ka një farë fame, ndonëse të gënjeshtërt, dalja e tij në sheshin e luftës me një ushtri të madhe, nuk do të jetë pa dobi politike dhe ka mundësi, që do të dojë të fitojë emër, ai mund edhe të veprojë me zell dhe të korrë ndonjë sukses⁷³, shtoi kajmekam pashai.

Sulltani, duke menduar se forca e rëndësishme e vezirit të Shkodrës do të ndikonte sadopak në bisedimet për paqe me Rusinë, e pranoi kërkesën e Mustafa Pashës për të dalë më vete në frontin e Vidinit dhe urdhëroi t'i dërgoheshin piastrat për të paguar në formë paradhënieje rrogat e 3000 ushtarëve matjanë e dibranë⁷⁴. Sadrazem Mehmet Reshid pasha, i cili u njoftua për vendimin e sulltanit, raportoi se urdhëroi komandantin e Vidinit t'i jepte vezirit shkodran municionet që do t'i nevojiteshin, se në të njëjtën kohë dërgoi në Shkodër 240.000 piastra për t'u paguar dy muaj rrogë paradhënie ushtarëve matjanë e dibranë, dhe se do t'i shkruante vezirit Bushatlli që t'u dilte përpara armiqve me të 20.000 ushtarët e vet, por vuri në

---

72) Idem.

73) Idem.

74) Idem.

dukje se ishte i mendimit që pashallarët gegë të viheshin nën urdhrat e tij, mbasi ata ishin shpërndarë me detyra të caktuara⁷⁵.

Mbërritjen e fermanit të sulltanit mbi ndryshimin e destinacionit të ushtrisë së Bushatlliu G. P. Balarini ua njoftoi eprorëve të vet. Ai theksoi në këtë njoftim se, sipas disa oborrtarëve të vezirit, ky paska kërkuar ndërmjetësinë e princit Milosh të Serbisë pranë Portës së Lartë dhe se në sajë të tij paske dalë fermani i lartpërmendur. Qëllimi paska qenë t'i shpëtonte ndëshkimit të sadrazemit për qëndrimet e tij lidhur me çështjen greke dhe, në rast se nuk do të përballonte dot forcat ruse, të tërhiqej nga fronti duke kapitulluar me nder. Kështu ai do t'i shpëtonte edhe dhunës së sulltanit⁷⁶.

Siç u parashtrua më sipër, në Portën e Lartë nuk u bë fjalë për ndërmjetësinë e princ Miloshit, prandaj informata e Balarinit nuk ka asnjë mbështetje të saktë dhe, megjithëse mbi këtë çështje është folur shumë në literaturën e huaj, sidomos në atë franceze, duhet thënë se këtyre shkrimeve nuk u duhet zënë besë⁷⁷.

Para se të vendoste të nisej për në Vidin, Mustafa Pasha përforcoi garnizonet e kalave në kufi me Malin e Zi. Më 27 prill ai dërgoi në Prizren Emin agën të organizonte përgatitjen e ushqimeve që do të merrte ushtria e tij me vete. Më 9 maj nisi për në fushën e Kosovës një pjesë të forcave malësore me qëllim që të prisnin aty mbërritjen e forcave boshnjake dhe pastaj atë vetë për të shkuar në Nish e prej aty në Vidin⁷⁸.

Sipas zotimit që kishte marrë para Portës së Lartë dhe sadrazemit ai duhej të nisej më 15 maj. Mirëpo ndërkohë shpërtheu një rebelim nga banorët e Ljesko Poljes, Pëprit e Kuçit ushtarët e të cilëve refuzuan të shkonin në ushtri, megjithëse kishin marrë paradhëniet. Përveç kësaj u sulmuan kalatë e Shpuzës dhe të Zhabjakut. Duke pa ndehur se ishin nxitur prej Vladikës i cili u paskësh dërguar në ndihmë 2000 malazezë, Mustafa Pasha mori masa të rrepta dhe dërgoi kundër tyre 5000 ushtarë. Pasi u nënshturuan ato krahina, pasi mori pengje dhe pasi Vladika e siguroi se nuk kishte gisht në lëvizjen e tyre e se nuk do të kryente veprime armiqësore, veziri i tërhoqi forcat e veta duke lënë në Podgoricë Hysen Hotin në rojë të kufijve. Më së fundi, më 1 qershor, nisi drejt Kosovës edhe forcat malësore që i kishin mbetur nën komandën e Hasan aga Veliut. Ndërkaq la si zëvendës të vet Mahmud Pashën, djalin e tij të madh, dhe si këshilltar të tij Xheladin beun, dajën e vet. Tahir pashën e Dervish beun urdhëroi t'i mbanin mbyllur në pallat, edhe Haxhi pashë Toptanit të Krujës i kërkoi të dërgonte pranë tij Abdurrahman beun, vëllain e tij me 1000 veta me qëllim që ai të mos shkaktonte ngatërresa sikurse në vitin

---

75) BAI, Hd, 1,2,12, letra e sadrazem Mehmet Reshid pashës, dt. 28 Sheval 1244 H (2 maj 1829).

76) DAZ, Presid, Spisi, letra ng Shkodra 6.4.1829.

77) Hecquard, M, vep. e për. f. 446; Robert C. *Les slaves de Turquie*, Paris 1852, vol. II, f. 198; «Historia e Shqipërisë», Tiranë 1959. vol. I.

78) Daz, Presid, Spisi, fl. 10, letra e G. P. Balarin, dt. 27.4.1829, fl. 14, letra 14.5.1829.

1823. Por pasi mbërriti në Vidin dërgoi urdhër që dy kushërinjtë e tij të zhdukeshin. Kënga popullore e dënoi me indignatë këtë veprim.⁷⁹

Më së fundi, më 6 qershor 1829, ai doli nga Shkodra në krye të gardës së vet për të marrë komandën e ushtrisë shqiptare e boshnjake, mbasi edhe këta të fundit, së bashku me një dhuratë të përbërë nga 8 kuaj me pajisje të shkëlqyeshme, i dërguan fjalë se do të bashkoheshin nën komandën e tij. Para nisjes edhe princi Mjilosh, shkroi zëvendëskonsulli Balarin, i dërgoi lajm me një korier sikur midis të plotfuqishmëve rusë e osmanë paskeshin filluar bisedimet për paqe⁸⁰. Me fjalë të tjera Bushatliu u nis në një kohë të përshtatshme për të mos kryer ndonjë punë me vlerë dhe pa pasur rrezik të dëmtohej.

Marshimi i ushtrisë shqiptare prej 20-25 mijë vetash drejt Vidinit u krye me hap të ngadalshëm, sepse nuk ishin bashkuar me të as të 7000 boshnjakët, që priteshin të vinin me sot me nesër, as 5000 ushtarët e reparteve ndihmëse nga të cilët 2000 do të ishin nga Nishi. Më 25 qershor Mustafa Pasha gjendej në Shkup. Sipas Anton Jubanit, dragoman i zëvendëskonsullatës austriake që shkoi pas vezirit në Shkup, erdhi lajmi sikur një forcë ruse prej 35-40 mijë vetash kishte kapërcyer Danubin në afërsitë e Vidinit me detyrë që të mos e lejonte të hynte në atë fortesë⁸¹. Gjithmonë sipas tij, ngadalësia e marshimit lidhej me mendimin që ndërkohë të sheshoheshin mosmarrëveshjet ruso-osmane dhe të mënjanoheshin humbjet nga forcat e tij.⁸²

Gjatë marshimit, Mustafa Pasha i kërkoi Portës së Lartë fonde të hollash të tjera për shpenzime, sepse i kishte mbaruar ato që ishin dërguar deri atëhere dhe kishte shpenzuar edhe nga xhepi i vet. Kajmekam pashai nuk e priti mirë këtë kërkesë dhe, meqenëse ai nuk e shihte me sy të mirë Bushatliun, dhe veç kësaj i kishin mbërritur informata që thoshin se ai s'kishte për të bërë gjë për fe e për shtet dhe se i harxhonte kot 30 000 okë bukë në ditë shtetit, i raportoi sulltanit se kërkesa e fondeve pa mbërritur në front ishte e pahijshme dhe se kjo kërkesë nuk ishte tjetër veçse një pretekst për të vonuar mbërritjen e vezirit në Vidin. Sulltani, i ndikuar nga mendime të tilla, urdhëroi të mos i dërgoheshin të holla para se të mbërrinte në krye të detyrës.^{82/1}

Më 6 të muajit korrik ushtria e plotë mbërriti në fushën e Vidinit pa ndonjë ndeshje me rusët sepse, sipas dragomanit Anton Jubani, edhe këta nuk deshën t'i shqetësonin. Kampi i ushtrisë së Bushatliut u vendos pranë bregut të lumit Danub, gjysmë ose larg qytetit të Vidinit. Kampi rus gjindej 18 orë larg në qytetin e Orahovës që ishte pushtuar prej tyre me sulm qysh në muajin maj. Aty gjendeshin të mbrojtur prej Danubit dhe prej një hendeku të gërmuar në formë

79) Po aty, let. 20, 24 e 29 maj 1829 nga Shkodra dhe 21, 23 e 25 maj 1829 nga Kotorri; Staatarchiv Wien, Turkei VI, Cons. Scutari, let. G. P. Balarin, dt. 15.7.1829; K. Taipi, «Zana popullore», vol. I, 1933, f. 12-15.

80) Po aty, fl. 43, let. G. P. Balarin 1.6. 1829, BAI, Hd 1,2,12, let e Mustafa Pashës dt. 27 Rexhep 1244 (27.7.1829).

81) Po aty, fl. 63, 65, 71, letra nga Shkodra 1, 5,6 korrik 1829.

82) Po aty, let. nga Shkodra 7.6.1829.

82/1) BAI, Hd 1, 2, 12, letra e Mustafa Pashës dt. 7.5.1829 dhe letra anonime 6 muharrem 1245 H (8.7.1829).

gjysmërrethi ku hynte ujët e lumit. Me të mbërritur, veziri nisi për Stamboll Mulla Ymerin për udhëzime dhe priti vëllain dhe nipin e princ Milloshit, të cilët erdhën aty për ta përshëndetur me dhurata të çmueshme. Gjendja e ushtrisë ishte në përgjithësi e mirë, sepse kishte furnizime të mira me ushqime e tagji, kurse sëmundja, që kishte rënë në një pjesë të malësorëve në Shkup për shkak të ujit, ishte rralluar, meqenëse në Nish ata kishin patur ndihmë të mjaftueshme mjekësore dhe barna⁸³.

Mirëpo në përlëshjen e përgjakshme që ishte bërë në Shumla, osmanët kishin pësuar humbje të mëdha dhe Sadrazem Mehmet Reshid pasha ishte tërhequr në fortesë. Përveç kësaj rusët pushtuan fortesën e Silistrës, kyçin e Dobruxhas dhe zunë shumë robër, armë, ushqime e municione. Edhe flota osmane në Detin e Zi ishte djegur prej rusëve. Bisedimet për armëpushim që kishin filluar dështuan, sepse rusët kërkuan si kusht dorëzimin bashkë me ushqimet dhe municionet të një numri fortesash ndër të cilat edhe fortesën e Shumlas, si dhe largimin e forcave ushtarake të anës perëndimore të Rumelisë, ndryshe kërcënuan ata, paqja do të nënshkruhet në Stamboll⁸⁴.

Paniku e shturrja u përhapën si murtajë në Perandori. E vetmja rrugë shpëtimi që i mbeti Portës së Lartë ishte përfundimi i luftës duke nënshkruar paqen. Por, me qëllim që kjo paqe të arrihej me kushte sa më të lehta, duheshin vringëlluar armët në trevat midis Edrenesë e Stambollit. Një gjë e tillë mund të bëhej duke përdorur forcat që kishin mbetur e sidomos ushtrinë e vezirit të Shkodrës. Për këtë qëllim sulltani e emëroi atë kryekomandant të korparmatës së Rumelisë qendrore. «Veziri ynë u emërua gjeneralisim» shkroi Anton Jubani nga fusha e Vidinit⁸⁵.

Ndërkohë, megjithëse Mustafa Pasha e detyroi kampin rus të Orahovës ta braktiste këtë qytet, përparimi i forcave kryesore ruse po bëhej i papërmbajtshëm. Pasi ushtria e gjeneral Dibiçit kaloi malet Ballkan dhe pasi ajo pushtoi Edrenenë më 22 gusht 1829, osmanët u shturrën plotësisht dhe Porta u gjend pa asnjë shpresë për ndihmë. Atëhere ajo dërgoi të plotfuqishmit e saj në Shtabin e përgjithshëm rus në Radosto për të kërkuar paqe.⁸⁶ Prej aty ata u dërguan në Edrene, ku filluan bisedimet e paqes midis kontëve Paklen, Orlof dhe Anton Fanton nga ana e rusëve dhe Sadrazem Mehmet Reshid pashës, një dijetari fetar dhe dragomanit të Portës nga ana e osmanëve.⁸⁷

Krahas kësaj mase, meqenëse rrezikohej Stambolli, Porta e Lartë nga njëra anë grumbulloi 2-3 kilometra larg kryeqytetit një forcë prej rreth 20 mijë vetash që i përqendroi në kampin Hamid Çiflig⁸⁸, nga ana tjetër urdhëroi Mustafa Pashën t'u dilte përpara rusëve për të mbrojtur Stambollin duke u vendosur në Filipopoli me të drejtën të mobilizonte forca të tjera në gjithë Rumelinë dhe të merrte nën vartësi vezirët që gjendeshin rreth e rrotull tij. Sipas historianit turk A. Lutfi, kjo masë

83) DAZ, Presid, Spisi, fl. 79-82, letra nga Shkodra 8.8.1829.

84) Po aty, A. Lutfi, *Tarihi*, vol. II, f. 72-73, 80-84.

85) Idem si më sipër.

86) AMAE, C.P. Turquie, vol. 259, fl. 34, letra nga Izmiri 29.8.1829.

87) Po aty, fl. 36, letra 4.9.1829.

bëri përshtypje brenda vendit, si dhe tek të plotfuqishmit e mbledhur në Edrene. Me këtë rast, përfaqësuesit osmanë kërkuan prej Mustafa Pashës t'i afrohej Edrenesë deri në vendin Hasqoi për ta bërë më të efektshëm vringëllimin e armëve, por gjenerali Dibiç protestoi dhe u tha atyre se po të afroheshin forcat e Mustafa Pashës, kjo do të shkaktohte ndërprerjen e bisedimeve për paqe.⁸⁹

Sipas një letre të vetë Mustafa Pashës, pas emërimit të tij si kryekomandant, ai njoftoi se në krye të ushtrisë së tij prej 40 mijë vetash u nis, më 29 gusht ditën e shtunë, nga Vidini drejt Sofjes në ndihmë të Stambollit i shoqëruar prej valiut të Karemanit, Emin pashës së Prizrenit, Hifzi pashës së Shkupit, Ibrahim pashës së Vidinit dhe prej Ahmet efendiut, deftedar i Vidinit dhe funksionar i Portës së Lartë. Njëkohësisht ai u dërgoi letra vartësve të vet në Shqipëri dhe në Bosnjë që t'i dërgonin forca të tjera ushtarake. Edhe valiut të Rumelisë i rekomandoi të nisej drejt Stambollit. Të gjitha këto veprime të Bushatlliut i vërtetoi edhe Ibrahim Pasha i Vidinit me një letër të tij ku njoftoi Portën edhe për faktin se i dha Mustafa Pashës 7 topa të lehtë e 2 obuzë me gjithë municionet e tyre⁹⁰.

Në përgjigje të këtyre thirrjeve ushtria e madhe e Mustafa Pashës filloi të përforcohej me luftëtarë të tjerë që u nisën drejt tij për të vepruar sipas urdhrave që do të jepte Porta e Lartë. Edhe ushqime e tagji u dërguan atij nga viset fqinje që ia plotësuan kërkesat. Por në të njëjtën kohë u përhapën fjalë, sidomos nga grekët e Serezit, se Mustafa Pasha gjithë këtë zell që tregonte e bënte me prapamendim sipas një plani sekret kundër regjimit shtetëror, regjim që nuk i pëlqente as popullsisë myslimane të Rumelisë dhe as qeveritarëve të ndryshëm të saj⁹¹.

Edhe sulltani nuk kishte besim te shqiptarët e boshnjakët. Ai lëkundej nëse duhej të mbështetej ose jo tek ata, prandaj kërkoi që çështja e besnikërisë së tyre të sqarohej mirë. Sidoqoftë, Porta i dha Mustafa Pashës udhëzime që për çdo rast të vinte sa më parë në Fili-popoli me 30 mijë veta. Qëllimi ishte që ardhja e tij t'u shërbente të paktën të plotfuqishmëve osmanë për të lehtësuar kushtet e paqes.⁹²

Por të gjitha përpjekjet e Bushatlliut shkuan kot. Ndërsa ai ishte në rrugë drejt Sofjes, sulltani, së pari, duke mos i zënë besë Bushatlliut dhe, së dyti, duke menduar se as ushtria e Mustafa Pashës e as popullsia e Stambollit, e cila nuk ishte e pajisur me mjetet e duhura, nuk mund t'u bënin ballë forcave ruse, hoqi dorë nga vazhdimi i luftës dhe urdhëroi që sado të rënda që ishin kushtet e paqes ato duheshin pranuar pasi të shqyrtoheshin në Divan⁹³. Me fjalë të tjera osmanët kapitulluan dhe, kur Mustafa Pasha mbërriti në Sofje, traktati i paqes kishte përfunduar. Për këtë çështje atë e lajmëroi këshilltari i ambasadës austriake, i cili, duke shkuar për Vjenë, kaloi nëpër Sofje⁹⁴.

89) Idem si më sipër.

89) A. Lutfi, *Tarhi*, vol. II, f. 96-111.

90) BAI, Hd 1.2.12, dok. 43969 e 55472, datë fundi i muajit Safar 1245 H (30-31.8.1829).

91) Staataarchiv. Wien, Turkei VI, Cons. Scutari, letra nga Selaniku 15.10.1829.

92) A. Lutfi, *Tarhi*, vol. II, f. 110-111.

93) Po aty, f. 116.

94) DAZ, Presid. Spisi, fl. 88, letra nga Shkodra 1.10.1829.

Rusët, që ishin të interesuar të ratifikohesh traktati i paqes aq i le-
verdisshëm për ta, jo vetëm ngarkuan gjeneral Lepinovin të vërente
lëvizjet e ushtrisë së Mustafa Pashës që u largua nga Vidini⁹⁵, por
edhe pasi përfundoi ky traktat, bënë presion diplomatik në Portën e
Lartë duke e paralajmëruar atë me anë të ambasadorit anglez se Mustafa
Pasha ishte gati të ngrinte krye kundër shtetit, mbasi ai e gjykoi të
dëmshëm traktatin e paqes dhe po propagandonte që duhej bërë çmos
për të mos e pranuar atë. Prandaj Porta e Lartë dërgoi pranë Mustafa
Pashës funksionarin e saj, Faik efendiun, për të sqaruar këtë çështje.
Në të vërtetë Faik efendi u njoftoi se Mustafa Pasha ishte fyer që nuk
iu njoftuan kushtet e paqes të cilat ai i mësoi nga gazetata, kurse duhej
t'i dërgohej një kopje e tyre si vezir besnik i Perandorisë. Megjithatë,
shtonte Faik efendi, ai ishte gati që të zbatonte urdhrat e Portës së
Lartë dhe bile të sulmonte rusët e t'i dëbonte nga Edreneja, po qe se
ata nuk do ta respektonin kushtin e pranuar në traktat për t'u larguar
nga ai qytet. Këtë sulm Mustafa Pasha mund ta kryente me sukses
shkroi Faik efendi, sepse rusët nuk kishin forca të shumta në atë anë.
Por, shtonte ai, nuk ishte i mendimit të rifillonte lufta, sepse do të
ishte më keq për Perandorinë. Edhe ambasadori prusian, qeveria e të
cilit kishte luajtur rolin e ndërmjetësit për arritjen e paqes, këshilloi
të njëjtën gjë⁹⁶. Me fjalë të tjera nuk ishte aspak i vërtetë njoftimi rus
sikur Bushatlliu do të ngrinte krye, sepse nuk i kishte pëlqyer traktati
i paqes.

Cari e sulltani e ratifikuan marrëveshjen e paqes dhe kështu kon-
flikti ruso-osman mori fund me tërheqjen e trupave ruse përtej lumit
Danub. Por edhe pas përfundimit të paqes u fol, bile edhe nëpër gazeta,
sikur Mustafa Pasha protestoi kundër traktatit të paqes dhe sikur rifi-
lluan luftimet me rusët⁹⁷. Edhe në literaturën historike perëndimore
është bërë fjalë sikur Mustafa Pasha, duke qenë kundërshtar i refor-
mave të Mahmudit II, nga Vidini u nis drejt Stambollit jo për ta shpë-
tuar atë, por për ta shfronësuar sulltanin para se të përfundonte trak-
tati i paqes, veçse i doli përpara gjenerali rus Gejsmar i cili e theu
në vendin Arnaut Kalesi më 4 tetor 1829 dhe e detyroi të kthehej në
Filipopoli, ku gjindeshin boshnjakët e prej aty të dy palët u kthyen në
viset e tyre. Ose pasi sulltani pa se rreziku më i madh i vinte nga
kundërshtarët e politikës së tij dhe jo nga rusët, atëherë përfundoi trak-
tatin e paqes. Mustafa Pasha atëherë vendosi të kthehej në vendin e vet⁹⁸.

Po të vihet re, në këto pohime ka konfuzion kronologjik të ngjar-
ieve, sepse dikush flet për kryengritje të Mustafa Pashës para përfu-
ndimit të traktatit, dikush tjetër pas përfundimit të traktatit. Kuptohet
qartë se autorët e këtyre pohimeve nuk kanë pasur në duar dokumen-
tacionin përkatës dhe, me sa duket, janë nisur nga thashethemet e
kohës, si dhe ato të shtypit. Por të gjitha këto nuk kanë qenë tjetër

95) Po aty, fl. 90, letra 14.10.1829, autorë të ndryshëm thonë se ishte gjenerali
Gejsmar që e ndoqi nga afër lëvizjen e ushtrisë së Bushatllit.

96) A. Lutfi, *Tarihi*, vol. II, f. 112-116.

97) DAZ. Presid. Spisi, fl. 90 e 106, letrat 14 tetor e 30 nëntor 1829.

98) Robert, C. «*Les Slaves de la Turquie*», vol. II, f. 77; Pavloviç D.M. «*Pokret
U Bosni i u Albaniji*», Beograd, 1913, f. 71.

veçse jehonë e presionit diplomatik rus për ta detyruar Portën të pranonte kushtet e paqes. Siç u tha më sipër, Mustafa Pasha, duke e kuptuar fare mirë se sulltani nuk i zuri besë, nuk bëri asnjë veprim rebelimi dhe zbatoi urdhrat që mori nga qendra.

Me të marrë fund lufta, forcat ushtarake të Mustafa Pashës filluan të kthehen në vendlindjet e tyre. Qysh në tetor mbërritën në Shkodër 3 000 malësorë shqiptarë të sëmurë nga dizenteria.⁹⁹ Pastaj veziri shkodran lroi këmbësorinë dhe së fundi ai vetë bashkë me kalorësinë u nis nga Filipopoli për në atdhe. Të gjitha këto veprime u kryen me rregull e sipas urdhrave. Por edhe për to dyshuan. Zëvendëskonsulli austriak në Shkodër, shkroi se nuk u mor vesh nëse kthimi i ushtrisë u krye me lejen ose pa lejen e Portës së Lartë¹⁰⁰. Në favor të mendimit se kthimi u bë me pëlqimin e qeverisë qendrore flasin tri fakte. Sipas Faik efendiut, Mustafa Pasha dërgoi në Stamboll Emin Agën për të njoftuar Portën e Lartë se duhej të kthehej në Shkodër, mbasi po afronte dimri dhe po bëheshin kot shpenzime të mëdha që arrinin në 50 mijë groshë në ditë. Në fakt, tjetër është se ai, pas mbërritjes së tij në Shkodër, kërkoi pagesën e prapambetur të 3 000 matjanëve të pajtuar me rrogë. Fakti i tretë është ai që bën fjalë se sulltani i dërgoi Mustafa Pashës një shpatë të stolisur me xhevahire, kurse pashallarëve kosovarë që ishin me të u dërgoi dhurata sipas rangut të tyre¹⁰¹. Pra Bushatliu nuk veprroi me kokën e vet. Përveç kësaj, edhe komandanti i rrethit të Kotorrit, i cili sipas thashethemeve që qarkullonin dhe lajmeve nga Shkodra kishte informuar eprorët e vet mbi rebelimin e Mustafa Pashës, njoftoi përfundimisht se «me kthimin e tij në Shkodër të gjitha këto përgënjeshtrohen»¹⁰².

Përfundimisht, të dhënat e literaturës mbi marrëveshjen e Bushatliut me rusët nëpërmjet Milosh Obrenoviçit, sipas të cilave po të mos merrte pjesë në luftë do ta njihnin për sovran të pavarur të Shqipërisë, ose pohimet se ai kishte ndërmend të përmbyste sulltanin por nuk e lejuan rusët, janë që të gjitha pa bazë. Mustafa Pasha, ky feudal i madh krahinor, pavarësisht nga gjendja e Perandorisë Osmane për shkak të luftës së saj me Rusinë në vitet 1828-29, nuk e ndihmoi ushtarakisht Portën e Lartë në këtë luftë. Në këtë mënyrë ai rriti autoritetin e vet si ndaj shqiptarëve e krerëve të tyre, ashtu edhe ndaj popujve të tjerë të Rumelisë, e veçanërisht boshnjakëve. Nga ana tjetër, ai mbeti për Portën e Lartë një kundërshtar i rrezikshëm i reformave, pra një pengesë që duhej eliminuar. Konflikti midis pushtetit qendror e atij krahinor, që lufta e la në plan të dytë, do të merrte hov të ri dhe do të arrinte deri në kryengritje të armatosur, siç do të bëhet fjalë më poshtë.

99) DAZ, Presid, Spisi, fl. 90 e 106, letra 14.10. e 30.11.1829.

100) Po aty, fl. 113, letra 13.12.1829.

101) BBA. Hattihumaynn def. 1,2,12, letra 7 Rebiul Ahar 1245 H(1.3.1830); A. Lutfi, *Tarihi*, vol. II, fl. 116, vol. III, f. 180-181.

102) DAZ, Presid, Spisi, fl. 110, 111, 112, letra 19.12.1829

4. KRYENGRITJA ÇLIRIMTARE E VITIT 1831 DHE SHEMBJA E PASHALLËKUT TË SHKODRËS

Pas mbarimit të luftës ruso-turke të viteve 1828-1829, zbatimi i reformave ushtarake e administrative eci me shpejtësi. Në ushtri, në muajin mars 1830, u hoq korpusi i kalorësve, i cili deri në këtë kohë ishte mbajtur me rrogë nga qeveritarët e sanxhaqeve. Tani e tutje ky korpus do të organizohej sipas sistemit të ri. Në të njëjtën kohë po bëheshin përgatitje për të hequr edhe disa mbeturina të vjetra në organizimin ushtarak si p.sh. muzikën, bishtat (që luanin rolin e flamurit) dhe disa tituj të vjetër që mbanin oficerët. Po përgatitej gjithashtu ndarja e pushtetit ushtarak nga ai administrativ. Njësitë administrative do të qeveriseshin nga autoritete që do të quheshin «devlet naziri» të cilëve do t'u besohej vjelja e taksave, doganave dhe drejtimi i punëve civile, kurse gjeneralët do të ngarkoheshin vetëm me punët ushtarake¹⁰⁴.

Këto ndryshime si dhe ai për veshjen, që ishte vënë në jetë më parë, nuk pëlqeheshin si në ejaletin e Bosnjës, ashtu dhe në atë të Rumelisë sidomos nga shtetasit myslimanë. Ata i shihnin ato si shkelje të parimeve themelore të fesë islame, prandaj e urrenin sulltanin për këto reforma të mbiquajtura «kaure». Për të treguar forcën e kësaj urrejtjeje, konsulli francez në Selanik, edhe pse e tepron mjaft, shkruante se për të mos iu nënshtruar reformave ata do të dëshironin ta shihnin Perandorinë Osmane të pushtuar nga fuqitë e krishtera. Sikur, theksonte ai, Portës t'i duhej të përballonte një luftë të re kundër Ruisë, ose ndonjë fuqie tjetër në Maqedoni dhe në provincat fqinje, asaj do t'i duhej të sillte ushtarët e lidhur me hekura që të mund të formonte një ushtri¹⁰⁵.

Një urrejtje e madhe ekzistonte edhe në Shqipëri, e sidomos në Shqipërinë Jugore. Por jo më e pakët ishte ajo në Shqipërinë Veriore e Verilindore. Shqiptarët, e në radhë të parë ata të shtresave të ulëta, i urrenin reformat, sepse binin në kundërshtim me një varg traditash të mënyrës së jetesës së tyre. Ndryshimi i veshjes cenonte thellë individualitetin e tyre kombëtar. Veshja e tyre e veçantë ishte, përveç gjuhës, një nga karakteristikat që i dallonte jo vetëm nga turqit, por edhe nga popujt fqinjë. Edhe reformat lidhur me pushtetin, megjithëse preknin drejtpërsëdrejti klasën sunduese vendase, prapëseprapë cënonin pikpamjen e tyre se vendi duhej qeverisur nga vendasit sikurse në të kaluarën, mbasi kështu ruhej qeverisja autonome faktike me të cilën ata ishin mësuar dhe krenoheshin, sepse ajo u siguronte atyre rregull e qetësi dhe u lejonte mbajtjen e armëve. Mbajtja e armëve ishte një çështje po aq e rëndësishme për masat popullore sa dhe veshja kombëtare, mbasi armët ishin mjeti kryesor që i detyronte pushtuesit turq të ishin më të matur dhe të mos shkelnin zakonet e tyre. Përleshjet midis ushtarëve shqiptarë e turq, që arritën deri në gjakderdhje gjatë ekspeditave ushtarake në Greqi në vitet 20. dhe dezertimet e shumta nga radhët e formacioneve ushtarake në këtë kohë, ishin provat më të qarta që tregonin se urrejtja kundër turqve e kishte burimin në popull

104) AMAE, CPC — Turquie, vol. 259, fl. 102, letra 10.3.1830.

105) Po aty.

prej nga dilnin forcat ushtarake shqiptare. Veziri i Shkodrës, duke u mbështetur në këtë urrejtje e duke qenë i bindur se reformat centralizuese preknin rëndë interesat e tij dhe të klasës së tij në të gjitha drejtimet, pa përjashtuar edhe ato shpirtërore, u solidarizua me feudalët kundërshtarë boshnjakë. Por shqetësimi i tij u rrit sidomos pas mbarimit të luftës ruso-turke, kur u bind se Porta e Lartë dhe sulltani nuk kishin besim tek ai, dhe kur Mehmet Reshid pasha, që gëzonte besimin e plotë të tyre, u largua nga Edreneja e u vendos në Manastir për të futur në binarët e sistemit të ri Shqipërinë Jugore. Mustafa Pasha, duke parashikuar se pas nënshtimit të Toskërisë do t'i vinte radha edhe Gegërisë, filloi të merrte masa të rëndësishme ushtarake për të kundërshtuar zbatimin e mëtejshëm të sistemit të ri të cilit shtetasit e tij nuk deshën t'i nënshtroheshin¹⁰⁶.

Pas masakrës së Manastirit, dyshimet e Mustafa Pashës u bënë më të mëdha dhe ai filloi të vepronte në mënyrë që krahas masave mbrojtëse, të bashkohej me pashallarët e tjerë shqiptarë, të cilëve u bëri të qartë humbjen e privilegjeve që kishin trashëguar e që gëzonin, si dhe perspektivën e zymtë që i priste nga shtrirja e reformave në Gegëri. Për këto shqetësime dhe për veprimtarinë e vezirit shkodran shfaqën mendimin e tyre dy autoritete të larta osmane. Mehmet Reshid pasha e njoftoi Portën e Lartë se «... qysh prej disa vitesh, truri i Mustafa Pashës është mbushur me qëllime ngatërrestare. Kjo ka lindur për shkak se dalëngadalë shteti po arrin suksese për ta vënë në nizam si ushtrinë ashtu edhe administratën dhe, kur vendi të jetë futur nën disiplinën shtetërore, kjo do ta prekë atë... Meqë tani Toskëria është vënë nën kontroll, ai është shumë i shqetësuar dhe ka filluar të verë në lëvizje viset përreth tij. Ndërkaq, meqenëse mirmiranët e Gegërisë janë mësuar të veprojnë lirisht dhe janë pajtuar me këtë liri, menjëherë ata i kanë dhënë pëlqimin pashës së lartpërmendur...»¹⁰⁷.

Afërsisht kështu shprehej edhe Ahmet Zekirja pasha. «Meqenëse Serdari (M.R. pasha — S.N.) është nisur nga Edreneja dhe ka mbërritur në Manastir, Mustafa Pasha dyshon për ndonjë veprim kundër tij. Prandaj mendon që, me të nënshtuar Toskërinë, ai do të drejtohet pajtjetër në Gegëri për ta vënë në nizam dhe, meqenëse ai mendon që kjo mënyrë veprimi do ta prekë atë nga çdo drejtim ka filluar të nxisë dhe të ngatërrojë të gjitha rrethet me lloj-lloj mënyrash. Meqë ai nuk gjeti mundësi të shtynte në lëvizje Toskërinë, pashallarët e Gegërisë i ka bërë për vete...»¹⁰⁸.

Dyshimet e feudalëve shqiptarë të Gegërisë se reformat do të zbatoheshin edhe në vendin e tyre, i përforcoi sidomos praktika e deriatëhershme. Së pari vezirëve, funksionarëve e nëpunësve u ishte imponuar të visheshin me rroba sipas sistemit të ri, duke mbajtur në kokë feste¹⁰⁹; Së dyti, edhe atyre u shkoi urdhri që të mos mbanin kalorës me rroçë¹¹⁰. Pas këtyre reformave kuptohej se ata do të detyroheshin të pranonin edhe reformat e tjera ushtarake e administrative, gjë që

106) Po aty, buletini i lajmeve nga Selaniku, 13.4.1830.

107) BAI, Hd 1. 2. 12. dok. 21688, pa datë.

108) Po aty, dok. 21587, pa datë.

109) Idem si më sipër.

110) AMAE, CPC-Turquie, vol. 259, fl. 118, letra 27.4.1830.

do t'u hiqte nga duart jo vetëm pushtetin politik, por edhe përfitimet ekonomike.

I nisur nga mendime të tilla, Mustafa Pasha refuzoi t'i jepte Mehmet Reshid pashës një kontigjent prej 3000 ushtarësh kur ai po nënshtronte Vlorën. Me këtë rast, serdari i dërgoi vezirit shkodran dhuratë disa kuaj e shumë lavdërime. Bushatlliu, edhe pse u tregua sikur bëri çmos për t'ia plotësuar kërkesën, i shkroi se fshatrat, të cilëve u kërkoi t'i jepnin ushtarë, nuk dhanë as edhe një¹¹¹. Një qëndrim i tillë që, pengonte planet djallëzore të Mehmet Reshid pashës për të nënshtruar shqiptarët me shqiptarë, ishte një qëndrim i drejtë në përshtatje me interesat e vendit dhe të tijat, por tashmë ishte tepër vonë. Ndihamat, që kishte dhënë deri atëhere kundër lëvizjes në Shqipërinë Jugore si rezultat i qëndrimit oportunist të tij ndaj Portës së Lartë, kishin dëmtuar jo vetëm interesat shqiptare në përgjithësi, por edhe ato të pushtetit të vet në veçanti. Prandaj tani ishte tepër e vështirë të ndalej hovi që kishte marrë Serdari anadollak.

Pas goditjes që ky zbatues tepër i zellshëm i reformave në Shqipëri i dha lëvizjes në Toskëri, ai filloi të thurte planet e veta për të shtrirë sistemin e ri edhe në Gegëri. Meqenëse lëvizja në Shqipërinë Jugore nuk ishte shuar tërësisht sa kohë që nuk ishte zhdukur silahdar Iljaz Poda¹¹² me feudalët e tjerë të cilët kishin marrë malet, dhe meqenëse vendosja e rendit dhe e qetësisë lidhej edhe me nënshtrimin e Shqipërisë Veriore, Mehmet Reshid pasha vuri dy kushte: *Së pari*, t'i hiqeshin Mustafa Pashës së Shkodrës sanxhaqet e Ohrit, Elbasanit dhe Dukagjinit e t'i jepeshin atij; *Së dyti*, për mbajtjen e 9000 ushtarëve të cilët i nevojiteshin për të ruajtur kontrollin në Shqipërinë Jugore duhej t'i jepej e drejta e vjeljes së të ardhurave të cifligjeve perandorake në Tërhallë, në Larisa e në Manastir, si dhe të xhizjeve e të iltizameve të Rumelisë që ende nuk ishin futur nën kompetencën e tij¹¹³. Këto kushte, siç shkroi vetë Mehmet Reshid Pasha, do të shërbenin që «çështja shqiptare të hyjë deri diku në rrugë dhe, së shpejti, të hyjë plotësisht në atë formë që e dëshiron shpirti ynë»¹¹⁴. Me fjalë të tjera të nënshtrohej e gjithë Shqipëria ku të vendosej me rrënjë pushteti qendror me reformat e tij.

Heqja e tri sanxhaqeve nga qeverisja e Bushatlliut nuk ishte tjetër veçse përsëritje e taktikës që ishte përdorur për kufizimin e pushtetit të Ali pashë Tepelenës, me qëllim që pastaj t'i jepej goditja e fundit ekzistencës së Pashallëkut të Shqipërisë Veriore.

Meqenëse Mustafa Pasha, jo vetëm nuk ishte lidhur me feudalët toskë, por kishte ndihmuar kundër lëvizjes së tyre dhe tani ajo kishte pësuar goditje të forta e ishte mënjanuar si rrezik. sulltani, i cili ishte plotësisht i një mendimi me serdarin e tij dinak dhe energjik, e nënshkroi fermanin e kufizimit të pushtetit të Mustafa Pashës vetëm në sanxhakun e Shkodrës¹¹⁵. Por ky ferman, që mban datën e 3 dhjetorit

111) Po aty, fl. 214, letra 29.9.1830 dhe BAI, Hd. dok. 1966, 30 Rebiyul-ahir 1246 H(17.10.1830).

112) BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. 21909, 30 Rebiyul-ahir 1246 (17.10.1830).

113) Po aty, dok. 22023, 24 Rexheo 1246 H (8.I.1831).

114) Po aty, dok. 21207, 17 e 18 tetor 1830.

115) Po aty, dok. 21170 H e L, dt. 9 Shaban 1246 H(23.1.1831); A. Lutfi, Tarihi, vol. 3, f. 182.

1830 dhe që mbërriti në Shkodër më 4 janar 1831, kërkonte që ai jo vetëm t'i dorëzonte Mehmet Reshid pashës sanxhaqet e Ohrit, Elbasanit dhe Dukagjinit, por të pranonte edhe vendosjen e garnizoneve ushtarake të rregullta në kalatë e sanxhakut, të ndante pushtetin me nëpunësit e administratës civile dhe të çarmatoste popullsinë, armët e së cilës do t'ia dorëzonte pushtetit qendror¹¹⁶. Ky ferman në të vërtetë kërkonte ripushtimin e vendit nga forcat ushtarake dhe administrata turke.

Me të marrë në dorë fermanin në fjalë, Mustafa Pasha, që kuptoi se ç'rrezik të madh përfaqësonte kjo masë për të, për pushtetin e tij dhe për gjithë Shqipërinë Veriore, organizoi një mbledhje të gjerë në pallatin e vet në Shkodër, ku thirri parinë feudale, tregtarët e pasur, krerët e esnafëve, parinë e malësive, ulematë e hoxhallarët etj. Aty ai paraqiti përmbajtjen e fermanit dhe, pas një fjalimi të shkurtër, por kuptimplotë e plot emocion, pyeti, të pranishmit nëse do të pranonin të dorëzonin armët, të vinin nëpër kalatë garnizone ushtarësh të rregullt dhe të paguanin taksa e tatime të reja e të jashtëligjshme. Me fjalë të tjera ai pyeti nëse do të pranonin t'i nënshtroheshin një pushtimi të vërtetë osman. Mbledhja, pasi shprehu mirënjohjen dhe bindjen ndaj vezirit shkodran, d.m.th. ndaj vetëqeverisjes faktike që kishte ushtruar ai, shpalli vendimin që të kundërshtoheshin reformat dhe, po qe se Porta e Lartë do të përpigjej t'i fuste ato me dhunë, të rrëmbeheshin armët për t'u mbrojtur¹¹⁷. Një ndër veprimet e para të pjesëmarrësve të kësaj mbledhjeje ishte heqja e rrobave dhe festeve, që para tre vjetësh u ishin imponuar t'i mbanin dhe veshja përsëri e kostumeve kombëtare, si dhe mbështjellja e kokës me shall siç ishte tradita¹¹⁸. Pra ata u shprehën kundër reformave centralizuese, thelbi i të cilave ishte nënshtrimi i plotë ndaj pushtetit turk dhe kërkuan të ruanin edhe me armë qeverisjen autonome të vendit të tyre nën qeverisjen e Bushatlliut. Me këtë rast duhet thënë se pohimet që janë hedhur në ndonjë studim të kohëve të fundit, sikur mbledhja kërkoi që në administratë të vendosej gjuha shqipe, që të pranohej njohja e kombit shqiptar, që Porta t'u njihte të gjitha privilegjet dhe pavarësinë fisnore, si dhe konkluzioni se lëvizja që filloi aty ishte lëvizje me karakter nacionalçlirimtar¹¹⁹, janë pohime të shpejtuara dhe të padokumentuara. Dokumentacioni dhe aq më shumë zhvillimi i mëtejshëm i ngjarjeve nuk i konfirmojnë ato dhe provojnë se prapa shpalljes së një lëvizjeje kundër reformave centralizuese kemi një lëvizje çlirimtare, qëllimi i së cilës ishte sigurimi i qeverisjes autonome të Pashallëkut të Shkodrës. Ky qëllim jo vetëm kundërshton një pushtim të dytë turk në Shqipëri, por është një hap i madh përpara për të realizuar aspiratat e përhershme të popullit shqiptar për të shpëtuar nga zgjedha osmane.

116) Pavlović, D. **vep. e për.**, f. 72.

117) Po aty. L. Mile, *Kryengritjet popullore...*, f. 71-72.

118) BAI. Hd. 1, 2, 12, dok. 21687, pa datë; A. Lutfi, *Tarihi*, vol. 3, f. 190. Shih dhe AqSh, *Sheria e Beratit*, dosja 23, lib. 62/b, fl. 25, letra 5 Zilkade 1243 H(19.5.1828).

119) L. Mile, *Mbi lëvizjen nacionalçlirimtare shqiptare gjatë sundimit turk*, në «Studime historike», nr. 1, Tiranë, 1965, f. 81-97; E. Pllana, *Kosova dhe reformat në Turqi*, Prishtinë, 1978, f. 61-62.

Veziri Bushatlli, i përkrahur drejtpërdrejt nga përfaqësuesit e shtresave kryesore të shoqërisë shkodrane, përfaqësuesit e të cilave dhanë fjalën se do të luftonin nën drejtimin e tij, urdhëroi zëvendësit e vet në tri sanxhaqet që do t'i kalonin Mehmed Reshid pashës të mos u lëshonin kalatë njerëzve të tij. Sefedin beut, zëvendësit të vet në Elbasan, i shkroi se kishte vendosur t'i vinte në ndihmë me ushtri të komanduar prej Xheladin bej Ohrit dhe Dervish bej Koplikut¹²⁰.

Mehmed Reshid pasha i doli përpara një gjendjeje të tillë. Duke e motivuar veprimin e tij «për të shtënë në dorë Gegërinë»¹²¹, emëroi si zëvendës të tij në Ohër, Ahmet aganë, ish-silahdar i Hurshid Pashës, në Elbasan Sali aganë, në Dibër Haki beun, djalin e Abaz Pashës, që kërkoi t'i jepej titulli pashë, dhe në Pejë Abdurrezak Pashën¹²². Meqenëse këta zëvendës u paraqitën në krye të detyrave të tyre para se të ndërhynte me forcat e veta veziri shkodran, Ahmet agai në Ohër dhe Sali agai në Elbasan u pritën, sipas deklaratave të kadinjve të Starovës e të Elbasanit, me nderime nga paritë e dy qyteteve. Dhe zëvendësit në fjalë vunë dorë mbi pasuritë e njerëzve të Bushatlliut dhe të partizanëve të tij, që u detyruan të arratiseshin. Mirëpo një pjesë e këtyre të fundit kjo masë i detyroi të ktheheshin e të kërkonin falje¹²³. Në Dibër Haki Pasha, armiku për vdekje i vezirit të Shkodrës, e detyroi motrën e tij të ikte me ç'ka mundi të merrte, zhveshur e zbathur, siç shkroi vetë Mustafa Pasha, kurse në Ohër, Ahmet agai bastisi shtëpinë e Xheladin bej Ohrit, flaku jashtë familjen e tij dhe plaçkiti gjithçka kishte në shtëpi¹²⁴. Por në Pejë nuk ndodhi kështu. Abdurrezak Pasha ndeshi aty në kundërshtimin e vendasve të cilët nuk e lejuan të hynte në qytet¹²⁵. Sidogoftë, me forcë apo në marrëveshje me Sefedin pashën e Gjakovës, ai e mori pushtetin. Për këtë e njoftoi Mehmet Reshid pashën të cilin edhe e falenderoi për emërimin. Por, duke dashur të përfitonte nga goditja që po i bëhej vezirit të Shkodrës dhe për t'u hakmarrë, ai kërkoi që krahinat e Lezhës, Zadrimesë, Mirditës, Gashit e Krasniqes, të shkëputura nga Sanxhaku i Dukagjinit qysh në kohën e stërgjyshërve të tij, t'i ktheheshin përsëri këtij sanxhaku duke iu hequr atij të Shkodrës¹²⁶. Me fjalë të tjera Abdurrezak pashai nxorri në shesh edhe armiqësinë e vjetër të familjes së tij me atë të Bushatllinjve, që kishte filluar sidomos në vitet 60 të shek. XVIII kur Mehmet pashë Bushatlliu (plaku) filloi formimin e sanxhakut të Shkodrës. Për të mënjeluar fërkimet me Sefedin Pashën, postin e të cilit e zuri, propozoi që krahinat e Gjakovës dhe të Alltun Ilisë të administroheshin prej këtij¹²⁷.

Në këtë mënyrë Mustafa Pashës së Shkodrës i dolën nga duart tri sanxhaqet dhe pushteti i tij u ngushtua vetëm në sanxhakun e Shkodrës. Pashallëku i Shqipërisë Veriore pësoi një grusht të rëndë. Por Bushatlliu nuk hoqi dorë nga lufta për të rimëkëmbur Pashallëkun duke filluar nga shprehja e pakënaqësisë së vetë sulltanit, deri te për-

120) AQSh, fletoret dorëshkrim, nr. 1, 2, 3, f. 49.

123) Po aty, dok. 21170 H e I, 9 Shaban 1246 H(23.1.1831) dhe dok. nr. s'ka, dt. Shaban 1246 H(janar 1831) e kadiut Starovës.

124) A. Lutfi, *Tarihi*, vol. 3, f. 187-190.

125) BAI, Hd. dok. 21412 B, pa datë.

126) Po aty, dok. 21186, dt. 16 Shaban 1246 H (30.1.1831).

127) Idem si më sipër.

gatitja dhe organizimi i një kryengritjeje që do të trondiste Perandorinë.

Me të marrë vesh vendosjen e myteselimëve të Mehmet Reshid pashës në të tri sanxhaqet dhe dëbimin e myteselimëve të vet ndaj të cilëve vartësit e Mehmet Reshid pashës ishin sjellë shumë keq dhe duke zbuluar një atentat të kurdisur nga Qytahiu, i cili u orvat ta zhdukte, Mustafa Pasha iu drejtua sulltanit me një ankesë. Aty ai i shkroi se ishte i pakënaqur nga shteti osman për arsye se, kur priste të shpërblehej për shërbimet e tij të shumta në luftërat e ndryshme të Perandorisë dhe në rivendosjen e rendit në Toskëri, iu hoqën tri sanxhaqet dhe iu dhanë Mehmet Reshid pashës. Ky nga ana e vet, duke shkelur premtimin se nuk do t'i lëvizte zëvendësit e tij, kishte dërguar në vendin e tyre të tjerë, që ishin armiq të tij, dhe që kishin marrë nëpër këmbë farefisën e dashamirët e tij. Kështu u zbuluan qëllimet e ulëta të Mehmet Reshid pashës jo vetëm ndaj tij, por edhe ndaj popullit. Prandaj, megjithëse vazhdonte të mbetej besnik ndaj shtetit, të cilit i kishte dhënë shumë prova besnikërie me shërbimet e veta, ishte detyruar që, bashkë me popullin, të merrte masa për t'u mbrojtur nga sjellja armiqësore e vezirit të madh¹²⁸. Pak më vonë kur i shkroi mytesarifit të Çermenit dhe valiut të Edrenesë, Hysen pashës, rreth kësaj çështjeje, Bushatlliu pohoi se, me t'u marrë vesh atentati kundër tij, Mehmet Reshid pasha u bë i neveritshëm për të gjithë. Pashallarët e krerët e tjerë thanë: Meqenëse ejaleti i Rumelisë i është dhënë për jetë, ai do të na shkallmojë me rrënjë e me themel. Tashmë ai po zgërdhin dhëmbët e tij prej tirani kundër gjithë popullit dhe ka zhveshur shpatën armiqësore veçanërisht kundër gjithë shqiptarëve, të mëdhenj e të vegjël, të lartë e të ulët. Prandaj, duke e kuptuar se nuk kishte shpëtim po të qëndronim duarlidhur, u bashkuam që të gjithë me qëllim që ta dëbojmë e ta bëjmë def Mehmet Reshid pashën¹²⁹.

Për nga brendia e saj letra drejtuar sulltanit nuk ishte vetëm një ankesë, por edhe një paralajmërim, një presion që sulltani të hiqte dorë nga synimet e veta për ta mënjanuar klasën feudale të Shqipërisë Veriore nga pushteti. Porta e Lartë, që e kuptoi letrën e Bushatlliu jo vetëm si ankesë të një funksionari të lartë ndaj një tjetri, por edhe si presion u mundua ta zbuste vezirin e Shkodrës duke u arsyetuar së pari se sulltani ia hoqi tri sanxhaqet duke dashur që të vendoste rregullin e qetësinë në Shqipëri dhe se me këtë detyrë ai ngarkoi vetë kryeministrin, prandaj heqjen e tri sanxhaqeve ai duhet ta kuptonte drejt dhe jo si masë kundër tij. Së dyti, ajo u mundua ta siguronte se shërbimet e tij i kishte parasysh. Prandaj, edhe pse nuk kishte kërkuar një gjë të tillë, mukatatë e Tiranës dhe Kavajës u lanë në duart e atyre që i kishin patur, kurse kazatë e Gjakovës dhe Alltun Ilisë iu lanë kushërirut të tij. Sefedin Pashës. Së fundi, e këshilloi të mbante qëndrim të pjekur, sepse qeveria qendrore ende kishte besim tek ai dhe nuk kishte marrë parasysh lajmet që thoshin se po bën përgatitje ushtarake e po nxit boshnjakët për rebelim¹³⁰.

Doemos kjo përgjigje, që ishte larg synimeve që deshi të arrinte

128) AQSh, Fletoret dorëshkrim, f. 24-25.

129) A. Lutfi, *Tarîhi*, vol. 3, f. 187-190.

130) BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. 21692, pa datë

Bushatlliu, nuk e kënaqi atë dhe e bindi se me rrugë paqësore nuk mund të arrihej asgjë dhe se Porta e Lartë kishte vendosur t'ia nënshtronte Gegërinë ashtu si dhe Toskërinë parimeve të sistemit të ri ushtarak e administrativ. E vetmja rrugë që mbetej për të ndjekur ishte ajo e kundërshtimit me armë, ndryshe edhe pushteti i tij do të asgjësohej sikurse ai i Ali pashë Tepelenës. Po ky fund i priste edhe pashallarët e tjerë gegë, si dhe kapedanët, jeniçerët dhe spahinjë boshnjakë.

Atëhere Bushatlliu filloi menjëherë të vepronte. Heqjen e tri sanxhaqeve ai e paraqiti ngado e sidomos në Shqipëri si pasojë të zemërimit të Portës së Lartë ndaj tij sepse, kur ajo i kërkoi që të fuste sistemin e ri ushtarak në Pashallëkun e Shkodrës, ai refuzoi¹³¹. Me fjalë të tjera, Mustafa Pasha kërkonte para së gjithash t'i jepte lëvizjes kryengritëse karakter anticentralist që të siguronte sa më shumë përkrahës dhe aleatë. Pashallarët gegë, që ishin kundër reformave centralizuese sepse kërkonin që me çdo mjet të siguronin autonominë e tyre dhe kur panë se edhe duke i shërbyer Portës së Lartë nuk do të mund të ruanin privilegjet e tyre, iu përgjigjën pozitivisht thirrjes së Bushatlliut për të marrë pjesë në një besëlidhje ushtarake të kryesuar prej tij, si e vetmja rrugëdalje për të përballuar me armë në dorë hovin që kishte marrë Mehmet Reshid pasha dhe për të kundërshtuar vendimin e Portës së Lartë për të shtrirë reformat në Gegëri. Sipas pohimit të Mahmud pashë Prizrenit që shërbente në Nish ata u lidhën me vezirin e Shkodrës duke u nisur nga mendimi se ajo që i ndodhi atij, që kishte kryer aq shumë shërbime në dobi të perandorisë do t'u ndodhte edhe atyre¹³². Me përjashtim të Abdurrezak Pashës, u lidhën me Mustafa Pashën qysh në fillim të vitit 1831 pashallarët e Prizrenit, Prishtinës, Tetovës, Shkupit, Gjakovës, Vranjës, Leskovacit e Nishit. Edhe këta kundërshtarë të reformave centralizuese, hoqën, sikurse ata të Shkodrës, kostumet e imponuara dhe veshën rrobat kombëtare¹³³. Sipas Hysen pashë Çermenit besëlidhja përfshiu të gjithë Gegërinë, që përbëhej nga krahinat Vranjë, Leskovac, Shkup, Tetovë, Prizren, Prishtinë, Vuçitern, Novobërdë, Pejë, Gjakovë, Dukagjin, Dibër e Sipërme dhe Dibër e Poshtme, Kërçovë, Shkodër dhe kazatë që ka Shkodra më të majtë e më të djathtë¹³⁴.

Në muajin shkurt 1831, Mustafa Pasha dërgoi në Bosnjë qehajanë e vet, Dervish bej Koplikun, për të bashkëpunuar ushtarakisht me krerët kundërshtarë të reformave. Edhe këta iu përgjigjën pozitivisht thirrjes së tij, megjithëse ishin në grindje dhe i premtuan se do t'i vinin në ndihmë me një ushtri¹³⁵.

Gjithashtu ai dërgoi agjentët e vet edhe në Rumeli, ku valonte pakënaqësia dhe urrejtja kundër reformave. Me fjalë të tjera ai synonte që krvengritia të shtrihej edhe jashtë kufijve të Shqipërisë.

Ndërkohë Mustafa Pasha, që i nevojiteshin mjete financiare për ushtrinë e madhe që do të ngrinte më këmbë për të sulmuar serdarin

131) Po aty, dok. 21887, pa datë.

132) Po aty, dok. 21412 B, pa datë.

133) Pavloviç, D. — vep. e përm. f. 75, shih edhe shën. 15.

134) BAI, Hd. 1, 2, 12, letra e Hysen pashë Çermenit datë 19 Sheval 1246 H (2,4 1831).

135) Gavriloviç, M. — *Milosh Obrenoviç*, Beograd, 1912, f. 334. —

në Manastir, Janinë apo Selanik, ku shpresonte se mund ta ndeshte, iu drejtua edhe valiut të Egjiptit, Mehmet Ali pashës. Ky vali, përveç që blinte rregullisht lëndë druri për flotën egjiptiane, i kishte kërkuar vajzën për një të afërmin e vet dhe prej kohësh kishte dashur ta bënte përkrahës të lëvizjes së tij për shkëputje nga vartësia e Stambollit. Për të kërkuar ndihmë financiare, armë e sidomos artileri, Mustafa Pasha mori edhe pëlqimin e pashallarëve gegë, por këta i vunë si kusht të mos i kërkonte ndihmë në forca ushtarake, sepse e gjykonin jo vetëm të përshtatshme praninë e një ushtrie të rregullt që urrehej në Shqipëri, por edhe të rrezikshme, mbasi sipas tyre, vali i fuqishëm i Egjiptit nuk shkulej nga vendi ku shkelte këmba e forcave ushtarake të tij. Prandaj për të kërkuar vetëm ndihmë financiare e armatime Mustafa Pasha nisi për në Egjipt dajën e vet, Xheladin bej Ohrin. Ky u prit në selinë e këshillit të valiut në fjalë ku iu premtua një ndihmë e rëndësishme financiare për të përballuar shpenzimet e 40 mijë ushtarëve shqiptarë e boshnjakë. Me letër, Mehmet Ali pasha i shkroi Mustafa Pashës se do të dërgonte menjëherë 5000 qese akçe me Xheladin bej Ohrin dhe me të dërguarin e vet, Mustafa again. Pas kësaj shume, ai do të niste edhe pjesën tjetër. Mustafa Pasha dhe pashallarët aleatë e falënderuan me letra valiun e Egjiptit dhe filluan organizimin e ushtrisë dhe marshimin e saj drejt Manastirit. Nga ana e vet edhe Mehmet Ali pasha urdhëroi që të përgatitej një anije me të cilën do të niseshin nga Aleksandria të 5000 qeset të shoqëruara prej Xheladin beut dhe Mustafa agait¹³⁶.

Në këtë kohë Mehmet Ali pasha ishte duke përgatitur sulmin për të shtënë në dorë Sirinë¹³⁷, prandaj ai ishte shumë i interesuar që vërshimi i ushtrisë shqiptaro-boshnjake në Rumeli të bëhej një diversion serioz. Pra, ndihma e tij nuk ishte premtim i kotë.

Mustafa Pasha, qysh në janar 1831, i kërkoj ndihmë edhe Milosh Obrenoviqit, princit të Serbisë. Këtë ndihmë ai e kërkoj nëpërmjet të besuarit të vet Athanas Ikonomit. Ky i dërguar, i pajisur me dhurata për princin e princeshën e Serbisë, ishte porositur ta njoftonte Miloshin se Mustafa Pasha kishte ndërmend të ngrihej kundër sulltanit të pabesë i cili i kishte hequr tri sanxhaqet që i pati dhënë, të organizonte kryengritje të madhe duke bërë për vete të gjithë myslimanët e pakënaqur nga reformat, ta sulmonte vezirin e madh dhe, pasi ta thyente, të mbledhte në Edrene gjithë pashallarët, ajanët, agallarët, hoxhallarët etj., për të demaskuar veprimet e paligjshme të sulltanit dhe për të vendosur aty mbi fatin e Perandorisë. Për këtë kryengritje kërkonte ndihmën e Serbisë në të holla e ushqime kundrejt kthimit të krahinave që i ishin shkëputur Serbisë të cilat sulltani nuk do t'ia jepte, meqenëse ishte njeri që nuk i mbante premtimet. Princ Miloshi pa e prishur me Portën, pranoi ta ndihmonte financiarisht sepse kryengritja e Mustafa Pashës, që shprehte pakënaqësinë e myslimanëve ndaj reformave, mund të përcaktonte edhe fatin e vetë sulltanit.

136) BAI, Hd, dok. 22003 C, pa datë. Përmbajtja e këtij dokumenti është pohimi i vetë Mustafa Pashës, me sa duket pas kapitullimit të tij kur shkoi në Stamboll. Pohimi i tij nuk pajtohet me thëniet e diplomatëve evropianë sikur dy vezirët shqiptarë ishin marrë vesh të takoheshin me ushtritë e tyre në muret e Stambollit. Këto thënie kanë qenë vetëm supozime.

137) Staatarchiv Wien, Ad. N. 348 A, letra e internuncit nga Kostandinopoja më 12.7.1831.

Sasinë e ndihmës Miloshi nuk e përcaktoi duke menduar që madhësia e saj të konkretizohej gjatë shtjellimit të ngjarjeve¹³⁸. Edhe ai, sikurse Mehmet Ali pasha, e lidhi ndihmën me interesat e veta. Lufta midis sulltanit dhe vezirit të Shkodrës dhe sidomos fitorja e këtij të fundit ishte në dobi të kërkesave serbe, sepse do ta detyronte Portën e Lartë t'i plotësonte ato, prandaj Miloshi i dha Mustafa Pashës edhe disa këshilla: të siguronte shpinën e sulmit duke forcuar mbrojtjen bregdetare për të mos lejuar ndonjë zbarkim të forcave osmane nga deti dhe të nisej me vendosmëri për në Rumeli pa i dhënë kohë vezirit të madh të merrte masa për t'i shpëtuar thyerjes¹³⁹. Por princ Miloshi, ashtu sikurse gjatë luftës ruso-turke, edhe këtë herë mbajti qëndrim me dy faqe. Ndërsa vezirit të Shkodrës i premtoi ndihmë dhe e nxiti të fillonte kryengritjen sa më parë, Portës së Lartë i dërgoi fjalë se në shenjë besnikërie ai kërkonte leje të dilte kundër shqiptarëve dhe boshnjakëve dhe t'i shpartallonte. Por në Portën e Lartë të dërguarve të tij, si edhe dragomanit të ambasadës angleze, që u paraqit aty për ta këshilluar sulltanin që të merrte parasysh propozimin e Miloshit, jo vetëm nuk iu dha përgjigje pozitive, por pranë Miloshit u dërgua edhe një funksionar i lartë, Hasan beu, për të vërejtur veprimtarinë e tij¹⁴⁰. Sipas A. Lutfiut, qëllimi i princit serb ishte që me këtë rast të shtinte në dorë Varoshin e Beogradit¹⁴¹.

Mustafa Pashës iu desh të siguronte shpinën edhe nga Mali i Zi, meqenëse nuk dihej qëndrimi që do të mbante trashëgimtari i Vladikës Pjetri I që kishte vdekur në muajin tetor 1830. Por Bushatliu, pasi e ndihmoi nga dhjak të bëhej arkimandrit duke urdhëruar për këtë peshkopin e Prizrenit, mundi të përfundonte me Vladikën Pjetri II, marrëveshjen e paqes. Për më tepër ai i ofroi Malit të Zi, me anë të Miloshit, një shumë të hollash për t'i dhënë 2000 luftëtarë, por kjo punë nuk u përfundua për një varg vështirësish. Sidoqoftë u arrit që malazezët ta linin të qetë vezirin Bushatli¹⁴².

Kështu, u krijuan kushtet kryesore që Mustafa Pasha të kalonte nga përgatitja në fillimin e kryengritjes.

*
*   *
*

Me të marrë vesh krijimin e besëlidhjes ushtarake shqiptaro-boshnjake dhe synimin për të marshuar drejt Manastirit, sulltan Mahmudi II urdhëroi të merreshin masat e duhura për t'u dhënë ndëshkimin që meritonin kryengritësve «tradhtarë të fesë e të shtetit»¹⁴³. Veçanërisht ai u kujdes që Mehmet Rashid pasha, i cili ndodhej në Janinë, të nisej për në Manastir dhe aty të grumbullonte të gjitha forcat e ushtarëve të rregullt. Sulltani kritikoi shpërndarjen e tyre në disa vise. Ai ishte i

138) Gavriloviç, M. — vep. e përm., f. 339. —

139) Po aty.

140) BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. 21621 dhe 21573, pa datë.

141) A. Lutfi, *Tarihi*, vol. 3, f. 194.

142) Gavriloviç, M. — vep. e përm. f. 340. —

shqetësuar jo vetëm për shkak se me ato pak forca që gjendeshin në Manastir serdari nuk mund të përballonte sulmin e ushtrisë së Mustafa Pashës, por edhe për shkak se Manastiri nuk ishte qytet i mbrojtur si-kurse Edreneja, ku ai do të ishte shumë më i sigurt derisa të grumbulloheshin forcat e rregullta nga Janina, Selaniku etj. Meqenëse kalimi i serdarit nga Manastiri në Edrene do të shkaktonte inkurajimin e kryengritësve, sulltani kërkoi me këmbëngulje përqendrimin sa më të shpejtë të reparteve të rregullta në Manastir¹⁴⁴. Për të fituar kohë, në Portën e Lartë u vendos që t'i shkruhej vezirit të Shkodrës dhe të këshillohej ai që të hiqte dorë nga veprimtaria e tij kryengritëse. Por Mehmet Reshid pasha, të cilin e pyetën nëse duhej dërguar një letër e tillë, u përgjeggj se do të ishte një veprim i kotë, mbasi Mustafa Pasha e kishte shpallur kryengritjen dhe nuk do të hiqte dorë. Prandaj, duke qenë në një mendje me sulltanin, nga njëra anë ai nguli këmbë që të shpejtohej grumbullimi i forcave ushtarake për ta ndëshkuar Mustafa Pashën, nga ana tjetër porositi që përfaqësuesit të Bushatllit pranë Portës së Lartë, Sulejman beut, t'i bëhej presion duke i thënë: Nëse pashai i tij ka ngritur krye nga frika, le ta dijë se kundër tij nuk është lëshuar asnjë urdhër i keq, dhe nëse ai ka për qëllim të shpallet kryengritës kundër Perandorisë, le ta dijë se një ushtri e madhe do të dërgohet kundër tij për ta ndëshkuar¹⁴⁵.

Mustafa Pasha nuk u lëkund nga këto manovra të Portës së Lartë dhe vazhdoi rrugën që kishte nisur. Por edhe pse *mori masa, krijimi* i besëlidhjes dhe sigurimi i fondeve financiare nuk e lejuan ta shpejtonte nisjen për të përfituar nga fakti se armiku i tij nuk zotëronte forca të mjaftueshme. Veziri i Shkodrës dërgoi Dervish bej Koplukun për të njoftuar boshnjakët të niseshin sa më parë dhe të dilnin në Prishtinë që të bashkoheshin me të, mbasi më 24 mars ai do të dilte nga Shkodra e më 31 mars do të gjendej në Prizren¹⁴⁶. Por, siç do të flitet më poshtë ata u vonuan, aq sa princi Milosh, që ndiqte nga afër ngjarjet, shkroi se boshnjakët po tallen¹⁴⁷.

Para se të nisej vetë nga Shkodra, Mustafa Pasha nisi një grup kalorësish bashkë me kopje të shpalljes së kryengritjes për në Rumeli me qëllim që krerët të ngrinin krye me forcat e tyre dhe të shpallnin botërisht kryengritjen. Kudo ata u pritën me entuziazëm. Në Nish, ku u lexua shpallja e vezirit, krerët deklaruan se bashkoheshin me të, kurse Mahmud Pasha i këtij qyteti dha 60 000 groshë për ushtrinë krve-ngritëse. Në shpallje thuhej që askush të mos prekte e të dëmtonte rajen, që gjithçka të blihej me të holla dhe që vetëm pronat shtetërore të merreshin me forcë. Edhe posta evropiane të mos prekej, gjithashtu dhe udhëtarët evropianë në rrugën kryesore që lidhte Evropën me Stambollin. Sofja, Pazarxhiku, Filipopoli nuk prisnin veçse mbërritjen e vezirit për t'u bashkuar me të. Karafejzi Ali beu u nis në drejtim të

143) BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. 21412 B, pa datë; A. Lutfi, Tarihi, vol. 3, f. 186.

144) Po aty, dok. nr. 21621, pa datë.

145) Po aty, dok. nr. 21656, pa datë.

146) Po aty, dok. 21663, 16 Sheval 1246 H(30.3.1831); AQSH, Fletoret dorëshkrim nr. 1, 2, 3, fl. 18, 11 Sheval 1246 H(23.3.1831).

147) Gavrilović, M. vep. e përm., f. 335.

Sofjes me qëllim që të vinte dorë mbi magazinat qeveritare të ushqimeve¹⁴⁸.

Para se të nisej Mustafa Pasha la si zëvendës në Shkodër djalin e vet, Mahmud Pashën. Njëkohësisht ai përforcoi bregdetin. Në Lezhë p.sh. dërgoi armatime e municione për të përballuar ndonjë zbarkim detar të forcave qeveritare ose ndonjë sulm të Haxhi pashës së Krujës, armikut të tij të lidhur me serdarin anadollak. Por si Haxhi pasha i Krujës, ashtu edhe vojvoda i Tiranës, Haxhi Pehlivan agai, kishin frikë për vete dhe kërkonin përforcime nga serdari. Ata ishin trembur prej njoftimeve se Mustafa Pasha do të sulmonte Elbasanin dhe se Ibrahim pashë Alltuni i Kavajës, aleat e farefis me vezirin e Shkodrës, kishte ngritur më këmbë forca të konsiderueshme ushtarake që rrezikonin Durrësin e Tiranën¹⁴⁹.

Në rrugë e sipër për Prizren, Bushatlliu e drejtoi një pjesë të ushtrisë së vet në Dibër për të ndihmuar kunatin e vet, Hasan bej Dibrën, që ishte arratisur në mal, duke sulmuar e dëbuar myteselimin e serdarit, Haki Pashën¹⁵⁰.

Me të mbërritur në Prizren, Mustafa Pasha u takua me pashallarët shqiptarë. Aty kishte mbërritur Mahmud pashë Prizreni nga Nishi me disa topa e disa ushtarë. Rrugës ai kishte biseduar me Jashar pashën e Prishtinës dhe me Hysen pashën e Vranjës të cilët ishin duke regjistruar ushtarë¹⁵¹. Në Prizren, siç u tha më sipër, i mbërriti përgjigja nga valiu i Egjiptit, që ofronte ndihma për mbajtjen e 40 mijë ushtarëve dhe po përgatiste nisjen e 5000 qeseve akçe. Bushatlliu shpalli pagesat e rekrutimit: 80 groshë për çdo kalorës dhe 50 groshë për çdo këmbësor. Kështu filloi rekrutimi sipas kriterit «burrë për shtëpi» dhe me pare në dorë, ata që kundërshtonin ndëshkoheshin me djegien e shtëpisë¹⁵². Në këtë kohë atij i mbërritën 250.000 groshë nga Miloshi, pranë të cilit Mustafa Pasha dërgoi kapedan Armashin, të besuarin e vet. Ky i kërkoi princit gjysmë milioni, por ai i dorëzoi gjysmën e shumës duke thënë se gjysmën tjetër do t'ia dërgonte pas një muaji¹⁵³.

Veprimtaria e deriatëhershme e Bushatlliut dhe sidomos e Karafejzi Ali beut krijuan një gjendje mjaft të vështirë për Portën e Lartë, e cila në fshehtësi po merrte masa serioze e të shpejta që treguan shqetësimin e vërtetë të saj dhe të qeveritarëve kryesorë në Rumeli. Shqetësimin e shkaktonte jo vetëm fakti që në Manastir nuk kishte forca të mjaftueshme, por edhe gjendja e vështirë që ishte krijuar në përgjithësi. Kryengritësit po shtoheshin çdo ditë e më shumë. Përveç kësaj, ushtarët qeveritarë tani nuk kishin dëshirë të luftonin, gjë që, siç pohoi Ibrahim pasha i Vidinit, e kishte paralizuar edhe atë. Karafejzi Ali beu kishte

148) Po aty, f. 341. Nisjen dhe mbërritjen e Karafejzi Ali beut dy orë larg Sofjes e konfirmon edhe përfaqësuesi rus në Beograd me një letër të tij me datë 2 prill 1831.

149) BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. 21688, 18 Sheval 1246 H (1.4.1831); Shih edhe shënimin nr. 44.

150) Po aty.

151) Po aty.

152) Po aty, letra e Hysen pashë Çermenit, 19 Sheval 1246 H(2.4.31) dhe letra e Ibrahim pashës së Vidinit 4 Zilkade 1246 H(16.4.1831).

153) Pavlović, D., Vep. e përm., f. 77.

grumbulluar shumë kryengritës dhe po sulmonte fshatrat përreth Sofjes, kurse ajanët e kazave, që duhej të shkonin në Sofje kundër tij, nuk kishin lëvizur nga vendi me përjashtim të 5-6 prej tyre, të cilët nuk kishin mundur të sillnin me vete më shumë se 1000-1200 veta. Urdhrave për të grumbulluar ushtarë në të djathtë e në të majtë të Rumelisë nuk po u bindej njeri, gjë që e provonte fakti se deri atëherë s'ishte rekrutuar asnjë ushtar. Edhe forcat e Bali efendiut nga Pazarxhiku, jo vetëm nuk luftuan kur u dolën përpara trupat e Karafezi Ali beut, por e braktisën Bali efendinë. Po kështu kishte ndodhur edhe me trupa të tjera qeveritare në rrethin e Sofjes. Prandaj rrethi i Sofjes ishte gati të binte së shpejti në duart e kryengritësve. Vetë Sofja ishte e pasiguruar. Llogoret e saj kërkonin shumë forca, kurse autoritetet qeveritare nuk kishin më shumë se 2000 veta. Përveç kësaj, myteselimi i Sofjes, që ishte urdhëruar të grumbullonte ushtarë me pagesë, duke qenë nga parësia e Kystendilit, deshi ta fillonte rekrutimin nga ajo kaza, mirëpo, nazëri i Shkupit, Ali Hivzi pasha, e ndaloi kategorikisht popullin të regjistrohej duke e frikësuar se do t'u digjte shtëpitë e mallin¹⁵⁴.

Edhe Mehmed Reshid pasha, me të mësuar mbërritjen e Mustafa Pashës në Prizren, u shqetësua së tepërmi dhe, më 4 prill 1831, u nis urgjentisht nga Janina për Manastir me forcat që kishte. Që rrugës ai i shkroi Portës së Lartë t'i dërgonte përforcime të mjaftueshme trupash të rregullta, duke theksuar që, megjithëse kishte rekrutuar e kishte marrë me vete 7-8 mijë ushtarë toskë me pagesë, nuk i duhej besuar as gjendjes së qetë që paraqitej në Toskëri dhe as zellit të ushtarëve toskë, sepse faktet flisnin për të kundërtën. Prandaj nga 10 taborë që kishte me vete 3 po i dërgonte në Janinë, një në Prevezë e një në Ohër dhe vetë po mbante vetëm 5 duke pritur t'i mbërrinin përforcimet në ushtarë dhe topa e municione. Kjo kryengritje shtoi ai nuk u ngjan të tjerave, duhet marrë seriozisht dhe i duhet prerë hovi sa më shpejt, përndryshe mund të rritet në atë shkallë, saqë do të jetë shumë vështirë të zhduket¹⁵⁵. Pasi mbërriti në Manastir, me letra të tjera ai kërkoi, para së gjithash, që të dilte fermani i sulltanit që e shpallte Mustafa Pashën kryengritës dhe e ndëshkonte me vdekje; t'i jepej e drejta që ai të nxirrte fermane në emër të sulltanit për të përçarë pashallarët shqiptarë që ndiqnin kryengritësit; të dërgohej në Sofje me 4 taborë mytesarifit i Çermenit e valiu i Edrenesë, Hysen pasha, dhe në bregdetin shqiptar të Shkodrës të dërgohej një pjesë e flotës luftarake¹⁵⁶.

Këto kërkesa të tij u miratuan nga këshilli i Portës së Lartë me ndryshimin që Hysen pasha i Çermenit të mos nisej me trupat e rregullta të Edrenesë, të cilat duhet të qëndronin aty, por me trupa të rregullta të pajtuara me rrogë. Këshilli i Portës vendosi që vetëm Mustafa Pasha të shpallej fermanli e të ndëshkohej me vdekje dhe në ferman të mos përmendeshin si të tillë pashallarët, por të thuhej se kush do të vazhdonte ta ndiqte e ta ndihmonte Mustafa Pashën do të

154) BAI, Hd. 1, 2, 12, letra e Ibrahim pashës së Vidinit 5 Zilkade 1246 H(17.4.1831) dhe ajo e Hysen Pashës së Çermenit. dt. 19 Sheval 1246 H(2.4.1831).

155) Po aty, dok. 21178, 24 Sheval 1246 H(7.4.1831).

156) Po aty, dok. 21630, pa datë.

përgjigjej për veprimet e veta, ndërsa ata që do të tregoheshin besnikë ndaj shtetit ose do të kalonin në anën e tij, nuk do të prekeshin edhe sikur ndonjëri të ishte vetë i biri i kryengritësit të ndëshkuar¹⁵⁷. Kjo taktikë, që ishte ndjekur në kohën e kryengritjes së Ali pashë Tepelenës dhe që kishte patur sukses, po përsëritej edhe tani si mjet për të përçarë feudaliët shqiptarë.

Sulltani, që ishte në dijeni të lajmeve të serdarit dhe të pashës së Vidinit, u vu në dijeni të vendimeve të këshillit. Me këtë rast ai shkroi për Mustafa Pashën se «... kishte në gjak tradhtinë, se ai asnjëherë s'kishte qenë besnik e i bindur me të vërtet dhe se tani e nxori në shesh natyrën e fshehtë të tij». Dhe shtoi që atij të mos i jepej as falje e as kohë për të vepruar por Porta të shpejtonte veprimtarinë e vet për ndëshkimin e tij¹⁵⁸.

Dhe Porta mori edhe masa të tjera me rëndësi. Së pari, ajo nguli këmbë që të propagandohej se kundër kryengritjes po merrte pjesë edhe flota luftarake me forca të shumta që do të dërgoheshin në Durrës¹⁵⁹. Duke mos ditur lidhjet që kishte me vezirin e Shkodrës, i shkrojtën edhe Mehmet Ali pashës së Egjiptit që të dërgonte në ujërat shqiptare disa anije të veta dhe trupa ushtarake¹⁶⁰. Njëkohësisht u vendos që patriku i Stambollit t'i shkruante letër Vladikës së Malit të Zi me anën e së cilës ta njoftonte për dënimin e Mustafa Pashës nga sulltani, me qëllim që të mos i jepte asnjë ndihmë, përndryshe kundër Malit të Zi do të merreshin masa ndëshkimi¹⁶¹. Një tjetër masë ishte edhe kjo: Me qëllim që të tronditej moralisht veziri shkodran, kapuq-etydai i tij, Nedin beu, që ndodhej në Tërnovë, dhe hazinedari i tij, Sulejman beu, që gjendej në Stamboll, t'i shkruanin eprorit të tyre lidhur me lajmet që dëgjoheshin dhe ta pyesnin se ç'qëndrim do të mbante. Njëkohësisht Sulejman beu të mos lejohej të dilte lirisht nëpër Stamboll, por të mbahej në kryekomandë gjoja si mysafir dhe të ruhej mirë, sepse edhe Mustafa Pasha po mbante të arrestuar një funksionar që Mehmet Reshid pasha kishte dërguar pranë tij¹⁶². Pastaj, me qëllim që fermani i shpalljes së ndëshkimit të Mustafa Pashës të kishte një mbështetje të lartë fetare, Sheh ul islami, Abdyl Vehabi, nënshkroi fermanë që iu kërkua. Dhe fermani në fjalë u shpall e u shpërnda në gjithë vendin¹⁶³.

Ndërsa në Stamboll kryheshin këto verpime e merreshin gjithë këto masa, Mustafa Pasha dhe pasuesit e tij kaluan nga Prizreni në Shkup, ku mbërritën më 10 prill 1831¹⁶⁴. Aty u përpilua plani luftarak përfundimtar. Meqenëse boshniakët nuk erdhën sipas fjalës së dhënë, shtabi i ushtrisë shqiptare vendosi të mos kthehej mbrapsht sepse tashmë

157) Po aty, dok. 21630, pa datë.

158) Idem.

159) Po aty, dok. 21574, pa datë.

160) Ahmet Lutfi, *Tarihi*, vol. 3, f. 200.

161) Shih shënimin nr. 54.

162) Shih shën. nr. 54.

163) AMAE. CPC. Turquie, vol. 262, fl. 133, letra 26.4.1631: A. Lutfi, *Tarihi*, vol. 3, f. 186.

164) BAI. Hd. nr. 1, 2, 12, dok. 21173 E, dt. 1 Zilkade 1246 H(13.4.1831). Gavri-
loviçi nuk i ka të sakta datat që jep për itinerarin e udhëtimit të ushtrisë shko-
drane si për nisjen e saj nga Shkodra, ashtu edhe mbërritjen e saj në Shkup.

kryengritja ishte shpallur, dhe të marshonte drejt Manastirit, ku po përqendroheshin trupat qeveritare. Dhe, për të zëvendësuar në një farë mënyre mungesën e forcave boshnjake, Mustafa Pasha u dërgoi nga Shkupi letërthirrje një vargu krerësh në krahinat ku do të kalonte ushtria shqiptare për në Manastir, si dhe në Shqipërinë Jugore. Përveç silahdar Podës, Mustafa Pasha u dërgoi thirrje për t'u bashkuar me të edhe Xhelil aga Picarit dhe Tahir Abazit¹⁶⁵. Përmbajtja e këtyre thirrjeve ishte si vijon:

«Dihen tashmë nga të gjithë zullumet dhe persekutimet që po i bëhen popullit mysliman prej Reshid Pashës, që mban postin e Vezirit të madh, dhe prej disa tradhtarëve të fesë e të shtetit. Ato kanë arritur kulmin sa nuk mund të durohen. Për të zhdukur këto zullume e persekutime dhe për të vendosur qetësinë e popullit u arrit një lidhje në Shqipëri e në Bosnje. Në këtë lidhje marrin pjesë të gjithë mirmiranët dhe fisnikët e Shqipërisë dhe të Bosnjës si dhe shumica e komandantëve dhe ajanëve të Rumelisë... Kemi shpalosur flamurin dhe do të marshojmë për Manastir, ku do të likuidojmë tradhtarët e lartpërmendur të shtetit. Kështu do të bëjmë të gjitha përpjekjet për qetësinë e sigurinë e popullit dhe, në këtë mënyrë si shtetit ashtu dhe fesë do t'u bëhet një shërbim i denjë që provon besnikërinë tonë. Prandaj ata, që do të bashkohen me ne, pa dyshim do të lavdërohen dhe do të kenë shpërbimin e merituar, kurse ata që do të kundërshtojnë, natyrisht do ta kenë punën keq dhe do të pendohen. Është kërkesa ime dhe është e nevojshme që edhe ju të vini e të bashkoheni me mua, të grumbulloni në vartësinë tuaj të gjithë ushtarët e kazasë tuaj, që janë të aftë për luftë, dhe të vini një orë e më parë pranë nesh...»¹⁶⁶.

Siç shihet në këto letra drejtuar krerëve feudalë Mustafa Pasha vuri në shënjestër vetëm Mehmet Reshid pashën duke e akuzuar për dëmet dhe persekutimet dhe, siç del dhe nga një variant tjetër i këtyre letërthirrjeve, e paraqiti lëvizjen kryengritëse si të dobishme për fenë e shtetin, si mbrojtëse të drejtësisë së Sheriatit dhe të qetësisë e sigurisë së popullit¹⁶⁷.

Ndonëse përdori një gjuhë të tillë ai nuk pati sukses, sepse pak feudalë iu përgjigjën pozitivisht. Të tillë ishin Emin agai i Qyprrylisë. Jusuf agai i Përlepit, Ali agai i Matit e sidomos Iljaz Poda i cili dërgoi fjalë se do të vinte me forcat e veta nga ana e Follorinës¹⁶⁸. Shumë të tjerë, ndër të cilët edhe Xhelil aga Picari e Tahir Abazi, megjithëse nuk kundërshtuan, pritën zhvillimin e ngjarjeve.

Meqenëse flota osmane nuk kishte dalë në bregdet dhe nga ajo anë nuk kishte ndonjë rrezik, Shtabi i Përgjithshëm i ushtrisë shqiptare. forcat e të cilit nuk arrinin më shumë se 20 000 veta, sepse krerët feudalë boshnjakë nuk dërguan ushtrinë e premtuar, vendosi që mar-

165) Po aty. dok. 21175, 11 Zilkade 1246 H(23.4.1831).

166) BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. 21170-B, datë 9 Zilkade 1246 H(21.4.1831); A. Lutfi, *Tarihi*, f. 165-186.

167) BAI, Hd, nr. 1, 2, 12, dok. 21173 — E, 1 Zilkade 1246, H(13.4.1831). Këtu thuhej se nisja nga Shkupi do të bëhej dy ditë më vonë.

168) Po aty. nr. 1, 2, 12, dok. 21173-B, 5 Zilkade 1246 H(17.4.1831). Pavloviç, D., vep. e përm., f. 81; Gavriloviç, M. vep. e përm. f. 344; Mitko, Th. «*Bleta Shqiptare*», f. 155.

shimi duhej kryer sa kohë që në Manastir nuk kishin mbërritur forcat e shumta që ishin urdhëruar të grumbulloheshin aty. Përveç kësaj duhej pushtuar Sofja e rrethuar, sa kohë që edhe aty nuk kishin mbërritur forcat osmane nga Edreneja e Rusçuku, gjithashtu dhe Derveni midis Dubnicës e Samokos për të sunduar rrugën e Manastirit. Shtabi i Përgjithshëm vendosi me këtë rast të niste Hysen Hotin me 4 000 veta si pararojë drejt Qyprrylisë e Përlepit, kurse Sefedin pashën e Gjakovës me 7-8000 veta ta dërgonte në drejtim të Sofjes për të forcuar forcat e Karafejzi Ali beut. Më 15 prill, ushtria shqiptare mori rrugën nga Shkupi për në Qyprryli dhe, meqenëse aty nuk ndeshi në rezistencë, sepse komandanti i qytetit u bashkua me të, vazhdoi rrugën për në Përlep, pasi mori lajmin se pararoja kishte mbërritur aty. Më 19 prill, morën rrugën për në këtë qytet forcat e Hivzi pashës së Shkupit, Emin pashës së Prizrenit, Jashar pashës së Prishtinës dhe Hysen pashës së Vranjës, të cilët duhej të hynin në Përlep më 20 prill. Gjithsej në këtë qytet do të grumbulloheshin 15 000 ushtarë, mbasi për sigurimin e 15 000 racioneve i shkroi Mehmet Emini, siç duket shefi i prapavijës, Hasan beut që ishte dërguar aty për furnizimin e ushtrisë. Meqenëse në Përlep nuk kishte ushqime të mjaftueshme, veziri do të kujdesej të kërkonte ndihmë nga krahinat fqinje e pastaj do të nisej edhe vetë bashkë me forcat e tjera dhe me prapavijën për në Përlep¹⁶⁹.

Më 21 prill ndodhi goditja e parë me forcat e Mehmet Reshid pashës. Ky, me të marrë vesh jo vetëm fuqinë e kufizuar të ushtrisë shqiptare, por edhe shkëputjen prej saj të Sefedin pashës së Pejës që u nis për në Sofje, vendosi t'i dilte përpara asaj e ta godiste në befasi. Më 20 prill në mbrëmje, ai u nis nga Manastiri drejt qytetit të Përlepit me 15 000 veta prej të cilëve 10 000 ishin ushtarë të rregullt, dhe, më 21 prill, në të gdhirë, ndeshi në pararojën e ushtrisë shqiptare të komanduar prej Hysen Hotit që nuk kishte më shumë se 4 000 veta. Mirëpo Mehmet Reshid pasha nuk raportoi të vërtetën dhe shkroi se atë ditë gjysmë ore larg qytetit të Përlepit ndeshi në ushtrinë e vezirit të Shkodrës dhe të pashallarëve shqiptarë, se e shpartalloi atë dhe e detyroi të tërhiqej duke lënë pajisjet¹⁷⁰. Për rrjedhim shtatmadhoria e tij nxorri më 24 prill një buletin¹⁷¹, në bazë të të cilit Porta e Lartë dha sihariqin në përfaqësitë e shteteve evropiane. kurse i biri i vezirit të madh, Emin Pasha, dërgoi një letër në konsullatën e përgjithshme angleze në Prevezë me të cilën njoftoi fitoren kundër ushtrisë shqiptare e cila ishte shpartalluar përfundimisht. Pra, veziri i madh dhe i biri mashtruan, mbasi në të vërtetë forcat e Mehmet Reshid pashës kishin ndeshur vetëm në pararojën shqiptare, të cilën e kishin sulmuar në befasi dhe e kishin detyruar të tërhiqej në Grykën e Përlepit në fund të së cilës gjendej Hani i Babunës. Aty ndodhej pjesa kryesore

169) Shih shënimin nr. 168.

Kënga popullore thotë se ushtria shqiptare kishte 20 000 veta

«Dil të shoç shkodran pashanë.

Me niëzetmitë asllanë» (Bleta shqiptare. f. 155).

170) AMAE. CPC-Turquie, vol. I. f. 189, letra 27.4.1831. BAI, Hd, 1, 2, 12, dok. 21654. 8 Zilkade 1246 H(21.4.1831).

171) Foreign Office, London — Public Record Office. 195/97,x/y 6621, regj. f. 5-9,x/t 4519, f. 78-85; A. Lutfi, vep. e përm. vol. 3 f. 197.

e ushtrisë shqiptare, si dhe vetë vezir Mustafa Pasha me Mahmud pashë Prizrenin, Jashar pashë Prishtinën, Asllan pashë Pejën, Abdurrahman pashë Tetovën, Hivzi pashë Shkupin, Ismail pashë Leskofçën dhe Hysen pashë Vranjën. Këto forca shqiptare kundërsulmuan dhe suksesi i ushtrisë osmane mori fund menjëherë mbasi, siç i shkroi Mustafa Pasha princ Miloshit në letrën e tij të 24 prillit, ai i shkoi menjëherë në ndihmë Hysen Hotit duke kundërsulmuar me 10 000 ushtarë dhe e theu e e dëboi ushtrinë qeveritare nga Gryka e Përlepit¹⁷². Këtë thyerje natyrisht buletini nuk e njoftoi, prandaj përveç faktit se nuk ishte i saktë ai nuk ishte as i plotë.

Ndërsa njëra pjesë e ushtrisë kryengritëse ripushtonte më 21 prill pozitat e humbura në ngushticën e Përlepit, pjesa tjetër e saj që rrethonte Sofjen mundi më 23 prill të hynte në këtë qytet dhe ta pushtonte¹⁷³. Mbrojtësit kryesorë të Sofjes, të cilët nuk pranuan ta dorëzonin qytetin pa luftë, u kapën. Me urdhër të veçantë të Mustafa Pashës drejtuar kadinjve të Sofjes dhe të Nishit, që mban datën 30 prill 1831, gjë që provon edhe njëherë falsitetin e të dhënave të buletinit të 24 prillit si dhe pasqyrimin e gabuar të këtyre të dhënave nga diplomatët evropianë që janë mbështetur në të dhënat zyrtare osmane, ata u dërguan nga Sofja në Nish për t'i ruajtur si të burgosur në kalanë e qytetit¹⁷⁴. Për shkak se rreth 18 prillit shpërtheu kryengritja e silahdar Iljaz Podës, kundër të cilit u dërgua Mahmud Hamdi pasha me 15 000 ushtarë, konsulli anglez Mejer shkroi se gjendja e vezirit të madh edhe pas ngjarjeve të 21 prillit vazhdoi të ishte shumë e vështirë¹⁷⁵. Kurse Gavriloviçi ka vënë në dukje se sukseset shqiptare në Grykën e Përlepit (ne shtojmë edhe ato në Sofje) ndikuan sidomos te partizanët e lëkundur të Bushatllit dhe tek ushtarët e rregullt osmanë, një pjesë e të cilëve dezertuan avsh në grykën e Përlepit¹⁷⁶. Kjo vërtetë e tij duhet të jetë me baza, mbasi më 26 prill ambasadori francez, që shkruante se ishte vështirë të dallohej e vërteta në lajmet e shumta e kontradiktore që qarkullonin, theksonte se gjendja e qeverisë perandorake ishte kritike dhe këtë ajo mezi e fshihte, mbasi «dezertimi po shkatërronte trupat e rregullta që kishte dërguar dhe që arrinin në 20 000 veta», duke zbratur kryeqytetin dhe rrethin e tij¹⁷⁷. Por kjo gjendje e vështirë për qeverinë osmane dhe për vezirin e madh nuk vazhdoi gjatë.

Më 3 maj sipas disa burimeve, apo më 4 maj sipas disa të tjerave, midis Përlepit e Qyprylisë, përsëri në vendin e quajtur Hani i Babunës, u zhvillua një betejë shumë e përgjakshme midis një pjese të vogël të ushtrisë kryengritëse shqiptare, të komanduar nga vetë veziri i Shkodrës, dhe ushtrisë qeveritare, të komanduar nga veziri i madh që sulmoi në befasi. Ajo zgjati rreth pesë orë dhe përfundoi me disfatën e

172) Gavrilovic, M. vep. e përm., f. 343, shën. nr. 2, letra e vezir Mustafa pashës drejtuar princ Miloshit më 24.4.1831; Foreign Office, Rec. Pub. Off. 195/97.x/y 6621, f. 5-9.

173) AMAE, CPC-Turquie, vol. 262, fl. 153, letra 14.5.1831.

174) A. Lutfi, vep. e përm., vol. 3, f. 198.

175) Foreign Office 195/97. x/y 4519, fl. 68-77, letra 20.5.1831; BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. nr. s'ka. dt. 7 Zilkade 1246 H(19.4.1831).

176) Gavrilovic, M. vep. e përm., f. 344.

177) AMAE, CP — Turquie, vol. 262, fl. 133, letra 26.4.1831.

plotë të forcave të Bushatlliut. Ky, duke parë humbjen e betejës dhe masakrimin e trupave të veta, urdhëroi pezullimin e luftimeve dhe, i shoqëruar nga pasha i Prizrenit dhe nga 100 kalorës, u largua nga fusha e luftës në drejtim të Shkupit¹⁷⁸.

Shkaqet e kësaj disfate të rëndë, sipas autorëve të ndryshëm, janë të ndryshme sikurse: a) Pranimi nga ana e shqiptarëve për të luftuar në fushë të hapur kundër zakonisht të tyre; b) tradhtia e Hivzi pashës së Shkupit, që kaloi nga ana e vezirit të madh; c) ndalimin për katër ditë në Përlep për çlodhje në vend të marshimit drejt Manastirit; d) kapja në befasi dhe epërsia e mjeteve luftarake të reja dhe e artit luftarak të ri etj¹⁷⁹. Por asnjë nga këto shkaqe nuk pasqyron të vërtetën.

Edhe dokumentacioni i diplomacisë franceze, angleze e austriake nga Stambolli e Selaniku nuk e nxjerr shkaku e vërtetë, sepse zyrtarët osmanë nuk u njoftuan gjë përfaqësuesve të shteteve evropiane për këtë çështje. Vetëm agjentët e tyre nga Shkodra e Durrësi u raportuan atyre sikur shkaku kryesor i disfatës ishte tradhtia e pashallarëve. Por edhe njoftimet e tyre nuk janë të sakta, sepse e kanë burimin në thashethemet e atyre ditëve. Agjenti i konsullit anglez Majer shkroi nga Shkodra se Mustafa Pasha u largua në rrëmujë e sipër pa ditur as shkaku e as veprimtarinë e dyshimtë të pashallarëve, të cilët, thekson ai, deshin ta vrisnin¹⁸⁰. Kurse agjenti i internuncit austriak, zëvendëskonsulli Tedeskini, shkroi nga Durrësi se paskeshin qenë pashallarët e Tetovës dhe të Vranjës që i siguruan suksesin vezirit të madh, sepse mbanin me të lidhje të vazhdueshme. Ushtarët e tyre luftuan me vendosmëri si në Përlep e Qyprili, ashtu dhe në Tetovë por pastaj me të marrë vesh afrimin e forcave të shumta në ndihmë të vezirit të madh, ndërruan mendim dhe ikën nga të parët¹⁸¹. Kuptohet se ushtarët tetovas e vranjas janë larguar pas luftimeve kur të gjitha forcat shqiptare me pashallarët e tyre në krye shkuan nëpër krahinat e veta duke e braktisur Mustafa Pashën që ishte thyer në betejën e 3 apo 4 majit.

Shkaku i vërtetë i disfatës ka qenë diçka tjetër që nuk e ka përmendur literatura historike e as dokumentacioni evropian. Sipas letrës së ish-vezirit të madh, Izet Pashës, që u ngarkua me detyrën për të marshur me forca të shumta drejt Sofjes për ta çliruar atë nga duart e Karafejzi Ali beut, veziri i Shkodrës dërgoi pas luftimeve të 21 prillit, 12.000 ushtarë në ndihmë të pushtuesit të Sofjes dhe vetë mbajti në Babunë vetëm 3000 veta. Qëllimi i këtij veprimi, shkroi Izet Pasha, është që të mbledhë pasues nga rrethi i Sofjes¹⁸². Me fjalë të tjera, pasi Mustafa Pasha më 21 prill e dëboi vezirin e madh nga Gryka e Përlepit

---

178) AMAE, CPC — Turquie, vol. I, fl. 201, letra 16.5.1831; C.P. Turquie, vol. 262, fl. 163; letra 14.5.1831; Staatarchiv Wien, Turkei VI, Cons, Scutari, letra nga Selaniku 16.5.1831, po aty Ad. nr. 347 D, letra nga Kostandinopoli dt. 28.6.1831 (Kopje e raportit të zv/konsullit Tedeschini në Durrës 9.5.1831); Top-kapi Arsivi, dok. 5333 dhe 5788, pa datë.

179) Pavloviç, D. vep. e përm. f. 82; Gavriloviç, M. vep. e përm. f. 345, etj.

180) Foreign Office, 195/97, x/j 6621, regj. 38-40.

181) BAI, Hd. nr. 1,2,12, dok. 21635, 22 Zilkade 1246 H(4.5.1831).

182) BAI, Hd. nr. 1,2,12, dok. 21635, 22 Zilkade 1246 H(4.5.1831).

dhe pasi pa shturrjen e radhëve të ushtrisë së tij shkëputi nga ushtria e vet pjesën më të madhe, të cilën e dërgoi të pushtonte Sofjen dhe të ngrinte në kryengritje gjithë të pakënaqurit e Rumelisë. Natyrisht, ai do të ketë menduar se veziri i madh ngaqë u thye dhe nga frika e përhapjes në Toskëri të kryengritjes që kishte shpërthyer nën udhëheqjen silahdar Iljaz Podës nuk do të guxonte më ta sulmonte. Të dhënë e Izet pashës për dërgimin e pjesës kryesore të ushtrisë shqiptare në drejtim të Sofjes, e përforcon edhe një letër e vetë Mehmet Reshid pashës pas fitores së tij mbi Mustafa Pashën. Në këtë letër ai vë në dukje se Hysen pashë Vranja gjendej pranë Sofjes dhe udhëzonte që edhe atij, sikurse Hivzi pashës dhe dy vëllezërve të tij, Abdurrahman Pashës e Hasan Pashës, t'i jepej falje me qëllim që të kapte Karafejzi Ali beun¹⁸³.

Këto të dhëna nxjerrin në dritë shkaku e vërtetë të disfatës së Mustafa Pashës, ose më saktë lejojnë të kuptohet se Mehmet Reshid pasha, duke mësuar gjendjen e vërtetë të forcave shqiptare që mbetën në Babunë, e shfrytëzoi rastin, i sulmoi në befasi me forcat që i kishin mbetur dhe i theu duke e detyruar Mustafa Pashën të largohej në drejtim të Shkupit.

Kjo thyerje e papritur, megjithëse nuk kishte ndonjë rëndësi të veçantë, sepse shumica e ushtrisë shqiptare ishte e paprekur dhe ndodhej në pragun e fitores në Sofje, u përhap me të shpejtë në të gjithë Rumelinë dhe ngjalli shpresat për fitore në radhët e forcave qeveritare, veçanërisht në Portën e Lartë. Ndërsa kajmekam pashai i njoftoi sulltanit lajmin e disfatës dhe të arratisjes të Mustafa Pashës dhe shfaqti mendimin se edhe Karafejzi Ali beu nuk do mund të mbahej në Sofje kundër forcave të Izet Pashës dhe të Mahmud pashës së Rushçukut, dhe se Silahdar Poda e Hysen bej Dibra shpejt do të gjenin fundin e tyre nga forcat e shumta qeveritare që ishin nisur kundër tyre, Mahmudi II, i cili ishte tepër i shqetësuar nga zhvillimi i deriatëhershëm i kryengritjes, tha ndër të tjera këto fjalë: «... kjo disfatë, që pësoi shkodrani i mallkuar, është dhuratë që na erdhi nga qielli... uroj dhe i lutem zotit ta shpejtojë disfatën e tij të plotë...¹⁸⁴».

Lajmi i disfatës së Mustafa Pashës dhe ikja e tij në drejtim të Shkupit demoralizoi partizanët e tij dhe sidomos krerët e forcave të armatosura kryengritëse si në Sofje, ashtu dhe në Shqipëri. Duke mësuar këtë lajm ata në vend që të vazhdonin luftën në Sofje për ta përhapur kryengritjen, nuk menduan veçse të gjenin rrugën e pajtimit dhe të nënshtimit, me shpresë se, siç thuhej në fermanin perandorak mbi shpalljen rebel të Mustafa pashës, nuk do të prekej pozita dhe privilegjet e tyre. Prandaj pashallarët shqiptarë jo vetëm hoqën dorë nga vazhdimi i luftës por, me përjashtim të Karafejzi Ali beut, kërkuan falje nga veziri i madh, i cili, me sa del nga korrespondenca konsullore,¹⁸⁵ i shkroi Portës së Lartë që, meqenëse krerët e Gegërisë një nga një po i

183) Po aty, dok. 21528, 27 Zilkade 1246 H(9.5.1831).

184) Po aty, dok. 21981, 21588 dhe 21592 pa datë.

185) AMAE, C.P. — Turquie, vol. 262, fl. 163, letra 14.5.1831; CPC-Turquie, vol. I, fl. 201, letra 16.5.1831.

kërkonin falje, ai ishte i mendimit t'i jepej leja që t'i falte dhe bile t'i trajtonte mirë¹⁸⁶. Dhe ai filloi t'i falte. Si shenjë nënshtrimi pashai i Tetovës i dërgoi vezirit të madh të vëllanë, kurse ai i Vranjës të birin dhe të dy, në shenjë pendimi e prove besnikërie, u vunë në ndjekje të vezirit të Shkodrës në krye të kalorësve të tyre¹⁸⁷.

Ky qëndrim, që shkaktoi kthimin e forcave të pashallarëve shqip-tarë në krahinat e tyre, solli si pasojë që edhe Karafejzi Ali beu, i braktisur nga të tjerët, të largohej nga Sofja në pamundësi t'u bënte ballë forcave qeveritare që ishin drejtuar kundër tij. Kështu edhe ai, në krye të 2000 vetave mori drejtimin për në Nish, ku shpresonte që me ndihmën e forcave vendase të vazhdonte qendresën. Mirëpo edhe në Nish lajmi i disfatës së Mustafa Pashës dhe mbërritja e qethudajt të pashës së Vidinit kishin përmbytur gjendjen e mëparshme politike në qytet, e cila nga duart e autoriteteve kryengritëse kaloi në ato të autoriteteve qeveritare. Kështu u kapën partizanët e Bushatlliut, kalaja ra në duart e forcave qeveritare, u liruan të burgosurit e dërguar nga Sofja dhe iu pre rruga Karafejzi Ali beut për të hyrë në qytet. Kështu Karafejzi Ali beu u detyrua të ndërronte drejtim dhe të merrte malet bashkë me forcat e tij në drejtim të Leskocës¹⁸⁸. Në Nish u kap edhe Arben Jubani me 250 000 groshë, që ishte pjesa e dytë e huasë që Miloshi i pati premtuar Mustafa Pashës dhe që ky kishte dërguar t'i merrte¹⁸⁹.

Megjithëse ndodhën gjithë këto ndryshime Mustafa Pasha, i cili u drejtua për në Shkup, nuk hoqi dorë nga lufta. Ai e quajti disfatën e vet si humbje të një beteje, por jo të të gjithë luftës. Qëllimi i vajtjes së tij në Shkup, ishte të bashkohej me forcat e Sofjes dhe të vazhdonte luftimet. Por në Shkup ai mësoi nënshtrimin e pashallarëve e sidomos atë të Hivzi Pashës, prandaj i shoqëruar prej mirditasve, vazhdoi rrugën për në Prizren. Aty qëndroi 10 ditë me qëllim që të ngrinte më këmbë një ushtri të re duke ofruar deri në 150 groshë për çdo kalorës dhe 100 groshë për çdo këmbësor, mirëpo përpjekjet e tij shkuan kot. Disfata i kushtoi shumë shtrenjtë, ai humbi besimin që gëzonte. Atëherë mori rrugën për në Shkodër. Aty nga 17-18 maji sipas një letre të Haxhi pashës së Krujës, Mustafa Pasha mbërriti në Shkodër, ku filloi menjëherë përgatitjet për ta vazhduar vetë luftën e cila hyri në një fazë të dytë, sepse filloi rrethimi i tij nga toka dhe nga deti. Ato ditë flota perandorake kishte mbërritur në Durrës¹⁹⁰.

*
*   *
*

Megjithëse shumica e pashallarëve gegë u tërhoq nga besëlidhja, lëvizja kryengritëse në Shqipëri nuk u shua si në Veri ashtu edhe në

186) BAI, Hd. dok. 21528, 27 Zilkade 1246 H(9.5.1831); A. Lutfi, vep. e përm. vol. 3, f. 201-202.

187) Staatarchiv — Wien Ad. nr. 347 D, 28.6.1831.

188) Po aty, dok. 21639, pa datë, A. Lutfi, vep. e përm. vol. 3, f. 190.

189) Gavrilović, M. vep. e përm. f. 347.

190) Pavlović, D. vep. e përm. f. 82; BAI, Hd. 1,2,12, dok. 21913; 15 Zilkade 1246 H(27.5.1831).

Jug. Internunci austriak njoftoi Oborrin e Vjenës se, sipas të dhënave që kishte përsa i përket qëndrimit të banorëve të Shqipërisë Veriore, Mustafa Pasha do të gjente në sanxhakun e Shkodrës, që ai e cilësonte «krahinë të trashëgueshme», partizanë e mbrojtës të kauzës së vet. Veziri i madh, i cili kërkonte të organizonte shtypjen e plotë të lëvizjes kryengritëse shqiptare, u kthye nga Qyprilia në Manastir për të organizuar rrethimin e dy krerëve të kryengritjes — Mustafa Pashës dhe silahdar Iljaz Podës. Me të mbërritur në Manastir, Mehmet Reshid pasha i fali ushtarët dhe krerët që kishin qenë të lidhur me Bushatllin, caktoi një shpërblim të madh për kokën e tij dhe dërgoi kundër dy vatrave kryengritëse në Shqipëri forca të shumta ushtarake¹⁹¹. Ndërsa Mahmud Hamdi pasha i Tërhallës nga Janina ishte drejtuar kundër silahdar Iljaz Podës, dhe Ahmet Pasha nga Korça u nis kundër çetave kryengritëse në Agrafa, që ishin lidhur me silahdarin, Izet Pasha nga Sofja mori urdhër të vazhdonte rrugën drejt Shkodrës me të 28 regjimentet e tij, gjithsej 30 000 ushtarë¹⁹².

Porta e Lartë, megjithëse në këtë kohë kishin shpërthyer trazira në Azi, e përqendroi vëmendjen e saj në Evropë në zonat e kryengritjes shqiptare. Ajo urdhëroi që një skuadër e flotës luftarake të saj të nisej në drejtim të brigjeve detare të Shqipërisë me qëllim që, pasi të kalonte nga bregdeti jugor për të kërcënuar me forcën e saj banorët që të mos hidheshin në kryengritje (siç po përgatiteshin të bënin) dhe pa penguar lëvizjen e anijeve vendase e të huaja të vazhdonte rrugën për në bregdetin e veriut. Aty ajo të bashkëpunonte me forcat tokësore për rrethimin e kryengritësve dhe t'i furnizonte ata me armatime e ushqime, por edhe të kontrollonte çdo lëvizje të dyshimtë anijesh sidomos egjiptiane që mund t'i vinin në ndihmë kryengritjes, ose që mund të shërbenin për arratisjen e Mustafa Pashës në dhe të huaj¹⁹³. Për rrjedhim, më 16 maj pesë anije luftarake me nga 26-28 topa secila u ankoruan në Prevezë. Më 20 maj ato u nisën në drejtim të kanalit të Korfuzit për t'u treguar forcën banorëve të bregdetit të Çamërisë të cilët kishin qenë gati të hidheshin në kryengritje të hapët nën drejtimin e krerëve të tyre të arratisur që ishin larguar fshehurazi nga Korfuzi, por që ishin përmbajtur sikurse edhe banorët e viseve të tjera, duke mësuar lajmin e disfatës së Mustafa Pashës në Babunë. Anije të tjera do të ndiqnin të pesë anijet e lartpërmendura¹⁹⁴.

Më 23 maj 1831. Porta e Lartë u dërgoi përfaqësive të shteteve evropiane një notë zyrtare me të cilën u bënte të ditur se kishte vendosur kapjen dhe ndëshkimin e Mustafa Pashës kundër të cilit kishte dërrësuar forcat e saj tokësore e detare, prandaj u kërkonte të mos e strehonin në tokat e tyre, po që se orvatej të arratiset¹⁹⁵.

Shqiptarët myslimanë, i shkroi princit Milosh një agjent i tij nga Nishi, megjithë disfatën që kanë pësuar, janë me Shkodrën e me shko-

191) Staatarchiv — Wien, nr. 343 A, 25.5.1831; N. 347, dt. 28.5.1831.

192) Foreign Office, 195/97, x/i 4519, fl. 99-104.

193) BAI, Hd. 1.2.12. dok. 29003, na datë. dok. 21928, 21912, 15 Zilkade 1246 H(27.5.1831): AMAE — Turquie, vol. 262, fl. 133, 26.4.1831.

194) Foreign Office, 195/97, x/j 4519, fl. 68-77, x/j 6621, fl. 36-37.

195) AMAE, C.P. — Turquie, vol. 262, fl. 183, 25.5.1831; Staatarchiv-Wien, nr. 343 C, 28.5.1831.

dranin. As një e dhjeta e këtij populli, theksoi ai, nuk është me sadrazemin, prandaj ende shpresojnë te boshnjakët, te Silahdar Poda, te shkodrani etj.¹⁹⁶ Një frymë të tillë gjeti Mustafa Pasha sidomos në Shkodër, prandaj ai nuk e pati vështirë të fillonte përgatitjet për t'i bërë ballë rrethimit nga toka e nga deti që sa vinte e ngushtojë. Ndërsa filloi grumbullimin e ushqimeve për kështjellat e Lezhës dhe të Shkodrës, siç u njoftua veziri i madh nga Haxhi pashë Kruja¹⁹⁷, ai nuk la pa nxitur edhe krerët boshnjakë të hynin në luftë, sa nuk ishte vonë.

Këtë herë boshnjakët u përgjigjën me vepra dhe jo me fjalë, sepse e ndienë rrezikun nga afër. Nën komandën e kapedan Hysen Gradashçeviçit, boshnjakët e pakënaqur nga reformat u grumbulluan në Jeni Pazar, hynë në Kosovë dhe korrën fitore mbi forcat qeveritare të komanduara prej Haxhi Ahmet pashës në afërsi të Prishtinës, të cilën e pushtuan. Një kontribut të madh në këtë fitore dhanë trupat shqiptare të cilat kaluan nga radhët e forcave qeveritare, ku i kishin mobilizuar në ato të boshnjakëve¹⁹⁸. Por kjo fitore nuk solli ndonjë dobi. Së pari, sepse ndërhyrja e boshnjakëve u krye me vonesë, dhe pikërisht në muajin korrik kur, nën presionin e flotës luftarake osmane që kërcënonte me bombardime qytetet bregdetare dhe nën presionin e forcave dhe armëve të rënda që solli me vete veziri i madh, u dorëzua pa luftë kështjella e Lezhës, garnizoni i së cilës u largua duke marrë drejtimin e Matit. Pas saj u dorëzuan edhe Ulqini e Tivari¹⁹⁹. Së dyti, vërtet 25.000 kalorësit, që përbënin pjesën më të madhe të ushtrisë boshnjake, do të niseshin në ndihmë të Shkodrës sipas fjalës që komanda e saj i kishte dhënë Dervish bej Koplikut, por kapedanët boshnjakë nuk e mbajtën fjalën dhe, në vend që të vinin të çlironin Mustafa Pashën e rrethuar në kështjellën e Rozafës dhe të bashkoheshin me forcat shqiptare që ishin të gatshme për ta dërmuar Mehmet Reshid pashën. u pajtuan me anadollakun dinak. Ky i premtoi kapedan Hysen Gradashçeviçit se do të ndërhynte pranë sulltanit që ta emëronte vali të Bosnjës dhe ta përjashtonte atë ejalet nga sistemi i ri administrativ e ushtarak. Kështu boshnjakët ndalën marshimin, u kthyen në viset e tyre dhe aleatin shqiptar e lanë të rrethuar në kështjellën e Rozafës në mëshirën e fatit. Qëllimi i vezirit të madh ishte të fitonte kohë sa të nënshtronte lëvizjet kryengritëse në Shqipëri, pastaj të përçante krerët boshnjakë për t'i nënshtruar edhe ata. Kësaj ai ia arriti duke u premtuar edhe disa kapedanëve të tjerë se do t'u jepte postin e valiut të Bosnjës²⁰⁰.

Pas marrëveshjes me boshnjakët, Mehmet Reshid pasha nuk e pati vështirë të përqendronte forca të shumta rreth Shkodrës duke sjellë aty nga Shkupi edhe forcat e rregullta të Gjiritzade Mehmet pashës dhe të afronte nga Edreneia në Shkup forcat e valiut të Edrenesë. Hysen pashë Çermenit. Megjithatë, duke mos mundur të korrte ndonjë fitore,

196) Gavriloviç, M. — vep. e përm. f. 350.

197) BAI. Hd. 1.2.12, dok. 21913. 15 Zilhxhe 1246 H(27.5.1831).

198) A. Lutfi, vep. përm. vol. 3, f. 187; Gavriloviç, M: vep. e përm. f. 360; AMAE. C.P.: vol. 262, f. 135, C.P.C. —Turquie, vol. I, f. 229, 1.9.1831.

199) BAI. Hd. 1.2.12, dok. 21509. 6 Safer 1247 H(17.7.1831); Staatarchiv-Wien, N. 349 D. 25.7.1831; AQSH, Fletore e shënimeve f. 40.

200) Gavriloviç, M., vep. e përm. f. 360; AQSH. Fletoret e shënimeve, f. 40.

ai u detyrua të qendronte vetë në krye të të gjitha forcave ushtarake dhe të drejtonte rrethimin e Bushatlliu²⁰¹.

Megjithëse diplomatët evropianë u shkruanin qeverive të tyre se tashmë çështja e rebelit shkodran Mustafa dukej e humbur përfundimisht, se pritej që ose të dorëzohej nga një çast në tjetrin ose të vritej²⁰², Porta e Lartë, që e dinte se qëndresa e Bushatlliu do të ishte e gjatë nuk ishte e një mendimi me ta. Ajo i ruhej një kryengritjeje popullore në Shqipëri e cila mund të përhapej jo vetëm në Bosnjë, por edhe në gjithë Rumelinë. Prandaj, në muajin korrik kur po kryheshin lëvizjet e forcave të saj rreth Shkodrës, filloi një letërkëmbim midis Hysen pashë Çermenit e Mustafa Pashës, letërkëmbim që nuk do të ishte gabim të quhej si orvatje e parë për bisedime, sado të tërthorta midis Portës dhe rebelit për të mbyllur konfliktin me të mirë e sa më shpejt.

Me një tatar të posaçëm, Hysen Pasha i dërgoi Bushatlliu një letër në të cilën shfaqte miqësinë për të, si dhe keqardhjen për konfliktin, por kërkonte të mësonte prej tij shkaqet dhe qëllimin e kryengritjes. Duke përfitur nga ky rast, Mustafa Pasha e njoftoi atë se shkaku i kryengritjes ishte qëndrimi armiqësor i Mehmet Reshid pashës ndaj kre-rëve shqiptarë gegë, ndaj tij e ndaj gjithë popullit shqiptar, qysh kur u ngrit në shkallën e valiu dhe seraskerit të Rumelisë. Këtë armiqësi ai e tregoi në Misollongji dhe vazhdoi ta thellonte veçanërisht kur u ngrit në postin e vezirit të madh dhe kur valillëku i Rumelisë iu dha për jetë. Ai i mori tri sanxhaqet, përdori dhunën ndaj farefisit e dashamirësve të tij dhe u orvat ta vriste me atentat. Atëherë krerët gegë, toskë, boshnjakë e rumeliotë panë tek ai armikun e betuar që do t'i shkallmonte ata me rrënjë e me themel dhe i dhanë dorën njëri-tjetrit për ta dëbuar me luftë. Përsa i përket qëllimit të kryengritjes, Mustafa Pasha, i cili nuk mund t'i zbulonte atij qëllimin e vërtetë të kryengritjes, shkroi se Lidhja nuk përbënte ndonjë komplot kundër shtetit, se ajo i uronte sulltanit të gjitha të mirat dhe se kishte besim që ai nuk do të lejonte shkatërrimin e gjithë atyre popujve vetëm për hatrin e një njeriu. Duke përfunduar letrën, Mustafa Pasha iu lut Hysen Pashës që këto çështje t'ia bënte të ditura sulltanit, duke ia parashtruar drejt me qëllim që sulltani të tregojë dashamirës dhe i mëshirshëm për pjesëmarrësit e Lidhjes²⁰³. Me fjalë të tjera Bushatlliu la të nënkuptohej se ishte i gatshëm që konflikti të zgjidhej. Kundrejt faljes ai premtojte nënshtrimin e tij dhe të bashkëpunëtorëve të tij. Por në të vërtetë, edhe pse i mbyllur në kështjellë, punoi për të organizuar qëndresën nga jashtë me qëllim që t'ia arrinte më shpejt qëllimit të vet. Ai dërgoi njerëz në malësi e në qytet për çështjen e qëndresës.

Natën e 5 gushtit Mustafa Pasha tregoi se nuk ishte i vetmuar. Ai vazhdonte të ishte i rrezikshëm, gëzonte përkrahjen e banorëve dhe mund t'i bënte të dezertonin ushtarët e rregullt qeveritarë. Atë natë 2 000 malësorë mundën të hynin në qytetin e Shkodrës dhe, në bashkëpunim me nja 300 qytetarë partizanë të Bushatlliu, bllokuan të gjitha forcat qeveritare që gjendeshin në qytet. Këtyre iu bë thirrje për të dezertuar e për t'u bashkuar me kryengritësit. Dy komandantët e for-

201) A. Lutfi, vep. e përm., vol. 3, f. 187.

202) AMAE, CPC-Turquie, vol. I, f. 229, 1.9.1831.

203) Po aty, f. 187-190.

cave qeveritare, që ishin dy besnikë të vezirit të madh, refuzuan. Kjo solli fillimin e luftimeve, ndërhyrjen e forcave të tjera qeveritare dhe largimin e malësorëve nga qyteti²⁰⁴. Por kush siguronte se, me afrimin e dimrit dhe për shkak të mungesës së ushqimeve, nuk do të fillonte dezertimi në masë të cilit Mehmet Reshid pasha i trembej aq shumë? Kush garantonte se, ashtu si në kohën e Kara Mahmudit, nuk do të ngrihej përsëri populli e ta shpartallonte ushrinë osmane? Të gjitha këto parashikime të hidhura mund të ndodhnin edhe për faktin se, nga njera anë kështjella nuk po pësonte thujtje asgjë, megjithëse bombardoheshin ditë e natë me nga 100-150 predha, dhe nga ana tjetër gështja e Bosnjës kishte mbetur pezull dhe me sot me nesër kryengritja mund të shpërthente përsëri edhe aty.

Por, kur gjithë këto shqetësime errësonin perspektivën e fitores para se të vinte dimri, diçka e papritur ndodhi në favor të rrethuesve. Më 25 gusht, një rrufe ra në një depo municionesh të kështjellës. Ajo jo vetëm shkaktoi hedhjen në erë të kësaj depoje, por asgjësoi edhe një sasi të konsiderueshme ushqimesh dhe solli vdekjen e nja 60-70 vetave, ndër të cilët ishin silahdari i Mustafa Pashës, hazinedari i tij dhe disa gra të haremit. U rrëzuan edhe nja 20 metro mur, por, meqenëse ndodheshin nga ana e liqenit, nuk u vlejti rrethuesve, mbasi nga ajo anë nuk mund të ndërmerrej asnjë sulm²⁰⁵.

*
* * *

Kjo ngjarje e papritur, që ndikoi në moralin e mbrojtësve të kështjellës, u pasua nga një ngjarje tjetër me shumë rëndësi: Nga kapitullimi i silahdar Iljaz Podës, i cili u fal me kusht që të largohej nga Shqipëria e të banonte ku të dëshironte. Kështu dështoi lëvizja kryengritëse në Shqipërinë Jugore që shpërtheu në mesin e muajit prill krahas kryengritjes së Shqipërisë Veriore dhe Verilindore kundër reformave centralizuese për rivendosjen e qeverisjes faktikisht autonome pa funksionarë turq dhe që zgjati katër muaj, megjithëse Bushatlliu pësoi disfatën në Babunë.

Silahdar Iljaz Poda iu përgjigj pozitivisht thirrjes për kryengritje të vezirit të Shkodrës. Ai, pasi bëri për vete krahinat e Dangëllisë, Kolonjës, Devollit dhe Korçës²⁰⁶, dhe pasi u la i qetë nga forcat e Hysen bej Konicës, Tahir aga Abazit, Elmaz Meços, Xhelil aga Picarit dhe Veiz aga Vasjarit etj., të cilët nuk i zbatuan urdhrat që u dha veziri i madh para se të nisej kundër Bushatllit²⁰⁷, u përgatit të merrte rrugën për t'u bashkuar me ushrinë kryengritëse shqiptare. Por, ndërsa do të fillonte marshimin për në Follorinë, i mbërriti lajmi se kundër tij ishin nisur forcat e vezir Mahmud Pashës, valiut të Thesalisë, dhe pas një jave edhe lajmi i disfatës në Babunë²⁰⁸.

Në vend që të demoralizohej dhe të kërkonte falje sikurse pashallarët kosovarë, silahdari veproi me energji. Ndërsa me një pjesë të

204) BAI, Hd. 1,2,12, dok. 21604, gusht 1831.

205) Po aty, dok. 21178 A, 19 Rebiyul evvel 1247 M(28.8.1831); A. Lutfi, *Tarihi*, vol. 3, f. 197-198.

206) BAI, Hd, 1, 2, 12, dok. 21258, 27 Zilkade 1246 H; F. O. —PRO 195/ 97-X/T 4519. let. 24 prill dhe 20 maj 1831 nga Preveza.

207) FO — PRO 195/97 X/y 6621, fl. 30-33, 7 maj 1831.

208) Po aty, fl. 19-21, 10 maj 1831.

forcave të veta filloi të pengonte marshimin e Mahmud Pashës në luginën e Vjosës derisa me forcat e tjera të mbërrinte në fortesën e vet në malin e Melesinit ku do të organizonte qendresën, Iljas Poda vuri në lëvizje një varg çetash shqiptare e greke prapa krahëve të ushtrisë osmane dhe u dërgoi fjalë krerëve feudalë të emigruar në Korfuz për t'u kthyer në krahinat e tyre dhe për t'i ngritur ato në luftë²⁰⁹.

Çetat shqiptare në të cilat bënë pjesë edhe suliotë, të rekrutuara nga të dërguarit e silahdarit dhe të grumbulluara në malet Xhumerka e Radovica, kryen veprime luftarake sipas sistemit guerril dhe prenë rrugët që lidhnin Thesalinë me Maqedoninë. Edhe pse të ndjekura nga forcat qeveritare të Ahmet pashë Janinotit, Xhelil aga Picarit, Shahin Kosturit, Veli aga Grebenesë etj. ato vazhduan luftën e tyre. Duke marrë drejtimin e Agrafës u duk sikur ato u zhdukën. Por pas pak u shfaqën në qafën e Mecovës dhe në Grebene, të cilën e dogjën. Pasi detyruan disa detashmente ushtarësh osmanë të tërhiqeshin nga pozicionet e tyre rreth qytetit të Artës, ato iu drejtuan këtij qyteti. Paniku u përhap jo vetëm aty, por edhe në Janinë. I alarmuar nga këto veprime, Emin Pasha u nis për në Artë me forca të shumta. Prej andej çetat u shfaqën përsëri në Mecovë²¹⁰. Të gjitha këto veprime diversioniste, që i detyruan forcat kryesore të garnizonit të Janinës të shpërndaheshin edhe pse nuk mundën ta lehtësonin presionin që ushtrohej nga forcat e Mahmud Pashës kundër Silahdar Podës në Melesin, prapsepapë e ngadalësuan marshimin e tyre, fituan kohë dhe u dhanë zemër luftëtarëve të tij të qëndronin me guxim të madh. Ata mbroheshin me aq këmbëngulje sa rrokullisnin edhe shkëmbinj me të cilët dëmtonin armikun²¹¹. Deri në fillim të muajit qershor ushtria rrethuese, sado që vazhdoi të kryente me energji operacionet kundër kalasë, nuk arriti as më të voglin sukses.

Ndihmën më të madhe nga jashtë Silahdari shpresoi ta merrte nga kryengritja e Çamërisë, e cila shpërtheu më 20 korrik, pikërisht atëhere kur ai ndodhej në një gjendje të vështirë sepse, të pajisur me bateri të tjera topash artilerie, rrethuesit mundën jo vetëm të prishnin një nga ledhet e kalasë, si dhe vijën e ujit që furnizonte garnizonin prej 1000 vetash, por të përparonin në pozita të reja jo më larg se një e shtënë dyfeku nga kalaja. Kjo gjendje, siç i shkroi konsulli W. Mejer gjeneral Adams-it në Pargë, u krijua për shkak se rreth Silahdarit nuk u grumbulluan krerë me influencë, të cilët u renditën kundër tij²¹².

Megjithë ndërhyrjen e qeverisë osmane pranë Kapodistrias, — kryetarit të qeverisë greke, — për të mos lejuar krerët shqiptarë që të ktheheshin në atdhe, thirrjes së Silahdar Iljaz Podës iu përgjigjën djemtë e Islam Pronjos. Këta, pasi mundën të riatdhesohen në krahinën e tyre, në Paramithi, krijuan një gjendje shumë të vështirë për sunduesit osmanë. Në krye të 4-5000 forcave kryengritëse, që grumbulluan në 4-5 ditët e para, ata shtinë në dorë në mënyrë të befasishme kalanë e Paramithisë duke vrarë disa nga funksionarët e dërguar aty prej

209) Po aty. 1957/97 x/t 4519. fl. 68-77, 86-90, dhe x/y 6621. fl. 5-9, 14 let. 11 e 20 maj dhe 2 qershor 1831.

210) Po aty. x/t 4519. fl. 68-77. 91-98 dhe x/y 6621 fl. 14 e 34-35.

211) Po aty, x/y 6621. fl. 14, let, nga Arta e Llukë Skiroit dt. 2.6.1831.

212) Po aty. fl. 43-48, let. 25 gusht 1831 drejtuar Palmerstonit nga W. Mejer, dhe ajo e 10 majit 1831 drejtuar gjeneral Adamsit.

Mehmet Reshid pashës. Kështu ata çliruan edhe disa fortesa të tjera të krahinës së Çamërisë. Pastaj, pasi organizuan një ushtri prej rreth 6000 vetash marshuan drejt Velçishtit, 4 orë larg qytetit të Janinës, me synim që të hynin në këtë qytet ku kishin një taraf shumë të fortë, dhe prej aty, pasi të lironin pengjet, të niseshin kundër ushtrisë së Mahmud Pashës për të çliruar Silahdar Podën e rrethuar keqas në Melesin. Veçse, sipas konsullit anglez W. Mejer, meqenëse ata i mbi-vlerësuan forcat e veta, plani i tyre dështoi. Më 10 gusht ata i theu Emin Pasha në Velçisht dhe i detyroi të ktheheshin në krahinën e tyre duke lëshuar një rën pas tjetrës kalatë e Lefterohorit, Margëlliçit. Kallabakës etj. Të sulmuar nga dy krahë, nga krahui i Luros prej Emin Pashës dhe nga krahui i Filatit prej Xhelil aga Picarit, Tahir aga Abazit e Ibrahim beut dhe prej tri regjimentesh me ushtarë të rregullt të dërguar nga Ohri prej vezirit të madh, forcat kryengritëse u përqendruan në Paramithi. Të mbyllur në kalanë e këtij qyteti, djemtë e Islam Pronjos me 250 veta qëndruan 25 ditë, por nuk u mbajtën më gjatë zjarrit të dyfishuar nga topat dhe havanat që erdhën prej Janine.

Kështu ata u detyruan të kërkonin falje dhe të dorëzoheshin. Me urdhër të vezirit të madh, Pronjot u dërguan në Manastir, kurse familjet e tyre në Janinë²¹³.

Duke humbur edhe shpresën e fundit që i kishte mbetur, silahdar Iljaz Poda, të cilit i ishte përgjysmuar edhe garnizoni mbrojtës, kërkoi të hapte bisedime për t'u dorëzuar²¹⁴. Kushtet e tij ishin: Të faleshin farefis dhe pasuesit e tij pa iu prekur pasuria; ai vetë të largohej nga Shqipëria me gjithë familjen e vet, që të shkonte në Mekë për pendim; t'i jepeshin në vend të pasurisë së tij, të cilën ia linte shtetit osman, mukatatë e Benefshës dhe Badraxhikut ku do të banonte dhe të linte peng një djalë të tij. Këto kushte u pranuan prej Mahmud Pashës, i cili e justifikoi dhënien e faljes para Portës së Lartë duke theksuar se ishte shumë i vështirë pushtimi i kalasë së Melesinit dhe se Silahdari pranonte të braktiste Shqipërinë. Sulltani e miratoi faljen. Më 7 shtator i biri i Silahdar Iljaz Podës u dërgua te Mahmud Pasha dhe i ati, duke hipur në një anije që u soll nga Korfuzi, u largua nga Shqipëria bashkë me familjen në drejtim të Arabisë²¹⁵. Ai nuk shkoi në Arabi por, me përkrahjen e Mehmet Ali pashës së Egjiptit, nuk vonoi të drejtonte nga mërgimi veprimtarinë për rifillimin e kryengritjes në Shqipëri.

Sidoqoftë silahdar Iljaz Poda, që kryesonte besëlidhjen e një pjese të feudalëve të Shqipërisë Jugore, kapitulloi pas një qendrese të ashpër katërmujore. Në këtë mënyrë dështoi kryengritja kundër zbatimit të reformave centralizuese në Shqipërinë Jugore. Dështimi i saj ndikoi për keq në zhvillimin e kryengritjes në Shqipërinë Veriore.

213) BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. 21529, 8 Rebiulevel 1247 H. 21180A 21 Rebiulevel 1247 H; F.O. —PRO, 195/97, x/y 6621, fl. 43-48, let. 25.8.1831.

214) F.O. —PRO, 195/97, x/y, 6621, fl. 43-48, let. 25.8.1831.

215) BAI, Hd. 1, 2, 12, dok. 21180b dhe 21180d, 21180f 21 e 27 Rebiulevel 1247H; F.O. —PRO 195/97, x/y 6621, fl. 57-61, letrat e Mahmud Pashës drejtuar W. Mejerit 11/23 shtator dhe 27 shtator, 8 tetor 1831.

Shkelja e fjalës nga ana e boshnjakëve, pakësimi i municioneve, ngushtimi i rrethimit dhe dështimi i kryengritjes në Shqipërinë Jugore e detyruan Mustafa Pashën të shpejtonte veprimtarinë e tij për falje. Ishte kohë e përshtatshme për një gjë të tillë, mbasi jo vetëm Porta e Lartë nuk e kishte mbyllur një shteg të tillë, por edhe fuqitë evropiane po e këshillonin sulltanin t'i jepte fund kryengritjes një orë e më parë. Këtë qëndrim të Fuqive të Mëdha evropiane ai e mësoi pasi i ishte drejtuar kryeministrit të Perandorisë së Austrisë, princit Meternik, për të ndër-mjetësuar pranë Portës së Lartë që ta falte. Letrën e shpuri në Vjenë besniku i vet, Anton Jubani. Në atë letër Bushatlliu i kujtoi kryemi-nistrit austriak marrëdhëniet miqësore me shtetin e tij dhe theksoi, për të fituar përkrahjen e princit, se kishte qenë i detyruar të vihej në krye të lëvizjes kundër reformave²¹⁶.

Megjithëqë veziri i madh shkruante se Mustafa Pasha nuk duhej falur, se duheshin dërguar sa më parë armatime e ushtarë të tjerë dhe se duhej filluar nënshtrimi i Bosnjës krahas rrethimit të Shkodrës, sulltan Mahmudi II nuk ishte i një mendimi me të. I nisur nga bindja e vet se nënshtrimi i Bosnjës varej nga përfundimi i kryengritjes shqip-tare dhe se Mustafa Pasha ishte boshti i lëvizjeve kryengritëse, ai kërkoi që kryengritja në Shqipëri të merrte fund një orë e më parë. Falja e krerëve kryengritës shqiptarë, me kusht që të braktisnin at-dheun e tyre, u bë metoda më e preferuar për t'ia arritur qëllimit. Ajo u zbatua me sukses me Pronjot e Paramithisë dhe me Iljaz Podën, prandaj u kërkua të vazhdohej edhe me Mustafa Pashën e Shkodrës. Krahas masave ushtarake, sulltani urdhëroi të fillonin bisedimet me vezirin e Shkodrës duke i propozuar që, po të dorëzohej e të pranonte të jetonte në Stamboll me nderimet e rangut të tij sikurse Daut Pasha i Bagdatit, ai mund ta falte. Këtë vendim të tij sulltani porositi t'ia njoftonin vezirit të madh²¹⁷. Dhe në një farë mase sulltani kishte të drejtë, sepse të pakënaqurit e Perandorisë i kishin sytë te Mustafa Pasha dhe se kryengritja në Bosnjë nuk ishte shuar. Ibrahim Pasha i Vidinit, që u emërua për të qeverisur Bosnjën, ende ndodhej në Prishtinë dhe nuk kishte mundur të mbërrinte në selinë e vet.²¹⁸

Për t'i shpënë Mustafa Pashës komandanti i gardës perandorake, Ahmet Pasha. Veziri i madh ia bëri të ditur Mustafa Pashës vullnetin e sulltanit dhe ky, megjithëse mund të qëndronte edhe për mjaft kohë, nuk vonoi të kapitullonte ashtu sikurse veproi silahdar Iljaz Poda. Edhe fakti që garnizoni i kështjellës kishte filluar të shturej duke dezertuar, ia rriti dëshirën të pranonte faljen e të dorëzohej²¹⁹.

Më 7 nëntor Mustafa Pasha u dorëzua te veziri i madh. Ky e trajtoi me nderime dhe e nisi për në Durrës me një anije luftarake bashkë

216) Pavlović, D., v.o., f. 86.

217) BBA, Hattıhumayun defteri 1.2.12, dok. 21627, 21607, pa datë

218) AMAE, CPC-Turquie, vol. I, f. 253, letra 16.11.1831.

219) Staatarchiv Wien, N. 360A, 25.11.1831; AMAE, CPC-Turquie, vol. I, fl. 238, letra 17.10.1831; Foreign Office, 195/97, x/i 4519, f. 115-120 letra 18.11.1831; BAI Hd, 1, 2, 12, dok. 21957, 20 Xhemaziyl ahir 1247 H(26.11.1831); Pavlović, D. v.p.

me dy djemtë e tij dhe me 10 shërbëtorë. Prej Durrësi, më 11 nëntor, Bushatlliu u nis për në Manastir i shoqëruar prej Ahmet Pashës, Reshid agait dhe prej 120 kalorësish të zgjedhur. Më 3 dhjetor vazhdoi rrugën për në Selanik ku mbërriti më 6 dhjetor dhe prej aty, pas tri ditësh, mori rrugën për në Stamboll²²⁰. Aty, sipas njoftimit të vetë internuncit austriak, ishte përgatitur për pashën e Shkodrës dhe familjen e tij një pallat i madh mbi Bosfor ku do të banonte i falur plotësisht dhe me të drejtën të gëzonte një pjesë të pasurisë së vet. Këto kushte Porta e Lartë ua njoftoi përfaqësive të huaja në Stamboll dhe i botoi edhe në dy gazeta në gjuhët turke e frënge²²¹. Dhe me të vërtetë, me të mbërritur në Stamboll Mustafa Pasha u vendos në pallatin e parapërgatitur për të dhe u prit prej autoriteteve më të larta jo si rebel, por si një personalitet me rëndësi. Të nesërmen e mbërritjes u bëri vizita këtyre funksionarëve të lartë të qeverisë qendrore dhe pastaj priti vizitat e tyre në pallatin e tij. Edhe sultani e pranoi atë disa herë për bashkëbisedim.²²²

Të kënaqur nga një përfundim i tillë, diplomatët e monarkive austriake e franceze njoftuan qeveritë e tyre se «revolta e Shqipërisë» mori fund përfundimisht dhe se pas saj veziri i madh do t'i vërsulej Bosnjës²²³. Në të vërtetë ky problem, si dhe ai i riorganizimit administrativ të Shqipërisë u la të vendosej pasi Mehmet Reshid pasha të mbërrinte në Stamboll.²²⁴ Ashtu siç dëshironte sultani dhe veziri i madh, u vendos që edhe Shqipëria Veriore dhe ajo Verilindore të qeveriseshin sipas sistemit të ri administrativ e ushtarak që ishte vënë në jetë në Shqipërinë Jugore.

Me kapitullimin e Mustafa Pashës mori fund kryengritja e feudalëve gegë për të ruajtur e ligjëruar vetëqeverisjen e vendit, kurse me pranimin e tij për të braktisur atdheun dhe pushtetin e trashëguar pësoi shembjen përfundimtare Pashallëku i Shkodrës dhe u vendos pushteti i përqendruar i sultan Mahmudit II.

Popullsia e Shqipërisë Veriore, që e kishte përkrahur pushtetin efektivisht vetëqeverisës të tij, që ishte gëzuar për besëlidhjen me Iljaz Podën dhe që ishte treguar e gatshme ta mbronte me gjak për të mos lejuar rrënjosjen e sundimit të urryer turk, e dënoi rreptë qendrimin e Mustafa Pashës. Ajo i vuri vulën e trupit kapitullimit të tij dhe sidomos përruljes ndaj reformave centralizuese.²²⁵ Poeti Ndre Mjeda, i cili pasqyroi me besnikëri këto ndjenja të masave popullore, shkroi me plot të drejtë se «Shqipëria e volli».²²⁶

Ky pinjoll i padenjë i derës së vezirëve Bushatllinj, jo vetëm nuk mbajti qendrimin e të parëve të tij, por, për të shpëtuar lëkurën dhe pasurinë e tij, ndoqi rrugën e nënshtrimit të plotë duke i shërbyer

220) AMAE, CPC-Turquie, vol. I, fl. 253 e 277, let. 16.11. dhe jo 10.12. 1831; Staatarchiv Wien-Turquie VI, Cons Scutari, Selanik 15.11.1831 dhe N. 360A, 25.11.1831 e N. 362C, 10.12.1831; Foreign Office 165/97, x/j 4519, let. 18.11.1831, 10 e 21.12.1831, f.109-120.

221) Staatarchiv Wien, n. 360A e N. 362C, dt. 25.11. e 10.12.1831.

222) Po aty, N. 363A, dt. 27.12.1831.

223) Shih shën. nr. 104.

224) BAI, Hd. dok. 21612, pa datë; Topkapi Muzesi dok. 1678/2, pa datë.

225) *Këngë Popullore Historike*, Tiranë, 1956, f. 121-122, këngët nr. 36 e 37.

226) Ndre Mjeda, *Poezi*, Tiranë, 1978, f. 83.

shtetit osman për rreth 30 vjet. I emëruar vali në pjesë të ndryshme të Perandorisë Osmane (Bolu, Kastamonu, Adana, Marash, Konja, Izmir, Halep, Herzegovinë etj.), u ngrit më 1855 në shkallën e vezirit më të vjetër (Shejulvyzera) dhe më 1858 edhe në shkallën e ruajtësit të qytetit të shenjtë të Medinës (Shejulharem), ku vdiq më 27 maj 1860.²²⁷

Megjithëse silahdar Iljaz Poda nuk e mbajti zotimin për të shkuar në Mekë, dhe nuk i ndërpeu përpjekjet për një kryengritje të re feudale në Shqipërinë Jugore, edhe ai, pasi dështoi në disa orvatje të tij gjatë vitit 1832 dhe në fillim të vitit 1833 kur filluan lëvizjet popullore, i preu shpresat dhe, me rastin e shpalljes së amnistisë të muajit maj 1833, kërkoi falje dhe shkoi në Stamboll. Me qëllim që edhe ky feudal i rëndësishëm shqiptar t'i shërbente sulltanit, Porta e Lartë jo vetëm e fali, por e priti dhe e strehoi në kryeqytet me nderime të posaçme. Për më tepër edhe sulltani e pranoi në bashkëbisedim. Për rrjedhim, ashtu sikurse Mustafa Pashës, edhe këtij iu kthye pasuria, kurse familjes së tij iu dha leja të kthehej në vendlindje. Por pajtimi me të nuk shkoi gjatë. I akuzuar se mbante lidhje të fshehta me krerët e lëvizjes popullore të vitit 1835 në Shqipërinë Jugore, ai u dënua me vdekje dhe u ekzekutua në muajin shtator.²²⁸

Nga faktet e lartpërmendura dhe analiza e tyre dalin në mënyrë mjaft të qartë disa konkluzione mbi karakterin e kryengritjes së vitit 1831 dhe mbi shkaqet e dështimit të saj.

— E organizuar dhe e drejtuar nga krerët e klasës feudale shqiptare, të cilët u mbështetën vetëm në forcat ushtarake të tyre dhe nuk përfillën shtresat e tjera të shoqërisë shqiptare, të cilat ishin po aq të interesuara për ruajtjen e pushtetit vetëqeverisës dhe kundër reformave centralizuese, kryengritja në fjalë pati karakter *thjesht feudal*. Pashallarët shqiptarë, të cilët deshën t'i korrnin vetë frytet e fitores dhe i shikonin masat popullore vetëm si burim shfrytëzimi, nuk mundën t'i vlerësonin drejt si faktorin e vetëm të aftë që mund ta përfundonte me sukses kryengritjen.

— Megjithëse veziri i Shkodrës u mundua ta zgjeronte kryengritjen duke ftuar të merrnin pjesë edhe feudalët boshnjakë e maqedonas, fakti që vetëm pak prej tyre u bashkuan me forcat e pashallarëve shqiptarë, sepse pritën se si do të zhvilloheshin ngjarjet luftarake, tregoi se kjo kryengritje *pati karakter thjesht shqiptar*.

Për të mbrojtur privilegjet e tyre si klasë sunduese efektivisht vetëqeverisëse në Shqipërinë Veriore e Verilindore dhe të prirë për të luftuar edhe me armë zbatimin e reformave centralizuese që synonin të zhduknin këtë vetëqeverisje, feudalët shqiptarë gegë dhe një pjesë e atyre të Shqipërisë Jugore iu kundërvunë me propagandë dhe me armë pushtetit qendror edhe pse shpallën se ishin vetëm kundër vezirit të madh. Megjithëse nuk patën për qëllim shkatërrimin e shtetit osman, ata duke shpresuar të thyenin forcat ushtarake qeveritare të komanduara prej vezirit të madh, vetvetiu synonin ta rrëzonin qeverinë e kryesuar prej tij dhe, po qe se sulltani nuk do të pranonte të hiqte dorë nga politika e zbatimit të reformave centralizuese, ta rrëzonin edhe atë për

227) Islam Ansiklopedisi, 88 Cuz, f. 727-730, Istanbul, 1979.

228) AMAE, CCC- Arta, vol. 4, f. 437, letra nga Preveza datë 28.9.1835; BAI, Hd. dok. 22021, letër e valiut të Rumelisë d. 30.9.1835.

të sjellë në fuqi një udhëheqje të re e cila të njihte zyrtarisht vetëqeverisjen administrative të tyre. Pra, synimi themelor i kryengritjes ishte çrrënjësja e reformave centralizuese dhe njohja zyrtare e vetëqeverisjes administrative në kuadrin e Perandorisë Osmane. Prandaj kryengritja feudale shqiptare ishte para së gjithash një lëvizje e armatosur e cila shprehte konfliktin më të acruar midis klasës feudale shqiptare dhe pushtuesit osman për të njohur ose për të asgjësuar vetëqeverisjen administrative të Shqipërisë. Duke pasur synime të tilla, kjo kryengritje kishte vetvetiu edhe karakter çlirimtar, meqenëse sigurimi i vetëqeverisjes administrative ishte një hap i madh përpara drejt çlirimit përfundimtar të vendit nga sundimi osman.

Meqenëse në këtë kryengritje masat popullore mbetën si forcë rezervë dhe nuk luajtën rolin e forcës lëvizëse kryesore, karakteri nacionalçlirimtar, që i është dhënë asaj, është pa vend.

Përsa u përket shkaqeve të dështimit të kryengritjes, këto duhen kërkuar: Së pari, në natyrën kontradiktore të klasës feudale shqiptare e cila u mbështet vetëm në forcat e rroguara të saj, sepse krerët e lëvizjes nuk mund të vlerësonin dhe t'i mobilizonin masat popullore si forcë kryesore në ndeshjen me pushtetin qendror. Së dyti, duhen kërkuar në faktin që, me gjithë kundërshtimet që ekzistonin, kontradiktat e feudaleve shqiptarë me Stambollin nuk ishin tërësisht antagoniste. Kjo u shpreh qartë me pavendosmërinë e krerëve në luftë, me prirjen për kompromis qysh në disfatën e parë, dhe së fundi me kapitullimin e nënshtrimin e plotë të tyre. Për këtë ndikoi edhe fakti se ata kishin të njëjtin besim fetar si dhe formim ideologjik të ngjajshëm me klasën sunduese turke. Përveç këtyre shkaqeve kryesore, edhe fakti që nuk ishin të bashkuar plotësisht nën një pushtet të vetëm politik vendas, ishte një tjetër shkak që shpuri në disfatë. Me pak fjalë, duke pasur dobësi të tilla klasa feudale shqiptare tregoi se ishte krejt e paaftë të realizonte synimet e veta dhe të masave popullore.

Këto synime nuk mund t'i realizonte në atë kohë as borgjezia tregtare e vendit, sepse, në kushtet e veçanta politike, ekonomike, fetare e kulturore të Shqipërisë së atëhershme edhe ajo duke qenë ende e lidhur dhe e varur nga pronarët e mëdhenj feudalë në pushtet, nuk ishte në gjendje të luante rolin udhëheqës e mobilizues të masave në kryengritje, ashtu sikurse vepruan borgjezitë greke e serbe.

Me dështimin e plotë të kryengritjes feudale shqiptare të vitit 1831, mori fund edhe misioni historik i pashallëkeve si dhe roli udhëheqës i klasës feudale vendase në luftën e popullit shqiptar kundër sundimit osman, për t'u hapur një kapitull i ri i kësaj lufte, ai i kryengritjeve popullore që shënuan fillimet e Lëvizjes sonë Kombëtare. Veçse tanimë u ndërruan rolet. Në mungesë të pushtetit kufizues të pashallarëve vendas, masat popullore gjetën, në rrethana më të favorshme kushtet për t'u bërë forca kryesore lëvizëse e këtyre kryengritjeve, borgjezia vendase të ngrihej në udhëheqjen e tyre dhe feudalët opozitarë t'u përshatateshin kushteve të reja dhe të luanin më shumë rolin e udhëheqësve ushtarakë. Por të gjitha këto ndryshime i kishin rrënjët e tyre në ndryshimet ekonomike, shoqërore, shpirtërore dhe politike që u kryen në periudhën e pashallëkeve në fakt autonome të Shqipërisë së Veriut dhe të Jugut.

DISA KONKLUZIONE

Prej studimit të periudhës historike rreth shtatëdhjetepesëvjeçare të ekzistencës së Pashallëkut të Shkodrës (gjysma e dytë e shekullit XVIII — 30 vitet e para të shek. XIX), që është realizuar në dy monografi plotësuese të njëra-tjetrës, dalin disa konkluzione me rëndësi si për historinë e Shqipërisë së Veriut, ashtu edhe për atë të trojeve të tjera shqiptare.

— Periudha e pashallëkeve të mëdha shqiptare, me ndryshimet e rëndësishme ekonomike, shoqërore, politike e kulturore që ndodhën në Shqipëri, karakterizohet si një periudhë e veçantë e rrjedhës së historisë së popullit shqiptar, si një fazë e re, e fuqishme dhe më e organizuar e luftës së pandërprerë e të vështirë të këtij populli për emancipimin e vet të gjithanshëm nga zgjedha shekullore osmane.

— Shenja e barazimit midis Perandorisë Osmane dhe Shqipërisë, që është vënë nga disa historianë të huaj, është një konkluzion apo pikë-pamje pa vend. Ndërsa në periudhën në studim shteti osman, i zhytur në kthetrat e krizës së tij të rrjedhur nga prapambetja ekonomike e shoqërore dhe nga ideologjia konservatore fetare e tij, ishte në rënie dhe aristokracia administrative e tij kërkonte ta ndalte këtë rënie me masa administrative të padobishme, Shqipëria kishte hyrë, si të gjitha provincat ballkanike të nënshtruara sundimit të huaj, në një periudhë zhvillimi të gjithanshëm dhe me ritme të shpejta. Ky zhvillim e kishte themelin e vet në aftësitë krijuese të vetë popullit shqiptar, që trashëgonte tradita të çmueshme prodhimi zejtar, tregtie dhe lundrimi e që prirej drejt përparimit duke mbajtur qëndrim të ftohtë ndaj ideologjisë fetare në përgjithësi e asaj islamike në veçanti. Ky zhvillim favorizohej jo vetëm nga prania e Shqipërisë në skajin veriperëndimor të perandorisë, nga lidhjet ekonomike me shtetet evropiane, por edhe nga qeverisja e tij në fakt autonome që përkrahte zhvillimin ekonomik të vendit, nga i cili nxirrte përfitime të mëdha, dhe që zbatonte me rigo-

rozitet politikën e tolerancës fetare e cila zbuste efektet negative të islamizimit dhe afronte shqiptarët e ndarë në tri besime të ndryshme, që të bashkëpunonin midis tyre. — Formimi e përforcimi i tregjeve ndërkrahinorë të Gegërisë dhe të Toskërisë, ishte një nga dukuritë më të rëndësishme të zhvillimit në fjalë, sepse në vetvete ishte një hap para drejt unitetit ekonomik të vendit. Edhe lindja e rritja e borgjezisë tregtare shqiptare ishte një dukuri tjetër po aq e rëndësishme e atij zhvillimi. Këto fenomene ekonomike e shoqërore shërbyen si baza që të formoheshin dy pashallëqet e mëdha shqiptare dhe të bashkonin shumicën e popullit shqiptar në suazat e tyre. Pra, të kryenin funksionin si formacione politike në fakt të vetëqeverisura në territore unitare nga pikëpamja e kombësisë dhe e gjuhës, me administratë, ushtri e shërbim diplomatik të tyre.

— Këta pashallëqe, edhe pse i kanë quajtur «fenomene anarkie» ishin në të vërtetë rezultat i zhvillimit objektiv të gjithanshëm të vendit tonë dhe aspak pasojë e anarkisë që mbuloi Perandorinë Osmane pas paqes së Karlovacit të vitit 1699, siç pretendohet. Ata nuk ishin as «fenomene shturrjeje e degjenerimi» apo «parazitarë» që paskeshin «shkatërruar forcat prodhuese» e që si të tillë do të shembeshin. Përkundrazi, siç dokumentohet gjerësisht në studimin tonë, ata u bënë faktorë superstrukturorë pozitivë që ndikuan mjaft për mbarëvajtjen e forcave prodhuese dhe për përforcimin e ndërgegjes kombëtare e sidomos për thellimin e urrejtjes ndaj pushtuesve të huaj.

— Orvátjet e armatosura të udhëhequra prej Bushatllinjve dhe Ali pashë Tepelenës për mbrojtjen e vetëqeverisjes faktike të pashallëqeve të Shqipërisë Veriore dhe asaj Jugore nga zbatimi i politikës së Portës së Lartë për të përqendruar pushtetin qendror të sulltanit, dhe për njohjen zyrtare të autonomisë administrative që ishte synimi imediat i tyre sepse synimi përfundimtar ishte shkëputja nga vartësia politike e Stambollit dhe formimi i shtetit të pavarur shqiptar, siç treguan kryengritjet e udhëhequra prej Kara Mahmud Bushatllit apo Ali pashë Tepelenës, ishin kulme të një procesi elementesh ekonomike e politike që çonte përpara, që favorizonte, siç theksonte F. Engelsi për mesjetën, formimin e komebeve dhe shteteve kombëtarë. Prandaj këto orvatje nuk mund të cilësohen si lëvizje separatiste, mbasi të tilla ishin në radhë të parë ato të Karaosmanëve në Anadoll, që kërkonin të shkëputeshin nga perandoria, ose dhe ato të ndërmarra nga feudalë të fuqishëm osmanë në Rumeli edhe pse kombësitë që sundoheshin prej tyre ishin të ndryshme nga kombësia e tyre.

— Nuk ekzistonin kushtet e nevojshme që formacionet politike, siç ishin pashallëqet e mëdha shqiptare, të mund t'i qëndronin më gjatë sulmit të Portës së Lartë për zhdukjen e tyre, pa le të shndërroheshin në shtete të pavarura ose autonome. Me në krye një klasë feudale kontradiktore nga natyra e saj, kontradiktat e së cilës me Stambollin nuk ishin tërësisht antagonistë, me gjithë kundërshtimet që ekzistonin, me një borgjezi tregtare ende të varur e të lidhur me pronarët e mëdhenj feudalë që qeverisnin, pa asnjë përkrahje të jashtme e për më tepër nën presionin armiqësor të Fuqive të Mëdha evropiane që kërkonin të ruanin të pandryshuar raportin e forcave në Evropë, si dhe kundër një fuqie ushtarake shumë më të madhe, shembja e pashallëqeve në vitet 20-30 të shek. XIX ishte e paracaktuar të ndodhte.

Veçse ndryshimet ekonomike, shoqërore dhe shpirtërore që u kryen gjatë ekzistencës së tyre përbënë një trashëgimi tepër të vlerët që shërbeu si bazë për vazhdimin e qëndresës së popullit shqiptar kundër pushtetit qendror osman, kundër «pushtimit të dytë të Shqipërisë», qëndresë që u zhvillua në një shkallë më të gjerë e më masive, ku masat popullore hynë në luftë në front ballor dhe borgjezia vendase u ngrit në udhëheqjen e ndeshjes. Filloi kështu periudha e lavdishme e Rilindjes sonë Kombëtare.

RESUME

LE PACHALIK DE SHKODER DANS LES 30 PREMIERES ANNEES DU XIX SCIECLE (1796-1831)

L'invasion ottomane des contrées albanaises dans le dernier quart du XVe siècle, marqua une période historique très difficile pour le peuple albanais. Elle apporta également le danger de son morcellement et de son assimilation. Afin de garder sa propre identité, ce peuple, étant déjà consolidé et étant élevé jusqu'au degré de la nationalité, dut, malgré les conditions très pénibles, se frayer de nouveau mais déjà par des rythmes plus rapides, sa voie à l'émancipation à tous les points de vues.

Tout en s'appuyant sur ses propres forces et grâce à son travail et à sa lutte ininterrompue, non seulement il surmonta les difficultés et les obstacles créés par l'occupation ottomane, par l'ordre économique et social arriéré des nouveaux envahisseurs et par la pression idéologique de leurs institutions, mais il marcha d'avant. L'une des périodes particulières et importantes dans sa voie à l'émancipation, fut celle de la deuxième moitié du XIXe siècle et les 30 premières années du XIXe siècle.

Le pachalik de Shkodër, en tant que formation politique qui unit une bonne partie de l'Albanie Septentrionale, fut créé vingt années avant celui de Janina et vécut une décennie plus tard que ce dernier. Durant les 75 années de son existence (1757-1831), indépendamment de la volonté de la Sublime Porte, il fut gouverné sans interruption par les cinq représentants de la puissante famille féodale des Bouchatli de Shkodër.

La première période de son existence (1757-1796) sous le gouvernement de Mehmet Pacha, le fondateur du Pachalik, et de ses deux fils: Moustafa Pacha et Mahmoud Pacha (Kara Mahmoud) est déjà traitée dans la monographie intitulée «*LE PACHALIK DE SHKODER SOUS LA DOMINATION DES BOUCHATLI DANS LA DEUXIEME MOITIE DU XVIII SIECLE*» (1757-1796). La deuxième période, à la fin de laquelle il subit sa chute, est présentée dans cette monographie intitulée «*LE PACHALIK DE SHKODER DANS LES 30 PREMIERES ANNEES DU XIX SIECLE (1796-1831)*».

Cette monographie, divisée en 6 chapitres, traite surtout du cours des événements politiques en Albanie Septentrionale où gouvernèrent les deux vizirs Bouchatli — Ibrahim Pacha (1796-1809) et le fils de son neveu Moustafa Pacha (1809-1831).

L'étude présente cette structure: une préface, un chapitre d'introduction et cinq chapitres qui ont directement à faire à l'objet de la monographie.

D'une façon résumée, le contenu des chapitres est comme il s'en suit:

Dans le chapitre de l'introduction, qui a pour but d'attacher la première partie de la période du Pachalik de Shkoder à la deuxième, dont s'occupe la monographie et qui s'intitule «*APERÇU SUR LE DEVELOPPEMENT ECONOMIQUE ET POLITIQUE DU PACHALIK DE SHKODER DANS LA DEUXIEME MOITIE DU XVIII SIECLE*», on aboutit à la conclusion que l'Albanie du Nord se trouvait dans une période où se ramassèrent de grands moyens monétaires qui appartenaient à la couche des riches marchands, fait qui prouve qu'au sein même de la société féodale, une nouvelle force sociale se contourait — la bourgeoisie marchande, qui devint le noyau du marché interrégional de la Guègerie (nom donné à la partie nord et nord-est de l'Albanie). Dans ces conditions, le besoin de la formation du Pachalik de Shkoder se fit sentir en vue de mettre un frein à l'anarchie féodale et s'accrut sa contribution à l'essor économique et culturel du pays. C'est ici qu'on rencontre les racines du conflit inévitable entre le pouvoir central et celui régional parce que la classe des grands propriétaires terriens albanais ne fut point intéressée à répartir les revenus avec Istanbul. Ce conflit est concrétisé dans ce chapitre par ses manifestations les plus représentatives: les insurrections des années 1787 et 1793, guidées par Kara Mahmoud Pacha Bouchatli qui visait à ce que l'Albanie puisse se détacher de la dépendance politique d'Istanbul. Mais ces efforts, se heurtèrent aux conséquences négatives laissées dans l'essor politique, économique, social et culturel sous la domination ottomane comme étaient le particularisme féodal et la discorde religieuse; d'autre part, ne trouva pas d'appui dans les facteurs extérieurs politiques puisque le cours politique des grandes monarchies visait au maintien du rapport des forces en Europe, c'est à dire à la sauvegarde de l'Empire Ottoman et au non-détachement de l'Albanie de son joug.

Le deuxième chapitre intitulé «*LE PACHALIK DE SHKODER SOUS LE POUVOIR D'IBRAHIM PACHA BOUCHATLI*» découvre d'une part les profondes racines locales intérieures du pouvoir des Bouchatli

et de l'autre part sa nécessité de collaborer avec le pouvoir central ottoman alors que l'Empire Ottoman et l'Albanie se trouvèrent sous la menace de l'invasion française.

Tout autrement de ce qui fut écrit à propos du Pachalik, c'est à dire qu'il avait pris le déclin parce que le successeur de Kara Mahmoud avait été devenu un fonctionnaire du Sultan et avait semé la discorde dans le peuple en musulmans et en chrétiens etc, il se documente qu'également Ibrahim Pacha comme ses prédécesseurs, se considérait «prince» indépendant et «maître absolu» en Albanie Septentrionale et seulement un vassal du Sultan. Lui aussi, poursuivit la politique intérieure traditionnelle de sa maison qui amenait à l'union politique de toute la Guègerie et au détachement d'Istanbul, dès que les conditions propices politiques seraient créées en vue d'agir. Mais tout au début il fit en sorte que le Pachalik se ressuscite. Ceci était une des conditions fondamentales pour aboutir à ses fins. Il accomplit cela tout en tirant des profits de la Sublime Porte, ainsi que par la tendance des pachas de la Guègerie pour se défendre ensemble de la menace extérieure du pays. En ce qui concerne le détachement, il ne put pas réaliser cela non seulement que son pouvoir sur les parties composantes du Pachalik ne fut pas consolidé comme il fallait, mais aussi parce que le grand conflit européen entre la France impériale et la coalition des états adversaires ne lui offrit aucune possibilité. Tout au contraire, il fut obligé de s'appuyer au pouvoir central du Sultan afin d'affronter la menace et le danger qui lui venait particulièrement de l'agression française. Des deux maux, il lui convint le plus facile et ne se heurta pas à l'opposition des autres féodaux guèges qui poursuivaient jusqu'alors la voie de Kara Mahmoud. Le contenu de ce chapitre est tout à fait nouveau, inconnu et non traité par aucun autre auteur. Il va de soi que même tout ce qui a été dit à son propos, n'est plus valable parce qu'il contient des confirmations totalement contraires à la vérité historique.

Dans le troisième chapitre, on traite de la deuxième période du gouvernement d'Ibrahim Pacha et de l'attitude politique neutre de la Cour de Shkoder, à l'égard du conflit des puissances européennes en guerre qui s'étendit jusqu'aux frontières terriennes et maritimes du Pachalik. Ici on traite également des relations diplomatiques et économiques du Pachalik de Shkoder avec la France, dont le gouvernement envoya en 1806 à Shkoder comme à Janina, son représentant diplomatique. Comme Ali Pacha après le traité de Tilsit, Ibrahim Pacha non plus n'autorisa ni l'envahissement de la contrée albanaise par les forces militaires françaises, ni l'empiètement de cette contrée par les Français qui exigeient, en passant par les possessions des Pachaliks de Shkoder et de Berat, renforcer la garnison de Corfou et s'emparer de Boutrint et de ses environs, ayant la promesse orale de la Sublime Porte. Le courage à s'opposer aux français et l'initiative à collaborer entre eux, les trois vizirs de ces Pachaliks, les trouvèrent dans la volonté et dans le patriotisme des masses populaires, qui se sont levées, prêtes à combattre aux armes contre les agresseurs français et même contre la Sublime Porte si celle-ci gardait sa promesse faite aux Français. Même en ce qui concerne ces questions, il s'agit d'un nouveau traitement non mentionné par aucun autre auteur.

Dans ce chapitre on traite également de la rupture des villes de Tirana et de Kruja de l'autorité de la Cour de Shkoder en tant que résultat du particularisme féodal, qui fut un fort obstacle à la consolidation du Pachalik de Shkoder, et en même temps à la tendance pour l'union politique de la population albanaise guège au début du XIXe siècle, tendance qui provenait tout naturellement de l'essor économique, social et culturel du pays. Dans notre historiographie il est déjà parlé de cette rupture, mais d'une façon très superficielle et pas très précise.

Les IVe, V^e et VIe chapitres, se consacrent à la lutte entre les forces convergentes et divergentes pour l'union politique du pays et pour son détachement de la dépendance politique d'Istanbul durant le gouvernement du Pachalik de Shkodra par Moustafa Pacha.

Dans le quatrième chapitre, à part son avènement au pouvoir, chose qui fut atteinte grâce à une longue lutte de partis rivaux dont la littérature a fait mention partiellement, on traite également d'un événement tout à fait nouveau et inconnu, mais d'intérêt particulier: de la révolte de la ville de Shkoder contre le gouvernement de Moustafa Pacha.

La révolte de la ville de Shkoder en 1810 contre le jeune Bouchatli, mit en évidence les masses citadines en tant qu'une nouvelle force politique aux tendances antiféodales, laquelle, sous la direction de la bourgeoisie artisanale et marchande, arriva jusqu'à s'opposer en recourant aux armes contre la classe féodale au pouvoir quand celle-ci, au nom du gouverneur Bouchatli, commença à l'user pour ses propres intérêts, en foulant au pieds ceux des masses populaires. Ce phénomène très significatif apparut même dans les villes d'Ulqin et de Tivar, pour la même raison.

Tout en ayant également présent à l'esprit la grande insurrection de Shkoder des années 1834-1835, cet événement prouve qu'à côté de la classe féodale, même la bourgeoisie avait déjà commencé à jouer un rôle dirigeant sur les masses citadines et à la collaboration entre la ville et la campagne à la veille et dans les débuts du Mouvement de la Renaissance Nationale.

Un autre problème de première importance dans le développement politique de l'Albanie Septentrionale en particulier, et de toute l'Albanie en général, qui est traité dans ce chapitre, est celui des démarches d'Ali Pacha Tepelena pour s'entendre avec le jeune Bouchatli concernant l'union politique du pays, ainsi que le problème du début de leur rivalité, incité par la Sublime Porte en 1812, quand Moustafa Pacha, intentionnellement, fut promu vizir. Cette rivalité fut poussée et appuyée avec un grand zèle même par la diplomatie française, intéressée à maintenir et à approfondir la discorde entre les gouvernants albanais en vue de les soumettre à la pression française pour satisfaire les besoins de ses forces aux Iles Ioniennes et en Dalmatie, en les fournissant de denrées alimentaires et de céréales. Même ce problème est tout à fait nouveau et traité pour la première fois dans cette étude.

Dans le Ve chapitre, il s'agit de la période 1812-1822 où l'on rencontre un développement ultérieur du marché de Shkoder, qui malgré

les conséquences des querelles intérieures féodales, des obstacles et des dégâts causés par l'arbitraire des forces belligérantes maritimes de l'Angleterre et de la France, maintint les liens dans le Pachalik, ainsi que ceux avec les ex-possessions venitiennes. En même temps, les relations commerciales furent étendues aussi avec Malte, et prirent le chemin du sabotage du blocus continental, imposé par Napoléon Bonaparte contre l'Angleterre. Ainsi la bourgeoisie artisanale et marchande du pays, comme toute la bourgeoisie des Balkans eut de grands profits mais tout de même, malgré son rôle aggrandi dans les événements politiques, elle ne put pas devenir une force indépendante.

A part ce problème, on traite également de l'attitude politique du Bouchatli, qui prit le côté des anglais et appuya le mouvement insurrectionnel en Dalmatie contre les envahisseurs français. Cette attitude en faveur des Anglais, le vizir de Shkoder la considéra non seulement conforme aux intérêts et à l'essor du commerce, mais aussi comme une mesure efficace en vue d'éviter le passage des féodaux guèges sous l'influence d'Ali Pacha Tepelena, l'allié des Anglais. On traite d'une façon détaillée de la recrudescence ultérieure des relations politiques du Bouchatli avec le vizir de Janina. Mais pendant les années 1812-1818, le conflit n'arriva pas jusqu'aux combats, parce que, d'une part Ali Pacha subit le premier coup de la Sublime Porte avec le transfert de Veli Pacha du gouvernement de Morée à celui de Thessalie, chose qui le poussa à s'effocer de nouveau à une entente avec Shkoder, d'autre part il se heurta à des démelés et complots intérieurs. Le déclenchement de l'hostilité entre eux, eut lieu en 1819. Le pouvoir d'Ali s'étendit sur une partie de la Guègerie où il s'efforça de faire siens les Pachas de Kosova en vue d'obliger Moustafa Pacha d'embrasser l'alliance avec Ali Pacha pour l'union politique du pays. Mais Moustafa Pacha, ne pouvant pas s'élever au-dessus de ses stricts intérêts particularistes, se renconcilia avec les chefs de Kosova qui étaient dans les mêmes positions, et effectua le premier pas capital au détriment des intérêts de tout le pays en dénonçant à la Sublime Porte les visées d'Ali Pacha pour l'union politique de toute l'Albanie. Tandis qu'en participant à l'expédition contre le vizir de Janina pour la chute du Pachalik de l'Albanie Méridionale, il effectua le deuxième pas, qui accéléra également le déclin du Pachalik de l'Albanie Septentrionale. Presque tous ces événements et problèmes font l'objet d'une étude nouvelle et approfondie, même si l'on en connaissait déjà quelque chose.

Dans le VIe chapitre, qui est le dernier et le plus grand et qui porte le titre «L'insurrection pour le détachement d'Istanbul et la chute du Pachalik de Shkoder en 1831», on met en évidence les multiples efforts de Moustafa Pacha en vue d'affronter la politique de la Sublime Porte, qui visait à l'anéantissement non seulement du pouvoir des Bouchatli en Albanie Septentrionale, mais aussi le pouvoir des autres maisons féodales de la Guègerie afin d'établir en Albanie du Nord et du Sud-Est le pouvoir absolu et concentré du Sultan Mahmoud II. Premièrement on argumente, tout en s'appuyant sur des faits concrets, l'attitude bienveillante de la majorité de la classe féodale albanaise à l'égard de l'insurrection grecque, dont la résistance lui intéressait à se prolonger

encore plus, puisqu'elle aussi, en arrivant à comprendre le danger de la concentration du pouvoir du Sultan commença le mouvement pour le selfgouvernement en vue de chasser les fonctionnaires turcs qui dirigèrent administrativement et militairement dans l'Albanie Méridionale après la chute du Pachalik de Janina. Cette attitude fut également attestée entre autres par l'expédition militaire en Acarnanie dirigée par le vizir Bouchatli en 1823. Cette expédition, d'une part démontre que Moustafa Pacha obéit au Sultan en vue de renforcer ses propres positions sans apporter à la Porte le bénéfice et le profit qu'elle s'y attendait, et de l'autre part, cela lui fit augmenter son autorité sur tous les autres féodaux albanais qui participèrent dans le mouvement du selfgouvernement, étant lui la seule personne capable de diriger ce mouvement pour l'expulsion des Turcs des contrées albanaises. Selon le consul français à Corfou il devint devant les yeux des féodaux albanais, «l'Agamemnon de l'Albanie».

Le même rôle fut également joué par Moustafa Pacha en 1828-1829 quand il se mit à la tête d'une puissante armée albanaise pour s'engager sur la demande du Sultan, en guerre contre les Russes. Mais cette armée ne valut au Sultan même pas à une pression politique dans les tractations de paix avec les Russes, parce que le Bouchatli maintint les forces en vue d'affronter l'attaque éventuelle de la Porte contre l'Albanie après la guerre. Dans ce cas on jette bas les thèses des auteurs étrangers surtout serbes et français, qui prétendent que le Bouchatli dupé par Milosh Obrenovitch, espérait que la Russie l'aurait connu de souverain de l'Albanie, ou bien que Moustafa Pacha visait à monter sur le trône d'Osman.

Enfin dans ce chapitre on traite de l'insurrection de l'année 1831 qui s'organisa sous l'approbation directe de la classe féodale guège, du clergé et de la bourgeoisie marchande de Shkodra et indirectement de toutes les autres couches de la société albanaise pour lesquelles les réformes de centralisation et leur application par la force des armes, constituaient en effet une deuxième invasion ottomane. Le remplacement des gouverneurs du pays par des turcs, l'établissement des garnisons militaires étrangères dans les châteaux, la mobilisation militaire du pays et la prohibition des habits nationaux dans l'armée et dans l'administration, le désarmement général, les nouveaux impôts plus lourds que les existants et enfin l'application de la force à toute opposition, n'avaient d'autre sens que celui d'une occupation nouvelle. La nationalité albanaise qui se portait fière, comme rapportait le consul français de Shkoder, de son passé parce qu'en plus de deux siècles et demi non seulement elle affronta les efforts ottomans à la soumettre mais aussi de ses propres forces et sous les chefs du pays, elle fut gouvernée et vivait en effet presque indépendante. Poussée par de tels sentiments et intérêts et dans le but d'expulser les forces armées et les fonctionnaires ottomans de l'Albanie la dite insurrection eut un caractère de libération et proprement albanaise quoique les dirigeants de l'insurrection utilisassent des mots d'ordre dirigés contre les réformes de la Porte et de leur exécuter zélé, en affirmant qu'on était en train de nuire à l'Etat et à la religion et que Mehmet Rechid Pacha était en train

de persécuter la population musulmane. Par de tels mots d'ordre, autrement de ce que prétendent les auteurs étrangers, qui sont appuyés de façon objectiviste sur les déclarations officielles de Moustafa Pacha, celui-ci et les chefs féodaux qui le suivirent, visèrent à attirer dans l'insurrection au moins les forces mécontentes de Bosnie et de Roumélie contre le pouvoir central, pour ne pas affronter seuls la force militaire de l'Empire.

Les combats de l'armée insurrectionnelle eurent lieu hors des contrées albanaises, chose qui ne permit pas la participation directe des masses populaires qui constituaient la seule force capable à démolir le joug étranger, en plus les chefs de la classe féodale les ont écartées intentionnellement d'un tel mouvement et eux mêmes ne se montrèrent décidés jusqu'à la fin de la guerre, mais chancelèrent et capitulèrent à la première défaite à Baboune, c'est pourquoi l'insurrection échoua. Ainsi il fut prouvé encore une fois que la classe féodale, à cause de son caractère contradictoire, cette fois non plus ne se montra digne à accomplir la tâche historique de la libération que le temps lui posa en tant qu'une tâche possible à se réaliser.

Avec l'échec de l'insurrection et la reddition, le Pachalik de Shkoder accomplit sa mission. En tant que formation étatique féodale inconsolidée, il ne put pas répondre aux revendications et aux tâches de la société albanaise de l'époque et s'anéantit totalement, tandis que le peuple albanais, comme l'a justement attesté Sami Frashëri, notre grand militant de la Renaissance, subit véritablement une deuxième invasion ottomane. Mais ces résultats acquis dans le domaine économique et social et dans celui de la culture, surtout durant l'existence des grands Pachaliks albanais survécurent. Tout au contraire ils formèrent les prémisses nécessaires objectives et subjectives, à la base desquelles un autre chapitre de la lutte à l'émancipation fut introduit, celui de la Renaissance Nationale qui amena à l'Indépendance de l'Albanie.

*
*   *
*

A propos du sujet de cette monographie, il n'existe pas un autre ouvrage de ce genre publié jusqu'à nos jours par d'auteurs qui ont étudié le développement politique de l'Albanie Septentrionale sous le gouvernement d'Ibrahim Pacha ou bien de Moustafa Pacha. Tout de même, dans quelques publications, quoique les principaux thèmes soient autres, on mentionne des événements séparés concernant l'Albanie Septentrionale, comme la participation de Moustafa Pacha dans l'expédition ottomane pour la chute du Pachalik de Janina, dans l'expédition de l'année 1823 contre l'insurrection grecque, dans la guerre russo-turque des années 1828-1829, ainsi que l'insurrection en 1831, dont on a parlé plus largement. Mais cette littérature, indépendamment de sa valeur scientifique, ne découvre qu'une partie ou plus exactement que peu d'années du développement politique des 35 années du Pachalik de Shkoder.

Vu que la contribution de la bibliographie historique ne fut pas

considérable, on va présenter d'une façon résumée qu'est ce qu'elle représente dans notre étude. Il nous incombe de déclarer que le groupe d'auteurs turcs: Ahmet Djevdet Pasa, Chanizade Mehmet Ataulah Effendi et surtout Ahmet Lutfi, appuyés sur des données documentaires archivales ottomanes, ont été une source assez utile. Bien qu'ils parlent de l'histoire de l'Empire Ottoman, évasivement ils ont traité également des événements en Albanie, en tant que partie composante de cet Empire, et surtout la participation des pachas albanais dans les événements politiques de Roumélie, en premier lieu contre les insurrections de libération nationale de nos voisins les serbes et les grecs.

Une telle ressource constituent aussi les études des auteurs serbes N. Gavrilovitch et D. M. Pavlovitch sur la participation de Moustafa Pacha Bouchatli dans la guerre russo-turque des années 1828-1829 et sur l'insurrection de l'année 1831 en Albanie Septentrionale.

Une partie des données factitives des deux groupes des auteurs mentionnés plus haut ont servi quelque fois de points d'appui quand il n'y a pas eu d'autres informations, mais seulement quand on a été convaincu de l'exactitude de ces genres de données, parce que même chez ces auteurs-là on rencontre des incohérences factitives, dont quelques unes sont passés sous silence, tandis que d'autres ont fait l'objet de notre critique. Mais, en tant qu'historiens étrangers, les deux groupes ont traité les événements et les ont interprétés sous le prisme des intérêts politiques de leurs états.

Les historiens turcs, partant du fait que l'Albanie était une partie composante de l'Empire Ottoman et que ses gouvernants étaient de hauts fonctionnaires de cet Empire, ils les ont traités comme citoyens ottomans contraints de participer aux événements politiques de l'état ottoman. A part cela, ne pouvant révéler ce qui se cachait derrière quelques déclarations de ces gouverneurs où ils sont appuyés, ils se manifestent clairement comme des historiens objectivistes. Comme tels, ils n'ont fait le moindre effort de trouver et de présenter les motifs essentiels de la participation des vizirs et des pachas albanais dans les divers événements. Même à l'insurrection de l'année 1831 ils attribuent le caractère d'une querelle intérieure dans l'Empire ou d'un ordinaire rebellion envers le gouvernement central en présentant comme base de ces querelles l'ambition, le carriérisme etc., et ne soufflent pas un mot que le Bouchatli, les pachas de Kosova et Iljaz Poda étaient des Albanais, qui agissaient sur la terre mère et qui s'insurgèrent contre le pouvoir central et ses réformes de centralisation, appuyés par les différentes couches de la société albanaise qui considérait ces réformes comme un acte violent et inacceptable, comme une violation de toutes les victoires conquises le long de la lutte séculaire anti-turque, et enfin comme une seconde invasion de leur pays.

Quant aux historiens serbes, qui représentent les historiens chauvins serbes, ils ont gardé presque la même attitude que les historiens turcs en qualifiant les événements politiques dans les années 20 du XIXe siècle en Albanie comme des manifestations de l'anarchie féodale ottomane. Surtout, D. M. Pavlovitch, quand il traite de l'insurrection de l'année 1831 de l'Albanie Septentrionale, d'une part il la considère de mouvement simplement antiréformiste, de l'autre tout en le compa-

rant avec l'insurrection de la Bosnie, lui diminue intentionnellement l'importance, chose qui est démentie par la documentation ottomane. D'après l'appréciation du Sultan et comme les faits ont démontré, le mouvement insurrectionnel en Albanie était retenu plus important et même très périlleux pour la Sublime Porte parce qu'il menaçait directement le morcellement de l'Empire. C'est pour cette raison que les forces militaires ottomanes se concentrèrent en Albanie et point en Bosnie, et que le grand vizir s'occuperait d'elle seulement après la liquidation de l'insurrection en Albanie.

Tout autrement des groupes mentionnés ci-dessus, celui des auteurs français comme C. Robert et H. Hécquart, qui vraisemblablement sont appuyés sur les données de la presse de l'époque et de la tradition orale plus tardive (ne fournissent point de références), trop peu, pour ne pas dire du tout, ont prêté concours à l'étude. Leurs écrits se caractérisent d'incohérences, alors que le slavophile zélé C. Robert exagère les choses quand il dit que dans les années 1828-1829, Moustafa Pacha prétendait monter sur le trône d'Osman.

L'historiographie albanaise jusqu'à nos jours, ne s'est pas occupée de l'étude authentique de la période 1796-1831. C'est pour cette raison que notre monographie s'est appuyée surtout sur des données documentaires puisées dans une série d'archives intérieures et extérieures non-exploitées par d'autres auteurs. Parmi elles on peut mentionner comme les plus riches et les plus importantes les Archives du Ministère des Affaires Etrangères de la France et ceux de la Présidence du Conseil des Ministres de la Turquie.

Les données archivales françaises puisées dans les rubriques: «Correspondance Commerciale Consulaire» et «Correspondance Politique Consulaire» des Archives du Ministère des Affaires Etrangères de la France à Paris, commencent des dernières années du XVIIIe siècle et ont pour source le consulat français à Raguze, mais elles sont peu nombreuses. Elles se densifient surtout à partir de l'année 1806, quand à Janina et à Shkoder, furent créés les consulats de l'Empire Français. A ces données s'ajoutent également, depuis 1807, celles des consuls français de Corfoù et de Venise jusqu'en 1814, quand les forces militaires françaises s'éloignèrent des Iles Ioniennes et de la Dalmatie. Mais à partir de l'année 1822 et jusqu'en 1823, les données françaises à propos des événements de l'Albanie quoique rares, recommencent, ayant surtout pour ressources les missions diplomatiques royales à Corfoù et à Thésalonique. Il ne faut pas oublier que pour la période en étude, on a fait puiser aux données de la mission diplomatique française à Istanbul. Il va de soi que la correspondance du consul français de Shkoder est la plus importante non seulement de la quantité, mais aussi de la vérité historique. Ecrite par le consul Marc Bruyère, qui connaissait les langues ottomane, italienne et slave, parce qu'il fut élevé à Raguze et vécut à Shkoder presque huit ans, elle constitue l'une des ressources les plus appréciables pour la connaissance de l'histoire politique du Pachalik de Shkoder dans les trois dernières années du gouvernement d'Ibrahim Pacha Bouchatli, dont nous possédions très peu d'informations, ainsi que pour les cinq premières années de l'activité de Moustafa Pacha, pour l'accès au pouvoir duquel on possédait également des données pauvres et très floues.

A part cela, ce consul n'a pas passé sous entendu le développement économique et surtout commercial de Shkoder bien que la description de la situation de la campagne de sa part soit très limitée, chose qui constitue le point faible de sa correspondance. Après l'année 1814, pour les raisons que nous avons mentionné plus haut, les ressources documentaires françaises s'interrompent. Elles sont remplacées par celles autrichiennes, anglaises, etc. et surtout par celles ottomanes.

Les données archivales ottomanes et surtout celles du fonds «Décisions Impériales» (Hattihumayun defterleri), des Archives de la Présidence du Conseil des Ministres (Basbakanlik Arsivi, Istanbul) sont avant tout des lettres des hauts fonctionnaires ottomans en influant également les lettres des vizirs albanais adressées à la Sublime Porte, ainsi que des lettres du grand vizir et du Kajmekam Pacha qui les transmettait au Sultan en exprimant l'avis du Divan ainsi que son propre avis à propos de divers événements en Albanie, en Bosnie, en Grèce etc. A part ces avis cette correspondance contient même les points de vue et les décisions respectives du Sultan Mahmoud II. Il va de soi que ces données sont d'une importance particulière et irremplaçable par comparaison aux données des autres ressources puisqu'elles reflètent les plans et les décisions supérieurs de la direction de l'état ottoman. C'est justement cette base de ressources qui a servi à prendre position à l'égard de beaucoup d'événements politiques et militaires que d'autres auteurs les ont représentés en s'appuyant sur d'autres ressources pas aussi importantes et plutôt indirectes.

La particulière importance des données archivales ottomanes réside dans le fait que tant soit peu, elles sont répandues durant toute la période en étude. Dans les années où l'appui principal est constitué par d'autres ressources, la documentation ottomane joue le rôle accessoire, tandis que dans les années quand ces ressources deviennent rares ou se taisent, elle joue un rôle encore plus important. Cela est remarqué pour l'année 1814 et surtout pour les années 20.

Mais malgré les côtés positives du matériel documentaire ottoman, il représente une série de faiblesses. Plus d'importance revêt le fait que la documentation dont on dispose, ne possède point de continuité non seulement en temps, mais aussi en événements. Donc il est en général un matériel d'événements séparés. Or pas toujours le contenu des documents représente les événements avec leur complète continuité et véracité, surtout pour de raisons subjectives. Les fonctionnaires ottomans, soit surestiment leurs succès, soit ne mentionnent point les défaites. Un tel exemple est celui de la défaite que Mehmet Rechid Pacha subit le 21 avril 1831 à Perlep par les forces de Moustafa Pacha de Shkoder. Tout de même tout en jugeant cette documentation d'un oeil critique et en l'utilisant patiemment, elle a servi de base matérielle satisfaisante, sans laquelle une série de problèmes ne seraient pas éclaircis.

Une autre ressource de données, surtout pour les années 20 du XIXe siècle, sont les documents d'Etat à Zara du fonds «Actes de la Présidence» (Drzavni Arhiv, Zadar-Presidialni Spisi) écrits par le vice-consul autrichien à Shkoder G. P. Balarin ainsi que par le commandant de la police autrichienne du district de Kotorr. Les données de ces actes, envoyées de la capitale du Pachalik de Shkoder ou de la région

autrichienne aux environs de ses frontières, même en petite quantité par comparaison à celles françaises et ottomanes, sont en même temps un témoignage avec intérêt et des fois uniques pour les événements déroulés dans ces années.

Même ces données, ont joué un rôle de première importance dans notre étude, puisqu'elles ont forcé l'ombre qui couvrait le développement politique en Albanie Septentrionale pour les années 20 du XIXe siècle.

Quoique peu nombreuses même les matériaux des autres archives comme de Vienne, de Londres et de Petersbourg, en quelques cas ont rempli les lacunes des données des archives mentionnées plus haut. C'est grâce à ce riche matériel contemporain que cette étude, de pair à notre monographie pour les années 1757-1796 du Pachalik de l'Albanie du Nord, aboutit à la conclusion que ce Pachalik ainsi que celui de l'Albanie du Sud (dont nous sommes en train d'achever une étude monographique) non seulement ne furent point des produits ou bien des phénomènes d'«anarchie» et de «perversion» ou de «dégénérescence» comme quelques auteurs étrangers affirment-ils, (voire Vukasavlejvitch, Djordjevitch, Sokollova etj.), mais bien au contraire furent les conséquences objectives de l'essor intérieur économique et social du pays, qui devinrent des facteurs de première importance, puisqu'en unifiant et en gouvernant d'une façon autonome et efficace la majorité écrasante de la population albanaise, créèrent les conditions propices à un développement économique et politique avec des rythmes accélérés de cette population. Avec les deux marchés interrégionaux, formés durant le XVIIIe siècle et renforcés durant sa deuxième moitié où se formèrent les deux formations politiques parallèles mentionnées plus haut deux pas très importants furent effectués; le premier vers la formation d'un marché unique national, le deuxième vers l'union politique de tout le pays. Donc, il fut un «processus avec des éléments économiques et politiques qui menaient en avant» processus qui fut «l'expression d'une résistance générale d'une nationalité soumise où faisaient partie même la classe féodale albanaise renforcée qui, dans les conditions politiques définies, n'hésita pas de s'engager en guerre contre le pouvoir central ottoman ayant pour but le détachement de sa dépendance politique et la création d'un Etat albanais autonome ou indépendant».

BIBLIOGRAFIA KRYESORE

- Engels, F. — Rreth kritikës së ekonomisë politike, në Marks, K. e Engels, F.
«Vepra të zgjedhura, vëll. I, Tiranë, 1958.
- Lenin, V. — Mbi shtetin, në Veprat, vëll. 29, Tiranë, 1958.
- Hoxha, E. — Disa pikëpamje mbi kryengritjen e fshatarësisë së Shqipërisë së
Mesme (1914-1915), të udhëhequr nga Haxhi Qamili, në Veprat,
vëll. 23, Tiranë, 1977.
- Hoxha, E. — Historia është shkencë që kërkon të pasqyrohen drejt ngjarjet, në
Veprat, vëll. 27, Tiranë, 1978.

BURIMET DOKUMENTARE

a) arkivore

- Arkivi Qendror i RPSSH — Tiranë.
Fondi i Shkodrës (korespondenca e pashallarëve); Fondi i Bushatllive; Fondi i Elbasanit.
- Arkivi i Institutit të Historisë — Tiranë.
- Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France, — Correspondance Commerciale Consulaire (Raguse, Scutari, Janina, Corfoù, Venise, Pristina); Correspondance Politique Consulaire — Turquie.
- Archives Nationales — Paris, A. F. — 75; 33 AP 12 etc.
- Basbakanlik Arsivi, Istanbul — Hattihumayun defterleri.
- Topkapi Sarayi Muzesi Arsivi.
- Državni Arhiv, Zadar, — Presidjalni Spisi.
- Haus Hof und Staats Archiv, Wien — Politisches Archiv Turkei VI — Dipl. Akten (1807-1848).
- Public Record Office — Foreign Office, London.
- Archiv Vneshnjej Politik Rosii. — Otnoshenje s Turcii, Raguzei.

b) të botuara

- Kronikë mbi Mahmud Pashën, Ibrahim Pashën e Mustafa Pashën, në «Hylli i Dritës», Shkodër 1931, 1932.
- Daniel, O. — Choix de documents historiques et géographiques, concernant l'Albanie, Paris/Nanterre, 1967/1968.

- Britanski dokumenti za istorijata na Makedonskiot narod. Pod. red. na H. Andonov-Poljancki. (British documents on the history of the Macedonian People), Skopje, Arhiv na Makedonija, 1968, Tom. I (1797-1839).
- Shqipëria e Veriut në shek. XVIII (letra të zv. konsujve venedikas të Shkodrës). Përgatitur nga Stavri N. Naçi, vëll. II (1757-1802), Tiranë 1975.

BURIME BIBLIOGRAFIKE

A) Monografi

- Ahmet Cevdet pasa-Tarihi, (ikinci basem). Istanbul, 1309 H.
- Ahmet Lutfi — Tarihi, Istanbul 1290-1292 H.
- Djordjevitch, D. — Les révolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914, Beograd, 1965.
- Fotiadhis, Dh. — Mesonlongji (To epos tes megalis poliarkias. Politikes qe logotehnies ekdhosis) Athinë, 1955.
- Gavrilovic, M. — Milosh Obrenovic, Beograd, 1912.
- Hecquard, Y. — Histoire et description de la Haute Albanie ou Guègarie, Paris, 1858.
- Historia e Shqipërisë, vëll. I, 1959.
- Islam Ansiklopedisi, 88 Cuz, Istanbul, 1979.
- Mile, L. — Kryengritjet popullore në prag të Rilindjes, Tiranë, 1962.
- Naçi, St. N. — Pashallëku i Shkodrës nën sundimin e Bushatllinjve në gjysmën e dytë të shek. XVIII (1757-1796), Tiranë, 1964.
- Nikaj, N. — Historia e Shqipërisë (ç'me kohë t'vjetra e deri n'tashmet), Shkodër, 1917.
- Pavlovic, D. M. — Pokret u Bosni i u Albaniji, Beograd, 1913.
- Pllana, E. — Kosova dhe reformat në Turqi, Prishtinë, 1978.
- Pouqueville, F. C. H. L. — Voyage de la Grèce (2e édition), Paris, 1826; Histoire de la Régénération de la Grèce (comprenant les précis des événements depuis 1740-1824), Bruxelles, 1843.

- Robert, C. — Les slaves de la Turquie, Paris, 1852
- Rodhakis, P. — Kleftes ke Armatoli, Athinë, 1975.
- Stadmüller, G. — Geschichte Audosteuropas, München, 1950.
- Stojancevic, V. — Jugoslovenski narodi u osmanskom carstvu od Jedrenskog mira do Pariskog kongresa 1856 godine, Beograd, 1971.
- Shanizade Mehmet Ataullah Efendi, — Tarihi, Istanbul, 1878.
- Shkodra, Z. — Esnafet shqiptare, Tiranë, 1973.
- Shuteriqi, Dh. S. — Autorë dhe tekste, Tiranë, 1977.
- Vukosavljevic, S. D. — Istorija seljackog drustva, Beograd, 1957.

B) Artikuj shkencorë

- Buda, A. — Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe rrënjët e saj historike në «Studime historike», Tiranë, 1978, nr. 3.
- Lainovic, A. — Francuska shtampa o Mahmud Bushatlija i Crnoj Gori u kraja XVIII veka, in «Istorijski Zapisi», Cetinje 1955, nr. 1-2.
- Luka, K. — Pamje mbi ekonominë dhe topografinë e viseve të Hotit, të Kuçit, të Piprit dhe të Kelmendit në fund të shek. XV, në «Studime historike», Tiranë, 1980, nr. 4.
- Mile, L. — Mbi lëvizjen nacionalçlirimtare shqiptare gjatë sundimit turk, në «Studime historike», nr. 1, Tiranë, 1965.
- Naçi, St. N. — Çështje të çifligut feudal në Shqipëri në shekujt XVII-XVIII, në «Buletini i Universitetit të Tiranës (shkencat shoqërore), Tiranë, 1960, nr. 3; Rreth tregtisë së sanxhakut të Shkodrës me Republikën e Venedikut, gjatë shek. XVIII, në «Buletini i Universitetit të Tiranës (shkencat shoqërore), Tiranë, 1963, nr. 1; Rreth konceptit «Shqipëri» në gjysmën e dytë të shek. XVIII, në «Studime historike», Tiranë, 1976, nr. 2.
- Sokollova, B. — Mjakoi bprosi na Allbanskata literatura prez XVIII v., in «Studia Balcanica», Sofia, 1977, nr. 13.
- Shkodra, Z. — Problemi i tregut shqiptar në shek. XVIII, në «Studime historike», Tiranë, 1966, nr. 3; Çështje të tregut shqiptar gjatë Rilindjes Kombëtare, në «Studime historike», Tiranë, 1978, nr. 2.
- Tromélin, J. J. — Itinéraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe, 1807, in «Revue des études napoléoniennes», t. I, Paris, 1818.

C) Botime folklorike

- Këngë popullore historike, Tiranë, 1956.
- Mitko, Th. — Bleta shqiptare.
- Taip, K. — Zana popullore, Shkodër, 1933.

TREGUESI I EMRAVE*

A

- Abaz beu — 127, 128.
Abaz beu i Dibrës — 131, 132, 136, 147, 148, 153.
Abaz Pasha i Ohrit — 137.
Abaz, Tahir Aga — 178, 187, 189.
Abdurrahman Pasha (i Bosnjës) — 149, 151, 154, 155.
Abdurrahman Pasha (i Pejës) — 44.
Abdurrahman Pasha (i Shkupit) — 182.
Abdurrahman Pasha (i Tetovës) — 145, 180.
Abdurrezak Pasha (i Pejës) — 150, 151, 156, 157, 169, 171.
Adams (gjeneral) — 188.
Adana — 192
Adriatiku (deti) — 11, 12, 16, 35, 37, 71, 104, 105, 107, 115, 121.
Afiz Pasha (i Belgradit) — 45.
Agrafa — 140, 141, 184, 188.
Ahmet Agai — 169.
Ahmet beu i Gucisë (Qerozi) — 154.
Ahmet efendiu — 162
Ahmet Pasha — 190, 191.
Ahmet Pasha i Korçës — 184.
Ahmet Xhevdet Pasha — 4.
Ahmet Zekirja Pasha — 166.
Akarnania — 8, 139 — 144, 147.
Akra — 69.
Albania — 11
Aleksandri I (Car i Rosisë) — 59.
Aleksandria — 16
Algjeri — 107, 156.
Aliu (reiz) — 108
Ali Agai i Matit — 178.
Ali Hivzi Pasha i Shkupit — 176.
Alltun Ilia — 169, 170.

Alltunët e Kavajës:

- Shasivar Pasha — 38, 79.
Ibrahim beu (i biri) — 123.

---

* Nuk janë renditur emrat: *Shkodra* (qyteti, sanxhaku, pashallëku) dhe *Shqipëria*, *Shqipëria Veriore*, *Jugore*, *Verilindore*, sepse ndeshen shumë shpesh.)

Anadolli - 196.
 Anatoliko - 142, 143.
 Anglia (shih edhe mbretëria e Britanisë së Madhe) - 35, 47, 49, 50, 59, 63, 82, 107, 111, 114, 122, 151, 155.
 Ankona - 16, 48, 105.
 Anonimi i Elbasanit - 27.
 Arabia - 189.
 Arkipelagu - 37.
 Arnaut Kalesi - 163
 Arnautlluk (Shqipëria) - 11
 Arta - 143, 188
 Aspropotami - 140, 141.
 Austerlic - 51
 Austria (Perandoria e Austrisë) - 23, 35, 37, 102, 108, 111, 155
 Azia - 184

B

Babuna - 181, 182, 184, 187.
 Balarin, G. B. - 8, 152, 157, 159, 160.
 Ballkan (malet) - 161

Bargjinët e Tiranës:

Ahmet Pasha - 38, 42, 44, 72, 73, 147.
 Aishe Ahmet Pasha - 73
 Hamide Ahmet Pasha - 73
 Mahmude Ahmet Pasha - 73
 Zyhra Ahmet Pasha - 73

Begollajt e Pejës:

Ethem Pasha - 94, 96.
 Numan Pasha - 89, 94, 96, 127, - 129, 137, 150
 Asllan Pasha - 127, 128, 137, 150, 180
 Belgradi (sot Beogradi) - 45, 48, 50, 54, 149, 173
 Berati - 22, 28, 59, 60, 62, 67, 68, 79, 117, 132 - 134
 Bertje (gjeneral) - 64, 67, 70.
 Besierë Zhylien (komisar) - 56, 62, 64, 89
 Bezistenit i Shkodrës - 25, 38

Biçakët e Elbasanit

Mahmud Pasha - 42
 Nuri Beu - 42
 Bifsha - 133
 Bihori - 127, 129, 145, 154
 Bilishti - 42
 Boçari, Kiço - 142
 Boçari, Marko - 140, 141
 Bolu - 192
 Bonaparte, Jozef (mbret i dy Shqipërie) - 56
 Bonaparte, Napoleon (gjeneral e perandor i Francës) - 6, 7, 25, 34, 35, 48, 50, 51, 53, 57 - 60, 62, 64, 67, 69, 74, 82, 99; 105 - 107, 122

Bono, Meço — komandant) — 116 .
 Bosfori — 191
 Bosnja (ejalet) — 5, 7, 11, 12, 23, 24, 37, 45, 48, 49, 55, 82, 106, 149, 151, 154 —
 156, 162, 165, 171, 178, 185 — 187, 190, 191.
 Brabant toger — 66
 Brindizi — 43
 Britania e Madhe (Anglia) — 103, 104, 122
 Brodi — 106.
 Brusa — 74
 Bryerë, Mark (konsull) — 6, 7, 37, 38, 50 — 52, 54, 56, — 60, 62 — 65, 67 — 71, 73,
 77 — 80, 81 — 84, 89, 90 — 101, 103, 106 — 109, 113, 114, 116, 117, 121 —
 — 123.
 Buda, Aleks — 9
 Budua — 108.
 Bukuresht — 111 — 113
 Buna (lumi) — 37, 70, 81, 106, 107, 110, 121.
 Burbaki — 67
 Bushati, Ahmet — 148
 Bushati, Halil — 148.
 Bushati, Hasan, beu — 151
 Bushati, Hysen aga, beu, — 83, 118
 Bushati, Mehmet beu — 147
 Bushati, Memë — 147

Bushatllinjë e Shkodrës:

Vezir Mehmet Pasha (Plaku) 3, 20, — 22, 169
 Mustafa Mehmet Pasha (Djali i madh) — 3, 22, 34
 Vezir Mahmud Mehmet Pasha (Kara Mahmudi) 22 — 26, 29 — 34, 36 — 39, 42, 52,
 54, 58, 75, 78, 187, 196.
 Vezir Ibrahim Mehmet Pasha — 3, 5, 7, 24, 25, 29, 31 — 36, 38 — 41, 43, 45 — 47,
 49 — 55, 57 — 63, 65, 67 — 70, 72 — 75, 77 — 78, 80, 82, 83, 91, 110, 113,
 117, 145, 148
 Mehmet Mustafa Pasha (nipl) — 24, 32, 36, 38, 41, 78
 Vezir Mustafa Mehmet Pasha — 3 — 6, 8, 26, 29, 41, 78 — 84, 86 — 101, 103 — 110,
 112, 114 — 116, 117 — 137, 139 — 144, 145 — 150, 151 — 160, 161 — 164, 166 —
 — 170, 171 — 174, 176 — 178, 180 — 186, 190 — 191.
 Mahmud Mustafa Pasha — 154, 159
 Tahir Ibrahim Pasha — 74, 77 — 79, 83, 86, 88, 90, 95, 101, 140, 147, 148, 159
 Dervish Ibrahim beu — 140, 148, 159.
 Butrinti — 63, 64, 67, 70.

C — Ç

Camëria — 184, 188, 189.
 Causholli, Mehmet Pasha — 23, 24
 Çermenî, Hysen Pasha — 170, 171, 176, 185, 186.
 Çoba (vëllazëria) — 29

D — Dh

Dajçi — 89
 Dalmacia — 6, 7, 12, 37, 47 — 49, 55, 61, 63, 64, 66, 68, 82, 114, 122
 Daneze (kolonel) — 114, 121
 Dangëllia — 187.
 Danubi (lumi) — 80, 155, 158, 160, 163

Dardanelet - 54
 Daut Pasha i Bagdatit - 190
 Delvina (sanxhaku) - 11, 12, 23, 41, 146
 Derveni - 140

Dervishajt e Shkodrës: - 78, 83-86, 88, 90, 92, 93, 97, 106
 Abdyl Aga - 38, 74, 78, 80, 83, 92, 96, 97, 124-126
 Dervish Pasha i Pejës - 144, 145, 147, 150
 Deti i Zi - 161
 Devolli - 187
 Dibiç (gjeneral rus) - 161, 162
 Dibra (e Sipërme ose e Madhe) - 13, 14, 116, 118, 128, 129, 132, 147, 153, 156, 157, 169, 171
 Dibra e Poshtme ose e Vogël - 116, 128, 153, 171
 Djordjevitch, D. (Xhorxheviç) - 8
 Dobraçi, Hysen - 28
 Dobruxha - 161
 Drini (lumi) - 12, 84, 118
 Dubnica - 179
 Duka i Kagorës - 7
 Dukagjini (sanxhaku) - 11, 12, 20-22, 26, 89, 94, 95, 126-129, 150, 156, 158, 167-169
 Dukagjini (krahina) - 152, 171
 Durrësi - 12, 21, 37, 74, 79, 97, 103-107, 115, 116, 123, 131, 139, 140, 147, 177, 181, 183, 190, 191,
 Dushmani - 143
 Dushniku - 133

E - Ë

Edreneja - 43, 161-163, 166, 172, 174, 176, 179, 185
 Egjipti - 35, 37, 74, 110, 172
 Ejre (gjeneral anglez) - 121
 Elbasani - 16, 20, 25, 41-43, 45, 46, 118, 130-133, 139, 140, 149, 150, 153, 169
 Elbasani - (sanxhaku) - 11, 12, 21, 23, 24, 33, 34, 38, 41-43, 130-132, 136, 137, 139, 167, 168,
 Emin Aga - 120, 159, 164.
 Emin Aga i Qyprrylisë - 178.
 Emin, Mehmet - 179
 Emin Pasha i Janinës - 179, 188, 189
 Emin Pasha i Prizrenit - 127, 128, 145, 156, 162, 179
 Engels, Frederik - 196
 Epiri - 58
 Eugjen (princ) - 49, 55, 64
 Evropa - 7, 24, 34, 111, 142, 151, 174, 184, 196

F - G - GJ

Faik efendiu - 163, 164
 Fanton, Anton - 161
 Filati - 189
 Filipopoli (sot Plovdiv) - 43, 161-164, 174
 Fiume - 105
 Follorina - 178, 187

Franca — 7, 24, 35, 43, 47, 49, 51, 52, 57, 60, 63—65, 68, 70, 79, 82, 98, 99, 106,
 110, 111, 123, 151, 155
 Fremantel (kundëradmiral anglez)
 Gadishulli Ballkanik — 13, 155
 Gashi — 169
 Gavrilovitch, N. — 4, 180
 Gegëria — 12, 16, 19, 31, 36, 43, 95, 116, 129, 145, 156, 158, 166, 167, 169; 171,
 182, 196
 Gejsmar (gjeneral rus) — 163
 Gogoli, Molla Ymeri — 149
 Gradashçeviç, Hysen — 5, 185
 Grebeneja — 188
 Grebene, Veli Agai — 188
 Greçia — 7, 11, 136, 138, 140, 144—147, 151—153, 165
 Gucija — 83, 96, 129.
 Gjakova — 14, 20, 150, 153, 169—171
 Gjenova — 105
 Gjika, A. (konsull) — 32

Gjinollajt e Prishtinës

Maliq Basha — 111, 117, 127, 137, 138
 Jashar Pashar — 117, 148, 179, 180
 Meleq beu — 137, 138
 Gjiri Ambraqik — 11
 Gjiritzade, Mehmet Pasha — 185
 Gjirokastra — 98, 134

H — I — J

Haki Pasha i Dibrës — 169
 Halepi — 192
 Hamid Çiflig — 161
 Hani i Babunës — 179, 180
 Hani i madh (Shkodër) — 25, 38
 Hasan beu i Dibrës — 153, 173
 Hasan Pasha i Vranjës — 137, 182
 Hasqoi — 162
 Haxhi beu — 146, 148
 Haxhi Ahmet Pasha — 185
 Haxhifilipi, Todhër — 27, 28
 Hekar, Hiasentë — 5
 Herzegovina — 55, 192
 Hifzi beu i Tetovës — 137
 Hivzi Pasha i Shkupit — 158, 162, 179, — 183
 Hoti — 152
 Hoti, Hasan — 38, 55, 94, 113
 Hoti, Hysen — 159, 179, 180.
 Humajun, Hanëmi — 72, 73
 Hurshid Pasha — 122, 124, 137, 138, 169
 Hysen beu i Dibrës — 182
 Hysen Pasha i Vranjës — 179, 180, 182
 Hysgega, Vejsel — 132

- Iballa - 148
 Ibrasim Aga - 128, 129
 Ibrahim beu - 189
 Ibrahim Pasha i Egjiptit - 153
 Ibrahim Pasha i Vidinit - 162, 190
 Ikonomi, Athanas - 172
 Ipsilanti, Dh. - 196
 Ismail beu (i Tivarit) - 38, 113, 114
 Ismail Pasha i Leskofçes - 180
 Ishmi - 147
 Ishujt Jonianë - 7, 57, 59, 61, 121, 123
 Italia - 29, 37, 55, 56, 102, 104
 Izdini - 156
 Izet Pasha - 181, 182, 184
 Izmir - 192
 Jaçe, Veli beu - 146
 Janina - 28, 35, 41, 52, 62, 63, 65, 67, 68, 93, 97 - 101, 115, 116, 118, 122, 123, 125, 126, 130, 132, 134, 137, 138, 172-174, 176, 184, 188, 189
 Janina (sanxhaku) - 11, 12, 23, 145
 Janinoti, Ahmet Pasha - 188
 Jazixhi, Aliu - 45
Jellajt e Tiranës - 97
 Hysen Agai - 97
 Mehmet Agai - 97
 Ahmet Agai - 106, 107
 Jenipazar (shih Novipazar) - 154, 185.
 Joni (deti) - 11
 Jubani, Anton - 160, 161, 183, 190
 Jusuf Agai i Përlepit - 178
 Jusuf beu (i Dibrës) - 38, 44, 100, 116, 118
 Jusuf Pasha (qorri) - 74
 Jusuf Pasha i Patrasit - 140, 141, 144

K

- Kabashi, Pashko - 37
 Kaçaniku - 12
 Kallabaka - 189
 Kambrozio (tregtar venedikas) - 61
 Kampo Formio - 35, 37
 Kanina - 133
 Kapodistria - 188
 Karafejzi, Ali beu - 174, 176, 179, 181-183
 Karagjorgji - 45, 48, 54, 82
 Karaiskaçi (kapedan) - 140, 141
 Karaosmanët - 196
 Kardhiqi - 98
 Karlovaci - 196
 Karpenisi - 141, 142
 Kastamonu - 192
 Kastel Novo - 48
 Kastrati - 79
 Kavaia - 13, 21, 25, 37, 46, 79, 100, 102, 103, 115, 116, 123, 139, 140
 Kazazi, Gjon - 27
 Kelmendi - 13, 45

Këlcyra — 134
Kërçova — 134
Kërçova — 128, 129, 171
Klozel (Gjeneral francez) — 64-66
Kolonja — 12, 187
Kongregacioni i Propagandës Fide — 79
Konica, Hysen beu — 187
Konja — 192

Koplikajt e Shkodrës

Sali beu — 38, 78, 79
Sulejman beu (i vogël) — 38, 42, 79, 80
Dervish beu — 157, 169, 171, 174, 184
Korça — 12, 187
Korça, Sulçe — 141
Korfuzi — 6, 48, 63, 64, 66-69, 89, 106, 184, 189, 189
Kosova — 26, 94, 106, 111, 126, 145, 159, 185
Kosturi — 12
Kosturi, Shahin — 188
Kotorri (Grykat) — 8, 16, 46, 48, 52, 57, 59, 61, 64, 65, 105, 107, 121, 123, 164
Krasniqja — 169
Kreta — 156
Kruja — 20, 25, 74, 75, 79, 103, 106, 118, 120, 131, 156

Kryezinjtë e Gjakovës — 20

Mustafa Pasha — 44, 126, 127
Sefedin Pasha — 137, 150, 156, 157, 169, 170, 179
Sali Kryeziu — 148
Kuçi — 25, 45, 117, 126, 159
Kumanova — 12
Kurt, Ahmet Pasha — 23, 39
Kuvendi i Arbrit — 27
Kystendili — 176
Kystendil, Mehmet Pasha — 34

L — LI

Lajpcig — 123
Larisa — 137, 139, 140, 145, 147
Leard, J. — 104, 107
Lefterohori — 189
Lekaj — 100
Lepant — 137
Lepinov (gjeneral rus) — 163
Leskofça (sot Leskovac) — 171, 183
Lezha — 12, 22, 31, 89, 90, 94, 98, 124, 153, 169, 185

Libohovajt

Izet beu — 134
Maliq beu — 134
Shanisha — 134

Liperahi (mjek) — 69
 Lisa — 121
 Litharica (kështjellë) — 137
 Livorno — 105
 Ljesko Polje — 57, 159
 Londra — 79, 103
 Loriston (gjeneral francez) — 48, 52
 Lurdë (axhudant) — 64, 66
 Lushnja — 13
 Lura — 189
 Lutfi, Ahmet — 4, 157, 161, 173
 Llainoviç, A. — 33
 Lleshi, Prengë (kapedan i Mirditës) — 87-90, 93-94, 119, 124, 125
 Lleshi i Zi i Mirditës — 141

M

Mahmudi II (sulltan) — 7, 72, 128, 130, 132, 134, 136, 144, 148, 149, 163, 173, 180-182
 Mahmud Hamdi Pasha — 180, 184, 187-189
 Mahmud Pasha i Elbasanit — 137
 Mahmud Pasha i Prizrenit — 127, 128, 137, 145, 171, 174, 180, 181
 Mahmud Pasha i Rusçukut — 182
 Makrinoros — 140
 Malësia e Shkodrës (ose e Madhe) — 153
 Mali i Zi — 25, 31, 32, 45, 53-55, 57, 82, 83, 94, 112-114, 116, 117, 121, 125, 126, 145, 151, 152, 154, 155, 159, 173, 177
 Maliqaneja e Durrësit — 21-23, 33
 Malta — 107-111, 113
 Manastiri — 42, 44, 45, 116, 140, 166, 172-174, 176, 178, 179, 181, 184, 189, 191
 Manastiri (sanxhak) — 11, 12
 Maqedonia — 11, 58, 79, 106, 165, 188
 Marash — 192
 Marash, Ali Pasha — 123
 Margëllici — 189
 Marku, Gjon — 22, 125
 Gjon Marku, Kolë — 50
 Marmont (gjeneral) — 52, 64, 66, 67-71
 Mase, Fransua — 38, 50, 51
 Mati — 116, 128, 131, 147, 153, 156, 157, 185
 Mavronori — 102
 Mavrova — 102
 Mbishkodra — 89, 125
 Mecovo — 188
 Meço, Elmaz — 187
 Medina — 192
 Mehmet Ali Pasha (i Egjyptit) — 172, 173, 177, 189
 Mehmet beu i Elbasanit — 132
 Mehmet Pasha i Beratit — 23
 Mehmet Reshid Pasha — 8, 145, 146, 148-150, 156-158, 161, 166-171, 173, 174, 176-179, 182, 184-187, 190, 192
 Mejer (Mayer), W. — 180, 181, 188, 189
 Meka — 189, 192
 Melesini — 188, 189
 Melniku — 43
 Memisha efendiu — 38, 74
 Mesdheu (deti)
 Metaksa (gjeneral) — 142
 Meterniku (princ) — 190
 Mezon (gjeneral francez) — 156
 Mile, Ligor — 9

Mirdita — 13, 21, 22, 31, 74, 75, 89, 115, 116, 120, 125, 147, 153, 169
 Misollongji — 141-144, 146, 148, 153, 186
 Mjeda — 89, 120
 Mjeda, Ndre — 191
 Moldavia — 53, 59, 155
 Molitor (gjeneral francez) — 48
 Molla beu i Tiranës — 118
 Molla Mahmudi — 29
 Molla Ymeri — 157, 161
 Moraça (lumi) — 126
 Morava (lumi) — 48
 Moreja — 37, 105, 106, 110, 113, 116, 140, 156
 Mozhaïsk — 115
 Muhedin beu i Ohrit — 120, 140
 Mukataja e Benefshës — 189
 Mukataja e Durrësit — 96, 97
 Mukataja e Kavajës — 170
 Mukataja e Pazarxhikut — 189
 Mukataja e Tiranës — 170
 Mustafa Agai — 172
 Mustafai IV (sulltan) — 56, 72
 Myhyrdari, Ago — 134
 Myzeqeja — 22, 44, 134

N — NJ

Naraçi — 89
 Navarin — 152, 153
 Nedin beu — 177
 Nevropoli — 141
 Nënshati — 89
 Nishi — 49, 82, 154, 159-161, 171, 180, 183
 Novipazar (Jenipazar) — 51, 122
 Novobërda — 171
 Nurullah Pasha — 133, 134
 Njegoshi, Pjetër I (Vladika) — 25, 173
 Pjetri II (Vladika) — 173

O

Obrenoviç, Milosh — 159-161, 164, 172-174, 180, 183, 184
 Odhiseu (gjeneral) — 143
 Ohri — 45, 132, 133, 139, 140, 153, 169, 176, 189
 Ohri (sanxhaku) — 11, 12, 21, 24, 32, 34, 38, 40, 93, 116, 130-132, 136, 137, 139,
 167, 168, 176, 189
 Omer efendiu — 157
 Orahovo — 160, 161
 Orlof (kont) — 161
 Otranto — 43
 Paklen (kont) — 161
 Palabardhi — 45
 Palermo — 114
 Papati — 36
 Paramithia — 188-190
 Parga — 188
 Parisi — 6, 36, 63, 71, 79, 89

Pastroviqi — 112
 Pata, Sali — 28
 Pasho beu, Ismail — 134
 Patras — 16, 140
 Patrikana e Stambollit — 27
 Pavlovitch, D.M. — 4, 5
 Pazarxhiku — 174
 Pazarxhik, Bali efendiu — 176
 Peja — 14, 20, 96, 127-129, 150, 169, 171
 Peqini — 22, 130, 132, 139, 140
 Peqini, Sulejman Pasha — 38, 42, 73, 132, 133
 Perasto — 48
 Peshteri — 156
 Petersburgu (sot Leningrad) — 22, 24, 54, 59
 Përlepi — 8, 102, 179-181
 Përmeti — 134
 Picari, Xhelil Aga — 178, 187, 188, 189
 Pindet — 67
 Pipri — 25, 45, 113, 117, 126, 159
 Plamenac, Sava — 113, 117, 121, 126

Plasajt e Korçës

Alo bej — 133, 134
 Ismail Pasha — 133, 137, 156
 Plava — 12, 31
 Poda, Iljaz (Zylyftar) — 5, 26, 140, 167, 178, 180, 182, 184, 185, 187-192
 Podgorica (sot Titograd) — 12, 20, 23, 31, 55, 89, 93, 94, 98, 112, 113, 126, 159
 Porta e Lartë — 3, 7, 21-26, 30, 32-35, 38-42, 45, 46, 48-55, 58, 59, 61, 63, 65,
 68-71, 74, 75, 78, 79, 82, 88, 91, 93-97, 101, 103, 104, 107, 109, 112, 113,
 116-118, 120, 122, 123, 127-130, 133-140, 144-147, 149-157, 159-164, 166-168,
 170-174, 176-177, 179, 182, 186, 189-191, 196
 Pogradeci — 132
 Preveza — 105, 153, 176, 179, 184
 Prishtina — 46, 89, 102, 117, 137, 138, 145, 148, 171, 174, 185, 190
 Prishtina (sanxhak) — 11, 126
 Prizreni — 12, 16, 43, 46, 64, 89, 149, 151, 157, 159, 171, 174, 176, 177, 183
 Prizreni (sanxhak) — 11, 12, 32, 43, 126,
 Pronjo, Islam — 188-190
 Prusia — 54
 Pukevilë, Fransua — 6, 7, 52, 73, 84, 98-101, 122
 Pulaha, Selami — 9
 Pulja — 35, 57
 Pulti — 79

Q — R

Qyprylia — 179, 180, 184
 Qytahia — 145
 Rabnica — 45
 Radosto — 161
 Radovani, Andrea — 48, 49
 Radovica — 188
 Raguza (sot Dubrovnik) — 6, 16, 32, 35, 37, 48-50, 54, 59, 105, 109, 111, 123
 Rashi, Kol — 29
 Republika Shtatë ishullore — 53
 Reshid Agai — 191
 Rexhep Pashë Tetova — 137

Ritvan beu i Beratit — 133 134
 Rjeka — 152
 Robert, Siprien — 5
 Rozafa — 24, 77, 147, 185
 Rozhai — 154
 Rumelia — 4, 16, 23, 24, 37, 40, 43-45, 49, 75, 108, 109, 122, 127, 133, 134, 145—148,
 150, 151, 154, 161, 162, 164, 167, 170-173, 176, 178, 182, 186, 196
 Rusçuku — 179
 Rusia — 23, 35, 47-51, 53, 56, 57, 60, 63, 65, 82, 92, 102, 111, 112, 151, 158, 164, 165
 Rrotullari Tahir Pasha — 32, 43

S

Saadiu (poeti persian) — 29
 Sadiku, Selman — 134
 Said Mehmet Pasha — 139, 140
 Sali Agai — 169
 Samoko — 179
 Sarajevo — 151
 Sebastian (gjeneral e diplomat francez) — 70
 Sefedin beu i Elbasanit — 169
 Selaniku — 6, 16, 35, 50, 106, 111, 113, 165, 172, 174, 181, 191
 Selimi III (sultan) — 32, 35, 40-43, 45, 53, 56, 72, 75
 Semendra — 48
 Senica — 82
 Serbia — 11, 49, 50, 120, 125, 136, 155, 172
 Serdari, Ibrahim bej — 90, 96, 124, 125
 Serezi — 162
 Serezi, Ismail beu — 93
 Sevrani, Bektash Aga — 146
 Silistra — 161
 Siria — 172
 Skënderbeu (Gjergj Kastrioti) — 24, 30
 Skrapari — 133
 Sofja — 127, 162, 174, 176, 179-183
 Sokollova, B. — 8
 Spanja — 36
 Stadmüller, G. — 8,
 Stambolli — 6, 16, 22-24, 26, 33, 35, 36, 42-44, 49, 50, 53-55, 59, 63, 64, 71, 78,
 79, 82, 93, 95, 105, 106, 128, 134, 138, 147, 152-154, 157, 161-164, 172,
 174, 177, 181, 190-193
 Starova — 169
 Stefaneli, Jozef — 50
 Stojançević, V. — 9
 Strasburgu — 106
 Struga — 102, 119
 Sturnari (kapedan) — 140, 141
 Sulejman Aga i Lezhës — 87-90
 Sulejman Aga (reiz) — 51
 Sulejman beu — 174, 177
 Sulova — 132
 Suma, Anton — 29
 Suma, Jak Mark — 37, 114
 Suma, Nikollë — 29

SH

Shahini, Hysen — 153
 Shala — 27

Dë Shampanji — 7, 64, 69, 82
 Shanizade, Mehmet Ataullah — 4
 Dë Shantal — 143
 Sheriati — 178
 shkjezi — 89
 Shkodra, Zija — 9
 Shkumbin (lumi) — 12
 Shkupi — 11, 12, 23, 89, 137, 138, 148, 149, 151, 160, 161, 171, 177, 179, 181-183, 185
 Shpuza — 23, 55, 112, 126, 152, 159
 Shumla — 161

T

Tabakët (tarafi, lagja) — 17, 18, 20, 38, 80, 84, 86, 87
 Tabaku, Mehmet Aga — 38, 79, 96
 Tahir beu — 89
 Talejrandi — 7, 56, 59, 64
 Tartari, Tahir Tafil Aga — 97, 99
 Taushani, Abdullah Pasha — 41, 132
 Tedeskini — 181
 Terzitë (tarafi) — 17, 18, 20, 38, 80, 86-88
 Tepelena — 133

Tepelenajt —

Ali Pasha, vezir i Janinës — 7, 23, 26, 35, 40-48, 51, 52, 54, 58-61, 63-65,
 67, 68, 70, 78, 79, 83, 84, 86, 88, 90, 91, 93-101, 112, 115-118, 122-126,
 128-130, 132-134, 136-138, 167, 171, 177, 196
 Myftar Ali Pasha — 32, 34, 92, 117, 130, 132, 133
 Salih Ali Pasha — 133
 Veli Ali Pasha (vezir) — 100, 116, 122, 123, 130
 Tetova — 46, 89, 171, 181, 183
 Tërgovishta — 127, 129, 145, 154
 Tërhalla — 23, 167
 Tërnova — 177
 Tilsit — 57-60, 82, 103
 Tirana — 13, 21, 25, 46, 72-75, 78, 79, 97, 103, 106, 115, 116, 118, 120, 121,
 123, 131, 139, 147
 Tivari — 11, 13, 20, 31, 37, 62, 65-70, 72, 80, 86, 93, 98, 108, 110, 114, 118,
 120, 121, 124, 153, 185
 Tokati — 43
 Tomorri — 133
 Tophana (lagje e Shkodrës) — 84, 86, 87, 90

Toptanët e Krujës — 20, 74

Abdullah beu — 131
 Abdurahman beu — 123, 131, 147, 159
 Haxhi Pasha — 131, 147, 156, 157, 159, 183, 185
 Kapllan Pasha — 38, 73, 74, 79, 88-91, 97, 115, 116, 118, 120, 122, 123, 131
 Mustafa beu — 23
 Sulejman beu — 147, 156
 Toskëria — 12, 133, 145, 166, 167, 170, 171, 176, 182, 196
 Travniku — 51, 151
 Triesti — 16, 61, 103, 105, 109, 111
 Tromelin, J.J. — 46
 Troshani — 124, 125
 Thesalia — 11, 67, 111, 187, 188
 Thëngjilli, P. — 9

U — V

Ulqini — 13, 16, 20, 31, 37, 54, 70, 81, 93, 98, 105, 107, 108, 110, 114, 118-121, 153, 185
 Uji i Matit — 100
 Ura e Ishmit — 147
 Ura e Mesit — 25, 38
 Ura e Spasit — 89
 Uznova e Vogël — 133
 Varna — 156
 Vasjari, Ago — 141
 Vasjari, Veiz Agai — 187
 Vasojeviqi — 83
 Vatikani — 79
 Vau i Bushatit — 89
 Vehabi, Abdyl (Shehulislam) — 177
 Velçishti — 189
 Veli, Hasan Agai — 159
 Venediku — 6, 16, 34, 37, 103, 105, 107, 111
 Vernaca (konsull francez në Berat) — 68
 Vërça — 132

Vërlacët e Elbasanit — 41

Jahja beu — 42
 Mahmud Pasha — 42
 Selim beu — 42
 Vidini — 8, 49, 120, 155, 158-163, 177, 183
 Viena — 22, 24, 162, 184, 190
 Vjosa (lumi, lugina) — 188
 Vlora — 22, 43, 56, 59, 66, 84, 96, 105, 167
 Vlora (sanxhaku) — 11, 12, 23, 41, 83, 133, 134
Vlorajt
 Ibrahim beu — pasha (vezir i Beratit) — 41-44, 53, 56, 70, 82, 96, 139
 Sulejman Pasha — 139
 Vllahija — 53, 59, 155
 de Vodonkur, Gijomë (kolonel) — 12, 13, 30, 38, 55, 56
 Volo — 143
 Vonica — 141
 Vranja — 80, 171, 181, 183
 Vrioni, Omer Pasha — 139, 141, 142, 145, 156
 Vuçiterni (sanxhaku) — 11, 12
 Vuçiterni (qyteti) — 171
 Vukosavljevitch, S.D. — 8

X — XH

Xhamija e Ethem beut (në Tiranë) — 25
 Xhamija e Plumbit (Shkodër) — 25
 Xheladin beu i Ohrit — 93, 94, 116, 130, 132, 153, 159, 169, 172
 Xheladin beu — 38, 78-80, 81, 83, 84, 86, 88, 90, 96, 97, 124, 125
 Xhumerka (mali) — 188

Z — ZH

Zadrimea — 12, 13, 31, 86, 89, 94, 119, 120, 124, 169
 Zakuli, Sulejman (reiz) — 57
 Zara — 8, 64, 68, 126
 Zenel Aga (reiz) — 51, 57, 61

Zogollajt e Matit: Mahmud Pasha — 136, 153

Mehmet Pasha — 153
 Zhabjaku — 94, 159

PASQYRA E LËNDËS

Parathënie	3
KREU I — VËSHTRIM MBI ZHVILLIMIN EKONOMIKO—SHOQËROR DHE POLITIK TË PASHALLËKUT TË SHKODRËS NË GJYSMËN E DYTË TË SHEK. XVIII	
1 — Dukuritë kryesore të gjendjes ekonomiko-shoqërore të Shqipërisë Veriore	11
2 — Vështrim mbi zhvillimin politik të Pashallëkut të Shkodrës (1769-1785)	19
3 — Kryengritjet për shkëputje nga Stambolli në Shqipërinë Veriore (1786-1796)	22
4 — Mbi veprimtarinë kulturore në prapun e Rilindjes Kombëtare	25
KREU II — PASHALLËKU I SHKODRËS NËN PUSHTETIN E TRASHËGUAR TË IBRAHIM PASHË BUSHATLLIUT (1796-1806)	
1 — Ibrahim pashë Bushatlliu trashëgimtar i pushtetit të familjes dhe rruget e përforcimit të tij	31
2 — Përtëritja e plotë e Pashallëkut të Shkodrës	40
KREU III — PASHALLËKU I SHKODRËS NË KONFLIKTIN EVROPIAN TË VITEVE 1806-1807 DHE FILLIMI I TKURRJES SË TIJ.	
1 — Pikëpamjet politike të vezirit të Shkodrës ndaj Rusisë e Francës dhe ndërhyrja e tij kundër kryengritjes serbe më 1806	47
2 — Lidhja e marrëdhënieve diplomatike me Perandorinë franceze dhe qëndrimi politik i vezirit të Shkodrës ndaj saj.	50
3 — Përballimi i kërcënimit të shkeljes së Shqipërisë nga francezët pas traktatit të Tilsitit	57
4 — Fillimi i kurrjes së Pashallëkut të Shkodrës. Vdekja e Ibrahim pashë Bushatlliut	72
KREU IV — PASHALLËKU I SHKODRËS NË VITET 1809-1812.	
1 — Lufta për pushtet në oborrin e Bushatllinjve në Shkodër	77
2 — Vala e dytë e grindjeve feudale pas ardhjes në fuqi të Mustafa pashë Bushatlliut	87
3 — Shkaqet e emërimit të Mustafa pashë Bushatlliut si qeveritar dhe si vezir i Shkodrës. Krushqia e tij me Tepelenasit e Janinës	95
KREU V — PASHALLËKU I SHKODRËS NË VITET 1812-1822. PJESËMARRJA E VEZIRIT BUSHATLLI NË SHËMBJEN E PASHALLËKUT TË JANINËS.	
1 — Tregu shkodran dhe roli i tij kundër bllokadës kontinentale	102
2 — Qëndrimi politik i vezirit të Shkodrës në konfliktin evropian dhe përforcimi i pushtetit të tij në vitet 1812-1819	112
3 — Pjesëmarrja e feudalëve të Shqipërisë Veriore në nënshkrimin e Shqipërisë Jugore dhe në shëmbjen e Pashallëkut të Janinës nga pushtuesit osmanë (1820-1822).	129

KREU VI — KRYENGRITJA E VITIT 1831 NË SHQIPËRINË VERIORE PËR
MBROJTJEN E PUSHTETIT VETQEVERISËS KRAHINOR. SHEMBJA E PA-
SHALLËKUT TË SHKODRËS.

1 — Ekspedita e Mustafa pashë Bushatlliut në Greqi në vitin 1823	136
2 — Kontributi i feudalëve të Shqipërisë Veriore në dështimin e ekspeditave të viteve 1824 e 1825 kundër Greqisë dhe përforcimi i pushtetit të Mustafa pashë Bushatlliut në prag të luftës ruso-turke (1828-1829).	144
3 — Pjesëmarrja e forcave të Shqipërisë Veriore në luftën ruso-turke të viteve 1828-1829	155
4 — Kryengritja çlirimtare e vitit 1831 dhe shembja e Pashallëkut të Shkodrës	165
Disa konkluzione	195
Résumé	199
Burimet	211
Treguesi i emrave	215

Naçi, S. N.

Pashallëku i Shkodrës në vitet e para të shek. XIX (1796-1831). T., 1986.

232 f. (Akad. e Shkencave e RPS të Shqipërisë. Inst. i Historisë).

Bibliogr.

(B.m.) dhe

(B.v.): 949.65.071(021)

N 13